

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή
του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της
εκπαίδευσης.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΓΕΝΟΒΕΦΑ ΖΑΦΕΙΡΙΔΟΥ

2022

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης.

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

ΓΕΝΟΒΕΦΑ ΖΑΦΕΙΡΙΔΟΥ

Ιούλιος 2022

ΓΕΝΟΒΕΦΑ ΖΑΦΕΙΡΙΔΟΥ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφια Διδάκτορας: Γενοβέφα Ζαφειρίδου

Τίτλος Διατριβής: Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης.

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού διπλώματος στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής και εγκρίθηκε στις 18 Μαΐου 2022 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητική Σύμβουλος: Μιράντα Χρίστου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Τμήμα Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κύπρου

.....

Μέλη Επιτροπής:

Μαίρη Ιωαννίδου – Κουτσελίνη (Πρόεδρος)

Ομότιμη Καθηγήτρια

Πανεπιστήμιο Κύπρου

.....

Ιωάννης Πυργιωτάκης

Ομότιμος Καθηγητής

Πανεπιστήμιο Κρήτης

.....

Ειρήνη Καδιανάκη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

.....

Αλεξάνδρα Ζαββού

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας

Πανεπιστήμιο Κρήτης

.....

ΓΕΝΟΒΕΦΑ ΖΑΦΕΙΡΙΔΟΥ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΑΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Γενοβέφα Ζαφειρίδου

.....

Περίληψη

Η παρούσα διδακτορική διατριβή μελετά τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται ο έμφυλος εφηβικός εαυτός στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), τις αλληλεπιδράσεις, τις πρακτικές (όπως οι selfies και το sexting), αλλά και τις ερμηνείες σε online επικοινωνίες. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα μελετά: α) τον τρόπο έκφρασης της σεξουαλικότητας και των έμφυλων σχέσεων των εφήβων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και την ευρύτερη κοινωνική τους ζωή, β) τους πιθανούς κινδύνους που μπορεί να απορρέουν από τις πρακτικές που επιλέγονται από τους εφήβους και γ) τον ρόλο του σχολείου σχετικά με την ψηφιακή σεξουαλική εκπαίδευση των εφήβων. Ο θεωρητικός φακός για την προσέγγιση και την ερμηνεία αυτών των φαινομένων είναι η φεμινιστική θεωρία σχετικά με έμφυλες αναπαραστάσεις, πολλαπλές εκφάνσεις αρρενωπότητας και θηλυκότητας, καθώς και ζητήματα σεξισμού και αντικειμενοποίησης.

Για τη διερεύνηση του φαινομένου χρησιμοποιήθηκαν ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και πιο συγκεκριμένα, η εθνογραφική προσέγγιση, έτσι ώστε να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι έφηβοι - αγόρια και κορίτσια 15 έως 18 ετών, από διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά στρώματα - προβάλλουν τον εαυτό τους και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικές τεχνικές συλλογής δεδομένων, όπως επιτόπιες παρατηρήσεις, ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μαθητές και μαθήτριες, ημι-δομημένες συνεντεύξεις με εκπαιδευτικούς, ομάδες εστίασης με μέλη της Κυπριακής Παιδοβουλής και με εμπειρογνώμονες, δεδομένα από την Αστυνομία Κύπρου, αλλά και βιωματικά εργαστήρια.

Σε ένα πλαίσιο, όπου οι έμφυλες προβολές και αναπαραστάσεις ισορροπούν μεταξύ της σεξουαλικής απελευθέρωσης και της αντικειμενοποίησης, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έρχεται να λειτουργήσει ως καταλύτης στην ανάπτυξη αυτών των δυναμικών. Τα κορίτσια τοποθετούνται σε μια διαρκή προσπάθεια ισορροπίας μεταξύ του «*ήσυχου*» και του «*άτακτου*» κοριτσιού που δύναται να τις επικυρώσει ή να τις στιγματίσει. Τα αγόρια, από την άλλη, επιτελούν μια ηγεμονική μορφή αρρενωπότητας μέσα από την οικονομία του sexting, όπου η κατοχή, κατανάλωση και διαρροή των σεξουαλικοποιημένων εικόνων των κοριτσιών ανεβάζει το κοινωνικό τους κεφάλαιο. Έτσι, ο τρόπος με

τον οποίο επιτελούνται οι αρρενωπότητες και οι θηλυκότητες σε αυτή την (διαδικτυακή) πραγματικότητα, δημιουργεί ένα ρευστό πεδίο δόμησης και αναδόμησης του έμφυλου και σεξουαλικού εαυτού, που φαίνεται να λειτουργεί διαφορετικά για τα αγόρια και τα κορίτσια, ενώ καθορίζεται από τις υπάρχουσες κοινωνικές και ιστορικά φορτισμένες συνθήκες.

ΓΕΝΟΒΕΦΑ ΖΑΦΕΙΡΙΑΔΟΥ

Abstract

This dissertation analyzes the way in which teenagers' use of social media, their online interactions (for example, selfies and sexting) constitute gendered practices. More specifically the research aims to: a) examine how teens' sexuality and gender is negotiated through social media and in their everyday lives, b) investigate the possible risks involved in these practices, and c) assess the role of education in digital sexuality education. The theoretical lens of this dissertation is feminist theory on representations of gender, masculinity and femininity as well as issues of sexism and objectification.

The main methodological approach in this dissertation is the use of qualitative methods within an ethnographic framework that focuses on how boys and girls 15-18 years old, from different socioeconomic backgrounds, project themselves online and interact with each other. More specifically, the following data collection methods were used: semi-structured interviews with students, semi-structured interviews with teachers, focus groups with members of the Cyprus Youth Parliament, focus groups with experts, data from the Cyprus Police and workshops with students.

The dissertation demonstrates how in the current cultural context where self-projection is central, teens' use of social media is a catalyst in issues of sexual liberation and objectification. Girls are forced to balance between the *good girl* and the *naughty girl* in a struggle to be validated and avoid stigmatization. On the other hand, boys perform a type of hegemonic masculinity through the economy of sexting where the possession, consumption and sharing of girls' sexualized images adds to their social capital. The dissertation argues that teens' performance of masculinity and femininity in this (digital) reality, constitutes a fluid domain of constructing and gendered and sexual self, which functions differently for boys and girls while being determined by dominant social and historical conditions.

Ευχαριστίες

Αρχικά, θέλω να ευχαριστήσω θερμά όλους τους/τις συμμετέχοντες/-ούσες σε αυτή την ερευνητική διαδικασία: εφήβους, εκπαιδευτικούς και εμπειρογνώμονες. Πρωτίστως, τους/τις εφήβους που με εμπιστεύτηκαν, μοιράστηκαν τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους μαζί μου και με βοήθησαν να δω την πραγματικότητα μέσα από τα δικά τους μάτια. Τους διευθυντές και τους/τις εκπαιδευτικούς των κυπριακών σχολείων, που με δέχτηκαν εγκάρδια στο σχολικό περιβάλλον και με βοήθησαν, στο βαθμό που τους επιτρεπόταν, να προσαρμοστώ, αλλά και τους/τις εμπειρογνώμονες που συμμετείχαν εθελοντικά στην έρευνα και με την οπτική τους συνέβαλλαν στην πολύπλευρη και διαθεματική κατανόηση των υπό μελέτη φαινομένων. Ένα μεγάλο ευχαριστώ επίσης, στους δύο ερευνητές, Δρ. Θεοδώρου και Δρ. Καψάλη, που με την επιστημονική τους συνεισφορά με βοήθησαν να υλοποιήσω σημαντικά κομμάτια της έρευνάς μου.

Το μεγαλύτερο ευχαριστώ, το οφείλω στην καθηγήτριά μου, Δρ. Μιράντα Χρίστου, για την εμπιστοσύνη της, το βαθύ και ειλικρινές της ενδιαφέρον, την καθοδήγησή της και το νοιάξιμό της. Από την πρώτη στιγμή πίστεψε στις δυνατότητές μου και ανέδειξε τις επιστημονικές και μεθοδολογικές μου δεξιότητες. Την ευχαριστώ γιατί, χάρη στη δική της συστηματική, επιστημονική και ουσιαστική καθοδήγηση, μπόρεσα να αντεπεξέλθω σε ένα σκληρό ερευνητικό πεδίο, με αυτοπεποίθηση και σιγουριά. Όλα αυτά τα χρόνια, η Μιράντα στάθηκε δίπλα μου ως η δυνατότερη σύμμαχός μου σε κάθε επίπεδο. Την ευγνωμονώ βαθιά για αυτό και νιώθω πολύ τυχερή που μοιράστηκα αυτή τη διαδρομή μαζί της.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου Δρ. Πυργιωτάκη, που εξ αρχής έδειξε εμπιστοσύνη στις δυνατότητές μου, με καθοδήγησε, με συμβούλευσε και με στήριξε στο πολύχρονο αυτό έργο. Σε διάφορα στάδια της διατριβής, μου προσέφερε με χαρά και ενθουσιασμό τις γνώσεις και την εμπειρία του, που στάθηκαν καθοριστικές για τη διαμόρφωση των σκέψεων και των αναστοχασμών μου. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα άλλα τρία μέλη της επιτροπής, Δρ. Ιωαννίδου-Κουτσελίνη, Δρ. Καδιανάκη και Δρ. Ζαββού για τον χρόνο και τις πολύτιμες εισηγήσεις τους.

Ευχαριστώ, επίσης, τους γονείς και τα αδέρφια μου, που με στήριξαν όλα αυτά τα χρόνια και με βοήθησαν με ό,τι μέσα διέθεταν να υλοποιήσω τους στόχους και τα όνειρά μου. Τέλος, το πιο ιδιαίτερο και πηγαίο ευχαριστώ στον σύντροφο και σύζυγό μου Όμηρο, που με την αστείρευτη φροντίδα και την αγάπη του, μπόρεσα να ολοκληρώσω αυτό το δύσκολο, χρονοβόρο και βαθιά προσωπικό ταξίδι. Χωρίς την υποστήριξή του, σε όλα τα επίπεδα, και τη σταθερή πίστη του σε εμένα, δε θα ήταν τίποτα το ίδιο.

*Στη μαμά μου,
που με έμαθε να είμαι ελεύθερη*

Ακρωνύμια

Ελληνόφωνα

ΓΚΗΕ	Γραφείο Καταπολέμησης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ερ	Ερευνήτρια
ΚΟΕ	Κοινωνικοοικονομικό Επίπεδο
ΚΣΟΠ	Κυπριακός Σύνδεσμος Οικογενειακού Προγραμματισμού
ΛΟΑΤΚΙ	Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος, Τρανς και Ίντερσεξ
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΠΣΔ	Περιεκτική Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση
ΣΜΝ	Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα
ΥΠΠΑΝ	Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας

Αγγλόφωνα

APA	American Psychological Association
EIGE	European Institute for Gender Equality
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights
ILGA	International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association
IPPF	International Planned Parenthood Federation
MIGS	Mediterranean Institute of Gender Studies
UNAIDS	Joint United Nations Programme on HIV/AIDS
WHO	World Health Organization

Πίνακας περιεχομένων

1. Εισαγωγή	1
2. Θεωρητικό Πλαίσιο	7
2.1 Ο «νέος» σεξισμός και η ανισότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης	7
2.1.1 Η επιτελεσματικότητα του φύλου	12
2.1.2 Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες	15
2.2 Ενδυνάμωση (empowerment) και εμπρόθετη δράση (agency): από τον αυτοπροσδιορισμό μέχρι την αυτό-σεξουαλικοποίηση	19
3. Μεθοδολογία	24
3.1 Μεθοδολογικές εκτιμήσεις	24
3.2 Προσέγγιση του Πεδίου:	26
3.2.1 Μέθοδοι και Τεχνικές συλλογής δεδομένων	26
3.2.2 Τριγωνοποίηση δεδομένων	33
3.2.3 Διαχείριση υλικού	34
3.3 Ανάλυση Δεδομένων	35
3.4 Δεοντολογικά και πρακτικά ζητήματα	38
3.5 Αναστοχασμός	43
4. Αναρτήσεις και προκλήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης	47
4.1 Φιλτράροντας διαδικτυακούς φίλους και η περίπτωση του grooming	52
4.2 Η τέχνη των selfies	59
4.3 Η έμφυλη επιτελεσματικότητα των selfies	70
4.4 Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	86
5. Sexting: προσέγγιση του φαινομένου	88
5.1 Νομικές προεκτάσεις του sexting	92
5.2 Η πρακτική του sexting στην κυπριακή πραγματικότητα: περιγραφή του φαινομένου	97
5.3 Γιατί sexting; Ρίσκο, επιπολαιότητα ή κανονικότητα;	106
5.4 Τα αχόρταγα αγόρια!	120
5.5 Sexting ως τιμωρία	123
5.6 Sexting ως νομοθετικό ναρκοπέδιο	130
5.7 Sexting: μια νέα κανονικότητα;	133
5.8 Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	139
6. Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση	143

6.1. Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση: η περίπτωση της Κύπρου	151
6.2 Διδασκαλία Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης στα Κυπριακά Σχολεία: κενά και προβληματισμοί.....	153
6.2.1 Ομοφοβία	160
6.2.2 Ανεπιθύμητη Εγκυμοσύνη στην Εφηβεία.....	173
6.2.3 Διαδικτυακός Εκφοβισμός.....	178
6.2.4 Σεξισμός και Έμφυλη Βία στους Εφήβους.....	181
6.3 Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση, Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και Νομικές προεκτάσεις.....	189
6.4 Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	198
7. Συζήτηση	201
7.1 Σύνοψη βασικών αποτελεσμάτων	201
7.1.1 Η grande αρρενωπότητα και η ενοχοποιημένη θηλυκότητα.....	202
7.1.2 Ανεπάρκειες και προκλήσεις στην εκπαίδευση.....	207
7.2 Περιορισμοί έρευνας.....	209
7.3 Συνεισφορά έρευνας και ανάγκη για μελλοντικές έρευνες	211
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	213
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	247
Πίνακας 3	248
Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης Ανηλίκων.....	249
Οδηγός Συνέντευξης Μαθητών.....	252
Έντυπο Συνειδητήτης Συναίνεσης Ενηλίκων	253
Οδηγός Συνέντευξης Καθηγητών	256
Οδηγός Ομάδων Εστίασης - Παιδοβουλή.....	257
Οδηγός Ομάδας Εστίασης - Εμπειρογνώμονες	257
Βιωματικά Εργαστήρια	259
Αξιολόγηση Εργαστηρίων	261

1. Εισαγωγή

Τον Οκτώβριο του 2020, η εφημερίδα ΠΟΛΙΤΗΣ (2020) δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο: «Χειροπέδες σε 18χρονο – Φέρεται να διέδιδε γυμνές φωτογραφίες και βίντεο ανήλικης». Το αδίκημα φαίνεται να έγινε το 2017, όπου και οι δύο συμμετέχοντες ήταν ανήλικοι. Τρία χρόνια μετά, ο 18χρονος συνελήφθη για διάδοση παιδικής πορνογραφίας. Η υπόθεση αυτή δεν είναι μοναδική. Παρόμοια περιστατικά συμβαίνουν, τόσο στην Κύπρο, όσο και στο εξωτερικό. Πρόκειται για μια γνώριμη κατάσταση στους εφήβους με ποικίλες νομικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές προεκτάσεις. Περιστατικά, όπως το παραπάνω, ανοίγουν έναν κύκλο συζητήσεων σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται οι νέοι θέματα προβολής του εαυτού, σεξουαλικότητας και συναίνεσης. Επίσης, φαινόμενα όπως αυτό, ερμηνεύονται και αναλύονται τόσο σε κοινωνιολογικό, όσο και σε νομικό πλαίσιο, ενώ ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι καίριος στην κατανόηση και αντιμετώπιση τους.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή μελετά τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται ο έμφυλος εφηβικός εαυτός μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), τον τρόπο έκφρασης της σεξουαλικότητας και τις δυναμικές των έμφυλων σχέσεων των εφήβων και στην ευρύτερη κοινωνική τους ζωή, αλλά και μέσα από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Προσεγγίζονται ακόμα, οι κίνδυνοι που μπορεί να προκύψουν από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, καθώς επίσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης σε σχέση με θέματα φύλου και έμφυλων επιτελέσεων. Για τη διερεύνηση και ανάλυση του φαινομένου, χρησιμοποιήθηκαν ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και πιο συγκεκριμένα η εθνογραφική προσέγγιση, έτσι ώστε να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι έφηβοι - αγόρια και κορίτσια 15 έως 18 ετών - από διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, προβάλλουν τον εαυτό τους και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί κομμάτι της καθημερινότητας των εφήβων και συνδέεται άρρηκτα με το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ζουν. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές, οι πρακτικές που χρησιμοποιούν, οι ερμηνείες τους στα ερεθίσματα και τις εικόνες που δέχονται online, αλλά και οι έμφυλες επιλογές τους, αποτελούν περίπλοκα

ζητήματα προς διερεύνηση και ελάχιστες κοινωνιολογικές έρευνες έχουν προσεγγίσει τα θέματα αυτά από τη σκοπιά των εφήβων. Εντός του πατριαρχικού περιβάλλοντος στο οποίο μεγαλώνουν και κοινωνικοποιούνται οι έφηβοι σήμερα, το φύλο αποτελεί μια καίρια κατηγορία στην ανάλυση των φαινομένων αυτών.

Η συμπεριφορά των εφήβων και οι σχέσεις μεταξύ τους έχουν απασχολήσει έντονα τις κοινωνικές επιστήμες τις τελευταίες δεκαετίες, με το πεδίο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης να διαδραματίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο σε όλη αυτή τη συζήτηση. Το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονται όλες αυτές οι σχέσεις, online και offline, καθορίζει τον τρόπο που επιτελείται η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα των εφήβων στα κυπριακά σχολεία σήμερα. Οι έμφυλες αναπαραστάσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ο τρόπος που οι έφηβοι επιλέγουν να ποζάρουν, οι αλληλεπιδράσεις που δημιουργούνται, τα likes και τα σχόλια (comments) που επιλέγουν να κάνουν και αυτά που δέχονται, φαίνεται να έχουν κοινωνικές και πολιτισμικές προεκτάσεις, δημιουργώντας έναν πολύ ενδιαφέροντα προς διερεύνηση χώρο.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που έχουν καθοδηγήσει την έρευνα αυτή είναι τα εξής:

1. Πώς οι έφηβοι επιλέγουν να προβάλλουν τους εαυτούς τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (κυρίως μέσα από φωτογραφίες) και πώς αυτό συμβάλλει στη συγκρότηση του έμφυλου εαυτού τους;
2. Πώς τα αγόρια και τα κορίτσια κατανοούν πιθανούς κινδύνους στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και με ποιο τρόπο αντιλαμβάνονται την αντιμετώπισή τους;
3. Ποιος ο ρόλος του σχολείου στην ενδυνάμωση και τη διαπαιδαγώγηση των εφήβων για τη χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης και την προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων;

Όπως θα δείξω σε αυτή τη διατριβή, η μελέτη των έμφυλων εφηβικών ταυτοτήτων δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον τρόπο με τον οποίο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προσδιορίζουν, διαμορφώνουν και κανονικοποιούν μορφές έκφρασης αρρενωπότητας και θηλυκότητας, οι οποίες ανταποκρίνονται σε φαντασιακά, εξιδανικευμένα και σε μεγάλο βαθμό, ανύπαρκτα πρότυπα. Την ίδια στιγμή, η αίσθηση ελέγχου και εμπρόθετης δράσης που συνοδεύει τη

χρήση των μέσων αυτών, προδίδεται από μια κο¹ υλτούρα σεξιστικής αποδιοπομπής όπου, κυρίως τα κορίτσια, ανακαλύπτουν ότι το προφίλ που έχουν κτίσει με μεγάλη προσοχή, μπορεί να καταρρεύσει μέσα σε λίγες ώρες.

Ως θεωρητικός φακός για την προσέγγιση και ερμηνεία αυτών των φαινομένων επιλέχτηκε η φεμινιστική θεωρία, για θέματα έμφυλων αναπαραστάσεων, τις πολλαπλές εκφάνσεις αρρενωπότητας και θηλυκότητας, καθώς επίσης ζητήματα σεξισμού και αντικειμενοποίησης. Καθοριστικής σημασίας για τη διατριβή αυτή είναι η προσέγγιση της R. Connell (1996, 2005, 2006) για τις αναλύσεις των αρρενωποτήτων και κυρίως για την ηγεμονική αρρενωπότητα. Επίσης, ζητήματα εμπρόθετης δράσης, σεξουαλικοποίησης και σεξισμού σε σχέση με τα media, όπως αυτά προσεγγίζονται από την R. Gill (2003, 2007, 2009, 2011), την J. Ringrose (2011), την S. Livingstone (2008), την K. Albury (2015) και την A. Hasinoff (2013, 2015), οι οποίες φωτίζουν τις πρακτικές που επιλέγουν οι έφηβοι, όπως το sexting και οι selfies και τον τρόπο δόμησης και αναπαράστασης των φύλων. Φυσικά, η μεταδομιστική ανάλυση της Bulter (2006, 2008, 2009α, 2009β), σχετικά με την επιτελεστικότητα και τον τρόπο συγκρότησης του υποκειμένου, είναι επίσης καίριες. Όλη αυτή η φεμινιστική προοπτική παρουσιάζεται αναλυτικότερα στο κεφάλαιο του θεωρητικού πλαισίου.

Μεθοδολογικά έχει επιλεγεί το ποιοτικό παράδειγμα έρευνας, μέσα από την εθνογραφική προσέγγιση και ανάλυση, και τη δημιουργία ευέλικτου σχεδίου, όπου οι μεθοδολογικές επιλογές αναδιαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Έτσι, πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με 30 μαθητές και μαθήτριες Λυκείου, από ένα αστικό σχολείο, ένα αγροτικό σχολείο και μια Τεχνική Σχολή. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε ένας μικρός αριθμός συνεντεύξεων με καθηγητές (5), καθώς και τρεις ομάδες εστίασης (focus groups): οι δύο με μέλη της παιδοβουλής και η τρίτη με εξειδικευμένο, επιστημονικό προσωπικό, σε σχέση με το υπό μελέτη θέμα. Στο πλαίσιο αυτά συμπεριλαμβάνονται δεδομένα που προέκυψαν μετά από επισκέψεις στην Κυπριακή Αστυνομία. Επίσης, έλαβαν χώρα και δύο βιωματικά εργαστήρια, ένα στο αστικό και ένα στο αγροτικό σχολείο, ως κομμάτι της ερευνητικής διαδικασίας, αλλά κυρίως ως ένας τρόπος ανταπόδοσης στην κοινότητα του σχολείου για την πολύτιμη και καθοριστική συνεισφορά τους στην έρευνα αυτή. Για την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας επιλέχτηκε η

ανάλυση περιεχομένου, ενώ χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό NVivo.

Στη διατριβή αυτή, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από έφηβους δεν αντιμετωπίζεται μονοδιάστατα ή κανονιστικά, αλλά προσεγγίζεται ως ένα ρευστό και εξελισσόμενο φαινόμενο. Μπορεί να εμπεριέχει κινδύνους, αλλά και ευκαιρίες έκφρασης, επικοινωνίας και αυτοαναφοράς που στην εφηβεία είναι πολύ σημαντικές. Μέσα σε αυτό τον χώρο, έφηβοι από όλο το κόσμο, προβάλλουν τον εαυτό τους, δημιουργούν και κοινοποιούν περιεχόμενο, επικοινωνούν με άλλα άτομα, γνωστά ή άγνωστα, κρίνουν, κατακρίνουν, ακόμα και λογοκρίνουν με τα αντίστοιχα emoticons (φατσούλες) και σχόλια τις εικόνες και τις τοποθετήσεις άλλων ατόμων. Εικόνες που διανέμονται, διαρρέουν και αποκτούν αξία ανάλογα με το ποιος/ποια και κυρίως, πώς αναπαρίσταται σε αυτές. Σε μια πατριαρχική κοινωνία όπως η κυπριακή, το φύλο αποτελεί βασική μεταβλητή κατανόησης και προσέγγισης αυτών των φαινομένων. Τι ανεβάζουν λοιπόν τα αγόρια και τα κορίτσια; Τι κινδύνους μπορεί να αντιμετωπίσουν; Ποιοι είναι οι καταναλωτές όλων αυτών των εικόνων και ποιος ο ρόλος τους στις έμφυλες σχέσεις;

Στο πρώτο κεφάλαιο της ανάλυσης, θα κληθώ να απαντήσω σε αυτά τα ερωτήματα. Πιο συγκεκριμένα, μελετώνται η πιθανότητα κακοποίησης μέσω διαδικτύου (όπως η περίπτωση του grooming), πώς λειτουργούν οι αναρτήσεις, πώς επιλέγονται ή απορρίπτονται οι διαδικτυακοί φίλοι, και τέλος με ποιον τρόπο λειτουργεί η δημοφιλής πρακτική των selfies και ποιες οι έμφυλες προεκτάσεις της. Όλα αυτά έρχονται να απαντηθούν από την οπτική των παιδιών που συμμετέχουν στην έρευνα και τις προσωπικές τους τοποθετήσεις και ερμηνείες για την έμφυλη προβολή. Μια από τις προκλήσεις στη μελέτη αυτής της προβολής είναι ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν ορατότητα και δημοσιότητα, αλλά έχουν και μια πιο προσωπική, εμπιστευτική σκοπιά των χρηστών, μέσα από τη χρήση των αντίστοιχων εφαρμογών (applications όπως το Messenger). Τα προσωρινά μηνύματα και εικόνες που μπορεί να δει κανείς μόνο για λίγα δευτερόλεπτα, ιδιωτικές συζητήσεις, ιδιωτικές βιντεοκλήσεις είναι μερικές από τις επιλογές. Στα πλαίσια αυτά, υπάρχει και η πρακτική του sexting που συνδέεται με τα social media. Νέοι και νέες ανταλλάσσουν εικόνες και μηνύματα σεξουαλικού περιεχομένου στα πλαίσια ερωτικών, συντροφικών σχέσεων, φλερτ ή ακόμα και αστείου. Τι γίνεται όμως όταν αυτές οι πληροφορίες παύουν να είναι ιδιωτικές και διαρρέουν; Τι γίνεται στην περίπτωση που η δημιουργία ή η διάδοση δεν είναι συναινετική;

Στο δεύτερο κεφάλαιο ανάλυσης θα μελετηθεί ακριβώς αυτή η πτυχή του sexting που σε κάποιες περιπτώσεις αποτελεί συναινετική επιλογή, αλλά σε άλλες μπορεί να έχει ως απόρροια τη σεξουαλική εκμετάλλευση ή/και κακοποίηση ανηλίκων. Όπως φαίνεται στην ανάλυση, οι ρόλοι των αγοριών και των κοριτσιών διαμορφώνονται διαφορετικά και η συζήτηση για το ποιος είναι ο θύτης και ποιος το θύμα είναι περίπλοκη και διαθεματική: μπορεί να επηρεάσει την εκπαιδευτική διαδικασία, τη ψυχική και σωματική υγεία των παιδιών, αλλά και την κοινωνικοποίηση τους. Επιπλέον, σε κάποιες περιπτώσεις, τα θέματα αυτά φτάνουν ακόμα και στο αστυνομικό τμήμα και το δικαστήριο ως ποινικό αδίκημα, δηλαδή αυτό της Σεξουαλικής Κακοποίησης, Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών ή/και της Παιδικής Πορνογραφίας. Αυτή είναι και η πιο περίπλοκη πτυχή της παρούσας έρευνας, τόσο μεθοδολογικά, όσο και επιστημονικά, όπου τίθενται ερωτήματα σε ένα σύνολο θεσμών και συμβαλλόμενων για πιθανά κενά ή παθογένειες.

Ο ρόλος του σχολείου στη διαπαιδαγώγηση, την ενδυνάμωση και την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών μελετάται στο τρίτο κεφάλαιο ανάλυσης. Οι έμφυλοι ρόλοι στον σχολικό χώρο συνδέονται με τις έμφυλες σχέσεις και ανισότητες στην κοινωνική πραγματικότητα. Ευρύτερα, η εκπαιδευτική διαδικασία και ειδικότερα το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής αλλά και η εκπαίδευση για τα μέσα, είναι και το πλαίσιο που μας απασχολεί σε σχέση με τις έμφυλες αναπαραστάσεις και τα στερεότυπα με τα οποία έρχονται αντιμέτωπα τα παιδιά. Πιο συγκεκριμένα, μελετάται το επίπεδο της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στα κυπριακά σχολεία, τόσο μέσα από τις δεσμεύσεις του Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας (ΥΠΠΑΝ), όσο και από τον τρόπο που την αντιλαμβάνονται τα παιδιά. Σημαντική σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης είναι η συνεισφορά της κοινωνίας των πολιτών (NGO), αλλά και της Επιτρόπου Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού. Αυτή η διατριβή υιοθετεί τη βασική θέση ότι η σεξουαλική αγωγή αποτελεί έννομο δικαίωμα κάθε παιδιού και η μη ύπαρξη της είναι παραβίαση του δικαιώματος αυτού. Σε αυτό το επίπεδο, τίθενται θέματα έμφυλης βίας, εκφοβισμού, ομοφοβίας, έμφυλων σχέσεων και κινδύνων στην εφηβεία, όπως τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (ΣΜΝ) και η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη σε ανήλικα κορίτσια, αλλά και του τρόπου διαχείρισης του διαδικτύου.

Η νομική διάσταση όλων των παραπάνω προκύπτει σε διάφορα ζητήματα. Ακριβώς, επειδή η έρευνα αυτή αφορά ανηλίκους, συχνά προκύπτουν ζητήματα

καταπάτησης δικαιωμάτων, σεξουαλικής παρενόχλησης, έμφυλης βίας, ακόμα και σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων. Αυτοί είναι και οι λόγοι που η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στο πώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται τα όρια της συναίνεσης. Όπως διαφαίνεται, οι έφηβοι δεν είναι πάντα σε θέση να ονοματίσουν δύσκολες για τους ίδιους καταστάσεις, όπως ο βιασμός ή η παρενόχληση.

Στο κεφάλαιο της συζήτησης, προβάλλεται ο τρόπος με τον οποίο η παρούσα έρευνα έρχεται να απαντήσει στα ερωτήματα που έχει θέσει, τοποθετώντας ζητήματα έμφυλων αναπαραστάσεων και πρακτικών επικοινωνίας, στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της κυπριακής πραγματικότητας, συμπεριλαμβανομένου και του ρόλου του εκπαιδευτικού συστήματος. Συγκεκριμένα, η συζήτηση εστιάζεται στον τρόπο με τον οποίο η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης σχετίζεται με επιτελέσεις αρρενωπότητας και θηλυκότητας, σε ένα πλαίσιο όπου οι έμφυλες σχέσεις καθορίζονται από παράδοξες μετα-φεμινιστικές επεξεργασίες των εννοιών της σεξουαλικής απελευθέρωσης, ενδυνάμωσης και εμπρόθετης δράσης. Η έρευνα δείχνει ότι τα κορίτσια τοποθετούνται σε μια επικίνδυνη ισορροπία, όπου από τη μια, επιβραβεύονται όταν προβάλλουν τον εαυτό τους με όρους αυτο-σεξουαλικοποίησης, ενώ συνάμα διασύρονται και ενοχοποιούνται. Την ίδια στιγμή, τα αγόρια χρησιμοποιούν τις εικόνες αυτές ως λάφυρα ηγεμονικής αρρενωπότητας και αγνοούν τη νομική διάσταση των πράξεών τους. Η διατριβή θέτει ερωτήματα σε σχέση με το πώς τα σύγχρονα μέσα κοινωνικής δικτύωσης περιπλέκουν την έννοια της συναίνεσης, το φαινόμενο της έμφυλης βίας και την πορεία προς την έμφυλη ισότητα.

2. Θεωρητικό Πλαίσιο

2.1 Ο «νέος» σεξισμός και η ανισότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

«Φαίνεται ότι ακόμη και στον ακαδημαϊκό χώρο, όπως στις πολιτικές και εκπαιδευτικές αντιδράσεις για το 'sexting', είναι ευκολότερο να αποδεχτεί κανείς το ευρύτερο 'μεταφεμινιστικό' κοινωνικό πλαίσιο του σεξισμού, των σεξουαλικών διπλών στάνταρς, ακόμη και της σεξουαλικής βίας, όπου τα κορίτσια καλούνται να εκτελέσουν συγκεκριμένα σεξουαλικά σενάρια και να δείξουν μέρη του σώματός τους, ακόμη και να διατρέχουν τον κίνδυνο να χαρακτηριστούν με ντροπιαστικό τρόπο (slut-shaming) για το σώμα και η σεξουαλικότητά τους, παρά να το αμφισβητήσει.²»

(Ringrose et al., 2013, σ. 319)

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή της σεξουαλικότητας και του φύλου, καθώς επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον αυτοπροσδιορισμό και την αυτοκατασκευή του φύλου, κυρίως μεταξύ των γυναικών (Blower, 2016). Η Gill (2007, σ. 163) προσεγγίζοντας την πολυπλοκότητα των social media εντός μεταφεμινιστικού πλαισίου, υποστηρίζει ότι «οι έννοιες της αυτονομίας, της επιλογής και της αυτοβελτίωσης βρίσκονται δίπλα-δίπλα με την επιτήρηση, την πειθαρχία και τη δυσφήμιση όσων κάνουν τις λάθος επιλογές». Τα τελευταία χρόνια, το ενδιαφέρον των φεμινιστικών σπουδών φαίνεται να στέφεται στις έννοιες της «σεξουαλικοποίησης της κουλτούρας», το «πόρνο σικ», της «πορνοποίηση» και το «the rise of raunch» (Gill, 2011, σ. 64). Ο ρόλος του φεμινισμού και ο τρόπος με τον οποίο μπορούν να ερμηνευτούν όλα αυτά τα σύγχρονα φαινόμενα, σύμφωνα με τη φεμινιστική σκέψη, επαναφέρει τις έννοιες της ανισότητας, της πατριαρχίας και του σεξισμού. Σύμφωνα με την Gill (2011), ο σεξισμός δεν έχει εξαφανιστεί, παίρνει όμως νέες μορφές και θα είχε νόημα να τον προσεγγίσουμε εκ νέου, μέσα στο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο.

² Οι μεταφράσεις των αγγλόφωνων κειμένων έγιναν από εμένα την ίδια, σε μια προσπάθεια να αποδοθεί όσο το δυνατόν καλύτερα το περιεχόμενο. Σε περιπτώσεις όπου χρησιμοποιήθηκε ορολογία μεταφρασμένη από άλλους ακαδημαϊκούς, υπάρχει σχετική υποσημείωση.

Σύμφωνα με τη LeMoncheck (1985), ο σεξισμός προσδιορίζεται ως προς την απόδοση σεξουαλικών στερεοτύπων στα άτομα. Αυτά τα στερεότυπα με τη σειρά τους, δημιουργούν προσδοκίες έμφυλων ρόλων στις σεξουαλικές τους σχέσεις, προσδοκίες που ενισχύονται από την πολιτισμική ιδεολογία και το σύνολο κοινωνικών θεσμών, όπου οι γυναίκες είναι θεσμικά υποτελείς των ανδρών. Τον 21^ο αιώνα, ο σεξισμός στις δυτικές κοινωνίες εκφράζεται με πιο σύνθετους τρόπους, παρά την πρόοδο σε σχέση με την έμφυλη ισότητα (Learer & Brown, 2018). Έτσι, παρά τη βελτίωση σε θέματα εκπαίδευσης των γυναικών, πρόσβασης στην αγορά εργασίας και σε θέσεις εξουσίας, παραμένουν σημαντικά ερωτήματα σε σχέση με την προβολή των γυναικών στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ΜΜΕ). Στις δυτικές κοινωνίες, οι γυναίκες αναπαρίστανται συχνά ως αντικείμενα στα ΜΜΕ και η αυτοεκτίμησή τους απεικονίζεται μέσα από την εμφάνισή τους (Moradi & Huang, 2008), οπτική η οποία εφαρμόζεται και στα social media. Η ουσιαστική προβληματική, λοιπόν, είναι η έμφυλη ανισότητα και η προβολή του γυναικείου σώματος ως εμπόρευμα.

Η σεξουαλικοποίηση της κουλτούρας αποτελεί ένα πεδίο μελέτης που συνδέεται άμεσα με το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο και φαίνεται να απασχολεί τον ακαδημαϊκό χώρο τα τελευταία χρόνια (βλ. Gill, 2003, 2007, 2009, 2011, 2012; Ronold & Ringrose, 2011; McRobbie, 2004; Paasonen, Nikunen & Saarenmaa, 2007; Attwood, 2009). Σύμφωνα με την Gill (2009), η σεξουαλικοποίηση δε λειτουργεί έξω από τις διαδικασίες της εμφυλοποίησης, της φυλετικοποίησης και της ταξικότητας και λειτουργεί μέσα σε μια οπτική οικονομία που παραμένει έντονα ηλικιακή (ageist), μέσα από μια ιδεολογία αναπηρισμού (disablist) και ετεροκανονισμού (heteronormative). Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την έννοια της σεξουαλικοποίησης έξω από τα πλαίσια του φύλου, της φυλής και της κοινωνικής τάξης, ενώ συνδέεται άρρηκτα με τον ετεροσεξιστικό τρόπο σκέψης. Για τις νέες γυναίκες σήμερα στις μεταφεμινιστικές κουλτούρες, η απεικόνιση ενός ορισμένου είδους της σεξουαλικής γνώσης, της σεξουαλικής πρακτικής και της σεξουαλικής εμπρόθετης δράσης³ έχει γίνει κανονιστική. Πρόκειται για μια «τεχνολογία του sexiness», η οποία έχει αντικαταστήσει την «αθωότητα» και

³ Για τον όρο agency χρησιμοποιείται η μετάφραση της Αθανασίου (2006, 2007) εμπρόθετη (ή ενεπίγνωστη) δράση.

την «αρετή», ως εμπορεύματα τα οποία οι νεαρές γυναίκες απαιτείται να προσφέρουν στην ετεροφυλόφιλη αγορά (Gill, 2007, σ. 72).

Τα γυναικεία σώματα σε όλο και περισσότερα πλαίσια, προβάλλονται σεξουαλικά ή ακόμα και σεξουαλικοποιημένα. Σε πολλά συγκείμενα (contexts), οι γυναίκες παρουσιάζονται ως σεξουαλικά επιθυμητές ή κρίνονται για την ίδια τους της σεξουαλικότητα με αποτέλεσμα «πράγματι να 'σεξουαλικοποιούνται' από την κουλτούρα, και αυτό γιατί ορίζονται από τους άνδρες ως προς τη σεξουαλική τους ελκυστικότητα για τους άνδρες» (LeMoncheck, 1985, σ. 32). Πρόκειται για την αντικειμενοποίηση των γυναικών, όπου στερείται από τις γυναίκες ένα κομμάτι της αυτόνομης διάστασης τους και αυτοδιάθεσης τους, χαρακτηριστικά που συνάδουν με το πατριαρχικό κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζονται.

«Η αντικειμενοποίηση συμβαίνει όταν ένας άνθρωπος, μέσω κοινωνικής εννοιολόγησης, γίνεται κάτι λιγότερο από άνθρωπος, μετατρέπεται σε πράγμα ή εμπόρευμα, αγοράζεται και πωλείται. Όταν συμβαίνει αντικειμενοποίηση, ένα άτομο αποπροσωποποιείται, έτσι ώστε καμία ατομικότητα ή ακεραιότητα να μην είναι διαθέσιμη κοινωνικά ή να είναι σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο privacy. Η αντικειμενοποίηση είναι ένας τραυματισμός ακριβώς στο επίκεντρο των διακρίσεων: όσοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν να μην είναι πλήρως ανθρώπινοι, δεν είναι πλέον πλήρως ανθρώπινοι από κοινωνικής απόψεως. Η ανθρώπινη διάσταση τους πλήττεται, καθώς μειώνεται» (Dworkin 2000, σσ. 30–31).

Η (σεξουαλική) αντικειμενοποίηση είναι μια έννοια με την οποία ασχολήθηκαν εκτενέστερα οι φεμινιστικές σπουδές, καθώς οι γυναίκες αντιμετωπίστηκαν και αντιμετωπίζονται ακόμα και σήμερα, συχνά ως μη ίσες, ακόμα και ως αντικείμενα προς πώληση (π.χ. trafficking, γάμος ανήλικων κοριτσιών). «Η γυναίκα που αντιμετωπίζεται ως σεξουαλικό αντικείμενο είναι μια γυναίκα απανθρωποποιημένη (dehumanized)», έχει υποστηρίξει η LeMoncheck (1985, σ. 30), αντιμετωπίζεται δηλαδή ως ζώο, σώμα, μέρος σώματος ή αντικείμενο. Με παρόμοιο τρόπο, η Ortner (1974) έχει εξηγήσει πως η γυναικεία παρουσία ταυτίζεται περισσότερο με τη φύση και το ζωικό βασίλειο, με τρόπο που αιτιολογεί τη συσχέτιση του ανδρικού φύλου με την κουλτούρα και την

προσπάθεια τους για έλεγχο τόσο της φύσης, όσο και των γυναικών. Η Nussbaum (2007, σ. 50) όρισε επτά συνιστώσες της αντικειμενοποίησης: την άρνηση της αυτονομίας (αυτό το ον δεν αυτοκαθορίζεται), την άρνηση της υποκειμενικότητας (αυτό το ον δεν έχει σκέψεις και συναισθήματα που πρέπει να ληφθούν υπόψη), την ιδέα της ιδιοκτησίας (αυτό το ον μπορεί να ανήκει κάπου, να αγοραστεί και να πουληθεί), η ιδέα της παραβατικότητας (είναι εντάξει να συντρίψεις, να εισβάλεις, να διαλύσεις αυτό το ον), την ιδέα του ανταλλάξιμου (ένα από αυτά τα όντα είναι σαν ένα άλλο) και η ιδέα του instrumentality (εργαλειοποίηση) (αυτό το αντικείμενο δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα εργαλείο).

Στην εποχή των social media, οι σεξουαλικοποιημένες εικόνες που διαχέονται καθημερινά είναι ένας σύγχρονος τρόπος αντικειμενοποίησης των κοριτσιών. Η αντικειμενοποίηση των γυναικών είναι τόσο ευρεία και επίμονη που δεν μπορεί να μεταφραστεί ως πρόβλημα μια μικρής «παθολογικής» ανδρικής μειονότητας, καθώς μπολιάζει τις σεξουαλικές νόρμες και συμπεριφορές (Nussbaum, 2007, σ. 49), σχετίζεται δηλαδή με το εκάστοτε πολιτισμικό περιβάλλον.

Η αντικειμενοποίηση των γυναικών παρατηρείται έντονα και στα social media. Οι πλατφόρμες μέσω κοινωνικής δικτύωσης δίνουν στις γυναίκες τη δυνατότητα να δομήσουν τις δικές τους έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες, δημιουργώντας μια αίσθηση μεταφεμινιστικής ενδυνάμωσης, όμως η προσθήκη αρσενικού σχολιασμού, επεξεργασίας και αναδιανομής, μπορεί να εξολοθρεύσει αυτήν την ενδυνάμωση καθώς «το περιεχόμενο που υποβάλλεται από άνδρες χρήστες χωρίς γυναικεία συναίνεση είναι ιδιαίτερα προβληματικό και επικίνδυνο» (Davis, 2018, σ. 7). Η ισορροπία για τις γυναίκες, ανάμεσα στην ενδυνάμωση και την αντικειμενοποίηση, είναι λεπτή μέσα από τη χρήση των νέων μέσων επικοινωνίας και αυτοέκφρασης.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δημιουργούν ένα πεδίο για τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι γυναίκες μπορεί να αυτο-σεξουαλικοποιούνται (βλ. Ramsey & Horan, 2018). Οι θεωρίες της αυτο-αντικειμενοποίησης υποστηρίζουν ότι η υπερ-προβολή σεξουαλικών εικόνων του γυναικείου σώματος μπορεί να οδηγήσει στην αυτο-αντικειμενοποίηση των γυναικών, όπου παρουσιάζονται με σεξουαλικό τρόπο και βλέπουν τον εαυτό τους, από την οπτική γωνία του τρίτου προσώπου, ως αντικείμενα προς χρήση και όχι ως ολοκληρωμένα άτομα (Fredrickson & Roberts, 1997). Είναι η ίδια η κουλτούρα της αντικειμενοποίησης που μπορεί να οδηγήσει τις γυναίκες να δημοσιεύσουν

σεξουαλικές εικόνες του εαυτού τους, λαμβάνοντας πιθανότατα θετικά σχόλια (Manago et al., 2008). Την ίδια στιγμή, η αυτο-αντικειμενοποίηση των γυναικών μπορεί να προκαλέσει σοβαρές κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες για τις γυναίκες, όπως κατάθλιψη, άγχος, διατροφικές διαταραχές, αυτοτραυματισμούς, σεξουαλικές δυσλειτουργίες και θυματοποίηση (Moradi & Huang, 2008; Tiggemann & Williams, 2012; Ramsey & Hoyt, 2015), ενώ η προβολή των γυναικών σε σεξουαλικές πόζες μπορεί να οδηγήσει σε πιο αρνητικές και πιο αντικειμενοποιημένες αξιολογήσεις του εαυτού (Daniels, 2012; Graff et al., 2012) και χαμηλή αυτοεκτίμηση (Lemay & Ashmore, 2006). Η αυτο-αντικειμενοποίηση συνδέεται με τη χαμηλή ικανοποίηση των γυναικών για την εμφάνισή τους, δυσaréσκεια για το σώμα τους και ανάγκη έγκρισης από τους άλλους (Chen et al., 2022), μέσα σε ένα περιβάλλον γεμάτο με μη ρεαλιστικά πρότυπα ομορφιάς και σωμάτων, όπως αυτό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Ωστόσο, όλες αυτές οι συζητήσεις για το θέμα της αντικειμενοποίησης και αυτο-σεξουαλικοποίησης των κοριτσιών εστιάζονται περισσότερο στο αποτέλεσμα και όχι στη διαδικασία, και συχνά δε συμπεριλαμβάνουν τα αγόρια. Με αυτή την προοπτική, τονίζονται δύο θεωρητικές προσεγγίσεις οι οποίες έχουν στόχο να καλύψουν τα πιο κάτω:

Σε αυτή την έρευνα, μελετώ το φαινόμενο ανάρτησης και αποστολής φωτογραφιών, όχι μόνο από τη σκοπιά της σεξουαλικοποίησης της κουλτούρας, αλλά και ως μια πολιτισμική διαδικασία δόμησης του έμφυλου εαυτού. Σε αυτή την αναζήτηση, χρησιμοποιώ την έννοια της επιτέλεσης, που απορρέει από το θεωρητικό υπόβαθρο της Butler. Όπως θα εξηγήσω πιο κάτω, ο Λόγος, η υποκειμενικοποίηση και το φύλο ως κατασκευή είναι σημαντικά, ως προς τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τις διαδικασίες εμφυλοποίησης.

Η διατριβή αυτή τοποθετεί και τα αγόρια και τα κορίτσια στο επίκεντρο αυτών των πρακτικών, για να μελετήσει όχι μόνο επιτελέσεις της θηλυκότητας, αλλά και της αρρενωπότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η θεωρία της Connell για τις πολλαπλές εκφάνσεις αρρενωπότητας και θηλυκότητας, δημιουργεί ένα πεδίο διερεύνησης σε συνάρτηση με το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο που αυτές υλοποιούνται.

2.1.1 Η επιτελεστικότητα του φύλου

«Το φύλο δεν εγγράφεται παθητικά πάνω στο σώμα ούτε καθορίζεται από τη φύση, τη γλώσσα, το συμβολικό ή ακόμα την καταδυναστευτική ιστορία της πατριαρχίας. Το φύλο είναι αυτό που φοράμε, μονίμως, εξαναγκαστικά, καθημερινά και αδιάκοπα, με άγχος και με ευχαρίστηση».
(Butler, 2006, σ. 404)

Από τον φεμινισμό του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, ο τρόπος προσέγγισης και ερμηνείας του έμφυλου εαυτού έχει αναδιαμορφωθεί σημαντικά. Από τις απαρχές του φεμινιστικού κινήματος, στόχος ήταν να δοθεί έμφαση στην πολιτική δράση των γυναικών για τις γυναίκες και την αντιμετώπιση και αποκατάσταση της κοινωνικής αδικίας σε βάρος τους, αρχής γενομένης με το δικαίωμα ψήφου και την προάσπιση των εργασιακών δικαιωμάτων των γυναικών. Στη δεκαετία του '60, ακολούθησε το δικαίωμα των γυναικών να ορίζουν οι ίδιες τον κοινωνικό εαυτό τους, πέρα από πατριαρχικές και πολιτισμικές πεποιθήσεις που νομιμοποιούν τη γυναικεία καταπίεση και στην ανθρωπολογία του φύλου, όπου εντάχθηκαν ζητήματα φυλής, εθνότητας και κοινωνικής τάξης που μετασχηματίζουν την εμπειρία του φύλου. Η πιο σημαντική ίσως συμβολή της ανθρωπολογικής προσέγγισης, στα πλαίσια του φεμινισμού, είναι η προσέγγιση της έμφυλης ταυτότητας ως μια κοινωνική, συμβολική κατηγορία (βλ. Αθανασίου 2007).

Από την Beauvois, τη διάκριση του βιολογικού⁴ και του κοινωνικού φύλου, μέχρι την αμφισβήτηση της έμφυλης/σεξουαλικής ταυτότητας (Kristeva, 1981) και εν τέλει την αποδόμηση των διπολικών σχημάτων και ανάλυση του φύλου και της σεξουαλικότητας ως σχηματισμούς Λόγου (Butler, 2008, 2009α, 2009β), η συνεισφορά της φεμινιστικής θεωρίας «έγκειται στην παραγωγή

⁴ Ο Derrida (1978) αναφέρεται στα ιεραρχικά δίπολα της δυτικής ορθολογικής σκέψης τα οποία ακολουθούμε ακόμα και σήμερα. Τα νοήματα και οι σημασίες δομούνται με διπολικούς όρους (άνδρας – γυναίκα, εαυτός – «Άλλος», πολιτισμός – φύση κτλ.). Συνήθως ο πρώτος πόλος έχει θετικό πρόσημο και θεωρείται ανώτερος, όμως εξαρτάται από τον δεύτερο για να σημασιοδοτηθεί (βλ. Πολίτης, 2006, σ. 30). Όμοια, στη διάκριση βιολογικού φύλου αναφερόμαστε στο βιολογικό δίπολο αρσενικό – θηλυκό.

θεωρητικών και πολιτικών λόγων που υπερβαίνουν την επιστημολογική εμβέλεια της κριτικής επαναγνώρισης» (Αθανασίου, 2006, σ. 108).

Η συμβουλή της Butler είναι καθοριστική στη θεωρία του φεμινισμού, την queer θεωρία και την πολιτική φιλοσοφία. Επεκτείνοντας τα έργα του Foucault για την παραγωγική εξουσία, τον Λόγο και την υποκειμενικοποίηση, η Butler έρχεται να θέσει νέα θεμέλια στην κατανόηση της έμφυλης ταυτότητας, του φύλου και της σεξουαλικότητας, καθώς για την ίδια το φύλο είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να αναγνωριστεί το υποκείμενο. Ακολουθώντας τη μεταδομιστική θεωρία, επιχειρεί να κατανοήσει το υποκείμενο χρησιμοποιώντας τον Λόγο, την επιτελεσματικότητα (performativity) και την εμπρόθετη δράση (agency).

Παρόλο που η προσέγγιση του Foucault δεν έχει ξεκάθαρα φεμινιστική οπτική, η ιστορικοποίηση της σεξουαλικότητας στο έργο του 1976 *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* (2011), αποτέλεσε σημαντική επιρροή για τη μεταδομιστική φεμινιστική θεωρία. Για τον Foucault (2011), το φύλο και η σεξουαλικότητα αναλύονται ως σχηματισμοί λόγου και τεχνολογίες υποκειμενικοποίησης. «Ο λόγος κομίζει και παράγει εξουσία· την ενισχύει αλλά και την υπονομεύει, την εκθέτει, την καθιστά ευπαθή, και επιτρέπει να παρεμποδίζεται» (σ. 119). Η εξουσία συνυφίνεται με το υποκείμενο και εν μέρει ορίζει την κοινωνική του διάσταση. Σύμφωνα με την Butler (2009β, σ. 21), «κανένα άτομο δε γίνεται υποκείμενο αν δεν έχει πρώτα καθυποταχτεί ή αν δεν έχει υποστεί υποκειμενικοποίηση [assujettissement]». Η παράδοξη διαδικασία της υποκειμενικοποίησης εμπεριέχει τόσο το γίνεσθαι του υποκειμένου, όσο και την καθυπόταξη⁵ του (βλ. Butler, 2009β; Αθανασίου, 2007). Όπως το υποκείμενο δεν υπάρχει πριν από τον νόμο, αλλά παράγεται μέσω αυτού, έτσι και το φύλο δεν υπάρχει πριν από τις σχέσεις εξουσίας, αλλά συγκροτείται μέσα από αυτές και εμπεριέχει κυρώσεις για τα υποκείμενα που δεν ενσωματώνουν το φύλο τους σύμφωνα με τους καθιερωμένους κανόνες (βλ. Αθανασίου, 2006, σσ. 86-88). Το υποκείμενο εγκαθιδρύεται κοινωνικά, αλλά δε ρυθμίζεται απόλυτα, καθώς αναδύεται εκ νέου ως μια συνεχής ανάσχεση των Λόγων και των μηχανισμών εξουσίας. Η ρηξικέλευθη, για την εποχή του, θεωρία του

⁵ Στο έργο του Althusser (1994 [1976], σ. 117) *Ιδεολογία και Ιδεολογικοί Μηχανισμοί*, γίνεται αναφορά στην έγκληση, όπου «το άτομο εγκαλείται ως (ελεύθερο) υποκείμενο για να υποταχθεί στις εντολές του Υποκειμένου, για να αποδεχτεί επομένως την υποταγή του και άρα για να εκτελέσει οικειοθελώς τις πράξεις και τις χειρονομίες της υποταγής του. Δεν υπάρχει υποκείμενο παρά μόνο χάρη στην υποταγή του».

Foucault (1987, 2011) για τη σεξουαλικότητα ως πολιτισμική κατασκευή των λόγων εξουσίας, άνοιξε τον δρόμο για τη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου της Butler και την queer θεωρία.

Περνώντας στην εμπρόθετη δράση (agency) και τη σωματοποίηση, η Butler άσκησε κριτική στις θετικιστικές προσεγγίσεις που βλέπουν το σώμα οντολογικά, ως υλικό υπόβαθρο κοινωνικοποίησης και προϋπόθεση κάθε εμπρόθετης δράσης, «που δεν είναι άλλη από την ίδια τη διαδικασία που συγκεκριμενοποιεί τις δυνατότητες» (Butler, 2006, σ. 385), δυνατότητες οι οποίες περιορίζονται από τις υπάρχουσες ιστορικές συμβάσεις. Υποστηρίζει, ότι η εμπρόθετη δράση δεν εντοπίζεται εκτός των σχέσεων εξουσίας. Το σώμα δεν αποτελεί απλώς ύλη, αλλά συνεχή υλοποίηση δυνατοτήτων, που αναπαράγεται ιστορικά. Το βιολογικό – έμφυλο σώμα, που εκλαμβάνεται ως υλικό, θεωρητικοποιείται από την Butler ως ένα ρυθμιστικό ιδεώδες που βρίσκεται σε μια ατελή, ανοιχτή διαδικασία φυσικοποίησης, μέσω τελετουργικά επαναλαμβανόμενων πρακτικών επικύρωσης και αποκλεισμού (Butler, 2008). Δεν αναιρεί ότι τα σώματα ζουν, αναπνέουν, πονούν και απολαμβάνουν, αλλά χρειάζεται μια επεξεργασία του τρόπου με τον οποίο συμβαίνει αυτό, μέσα από τους περιορισμούς που θέτουν οι έμφυλοι ρυθμιστικοί μηχανισμοί, εντός του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο δρουν.

Η σεξουαλικότητα είναι μέρος τη δόμησης του έμφυλου εαυτού και ιστορικά φυσιοποιήθηκε και ταυτίστηκε με την ετεροσεξουαλικότητα.⁶ Για την Butler, μέσα από τη λογοθετική παραγωγή της υποκειμενικότητας, η ετεροσεξουαλικότητα θεμελιώνεται μέσα από την πολιτική κατηγοριοποίηση του βιολογικού φύλου. Αυτό που η ίδια ονομάζει heterosexual matrix⁷ (2009α, σ. 151) και σχετίζεται με την ετεροσεξουαλική πρακτική και την παραστασιακή επιτελεστικότητα του φύλου. Μέσα στα πλαίσια της εξαναγκαστικής ετεροσεξουαλικότητας (Rich, 1980), η λεσβιακή εμπειρία γίνεται αντιληπτή ως αποκλίνουσα, αόρατη ή ακόμα και απεχθής, ενώ υπάρχει διάχυτη προϋπόθεση ότι η ετεροφυλοφιλική λογική και επιθυμία είναι μονόδρομος. Τα υποκείμενα

⁶ Η έννοια την ομοφυλοφιλίας εμφανίστηκε ιστορικά κατά τον Foucault (2011) μόλις τον 19^ο αιώνα, χωρίς βέβαια ο ίδιος να κάνει καμία αναφορά στη γυναικεία ομοφυλοφιλία.

⁷ Στη μετάφραση του βιβλίου της Butler, η Αθανασίου επιλέγει για το heterosexual matrix τη μετάφραση ετεροσεξουαλική μήτρα (2009α, σ. 198), ενώ ο Πολίτης στην παραπομπή του ετεροσεξουαλικό πλέγμα (2006, σ. 53).

επιτελούν τη σεξουαλικότητα⁸ και το φύλο τους επαναληπτικά και διαρκώς, ακολουθώντας τις κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές.

Έργο ορόσημο για τις έμφυλες σχέσεις και τη σεξουαλικότητα στον σχολικό χώρο, μέσα από μια μεταδομιστική, μεταφεμινιστική προσέγγιση του Foucault και της Butler, είναι οι μελέτες της Youdell (2005, 2006). Στην ανάλυση της Youdell (2005), το φύλο - τόσο ως κοινωνικό (gender), όσο και ως βιολογικό (sex) - και η σεξουαλικότητα δεν μπορούν να διαχωριστούν καθώς ενώνονται με όρους Λόγου και διασταυρώνονται σε περαιτέρω κατηγορίες ταυτότητας. Η επιτέλεση του φύλου και της σεξουαλικότητας αποτελούν βασικές έννοιες στη διατριβή αυτή, εφόσον οι πρακτικές αναπαράστασης του εαυτού online αποτελούν μια έμφυλη διαδικασία. Όπως θα αναλύσω, επιτελέσεις που αντιτίθενται στους αναμενόμενους πολιτισμικούς και πολιτικούς τρόπους, φέρνουν κυρώσεις, πολλές φορές βίαιες.

2.1.2 Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες

Για την Butler, το φύλο είναι μια κοινωνική κατασκευή όπου η δράση της κοινωνίας είναι αυτή που καθορίζει το υποκείμενο αποκλείοντας, εντάσσοντας ή εξαλείφοντας διαφορετικές δυνατότητες την υλοποίησης και σωματοποίησης του. Ενώ υπάρχει μια φαινομενική ομοιότητα μεταξύ των ανδρικών σωμάτων που μοιράζονται οι άνδρες και αντίστοιχα των γυναικείων που μοιράζονται οι γυναίκες, ωστόσο η διάκριση δεν μπορεί να είναι διπολική, καθώς υπάρχει ένα εύρος έμφυλων εμπειριών που συγκροτούν τις πολλαπλές θηλυκότητες και αρρενωπότητες (Πολίτης, 2006). Η χρήση του πληθυντικού αριθμού δεν είναι τυχαία, καθώς εκφράζει τις πολλαπλές εκφάνσεις της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, αλλά και την πολιτισμική κατασκευή τους (Connell, 2005). Οι αρρενωπότητες, λοιπόν, ποικίλουν και αποτελούν ρευστές κατασκευές που μετασχηματίζονται και όχι μια συνεκτική, ομοιογενή κατηγορία: «Είναι αναγκαίο να θεωρήσουμε τον ανδρισμό με πολλαπλές, υβριδικές και ρευστές μορφές και συνεπώς πάντα υποκείμενο σε αλλαγές. Αν ο ανδρισμός αποτελεί

⁸ Για την MacKinnon (1982, σ. 515), «η σεξουαλικότητα είναι εκείνη η κοινωνική διαδικασία που δημιουργεί, οργανώνει, εκφράζει και κατευθύνει την ερωτική επιθυμία, δημιουργώντας τα κοινωνικά όντα που γνωρίζουμε ως άνδρες και γυναίκες» (μτφ Πολίτης, 2006, σ. 49).

αντικείμενο κοινωνικής κατασκευής/ποιητικής, τότε δεν προκαλεί μόνο μεταβολές αλλά μεταβάλλεται και ο ίδιος» (Πολίτης 2006, σ. 69).

Οι έννοιες της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας είναι κεντρικές στην ανάλυση των έμφυλων αναπαραστάσεων και επιτελέσεων, αλλά και των εξατομικευμένων εμπειριών των εφήβων, σε σχέση με την ενσώματη διάσταση του φύλου τους. Ορόσημο για τη μελέτη της αρρενωπότητας ως κοινωνικής κατασκευής, αποτέλεσε το έργο της R.W. Connell (2005, 2006). Η Connell, αντιλαμβανόμενη την πολυπλοκότητα της αρρενωπότητας και τις διαφορετικές επιτελέσεις της, επιχείρησε να κατηγοριοποιήσει – όχι με άκαμπτο, απόλυτο τρόπο – τις διαφορετικές εκφάνσεις αρρενωπότητας, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές σχέσεις με την εξουσία. Δημιούργησε τέσσερις βασικές κατηγορίες: τις ηγεμονικές [hegemonic] αρρενωπότητες, τις συνεργατικές [complicitus] αρρενωπότητες, τις υποτελείς [subordinate] αρρενωπότητες και τις περιθωριακές [marginal] αρρενωπότητες⁹ (Connell, 2005, σσ. 77-80). Όλες αυτές οι διαφορετικές εκφάνσεις και εκφράσεις αρρενωπότητας επιτελούνται στον σχολικό χώρο και στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, στον οποίο διαδρούν αγόρια και κορίτσια και το ζητούμενο εδώ είναι να ερμηνευτεί ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει αυτό.

Δανειζόμενη τον όρο ηγεμονία από τον Gramsci, η ηγεμονική αρρενωπότητα αφορά την αρρενωπότητα εκείνη που, χωρίς να είναι πάγια, βρίσκεται πολιτισμικά στην κυρίαρχη θέση. Συνυπάρχει και επιβεβαιώνεται από τις άλλες μορφές αρρενωπότητας, συγκροτώντας σχέσεις εξουσίας και διατηρώντας την κυρίαρχη πατριαρχική δομή. Με βάση την Connell (2005, σ. 77), «η ηγεμονική αρρενωπότητα μπορεί να οριστεί ως η διαμόρφωση της έμφυλης πρακτικής που ενσωματώνει την επί του παρόντος αποδεκτή απάντηση στο πρόβλημα της νομιμοποίησης της πατριαρχίας, η οποία εγγυάται (ή θεωρεί ότι εγγυάται) την κυρίαρχη θέση των ανδρών και την υποταγή των γυναικών». Έτσι, η ηγεμονική αρρενωπότητα (Connell, 1996) δεν είναι η πιο κοινή μορφή αρρενωπότητας, είναι όμως η πιο ορατή και είναι ηγεμονική όχι μόνο σε σχέση με τις άλλες αρρενωπότητες, αλλά με την έννοια του φύλου ευρύτερα. Η πατριαρχία, η ετεροκανονικότητα και η διατήρηση των ορίων ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες είναι κεντρικά στη δουλειά της Connell, η οποία προσδιορίζει την έννοια του φύλου σε μια καθαρά πολιτισμική βάση. Διαφορετικές κουλτούρες

⁹ Η μετάφραση των όρων είναι από το έργο του Πολίτη (2006, σ. 71). Για το complicitus χρησιμοποιείται και η έννοια της συνένοχης αρρενωπότητας.

και διαφορετικές ιστορικές περιόδους, κατασκευάζουν διαφορετικά την αρρενωπότητα, ή ορθότερα τις πολλαπλές εκφάνσεις αρρενωπότητας. Μέσα από τις αφηγήσεις των εφήβων, λοιπόν, γίνεται μια προσπάθεια να ερμηνευτεί ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζονται οι πολλαπλές αρρενωπότητες στα πλαίσια ενός πατριαρχικού πλαισίου, όπως είναι η κυπριακή κοινωνία.

Η κυριαρχία των ανδρών και η υποταγή των γυναικών αποτελούν μια ιστορική διαδικασία και όχι ένα αυτοαναπαράγόμενο σύστημα (Connell & Messerschmidt, 2005). Επιπλέον, οι αρρενωπότητες δεν μπορούν να γίνουν πλήρως κατανοητές αν δεν εξεταστεί η σχέση τους με τις θηλυκότητες, κυρίως αυτές που θεωρούνται υποτελείς και έρχονται να επικυρώσουν την ηγεμονική αρρενωπότητα. Ο περιορισμός - πολλές φορές αποκλεισμός - και η φήμωση των γυναικών αποτελεί ένα μέσο διατήρησης της ηγεμονικής αρρενωπότητας. Σύμφωνα με τις Kenway & Fitzclarence (1997, σ. 121), η ηγεμονική αρρενωπότητα σήμερα διαμορφώνεται «γύρω από τη σωματική δύναμη [...], τη συναισθηματική ουδετερότητα, τον έλεγχο, τη διεκδικητικότητα, την αυτοπεποίθηση, την ατομικότητα, την ανταγωνιστικότητα [...], τη λογική και τον ορθολογισμό», ενώ αποστασιοποιείται από τη δημιουργικότητα, το συναίσθημα, τη φροντίδα και γενικά οτιδήποτε κατηγοριοποιείται ως θηλυκό, καθώς κρίνεται ως λιγότερο άξιο.

Όλες αυτές οι έμφυλες προεκτάσεις δύναται να απορρέουν μέσα από τις συμπεριφορές των εφήβων, και κυρίως τις φωτογραφίες που επιλέγουν να ανεβάσουν στα social media, να κάνουν like και να μοιραστούν (share). Τα αρρενωποποιημένα ή θηλυκοποιημένα χαρακτηριστικά των φωτογραφιών γίνονται αντιληπτά από τους εφήβους και αξιολογούνται με όρους επιτήρησης και τιμωρίας. Η Connell (2005) κάνει επίσης λόγο για συνένοχες αρρενωπότητες, δηλαδή τις αρρενωπότητες που μπορεί να μην στηρίζουν άμεσα την ηγεμονική αρρενωπότητα, αλλά διατηρούν ένα μετριοπαθές και ωφελιμιστικό προφίλ, κανονικοποιώντας την ηγεμονική αρρενωπότητα. Οι έφηβοι στα σχολεία σήμερα, ακόμα και αν δεν εκπροσωπούν την ηγεμονική αρρενωπότητα - σε κάθε περίπτωση δεν αφορά την πλειονότητα των ανδρών, αλλά την πιο επιβλητική μορφή - εντούτοις δεν την αμφισβητούν, αλλά συμπράττουν μαζί της. Η ίδια η δόμηση της ηγεμονικής αρρενωπότητας δεν είναι σταθερή και πάγια. «Ο ηγεμονικός ανδρισμός¹⁰ αποτελεί έννοια ενεργητική» (Πολίτης, 2006, σ. 73), καθώς πρέπει να οικοδομείται συνεχώς για να μην μπορεί να αμφισβητηθεί από τις άλλες αρρενωπότητες. Τα αγόρια στην

¹⁰ Ο Πολίτης (2006) επιλέγει για το masculinity τη μετάφραση ανδρισμός και όχι αρρενωπότητα.

εφηβεία χρησιμοποιούν τη σεξουαλικότητα για να εγκαθιδρύσουν ιεραρχίες, κατασκευάζοντας λόγους και πρακτικές που καθιστούν τους ετεροφυλόφιλους κυρίαρχους και τους ομοφυλόφιλους υποδεέστερους (Messerschmidt, 2000). Οι ομοφοβικές συμπεριφορές των εφήβων που υπηρετούν την ηγεμονική αρρενωπότητα, αρχικά αναφέρονται και στο έργο του Martino (1999). Οι έφηβοι για να μπορέσουν να επικυρώσουν τον ανδρισμό τους στο σχολικό περιβάλλον, πρέπει, αφενός να εκφράζονται ως ετεροφυλόφιλοι και αφετέρου να υποτιμούν τις πρακτικές που αντιλαμβάνονται ως ομοφυλοφιλικές. Η ομοφοβία είναι μια μορφή σεξισμού που θα εξεταστεί παρακάτω, κυρίως σε σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία και την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού.

Μια κριτική που δέχτηκε η προσέγγιση της αρρενωπότητας της Connell, αφορούσε το γεγονός ότι «εντάσσεται σε μια ετεροκανονιστική αντίληψη του φύλου, η οποία ουσιαστικοποιεί τη διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών και αγνοεί τη διαφορά και τον αποκλεισμό εντός των κατηγοριών φύλου», υποστηρίζοντας έτσι τη διχοτομική προσέγγιση του φύλου (sex – βιολογικό, έναντι gender - πολιτισμικό) και περιθωριοποιώντας ή φυσικοποιώντας το σώμα (Connell & Messerschmidt, 2005, σ. 836). Όμως, για την Connell η αρρενωπότητα δεν είναι μια σταθερή κατασκευή, ενσωματωμένη στο σώμα. Οι αρρενωπότητες διαμορφώνονται στην κοινωνική πραγματικότητα και, ως εκ τούτου, μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με τις σχέσεις των φύλων σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον. Οι στάσεις των νέων απέναντι στους έμφυλους ρόλους, η κατασκευή της ηγεμονικής αρρενωπότητας και τα κυρίαρχα έμφυλα μοντέλα που υιοθετούν, διαμορφώνονται μέσα στο πολιτισμικό και κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον που κινούνται και αλληλεπιδρούν.

Όλοι αυτοί οι έμφυλοι ρόλοι, οι αρρενωπότητες και οι θηλυκότητες που αναπτύσσονται και εξελίσσονται, προσκτώνται με διάφορους «παράγοντες κοινωνικοποίησης», όπως η οικογένεια, το σχολείο, οι ομάδες ανηλίκων και τα ΜΜΕ (Connell, 2005, σ. 188). Πολλοί ερευνητές εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον κεντρικό ρόλο των ΜΜΕ, όχι απλά ως μέσα αναπαράστασης του φύλου και των κυρίαρχων ιδεολογιών, αλλά και ως τρόπους με τους οποίους τα νεαρά άτομα συγκροτούν έμφυλες ταυτότητες και αμφισβητούν στερεότυπα. Τα social media είναι διαδραστικά, και με τις δυνατότητες που προσφέρουν, δημιουργούν νέα ερωτήματα ως προς την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα των εφήβων, αλλά και ως προς τον τρόπο που το φύλο συγκροτείται παραστασιακά σε αυτό

το περιβάλλον. Στόχος λοιπόν, είναι να αποσαφηνιστούν αυτά τα έμφυλα χαρακτηριστικά που κυριαρχούν εντός του σχολικού περιβάλλοντος, του κοινωνικού πλαισίου, αλλά και σε σχέση με τα social media.

2.2 Ενδυνάμωση (empowerment) και εμπρόθετη δράση (agency): από τον αυτοπροσδιορισμό μέχρι την αυτό-σεξουαλικοποίηση

Το ερώτημα που τίθεται στη μεταφεμινιστική σκέψη είναι το περιθώριο του αυτοπροσδιορισμού που έχουν τα κορίτσια. Μπορούν οι νέες γυναίκες σήμερα να ορίσουν τον έμφυλο και σεξουαλικό εαυτό τους πέρα από όρους σεξουαλικοποίησης και αυτοσεξουαλικοποίησης; Πώς αντιλαμβανόμαστε τη σχέση ανάμεσα στη σεξουαλικότητα και την ενδυνάμωση; Πώς ορίζουμε εάν μια δεκαεξάχρονη επιλέγει συνειδητά και συναινετικά να στείλει μια (ημί-)γυμνή φωτογραφία της στο αγόρι που την ενδιαφέρει; Και τελικά πού είναι τα έφηβα αγόρια σε όλη αυτή τη συζήτηση;

Τον 21^ο αιώνα, η ενδυνάμωση έγινε μια πολύ δημοφιλή λέξη, με οργανισμούς, λογαριασμούς στα social media, ακόμα και εταιρικές καμπάνιες (όπως της Always και της Dove) να αναφέρονται σε αυτή, επιχειρώντας να δοθεί έμφαση στη συμπερίληψη των κοριτσιών, ενάντια στις έμφυλες διακρίσεις. Ενώ στις ενήλικες γυναίκες, η συζήτηση εστιάζει στην οικοδόμηση αυτοπεποίθησης σε σχέση με τον χώρο εργασίας, για τα κορίτσια και τις νεαρές γυναίκες, το ζήτημα της εμπιστοσύνης εντοπίζεται ακριβώς στο σώμα και την αυτο-εικόνα (Banet-Weiser, 2017). Κάτω από την ομπρέλα του φεμινισμού λοιπόν, ρίχνεται φως στις έννοιες της αντίστασης (resistance), της ενδυνάμωσης (empowerment) και της εμπρόθετης δράσης (agency), καθώς έχουν γίνει κρίσιμες στον τομέα των youth studies, της κοινωνιολογίας, της εκπαίδευσης και της σχολικής εθνογραφίας (Hall & Jefferson 1976; McRobbie 1978; Willis 1977). Από τη μια πλευρά, φαίνεται να υποστηρίζεται η πεποίθηση ότι η σεξουαλικοποίηση της κουλτούρας σχετίζεται με την *επιλογή*, την εμπρόθετη δράση και την ενδυνάμωση των γυναικών, μέσα από τις πρακτικές που επιλέγουν να ακολουθούν (Holland & Attwood, 2009). Πρόκειται για την ιδέα ότι ως ενδυνάμωση, μπορεί να λειτουργήσει οτιδήποτε βοηθάει τη γυναίκα να νιώσει καλά με τον εαυτό της ή να αυξήσει την αυτοπεποίθησή της, ανεξάρτητα από τον λόγο για τον οποίο νιώθει καλύτερα.

Η ενδυνάμωση και η εμπρόθετη δράση είναι δύο έννοιες που συχνά συνδέονται και δημιουργούνται πεδία αντιπαραθέσεων σχετικά με το πώς επηρεάζουν τις έμφυλες σχέσεις. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE, χ.χ.), η ενδυνάμωση αφορά τη διαδικασία κατά την οποία οι γυναίκες αποκτούν τη δύναμη και τον έλεγχο στη ζωή τους, καθώς και την ικανότητα να προχωρούν σε στρατηγικές επιλογές. Η έννοια δεν είναι τόσο απλή, ούτε ξεκάθαρη. Ενδεικτικά, οι Ibrahim & Alkire (2007, σσ. 380-382) δίνουν 30 ορισμούς για να προσεγγίσουν την έννοια και έχει σημασία να δούμε τη διαφοροποίηση της από την εμπρόθετη δράση. Η εμπρόθετη δράση αναφέρεται σε μια κατάσταση πραγμάτων (στον βαθμό συμμετοχής ενός προσώπου), ενώ η ενδυνάμωση αναφέρεται σε μια διαδικασία αλλαγής με ένα συγκεκριμένο είδος αποτελέσματος (Drydyk, 2013). Δεδομένου του ότι δεν υπάρχει μόνο ένας ορισμός, θα πρέπει να γίνει δεκτή η πολυπλοκότητα του όρου, λαμβάνοντας υπόψη υποκειμενικές και αντικειμενικές αντιλήψεις.

Σύμφωνα με τη Lamb (2010, σ. 301):

«Το ερώτημα είναι αν το να νιώθεις ενδυναμωμένη (feeling empowered) και να είσαι ενδυναμωμένη (being empowered) είναι το ίδιο πράγμα και αν η ενδυνάμωση είναι απλώς ένα συναίσθημα ή θα έπρεπε να συνδεθεί με την εξουσία και την αυτονομία σε άλλα πεδία. Το να νιώθεις σεξουαλική αναπτέρωση (emboldened sexuality) δεν είναι το ίδιο με την ενδυνάμωση. Και αν ένα κορίτσι αισθάνεται ενδυναμωμένο, επειδή έχει τη δύναμη να προσελκύει την προσοχή και τον θαυμασμό μέσω της σεξουαλικότητάς της, αυτό μπορεί να είναι ένα είδος δύναμης, αλλά είναι περιορισμένο. Δηλαδή, είναι ένα αίσθημα της ενδυνάμωσης του να είσαι σεξουαλικό άτομο.»

Η ιδέα της ενδυνάμωσης είναι σε μεγάλο βαθμό εσωτερική, προσωπική και ψυχολογική και δεν μπορεί να μετρηθεί. Αλλά, ακόμα και αν δεχτούμε ότι η ενδυνάμωση μπορεί να είναι εξωτερική, με ποιο τρόπο και ποια ιδιότητα μπορεί κανείς να αποφανθεί αν ένα κορίτσι είναι ενδυναμωμένο ή όχι; «Ακόμα κι αν μπορούσαμε να συμφωνήσουμε σε έναν ενιαίο μονολιθικό ορισμό της ενδυναμωμένης σεξουαλικότητας, θα ήταν ένα ανέφικτο ιδανικό» (Peterson, 2010, σ. 312).

Μέσα στις φεμινιστικές συζητήσεις δημιουργείται ένα δίλημμα: από τη μια, η προστασία των γυναικών από την αντικειμενοποίηση και τον μισογυνισμό, και από την άλλη η δυνατότητά τους να εκφράσουν ελεύθερα τη σεξουαλικότητά

τους (βλ. APA, 2008; Duits & van Zoonen, 2006, 2007; Gill, 2007). Μια βασική κριτική σε σχέση με την ενδυνάμωση (Lerum & Dworkin, 2009; Renold & Ringrose, 2011), είναι ότι η ενδυνάμωση είναι απλά η επιφάνεια ή το πρόσχημα του φαινομένου, ενώ στην πραγματικότητα λειτουργεί απλά ως κάλυψη της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης των γυναικών (Gill, 2007, McRobbie, 2009), καθώς παραβλέπει τη φεμινιστική οπτική (Lamb et al., 2016). Από μια πιο θεωρητική, μεταμοντέρνα προοπτική, οι ερευνητές εστιάζουν στον τρόπο με τον οποίο, μέσα από τα MME, τα κορίτσια ακολουθούν μια πορνογραφικά επηρεασμένη μορφή του *sexiness* εκτιμώντας ότι εκφράζει ενδυνάμωση (Gill, 2007; Lamb, 2010; Lamb & Peterson, 2012). Η τάση αυτή των μέσων – η προώθηση δηλαδή του *sexiness* ως ενδυνάμωση – δε δύναται να μειώσει τα ουσιαστικά προβλήματα που απορρέουν από την έμφυλη ανισότητα (Gill, 2012; Tolman, 2012; Ringrose et al., 2013).

Αυτή η προσπάθεια των γυναικών να κερδίσουν την προσοχή και την αυτοεκτίμηση δημοσιεύοντας σεξουαλικές φωτογραφίες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μπορεί να είναι ενδεικτική των πολιτισμικών πιέσεων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες σχετικά με την εμφάνιση και τη σεξουαλικότητά τους. Σύμφωνα με τις Ramsey και Horan (2018), μετρήσεις της αυτοαντικειμενοποίησης και σεξουαλικής ενδυνάμωσης των κοριτσιών δε σχετίζονται σημαντικά με τη δημοσίευση σεξουαλικών φωτογραφιών, συνδέονται ωστόσο με την επιθυμία προσοχής και τη διακύβευση της αυτοεκτίμησης των γυναικών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η σεξουαλικοποίηση στο Instagram μπορεί να συμβάλει στις ανησυχίες για την εικόνα του σώματος των εφήβων, παρόμοια με το σεξουαλικό περιεχόμενο στα παραδοσιακά μέσα (Skowronski et al., 2021).

Η έννοια της εμπρόθετης δράσης¹¹ είναι αρκετά πολύπλοκη και συνδέθηκε με την έννοια της σεξουαλικής υποκειμενικοποίησης και της αναπαραγωγής της έμφυλης ετεροκανονικότητας (Gill, 2009; Lamb, 2010; Tolman, 2012; Renold & Ringrose, 2013). Για τον García-Gómez (2017), η σεξουαλικοποίηση υποτιμά την αλληλεπίδραση μεταξύ της κυρίαρχης κουλτούρας και της μεμονωμένης εμπρόθετης δράσης. Το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο

¹¹ Οι Pittard & Robertson (2008) ορίζουν το *sexual agency* ως «την ικανότητα να κάνει κανείς σεξουαλικές επιλογές σύμφωνα με τη θέλησή του, χωρίς εξαναγκασμό. Το να βιώνει κανείς τον εαυτό του ως σεξουαλικό παράγοντα σημαίνει ότι αισθάνεται ότι έχει τον έλεγχο των σεξουαλικών του αποφάσεων και εμπειριών» (σ. 2).

αλληλεπιδρούν τα νέα κορίτσια σήμερα, διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό την οπτική τους για το τι είναι sexy και κοινωνικά ισχυρό. Η κουλτούρα με την οποία έρχονται σε επαφή γίνεται όλο και περισσότερο σεξιστική (Levin & Kilbourne 2008; Dines 2010). Έχει τον έλεγχο η έφηβη που ανεβάζει τη σέξι(;) πόζα με μαγιό στο Instagram, με τον ίδιο τρόπο που το κάνει ο συμμαθητής της όταν ανεβάζει φωτογραφία μόνο με το εσώρουχο; Είναι αδύνατο να μετρήσουμε αν είναι το ίδιο ενδυναμωμένοι και αν η πράξη αυτή είναι αποτέλεσμα εμπρόθετης δράσης, και δεν είναι αυτό το ζητούμενο. Το ζητούμενο είναι να δούμε πώς μια πράξη σαν αυτή που αναφέρεται παραπάνω, ερμηνεύεται κοινωνικά στη μια και την άλλη περίπτωση. Η έννοια της ενδυνάμωσης εντάσσει την εμπρόθετη δράση με δύο τρόπους: σε σχέση με την ελευθερία ευημερίας (well-being freedom) και τις σχέσεις εξουσίας (Drydyk, 2013). Η εμπρόθετη δράση, λοιπόν, δεν μπορεί να αναπτυχθεί ανεξάρτητα από τις σχέσεις εξουσίας.

Από την άλλη, η οπτική αυτή σύμφωνα με τις Renold & Ringrose (2013), δε λαμβάνει υπόψη την εμπρόθετη δράση, τα δικαιώματα και την ευχαρίστηση (pleasure) των κοριτσιών. Σύμφωνα με την Hasinoff (2015, σ. 101), η σεξουαλικοποίηση τοποθετεί τα κορίτσια τόσο ως θύματα, όσο και ως «αυτόνομα άτομα» (agents). Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ακριβώς επειδή είναι ανοιχτά στο κοινό και αρκετά εύχρηστα, κινούνται μεταξύ του φάσματος της ελευθερίας και της καταπίεσης, όπου από τη μια το πρωτότυπο περιεχόμενο που ανεβάζουν οι γυναίκες αγκαλιάζει τη σεξουαλικότητα και τη θηλυκότητά τους, αλλά ταυτόχρονα δύναται να μετατραπεί σε μέσο εχθρικής παρακολούθησης μέσω του ανδρικού βλέμματος (Davis, 2018). Όπως συμπεραίνουν οι Ramsey & Horan (2018): «Οι νεαρές γυναίκες φαίνεται να δημοσιεύουν σεξουαλικές φωτογραφίες τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, επειδή επιθυμούν την προσοχή, κάτι που συνδέεται επίσης με την αυτοαντικειμενοποίηση και τα συναισθήματα της σεξουαλικής ενδυνάμωσης» (σ. 89).

Όλα αυτά τα ρευστά όρια αυτοπροσδιορισμού και αυτοέκφρασης αποτελούν τα βασικά ερωτήματα που τίθενται στην ανάλυση που ακολουθεί, σχετικά με την έμφυλη επιτέλεση αγοριών και κοριτσιών. Ο τρόπος με τον οποίο οι έφηβοι διαπραγματεύονται αυτά τα όρια και οι προσωπικές τους ερμηνείες για τις σεξουαλικές και σεξουαλικοποιημένες εικόνες στο διαδίκτυο, εικόνες που έχουν αναρτηθεί από τους φίλους και τις φίλες τους, από κορίτσια που γνωρίζουν και

επικοινωνούν μαζί τους, αποτελούν βασικές θεματικές στις αφηγήσεις τους. Κυρίαρχο ερώτημα δεν είναι μόνο γιατί τα κορίτσια αναπαριστούν σεξουαλικά τον εαυτό τους, αλλά ποιος είναι ο ρόλος των αγοριών, με όρους αρρενωπότητας, σε αυτή την αναπαραγωγή (sharing) και κατανάλωση των εικόνων αυτών. Όπως αναφέρουν οι Ringrose et al. (2013), το σημαντικό δεν είναι να πούμε στα κορίτσια και τα αγόρια να σταματήσουν να αναρτούν φωτογραφίες ή να προωθούμε καμπάνιες για ηλικιακά «κατάλληλες» σεξουαλικές συμπεριφορές. Αντίθετα, πρέπει να κατανοήσουμε πως:

«οι βαθύτεροι έμφυλοι λόγοι και η εξουσία που ενεργοποιείται σε ένα πλαίσιο, όπου μέρη των κοριτσίστικων σωμάτων (π.χ. εικόνες του στήθους) αποκτούν σημαντική αξία ως εμπορεύματα, εκεί είναι πιθανό τέτοιες εικόνες να αποκτήσουν ανταλλακτική αξία σαν νομίσματα (traded like currency) και εν συνεχεία να δημιουργηθεί μια κατάσταση όπου τα κορίτσια έχουν κάτι να χάσουν (τη σεξουαλική τους φήμη) όταν οι εικόνες τους αναπαράγονται» (σσ. 319-320).

3. Μεθοδολογία

3.1 Μεθοδολογικές εκτιμήσεις

Η διευθέτηση και ο σχεδιασμός ενός ερευνητικού σχεδίου, ειδικότερα στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής, αποτελεί ένα περίπλοκο ζήτημα που χρήζει μεγάλης προσοχής. Η ευθύνη μου ως ερευνήτρια είναι ακόμα μεγαλύτερη, όταν το φαινόμενο που μελετώ αφορά ανηλίκους. Για την παρούσα έρευνα, έχουν επιλεγεί οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας, χωρίς να υποτιμάται ή να υποβαθμίζεται ο ρόλος των ποσοτικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Ο τρόπος που οι έφηβοι περιγράφουν και κατασκευάζουν τα κοινωνικά φαινόμενα, είναι η δική τους κοινωνική πραγματικότητα. Στόχος της έρευνας αποτελεί η περιγραφή και κατανόηση των συνηθειών και των πρακτικών που χρησιμοποιούν οι έφηβοι, αλλά και ο τρόπος που ερμηνεύουν τις έμφυλες και πολιτισμικές προεκτάσεις τους.

Ακολουθώντας το ποιοτικό «παράδειγμα» έρευνας, η μελέτη αυτή δίνει έμφαση στην κοινωνική ζωή ως μια ρέουσα πραγματικότητα που κινείται διαρκώς, ενώ η προσπάθεια μου να κατανοήσω αυτήν την πραγματικότητα μέσα στη δυναμική της εξέλιξη, γίνεται μέρος της πραγματικότητας που μελετώ (Πυργιωτάκης, 2016). Η κοινωνική πραγματικότητα και φαινόμενα όπως η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα, αντιμετωπίζονται ως περίπλοκες, δυναμικές κατασκευές που χαρακτηρίζονται από ρευστότητα και αναδομούνται ιστορικά και κοινωνικά. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχτηκε η δημιουργία ενός ευέλικτου ερευνητικού σχεδίου, όπου ο σχεδιασμός αναπτύσσεται και ανακατασκευάζεται κατά τη διάρκεια της συλλογής των δεδομένων, μέσα από τον εμπλουτισμό του θεωρητικού πλαισίου και του εμπειρικού υλικού. Επιπλέον, στο ευέλικτο σχέδιο, ο σχεδιασμός της έρευνας, η συλλογή του υλικού και η ανάλυσή του είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους (Robson, 2007). Η εξελικτική αυτή διαδικασία, αποτελεί και τον βασικό λόγο επιλογής της ποιοτικής προσέγγισης, όπου θα εξεταστούν νέες πτυχές δόμησης της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας στην εφηβεία, μέσα από πρακτικές καθημερινών διαδράσεων των συμμετεχόντων.

Η επιλογή της πραγματοποίησης μιας ποιοτικής έρευνας σχετίζεται με τη φύση

των ερωτημάτων που τίθενται ως προς το πλαίσιο που διερευνάται. Στόχος είναι να εξεταστεί το προς διερεύνηση φαινόμενο *εκ των έσω*, δηλαδή σύμφωνα με την οπτική και τις εμπειρίες των δρώντων υποκειμένων (Τσιώλης, 2011). Καθώς η κοινωνική πραγματικότητα δεν υπάρχει έξω από τον άνθρωπο, αλλά διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται συνεχώς, οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας μελετούν τους τρόπους με τους οποίους βιώνεται, αναπαράγεται και ερμηνεύεται από τους δρώντες και τα νοήματα που οι ίδιοι της προσδίδουν (Τσιώλης, 2011). Στις ποιοτικές προσεγγίσεις, ο στόχος δεν είναι οι κεντρικές τάσεις και η κανονικότητα, αλλά η κατανόηση και η ερμηνεία των βαθύτερων νοημάτων. Σύμφωνα με τους Πυργιωτάκη & Συμεού (2016, σ. 216), «σε μια τέτοια προσπάθεια πάντα κάτι περισσεύει, κάτι δεν υποτάσσεται, κάτι δεν υπακούει στους κανόνες, κάτι μένει εκτός των κανόνων». Αυτό το «ιδιαίτερο κάτι», είναι που καθιστά το κάθε φαινόμενο μοναδικό και άξιο προς διερεύνηση. Μελετώντας τις έμφυλες σχέσεις των εφήβων, επίκεντρο της έρευνας γίνεται η προσέγγιση αυτών των μοναδικοτήτων και ο τρόπος που εκφράζονται οι έφηβοι μέσα από τις εμπειρίες τους. Η διαμόρφωση ερευνητικών ερωτημάτων σχετίζεται άμεσα με τον στόχο της έρευνας και βασίζεται σε αυτά που ήδη γνωρίζουμε, έπειτα από τη μελέτη του θεωρητικού πλαισίου (Maxwell, 2012).

Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, τα ερευνητικά ερωτήματα διαμορφώθηκαν ως εξής:

1. Πώς οι έφηβοι επιλέγουν να προβάλλουν τους εαυτούς τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (κυρίως μέσα από φωτογραφίες) και πώς αυτό συμβάλλει στη συγκρότηση του έμφυλου εαυτού τους;
2. Πώς τα αγόρια και τα κορίτσια κατανοούν πιθανούς κινδύνους στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και με ποιον τρόπο αντιλαμβάνονται την αντιμετώπισή τους;
3. Ποιος ο ρόλος του σχολείου στην ενδυνάμωση και τη διαπαιδαγώγηση των εφήβων για τη χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης και την προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων;

Ακολουθώντας το εμπειρικό παράδειγμα, προσπαθώ να μελετήσω την πολιτισμική διάσταση του φαινομένου. Η εθνομεθοδολογία «εξετάζει τη διαδικασία κατασκευής νοημάτων στις συνηθισμένες καθημερινές δραστηριότητες των ανθρώπων» (Κυριαζή, 2006, σ. 36). Η εθνογραφία παραμένει μια πιο νατουραλιστική μορφή έρευνας, πιο περιγραφική, όπου ο/η

ερευνητής/-τρια επικεντρώνεται στην εξατομικευμένη οπτική (individual perspective) και την ερμηνεία της πραγματικότητας των υποκειμένων, ενώ διατηρεί εκτεταμένη επαφή με την κοινότητα (Miles, Huberman & Saldana, 2015). Σε ένα τόσο περίπλοκο φαινόμενο, όπως η δόμηση της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας στην εφηβεία, η εμπλοκή μου ως ερευνήτρια και η κατανόηση εις βάθος των πρακτικών που χρησιμοποιούνται, κρίνεται αναγκαία. Επιπλέον, στις μελέτες ανηλίκων και ειδικά στη συγκεκριμένη θεματική που αφορά ζητήματα σεξουαλικότητας και φύλου, τίθενται θέματα πρόσβασης στο πεδίο, αλλά και ζητήματα εμπιστοσύνης. Έτσι, η ποιοτική προσέγγιση αποτελεί την ιδανική επιλογή για το φαινόμενο που μελετάται.

3.2 Προσέγγιση του Πεδίου:

3.2.1 Μέθοδοι και Τεχνικές συλλογής δεδομένων

Στη συγκεκριμένη έρευνα, ο σκοπός είναι να κατανοηθεί και να ερμηνευτεί ο τρόπος που οι έφηβοι κατασκευάζουν, αναπαράγουν και ερμηνεύουν τον έμφυλο εαυτό τους μέσα από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Βασικός στόχος της έρευνας είναι να φωτιστεί η οπτική των εφήβων σε σχέση με θέματα φύλου, σεξουαλικότητας αλλά και μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Σε αυτό το πλαίσιο σημαντικές είναι και οι φωνές ενηλίκων που διευρύνουν το πλαίσιο της έρευνας ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα τα υπό μελέτη θέματα. Για την καλύτερη δυνατή προσέγγιση του πεδίου, πραγματοποιήθηκε πιλοτική έρευνα, στην οποία συμμετείχαν πέντε μαθητές λυκείου, από δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της Λευκωσίας την άνοιξη του 2017. Στη στρατηγική δειγματοληψίας της πιλοτικής έρευνας έγινε ένας συνδυασμός χιονοστιβάδας και κριτηρίου, όπου πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις σε 3 αγόρια και 2 κορίτσια, 15 έως 18 ετών. Μέσα από την πιλοτική διαδικασία έρευνας, αποσαφηνίστηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα, ενώ μπόρεσε να σκιαγραφηθεί το πεδίο έρευνας, σύμφωνα με τους προβληματισμούς, τις πρακτικές και τις εμπειρίες των εφήβων.

Στο πλαίσιο της έρευνας, το δείγμα προέκυψε από επιτόπιες παρατηρήσεις που έλαβαν χώρα σε σχολεία της Λευκωσίας. Πρόκειται για λύκεια σε διαφορετικές

περιοχές της επαρχίας της Λευκωσίας, καθώς και για μια Τεχνική Σχολή, επιδιώκοντας έτσι τη συμπερίληψη κοινωνικών, οικονομικών και γεωγραφικών κριτηρίων. Η έρευνα διήρκεσε όλη τη σχολική χρονιά 2017-2018, ξεκινώντας από τα τέλη Σεπτεμβρίου. Ακολουθώντας το εθνομεθοδολογικό μοντέλο, χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικές τεχνικές συλλογής δεδομένων, με στόχο την καλύτερη κατανόηση των δυναμικών που επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις εφηβικές πρακτικές και αλληλεπιδράσεις. Για το λόγο αυτό, επιλέχτηκε ένα σχολείο σε αστική περιοχή, ένα σε αγροτική περιοχή και μια Τεχνική Σχολή. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν τα εξής:

- Επιτόπιες παρατηρήσεις σε 3 σχολικές μονάδες
- 30 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μαθητές και μαθήτριες
- 5 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με εκπαιδευτικούς
- 2 ομάδες εστίασης με μέλη παιδοβουλής και 1 με εμπειρογνώμονες
- 2 επισκέψεις στην Αστυνομία Κύπρου

Επιτόπιες παρατηρήσεις σε 3 σχολικές μονάδες

Η επιτόπια παρατήρηση είναι στενά συνδεδεμένη με την εθνομεθοδολογία και αφορά μια πιο στοχευμένη παρατήρηση από ό,τι σε άλλες ερευνητικές μεθόδους (Miles, Huberman & Saldana, 2015). Ο/Η ερευνητής/-τρια οφείλει να παρατηρήσει και να μελετήσει την ομάδα στο «φυσικό» περιβάλλον της, στην προκείμενη περίπτωση στον χώρο του σχολείου, των μαθημάτων (με άδεια των διευθυντών και των εκπαιδευτικών) και κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων. Η επιτόπια παρατήρηση περιλαμβάνει τους εξής τύπους παρατηρητή: πλήρως συμμετέχων (complete participant), συμμετέχων ως παρατηρητής (participant as observer), παρατηρητής ως συμμετέχων (observer as participant) και πλήρως παρατηρητής (complete observer) (Bernard, 2000; Κυριαζή, 2006). Θα λέγαμε ότι ως ερευνήτρια επιτελούσα, κυρίως, τον ρόλο του παρατηρητή ως συμμετέχοντα, όπου οι μαθητές γνώριζαν την ερευνητική μου ιδιότητα και τον λόγο που βρίσκομαι εκεί, όμως δε λάμβανα μέρος η ίδια σε καμία δραστηριότητα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι ερευνώμενοι συνήθως δεν αντιλαμβάνονται ότι αποτελούν αντικείμενο μελέτης (Κυριαζή, 2006).

Πιο συγκεκριμένα, οι διευθυντές, σε συνεργασία με τους καθηγητές/-τριες Γυμναστικής, μου έδωσαν πρόσβαση στο μάθημα της Γυμναστικής, όπου μπορούσα να εξηγήσω στους μαθητές τους σκοπούς της έρευνας και να δώσω

έντυπα συναίνεσης, τα οποία έπρεπε να υπογραφούν από τους γονείς και τους ίδιους/τις ίδιες, ενώ περιφερόμουν και στον χώρο του σχολείου κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων. Στο επόμενο μάθημα επέστρεφα για να πάρω πίσω τα υπογεγραμμένα έντυπα και να ορίσω τη συνάντηση με τους μαθητές/-τριες που επιθυμούσαν να συμμετέχουν στην έρευνα. Η διαδικασία αυτή κράτησε αρκετούς μήνες σε κάθε σχολείο, καθώς τον πρώτο καιρό οι μαθητές και οι μαθήτριες ήταν πολύ επιφυλακτικοί απέναντι μου και ενώ έπαιρναν έντυπα συναίνεσης, δεν τα επέστρεφαν πίσω υπογεγραμμένα. Μετά από τις πρώτες συνεντεύξεις, άρχισαν να δείχνουν περισσότερα άτομα ενδιαφέρον και να ζητούν να συμμετάσχουν, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η συμμετοχή «ανθρώπων κλειδιά». Φάνηκε ότι όταν ο πρόεδρος του σχολείου συμμετείχε στην έρευνα ή άτομα με σημαντικό κοινωνικό προφίλ, τις επόμενες μέρες πολλά παιδιά ζητούσαν να συμμετέχουν και αυτά. Σημαντική ήταν και η παρότρυνση των εκπαιδευτικών για συμμετοχή στην έρευνα.

Ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μαθητές και μαθήτριες

Στην έρευνα συμμετείχαν 30 αγόρια και κορίτσια ηλικίας 15 έως 18 ετών (14 αγόρια και 16 κορίτσια), που ζουν μόνιμα στην Κύπρο. Πιο συγκεκριμένα από το λύκειο σε αγροτική περιοχή συμμετείχαν 14 μαθητές (7 αγόρια και 7 κορίτσια), από το αστικό λύκειο συμμετείχαν 14 άτομα (5 αγόρια και 8 κορίτσια) και από την Τεχνική σχολή συμμετείχαν 3 μαθητές (2 αγόρια και 1 κορίτσι). Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων μαθητών και μαθητριών.

Πίνακας 1:

	Ψευδώνυμο	Σχολείο	Ηλικία	ΚΟΕ¹²
--	------------------	----------------	---------------	-------------------------

¹² Για τον υπολογισμό του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου λήφθηκαν υπόψη το επίπεδο μόρφωσης των γονέων και το επάγγελμά τους, σύμφωνα με το μοντέλο που έχει προσαρμόσει στην ελληνική πραγματικότητα ο Πυργιωτάκης (2009, σ. 71). Έτσι ομαδοποιήθηκαν σε τρεις κατηγορίες όπου το 1 σημαίνει ανώτερα - μεσαία στρώματα (π.χ. ο Αναστάσης που οι γονείς είναι γιατρός και φαρμακοποιός αντίστοιχα), το 2 μεσαία στρώματα - κατώτερο μεσαίο και ενδιάμεσο μεσαίο - (π.χ. η Βέρα όπου ο πατέρας είναι ελεύθερος επαγγελματίας και η μητέρα δημόσιος υπάλληλος, τρίτοβάθμιας εκπαίδευσης και οι δύο) και 3 κατώτερα στρώματα (π.χ. στην

1.	Γιάννης	Αγροτική περιοχή	17	2
2.	Θάνος	Αγροτική περιοχή	18	3
3.	Γεωργία	Αγροτική περιοχή	15	3
4.	Έλσα	Αγροτική περιοχή	16	2
5.	Κωνσταντίνα	Αστική περιοχή	16	2
6.	Σοφία	Αστική περιοχή	16	1
7.	Δώρα	Αστική περιοχή	15	2
8.	Γιώργος	Τεχνική Σχολή	18	3
9.	Ανδρέας	Αγροτική περιοχή	16	2
10.	Φαίη	Αγροτική περιοχή	16	2
11.	Χριστίνα	Αγροτική περιοχή	16	3
12.	Κατερίνα	Αστική περιοχή	15	2
13.	Αλέξης	Αγροτική περιοχή	17	1
14.	Κώστας	Αστική περιοχή	16	2
15.	Δημήτρης	Αγροτική περιοχή	17	2
16.	Αθηνά	Τεχνική Σχολή	16	2
17.	Ορέστης	Τεχνική Σχολή	16	2
18.	Μιχάλης	Αστική περιοχή	17	3
19.	Στέφανος	Αστική περιοχή	15	2
20.	Ελίνα	Αστική περιοχή	15	2
21.	Παύλος	Αγροτική περιοχή	17	3
22.	Βέρα	Αστική περιοχή	17	2
23.	Πέτρος	Αστική περιοχή	17	1
24.	Ανάστασης	Αστική περιοχή	17	1
25.	Γιώτα	Αγροτική περιοχή	17	3
26.	Τόνια	Αγροτική περιοχή	17	2
27.	Ιωάννα	Αγροτική περιοχή	17	3
28.	Άρης	Αγροτική περιοχή	17	3
29.	Μαρία	Αστική περιοχή	17	2
30.	Στέλλα	Αστική περιοχή	15	2

Από το σύνολο του δείγματος, 8 παιδιά έχουν τουλάχιστον έναν μη Κύπριο

περίπτωση του Γιώργου που ο πατέρας είναι ταξιτζής και η μητέρα οικοκυρά, δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και οι δύο).

γονέα, εκ των οποίων ένα έχει γονέα ασιατικής καταγωγής και ένα αφρικανικής καταγωγής. Τα υπόλοιπα 6 παιδιά έχουν, τουλάχιστον, έναν γονέα με καταγωγή από χώρα της Ευρώπης (Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Βουλγαρία & Ρωσία). Η Κυπριακή Δημοκρατία υπήρξε, ήδη από τη δημιουργία της, ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον με το εκπαιδευτικό σύστημα να μετασχηματίζεται εντονότερα μετά το 2000 και με τη μαζική εισροή μεταναστών (Hadjisoteriou & Angelides, 2016). Με αυτό τον τρόπο, το δείγμα τονίζει την αναδυόμενη πολυπολιτισμικότητα των κυπριακών σχολείων.

Ο μικρός αριθμός συμμετεχόντων από την Τεχνική Σχολή σχετίζεται με διάφορους παράγοντες. Αρχικά, ο διευθυντής της Τεχνικής Σχολής (όπως και σε όλα τα σχολεία) ήταν πολύ θετικός ως προς την ερευνητική διαδικασία, όπως και οι καθηγητές/τριες που με φιλοξενούσαν στα μαθήματα τους. Προέκυψαν όμως περιστατικά βίας εντός του σχολικού χώρου κατά τη διάρκεια της έρευνας (σωματική επίθεση στον διευθυντή), αλλά και σεξιστικές συμπεριφορές μαθητών προς την ερευνήτρια (σεξουαλικά υπονοούμενα και προσπάθεια παραβίασης ορίων) με αποτέλεσμα να μην μπορούν να τηρηθούν οι δεοντολογικοί κανόνες. Η διατήρηση των ορίων δεν ήταν εφικτή και αυτό θα επηρέαζε την ερευνητική διαδικασία, αλλά και την ασφάλεια μου.

Μετά από τις πρώτες επισκέψεις, πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με τους έφηβους, όπου κλήθηκα να κατανοήσω, όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι χειρίζονται τις πρακτικές των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και τα ευρύτερα επικοινωνιακά τους πλαίσια στον άξονα του φύλου. Πριν την έναρξη των συνεντεύξεων, συμπληρωνόταν ένα μικρό ερωτηματολόγιο που αφορούσε τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, όπως ο τόπος κατοικίας, επάγγελμα και μόρφωση γονέων. Επίσης, οι συμμετέχοντες ενημερωνόντουσαν ότι η μαγνητοφώνηση και απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης τους θα γινόταν αποκλειστικά και μόνο από την ερευνήτρια για τους σκοπούς αυτής της έρευνας και ότι είναι απαραίτητη η σύμφωνη γνώμη τους για τη συμμετοχή στην έρευνα, ανεξάρτητα με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων.

Ημι-δομημένες συνεντεύξεις εκπαιδευτικών

Για την καλύτερη δυνατή προσέγγιση του θέματος από τη σκοπιά της

εκπαίδευσης, πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με πέντε εκπαιδευτικούς από το αστικό και αγροτικό λύκειο, έτσι ώστε να μπορέσει να διερευνηθεί ο ρόλος του σχολείου στις επιλογές των νέων (Πίνακας 2). Είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς η έρευνα λαμβάνει χώρα στο σχολικό περιβάλλον, να γίνουν κατανοητές οι ερμηνείες που οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί δίνουν στο υπό μελέτη φαινόμενο και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον ρόλο ή/και την ευθύνη τους.

Πίνακας 2:

	Ψευδώνυμο	Σχολείο	Ειδικότητά
1.	Καθ. Βασίλης	Αγροτική περιοχή	Μαθηματικός
2.	Καθ. Άννα	Αγροτική περιοχή	Φιλολόγος
3.	Καθ. Ηλίας	Αστική περιοχή	Γυμναστής
4.	Καθ. Νίκος	Αγροτική περιοχή	Γυμναστής
5.	Καθ. Έφη	Αστική περιοχή	Βιολόγος

Ομάδες Εστίασης με μέλη παιδοβουλήs και εμπειρογνώμονες

Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν και τρεις ομάδες εστίασης (focus groups). Οι δύο εξ αυτών με μέλη της Κυπριακής Παιδοβουλήs (7 άτομα σύνολο) και η τρίτη με εμπειρογνώμονες στο πεδίο που μελετάται (4 άτομα). Ένας μαθητής, εκ των συμμετεχόντων στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις, είναι μέλος της Κυπριακής Παιδοβουλήs και αυτός φρόντισε να με φέρει σε επαφή με τους αρμοδίους. Κλήθηκα να παραστώ σε μια συνεδρίαση της Παιδοβουλήs, όπου τους ενημέρωσα για την έρευνα και έδωσα έντυπα συναίνεσης, τα οποία έπρεπε να υπογράψουν οι γονείς και οι ίδιοι. Έπειτα, μετά από τηλεφωνική επικοινωνία ορίστηκαν οι συναντήσεις των ομάδων εστίασης σε μια αίθουσα συνεδριάσεων στον χώρο του Πανεπιστήμιο Κύπρου. Η Κυπριακή Παιδοβουλήσ απαρτίζεται από παιδιά που ενημερώνονται και εκπαιδεύονται συστηματικά σε πληθώρα προγραμμάτων. Για τον λόγο αυτό κρίθηκε σημαντική η συμμετοχή τους στα πλαίσια των ομάδων εστίασης, περισσότερο ως προς τον ρόλο των εκπροσώπων που τους δίνει η ιδιότητα του/της παιδοβουλευτή/παιδοβουλεύτριας.

Στην ομάδα εστίασης εμπειρογνώμωνων συμμετείχαν επιστήμονες εξειδικευμένοι σε ζητήματα ανηλίκων, εκπαιδευτικού συστήματος, δικαιωμάτων

του παιδιού, θέματα φύλου και του νομικού συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, συμμετείχε εκπρόσωπος της Υπηρεσίας Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας του Υπουργείου Παιδείας (ΥΠΠΑΝ), εκπρόσωπος του γραφείου της Επιτρόπου για τα Δικαιώματα του Παιδιού, εκπρόσωπος του Κυπριακού Συνδέσμου Οικογενειακού Προγραμματισμού (ΚΣΟΠ) και ένας έμπειρος δικηγόρος – ποινικολόγος που ασχολείται μεταξύ άλλων με θέματα που αφορούν αδικήματα σχετικά με την κακοποίηση ανηλίκων και την παιδική πορνογραφία. Έτσι, μπορούν να φωτιστούν τα υπό μελέτη φαινόμενα μέσα από πολλές παραμέτρους (νομικές, παιδαγωγικές, πολιτικές) με πυρήνα όμως την εμπειρία των παιδιών.

Επισκέψεις στην Αστυνομία Κύπρου

Στα πλαίσια της ομάδας εστίασης εμπειρογνομόνων είχε ζητηθεί και η συμμετοχή του Γραφείου Καταπολέμησης του Ηλεκτρονικού Εγκλήματος (ΓΚΗΕ) της Κυπριακής Αστυνομίας. Όμως, σύμφωνα με την τοποθέτησή τους, δεν επιτρέπεται η ηχογράφηση συνεντεύξεων των Αστυνομικών και για αυτό το λόγο πραγματοποιήθηκε αρχικά μια επίσκεψη στο ΓΚΗΕ με τη Δρ. Μιράντα Χρίστου τον Μάιο 2018. Στη συνάντηση αυτή συλλέξαμε ερευνητικά δεδομένα από τους αστυνομικούς του συγκεκριμένου γραφείου και τον διοικητή τους, με τη μορφή ομαδικής συνέντευξης. Τα δεδομένα αυτά δεν ηχογραφήθηκαν. Κρατήθηκαν μόνο χειρόγραφες σημειώσεις.

Σε δεύτερο επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη τις επιπτώσεις της πανδημίας, κρίθηκε απαραίτητη μια δεύτερη συνάντηση με το ΓΚΗΕ. Η δεύτερη συνάντηση έλαβε χώρα τον Μάιο του 2022 και πάλι με δύο ερευνητές. Αυτή τη φορά σημαντική ήταν η συνεισφορά του επιστημονικού συνεργάτη του Πανεπιστημίου Κύπρου Δρ. Λοΐζου Καψάλη, όπου συλλέξαμε από κοινού ερευνητικά δεδομένα που προέκυψαν τα τελευταία τέσσερα χρόνια, αλλά και συμπληρωματικά δεδομένα. Και σε αυτήν την περίπτωση τα δεδομένα είχαν τη μορφή χειρόγραφων σημειώσεων. Η συνεισφορά της αστυνομίας κρίθηκε απαραίτητη καθώς, όπως προέκυψε από τα δεδομένα της έρευνας, η αστυνομία εμπλέκεται σε διάφορες υποθέσεις που αφορούν ανηλίκους και μέσα κοινωνικής δικτύωσης και έχει σημασία να φωτιστεί και αυτή η πλευρά.

3.2.2 Τριγωνοποίηση δεδομένων

Όπως γίνεται σαφές, έχει επιλεχθεί η στρατηγική του τριγωνισμού ή τριγωνοποίησης όπου: «η εφαρμογή πολλαπλών μεθόδων αντικατοπτρίζει μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί η σε βάθος κατανόηση του υπό μελέτη φαινομένου» (Denzin & Lincoln, 1994, σ.2). Με αυτό τον τρόπο, τα δεδομένα που προέκυψαν μπορούν να διασταυρωθούν από διαφορετικές πηγές και να αυξήσουν την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της έρευνας. Με τη χρήση της τριγωνοποίησης ενδέχεται να λάβουμε επιβεβαίωση από τρεις διαφορετικές πηγές, γεγονός που ενισχύει την αξιοπιστία της ανάλυσής μας, αλλά μπορεί να φέρει και αντικρουόμενα ευρήματα (Miles et al., 2015).

Στα πλαίσια της τριγωνοποίησης δεδομένων, και κυρίως ως μορφής ανταπόδοσης στους συμμετέχοντες, πραγματοποιήθηκαν βιωματικά εργαστήρια, ένα στο αστικό και ένα στο αγροτικό λύκειο, που αφορούσαν ζητήματα φύλου, σεξουαλικότητας και μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των βιωματικών εργαστηρίων πραγματοποιήθηκαν με τη βοήθεια εξειδικευμένου εκπαιδευτή σε ζητήματα φύλου και σεξουαλικής αγωγής, τον διδάκτορα του τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, Μάριο Θεοδώρου. Ο Δρ. Θεοδώρου συμμετείχε επί σειρά ετών σε εκπαιδευσεις μαθητών και εκπαιδευτικών μέσα από τον Κυπριακό Σύνδεσμο Οικογενειακού Προγραμματισμού (ΚΣΟΠ), του οποίου ήταν εθελοντής και λειτουργός. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διαδικασία των παρεμβάσεων, η διαμόρφωση και η υλοποίησή τους, έγιναν όλα σε συνεργασία με τον Δρ. Θεοδώρου, αφού ενημερώθηκε για τα ερευνητικά ερωτήματα και τα πρώτα πορίσματα των προηγούμενων σταδίων της έρευνας.

Η συμμετοχή δεύτερου εκπαιδευτή, διαφορετικού φύλου και εξειδίκευσης, κρίθηκε απαραίτητη για πολλούς λόγους. Πρώτον, ως ερευνήτρια δεν είχα μεγάλη εμπειρία στη διεξαγωγή εκπαιδευτικών εργαστηρίων, ούτε ήμουν κατάλληλα καταρτισμένη, επομένως ο ρόλος ενός έμπειρου εκπαιδευτή ήταν καθοριστικός. Δεύτερον, το φύλο φάνηκε να επηρεάζει τις αντιδράσεις των παιδιών κατά την εκπαιδευτική διαδικασία και για τον λόγο αυτόν έγινε η επιλογή δύο εκπαιδευτικών διαφορετικού φύλου. Τρίτον, τα βιωματικά εργαστήρια είναι μέρος της ερευνητικής διαδικασίας, επομένως κατά την υλοποίησή τους ο Δρ. Θεοδώρου είχε τον κυρίαρχο εκπαιδευτικό ρόλο, ενώ εγώ διατήρησα δευτερεύοντα εκπαιδευτικό λόγο· παρακολουθούσα, δηλαδή,

την ερευνητική διάσταση των εργαστηρίων, έλυνα πρακτικά ζητήματα και επενέβαινα όταν κρινόταν απαραίτητο. Βασικός στόχος των εργαστηρίων ήταν η ουσιαστική προσφορά στην εκπαιδευτική κοινότητα, μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία, εφόσον είχα αντιληφθεί κατά τη διάρκεια συλλογής δεδομένων ότι πολλά παιδιά είχαν ερωτήματα και κενά σε βασικά ζητήματα με τα οποία καταπιάνεται η σεξουαλική αγωγή.

Η επιλογή των ατόμων που συμμετείχαν στα εργαστήρια ήταν διαφορετική σε κάθε σχολείο. Στο αστικό σχολείο, ο διευθυντής μας επέτρεψε να πάρουμε μια σχολική τάξη – της οποίας μόνο κάποιοι μαθητές συμμετείχαν στην έρευνα στο στάδιο των ημι-δομημένων συνεντεύξεων – παρουσία όμως εκπαιδευτικού. Η παρουσία εκπαιδευτικού ήταν επιλογή του διευθυντή και φάνηκε να επηρεάζει τη εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς υπήρχε παρέμβαση από την πλευρά του. Στο αγροτικό σχολείο από την άλλη, ο διευθυντής πρότεινε να συμμετέχουν στα εργαστήρια όλοι όσοι και όσες συμμετείχαν στην έρευνα στο στάδιο των συνεντεύξεων, καθώς αυτό θα λειτουργούσε ως ένα είδος ανταπόδοσης, ανεξάρτητα με το μάθημα που είχαν εκείνη την ώρα. Αφού ζήτησε τα ονόματα των παιδιών ώστε να τους συγκεντρώσει, μας ενημέρωσε για την ημέρα και ώρα των εργαστηρίων. Επίσης, ενώ ζήτησε να μάθει τα στάδια και τις γενικές θεματικές του εργαστηρίου, μας έδωσε το ελεύθερο να οργανώσουμε και να εκτελέσουμε το εργαστήριο, χωρίς την παρουσία εκπαιδευτικού και χωρίς κανενός τύπου παρέμβαση. Το δεύτερο εργαστήριο, λόγω του ότι όλα τα παιδιά γνώριζαν το θέμα της έρευνας και είχαν αποκτήσει μια οικειότητα με την ερευνήτρια, αλλά και λόγω της μη παρουσίας εκπαιδευτικού, φάνηκε ότι λειτούργησε καλύτερα και ως προς την εκπαιδευτική διαδικασία και ως προς τη διάδραση των παιδιών. Μετά το τέλος των εργαστηρίων, οι μαθητές και οι μαθήτριες συμπλήρωναν μια φόρμα αξιολόγησης του εργαστηρίου και των ρόλων μας εκεί. Τα σχόλια ήταν στο σύνολο τους πολύ θετικά, ενώ μας ζητούσαν επίμονα να το επαναλάβουμε.

3.2.3 Διαχείριση υλικού

Σε σχέση με τη διαχείριση του υλικού, να σημειωθεί εδώ ότι όλο το ηχογραφημένο υλικό είναι αποθηκευμένο σε έναν εξωτερικό σκληρό δίσκο και μια κάρτα μνήμης (τα οποία προστατεύονται με κωδικό) και στις οποίες έχω

πρόσβαση μόνο εγώ ως ερευνήτρια. Έχει δημιουργηθεί ένα αρχείο Excel (επίσης προστατευόμενο με κωδικό) με τα στοιχεία των συμμετεχόντων, τα πραγματικά ονόματα, τα ψευδώνυμα και τα κοινωνικο-οικονομικά τους χαρακτηριστικά. Το αρχείο αυτό είναι αποθηκευμένο σε εξωτερικό σκληρό δίσκο και σε κλειδωμένο με κωδικό αρχείο στον προσωπικό μου υπολογιστή και το προσωπικό μου iCloud. Πέντε χρόνια μετά την ολοκλήρωση του διδακτορικού, οι ηχογραφήσεις και το Excel αρχείο θα διαγραφούν. Τα απομαγνητοφωνημένα Word αρχεία φέρουν μόνο τα ψευδώνυμα των συμμετεχόντων και δε φαίνονται πουθενά τα πραγματικά ονόματα ή άλλα στοιχεία. Κανείς άλλος δεν έχει πρόσβαση σε κανένα από τα βασικά αρχεία που θα μπορούσε να προδώσει τη ταυτότητα των συμμετεχόντων. Η επιβλέπουσα καθηγήτρια Δρ. Χρίστου είχε πρόσβαση μόνο στο απομαγνητοφωνημένο υλικό. Ο Δρ. Θεοδώρου με τον οποίο υλοποιήσαμε από κοινού τα βιωματικά εργαστήρια γνώριζε μόνο τα μικρά ονόματα των παιδιών που συμμετείχαν σε αυτά και δεν είχε καμία επαφή με τα αρχεία της έρευνας, ενώ ο Δρ. Καψάλης ενημερώθηκε μόνο για τα δεδομένα που αφορούσαν την επίσκεψη στην Αστυνομία. Τα υπογεγραμμένα έντυπα συναίνεσης υπάρχουν σε έντυπη μορφή σε κλειστό φάκελο και δε συνδέονται με κανέναν τρόπο με τα ηλεκτρονικά αρχεία.

3.3 Ανάλυση Δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων στα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια δεν είναι εξαρχής καθορισμένη και μπορεί να ανασχεδιαστεί στην πορεία της έρευνας. Στην παρούσα μελέτη, μετά την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων, ακολούθησε η απομαγνητοφώνηση του υλικού. Χρησιμοποιήθηκαν ψευδώνυμα για όλους τους συμμετέχοντες, ενώ αποκρύπτονται όσα στοιχεία μπορούν να προδώσουν την ταυτότητά τους. Τα ψευδώνυμα είναι μοναδικά για τον καθένα, ενώ στην περίπτωση των εκπαιδευτικών τα ψευδώνυμα ξεχωρίζουν, καθώς προηγείται η συντομογραφία καθ. Στην περίπτωση των ομάδων εστίασης (Ο.Ε.) μελών της παιδοβουλής προηγείται το ακρωνύμιο Ο.Ε. και μετά το όνομα του παιδιού. Στην περίπτωση της ομάδας εστίασης των εμπειρογνομώνων, δε δίνεται ψευδώνυμο ούτε κάποιο όνομα, αλλά μόνο η ιδιότητα των συμμετεχόντων ή ο φορέας που εκπροσωπούν.

Η επιλογή της μεθόδου και των τεχνικών για την ανάλυση και την ερμηνευτική προσέγγιση των δεδομένων της έρευνας σχετίζεται τόσο με τα ερευνητικά ερωτήματα και το θεωρητικό πλαίσιο, όσο και με τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί. Στην εθνογραφική μελέτη ο Wolcott (1994) προτείνει τρία βήματα για τον μετασχηματισμό των δεδομένων και την ανάλυση τους, «περιγραφή της ομάδας με κοινή κουλτούρα, ανάλυση των θεμάτων της κουλτούρας και ερμηνεία (βλ. Robson, 2007, σ. 578-589). Η ανάλυση περιεχομένου (content analysis) «εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους τα θέματα εντός κειμένου γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης και στη συχνότητα της εμφάνισής τους» (Τσιώλης, 2014, σ. 62).

Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση περιεχομένου αφορά τη δημιουργία κωδικών, την εφαρμογή αυτών των κωδικών συστηματικά σε ένα σύνολο κειμένων, τον έλεγχο της αξιοπιστίας των κωδικοποιητών όταν περισσότεροι από ένας εφαρμόζουν σε ένα σύνολο κειμένων, τη δημιουργία ενός matrix, μιας μονάδας ανάλυσης ανά μεταβλητή από τα κείμενα και τους κωδικούς και τη στατική ανάλυση αυτού του matrix (Bernard, 2000).

Να σημειωθεί εδώ ότι η κωδικοποίηση πραγματοποιήθηκε πιλοτικά από δύο άτομα, από την ερευνήτρια και την υπεύθυνη καθηγήτρια Δρ. Χρίστου, όπου έγινε ανεξάρτητη κωδικοποίηση με στόχο τη σύγκριση της εγκυρότητας των κατηγοριών. Ελέγχθηκαν τα κοινά σημεία και οι αντιθέσεις των κωδικών και καταλήξαμε στις τελικές κατηγορίες και κωδικούς. Έτσι, δημιουργήθηκαν κεντρικές κατηγορίες και υποκατηγορίες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για το σύνολο του ερευνητικού υλικού. Οι κατηγορίες αυτές κωδικοποιήθηκαν και ομαδοποιήθηκαν με την βοήθεια του λογισμικού NVivo. Το NVivo ουσιαστικά κάνει δύο πράγματα: αρχικά υποστηρίζει την αποθήκευση και τη διαχείριση κειμένων ή εγγράφων και έπειτα επιτρέπει τη δημιουργία και τον χειρισμό κωδικών (Gibbs, 2002). Με αυτό τον τρόπο μπορεί να κωδικοποιηθεί γρήγορα μεγάλος όγκος υλικού από διαφορετικές πηγές, ενώ είναι εύκολη η πρόσβαση σε αυτό (Robson, 2007). Πρόκειται για μια χρονοβόρα διαδικασία, η οποία όμως κρίνεται απαραίτητη για την καλύτερη δυνατή κατανόηση του υπό μελέτη φαινομένου. Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται αναλυτικά οι κατηγορίες και οι κωδικοί.

Κωδικοποίηση:

- Ρόλος σχολείου

- Σεξουαλική αγωγή
- Πρακτικές (youth practices)
 - Ασφάλεια
 - Uploading
 - Sexting
- Κουλτούρα (meaning making)
 - Συναίνεση
 - Σεξουαλικός Προσανατολισμός
 - Σεξισμός
 - Πορνό
 - Έμφυλες Σχέσεις
 - Βία
 - Ανεπιθύμητη Εγκυμοσύνη
 - Agency (εμπρόθετη δράση)
- εφηβική Κουλτούρα
 - Δίκτυο συνομηλίκων
- δίκτυα ενημέρωσης

Οι παραπάνω κατηγορίες και κωδικοί έρχονται να απαντήσουν στα βασικά ερευνητικά ερωτήματα.

1. Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα (Πώς οι έφηβοι επιλέγουν να προβάλλουν τους εαυτούς τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κυρίως μέσα από φωτογραφίες, και πώς αυτό συμβάλλει στη συγκρότηση του έμφυλου εαυτού τους;) είναι το πιο περίπλοκο ερευνητικά και από αυτό προέκυψε και η μεγάλη ενότητα του *sexting*. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος αυτού χρησιμοποιήθηκαν, τόσο η κατηγορία *πρακτικές* (κυρίως το *uploading* και το *sexting*), όσο και αυτή της *κουλτούρας* και την συναντάμε και στο κεφάλαιο που ακολουθεί (4^ο κεφάλαιο) και στο κεφάλαιο που αφορά το *sexting* (5^ο κεφάλαιο). Να σημειωθεί εδώ, ότι κατά την έναρξη της ερευνητικής διαδικασίας η πρακτική του *sexting* δεν αποτελούσε βασική θεματική. Μέσα από τις αφηγήσεις όμως, κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας, προέκυψε ως ένα πολύ κεντρικό

ζήτημα για τη ζωή των εφήβων και τον τρόπο δόμησης των έμφυλων σχέσεων.

2. Στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα (Πώς τα αγόρια και τα κορίτσια κατανοούν πιθανούς κινδύνους στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και με ποιον τρόπο αντιλαμβάνονται την αντιμετώπισή τους;) απαντά κυρίως η δεύτερη κατηγορία – *πρακτικές* – και ο κωδικός *ασφάλεια*. Θα το δούμε στο 4^ο κεφάλαιο («Αναρτήσεις και προκλήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης») που ακολουθεί, κυρίως ως προς τους πιο πρακτικούς κινδύνους των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο - λιγότερο ορατών κινδύνων - έρχεται και στο 5^ο κεφάλαιο που αφορά το sexting, όπου συνδέεται με πράξεις βίας – κωδικός *βία* και κωδικός *συναίνεση* - στην κατηγορία της *κουλτούρας*.
3. Τέλος, η κατηγορία *ρόλος σχολείου, εφηβική κουλτούρα* και *δίκτυα ενημέρωσης* απαντούν κυρίως στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα (Ποιος ο ρόλος του σχολείου στην ενδυνάμωση και τη διαπαιδαγώγηση των εφήβων για τη χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης και την προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων;) και θα το δούμε αναλυτικά στο 6^ο κεφάλαιο που αφορά τη σεξουαλική αγωγή. Στο κεφάλαιο αυτό προστίθενται και κάποιοι κωδικοί από την κατηγορία *κουλτούρα*, όπως και η *συναίνεση*, ο *σεξουαλικός προσανατολισμός* (θέματα ομοφοβίας) και η *ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη*.

Οι κωδικοί αυτοί απαντούν σε παραπάνω από ένα ερευνητικά ερωτήματα. Βασικός στόχος είναι τα ερευνητικά ερωτήματα να μπορέσουν να προσεγγίσουν τον τρόπο με τον οποίο δομείται ο έμφυλος εαυτός στην εφηβεία, διαμορφώνονται οι σχέσεις των εφήβων και επηρεάζονται από το ευρύτερο πολιτισμικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο μέσα και από τον φακό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

3.4 Δεοντολογικά και πρακτικά ζητήματα

Λόγω της φύσης του υπό διερεύνηση φαινομένου και της ηλικίας των δρώντων συμμετεχόντων – οι συμμετέχοντες είναι στην πλειονότητα τους ανήλικοι - τα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Κατά τη

διάρκεια της πιλοτικής έρευνας, προέκυψαν ηθικά ζητήματα προς διερεύνηση, όπως η επικοινωνία μέσω διαδικτύου και η πρακτική του sexting. Στον σχεδιασμό της έρευνας, λήφθηκαν υπόψη όλα αυτά τα δεδομένα, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η προστασία των ανηλίκων συμμετεχόντων και η ελεύθερη συμμετοχή τους. Στις έρευνες με ανήλικους οι ερευνητές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους την εξισορρόπηση της δυναμικής που αναπτύσσεται μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων, τη δημιουργία εμπιστοσύνης αλλά και ενός ασφαλούς, χαλαρού περιβάλλοντος. Πέρα όμως από τη μεθοδολογική προσέγγιση, λόγω του ότι οι συμμετέχοντες είναι ανήλικοι υπάρχουν και πρακτικά – νομικά θέματα που πρέπει να εξασφαλιστούν.

Πριν την έναρξη της έρευνας και την αδειοδότηση του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού Αθλητισμού και Νεολαίας (ΥΠΠΑΝ) είχαμε ζητήσει και μας δόθηκε γνωμοδότηση για την ερευνητική διαδικασία από την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής Κύπρου (που υπάγεται στο Υπουργείο Υγείας της Κυπριακής Δημοκρατίας), όπου μελέτησαν το σύνολο της ερευνητικής πρότασης, τις μεθόδους και τεχνικές αλλά και όλα τα έντυπα του παραρτήματος (έντυπα συναίνεσης, οδηγούς συνέντευξης μαθητών και καθηγητών, οδηγούς ομάδων εστίασης, σχέδιο μαθήματος για τα βιωματικά εργαστήρια και την αξιολόγηση τους). Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής μελέτησε την ερευνητική πρόταση και έκρινε ότι δε χρήζει παραπομπής για βιοηθική αξιολόγηση (Αρ. Φακ.: ΕΕΒΚ ΕΠ-2017.01.85). Με τον τρόπο αυτό, μπορεί να κατοχυρωθεί η ερευνητική διαδικασία, ακολουθώντας τη νόμιμη οδό και διασφαλίζοντας στο μέγιστο δυνατό βαθμό την ηθική και τη δεοντολογία της έρευνας.

Κατά την υλοποίηση της έρευνας, αρχικά, ζητήθηκε άδεια πρόσβασης στις εκάστοτε σχολικές μονάδες από το ΥΠΠΑΝ της Κυπριακής Δημοκρατίας (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο - Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης) σύμφωνα με τη νόμιμη διαδικασία. Μετά από την πρώτη ανατροφοδότηση που μας δόθηκε, εγκρίθηκε το αίτημα μας για έρευνα σε συγκεκριμένες σχολικές μονάδες. Να αναφερθεί εδώ ότι έπρεπε να εξασφαλιστούν δύο αδειοδοτήσεις, μια από τη Διεύθυνση Μέση Εκπαίδευσης (Αρ. Φακ.: 7.4.01.2/12) για τα Γενικά Λύκεια και μια από τη Διεύθυνση Μέσης Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Αρ. Φακ.: 7.4.01.4/3) για την Τεχνική Σχολή. Εν συνεχεία, υπήρξε προσωπική συνάντηση με τον κάθε διευθυντή ξεχωριστά παρουσίας της Δρ. Χρίστου. Εκεί κληθήκαμε να τους εξηγήσουμε τι περιλαμβάνει η έρευνα που θέλουμε να υλοποιήσουμε και να ζητήσουμε πρόσβαση στην εκάστοτε

σχολική μονάδα, ώστε να είμαστε σε θέση να προσεγγίσουμε μαθητές/-τριες για τη συλλογή των δεδομένων. Και οι τρεις διευθυντές ήταν πολύ πρόθυμοι και βοηθητικοί. Κατά τη διάρκεια της έρευνας, οι συναναστροφές μου αφορούσαν κυρίως τους γυμναστές και τους καθηγητές που θέλησαν να συμμετέχουν στην έρευνα.

Επιπλέον, καθώς οι συμμετέχοντες είναι ανήλικοι, δόθηκαν σε όλους τους γονείς έντυπα συγκατάθεσης, σύμφωνα με τα οποία η ερευνήτρια δεσμεύεται να τηρήσει την ανωνυμία των συμμετεχόντων, προστατεύοντας πλήρως τα προσωπικά τους δεδομένα. Για μεγαλύτερη διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων και τήρηση της δεοντολογίας, τα έντυπα συγκατάθεσης υπογράφηκαν και από τους μαθητές, ενώ τους κατέστη σαφές ότι έχουν τη δυνατότητα να διακόψουν τη συνέντευξη ή να αποσύρουν τη συμμετοχή τους από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή το αποφασίσουν. Οι μαθητές /-τριες, που είχαν κλείσει το 18^ο έτος, υπέγραφαν τα έντυπα συναίνεσης χωρίς να ζητείται η υπογραφή γονέα, καθώς είναι ενήλικα άτομα. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην έρευνα είναι η σύμφωνη γνώμη και υπογραφή και του παιδιού, ανεξάρτητα από τη συγκατάθεση του γονέα και ζητήθηκε σε κάθε περίπτωση στην αρχή της συνέντευξης. Τα έντυπα δόθηκαν για όλα τα κομμάτια της ερευνητικής διαδικασίας (συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης και βιωματικά εργαστήρια). Στο Παράρτημα παρουσιάζονται τα έντυπα συγκατάθεσης που δόθηκαν σε εφήβους (Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης Ανηλίκων), καθηγητές, εμπειρογνώμονες και ενήλικες μαθητές (Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης Ενηλίκων). Οι συμμετέχοντες έλαβαν μέρος στην έρευνα εθελοντικά και μπορούσαν οποιαδήποτε στιγμή το αποφασίσουν, να αποσυρθούν χωρίς οποιαδήποτε συνέπεια, ενώ οι γονείς είχαν τη δυνατότητα να επικοινωνούν με την ερευνήτρια για ζητήματα συμμετοχής των παιδιών τους.

Επιπλέον, οι γονείς μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στο πρωτόκολλο της συνέντευξης πριν τη διεξαγωγή της και αν το επιθυμούν να είναι παρόντες κατά την ερευνητική διαδικασία. Αυτή η επιλογή έγινε μετά από αίτημα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου οι συνεντεύξεις να γίνονται παρουσία εκπαιδευτικού. Επειδή, αυτή η επιλογή δεν μπορούσε να σταθεί δεοντολογικά και ηθικά, η ιδανικότερη αντιπρόταση που μπορούσαμε να κάνουμε στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ήταν να γίνονται οι συνεντεύξεις παρουσία γονέα/κηδεμόνα, εάν οι γονείς και τα παιδιά το επιθυμούσαν. Να αναφερθεί εδώ ότι κανένας γονέας δε ζήτησε να δει το πρωτόκολλο συνέντευξης, ενώ μόνο δύο γονείς ήθελαν να με

γνωρίσουν προσωπικά στη συνάντηση που είχε οριστεί με το παιδί τους, χωρίς όμως να παρακολουθήσουν τη συνέντευξη. Ο χρόνος και ο τόπος της συνέντευξης προσχεδιαζόταν σε συμφωνία με το παιδί ή/και τον γονέα/κηδεμόνα. Συνήθως λάμβανε χώρα σε κάποιο καφέ κοντά στο σχολείο, ή εντός του σχολείου σε χρόνο που δεν είχαν μάθημα οι συμμετέχοντες/-ουσες. Καθίσταται σαφές ότι δεν υπήρξε καμία πρόθεση η συνέντευξη να βλάψει τους συμμετέχοντες και τηρήθηκε κάθε νόμιμη, ηθική και δεοντολογική διαδικασία.

Μετά το πέρας της συνέντευξης, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες/-ουσες να αξιολογήσουν την εμπειρία τους προφορικά. Κανένας και καμία δεν ανέφερε ότι δυσκολεύτηκε κατά την ερευνητική διαδικασία, ενώ πολλές φορές φάνηκε να λειτουργεί εξομολογητικά για τα παιδιά. Σε κάποιες περιπτώσεις, μετά το πέρας των συνεντεύξεων, τα παιδιά προσπαθούσαν να λύσουν τις απορίες που είχαν σχετικά με ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας, μια παιδαγωγική διαδικασία στην οποία έκρινα απαραίτητο να ανταποκριθώ, τηρώντας τα απαραίτητα παιδαγωγικά πλαίσια (π.χ. κατάλληλη επιστημονική γλώσσα, ηλικιακά κατάλληλες απαντήσεις).

Σε μελέτες ζητημάτων φύλου και σεξουαλικότητας που αφορούν ανήλικους είναι πιθανό να προκύψουν αφηγήσεις που αναφέρονται σε περιπτώσεις παραβίασης δικαιωμάτων του παιδιού, ακόμα και σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων. Παρόλο που η συγκεκριμένη έρευνα δεν αφορά εν γένει ζητήματα κακοποίησης, αποτελούσε μια πιθανότητα που δεν μπορεί να αποκλειστεί και για αυτό τον λόγο, οφείλαμε και ήμασταν ιδιαίτερα προσεκτικοί. Είχε μελετηθεί εις βάθος η κυπριακή Νομοθεσία σχετικά με ζητήματα κακοποίησης ανηλίκων, ενώ είχε πραγματοποιηθεί και τηλεφωνική επικοινωνία με την Αστυνομία Κύπρου και πιο συγκεκριμένα με το «Γραφείο Χειρισμού Θεμάτων Βίας στην Οικογένεια και Κακοποίησης Ανηλίκων», πριν την έναρξη της έρευνας. Επιπλέον, είχε ζητηθεί συμβουλευτικά η γνώμη σχολικού συμβούλου και εθελόντριας του ΚΣΟΠ, αλλά και νομικών σχετικά με την ποινική διάσταση αυτών των θεμάτων. Κεντρικός στόχος είναι η τήρηση κάθε νομικής διαδικασίας και η τήρηση της ασφάλειας των ανηλίκων συμμετεχόντων και προστασίας των δικαιωμάτων τους.

Σε περίπτωση που θα λάμβανα υπόψη ενδεχόμενο παραβίασης των δικαιωμάτων του παιδιού, όφειλα να το αναφέρω αρχικά στις σχολικές αρχές και αν αυτές δεν ενεργούσαν κατάλληλα, στις αστυνομικές αρχές, έτσι ώστε η

υπόθεση να διερευνηθεί. Σε ενδεχόμενη αφήγηση (σεξουαλικής) κακοποίησης ανηλίκου, που δεν έχει έρθει εις γνώση των γονέων ή του σχολείου, ο μαθητής/ η μαθήτρια ήταν ενημερωμένος για την ευθύνη της ερευνήτριας να αναφέρει το περιστατικό στις αρμόδιες αρχές και αυτή είναι και η μοναδική περίπτωση που αίρεται το απόρρητο, ακολουθώντας τη νομοθεσία που αφορά περιπτώσεις παιδικής κακοποίησης. Σε ενδεχόμενη περίπτωση αποκάλυψης περιστατικού κακοποίησης κατά τη διάρκεια των focus group ή των βιωματικών εργαστηρίων, όφειλα να αποτρέψω την αφήγηση ενός τέτοιου περιστατικού και να προστατεύω τον/την ανήλικο, μην επιτρέποντας την ευρύτερη διάδοση λεπτομερειών. Ακόμα και αν ο μαθητής/ η μαθήτρια αποκαλύψει περιστατικό κακοποίησης εκτός του χρόνου συνέντευξης, η ευθύνη μου παρέμενε η ίδια, όπως και κάθε ενήλικα που θα γινόταν γνώστης μιας τέτοιας πληροφορίας. Στην πιθανή περίπτωση περιστατικού κακοποίησης, θα ακολουθούσε η διαδικασία που ορίζεται από τη σχετική εγκύκλιο.

Η εγκύκλιος ορίζει αρχικά να γίνει ενημέρωση στον διευθυντή, ακολουθεί αναφορά στο Γραφείο Ευημερίας, το οποίο και θα ερευνήσει την περίπτωση. Σε περίπτωση που το σχολείο δε διατίθεται να αναφέρει το περιστατικό στις αρχές, ως ερευνήτρια έφερα την ευθύνη να το αναφέρω η ίδια στο Γραφείο Ευημερίας ή την Αστυνομία. Το ίδιο το έντυπο συναίνεσης όριζε ότι σε περίπτωση αποκάλυψης περιστατικού που καταπατά τα δικαιώματα του παιδιού, η ερευνήτρια όφειλε να αναφέρει το περιστατικό στις αρμόδιες αρχές. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων δεν υπήρξε κάποια αποκάλυψη που να ορίζει ότι έχουν καταπατηθεί τα δικαιώματα κάποιου ή κάποιας εκ των συμμετεχόντων. Είναι κομβικό να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των παιδιών επέλεξαν να εκφραστούν σε τρίτο πρόσωπο κατά τη διάρκεια των αφηγήσεων και αυτό έγινε απολύτως σεβαστό κατά την ερευνητική διαδικασία. Για τον λόγο αυτό, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν οι αφηγήσεις που έγιναν σε τρίτο πρόσωπο αφορούσαν τους ίδιους τους συμμετέχοντες ή άλλα άτομα. Στόχος της έρευνας είναι η κατανόηση των υπό μελέτη φαινομένων και της κουλτούρας που διαμορφώνεται γύρω από αυτά, επομένως το πρόσωπο της αφήγησης δεν επηρέαζε σε σημαντικό βαθμό την ερευνητική διαδικασία, καθώς πρώτη και σημαντική όλων είναι η άνεση και ασφάλεια των ανηλικών συμμετεχόντων.

3.5 Αναστοχασμός

Η προοπτική του διδακτορικού υπήρχε στο μυαλό μου ήδη από το 3^ο έτος των σπουδών μου στο τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και την πρώτη μου μικρή, αδέξια ερευνητική μου απόπειρα. Είχα την τύχη να βρεθούν στον δρόμο μου ακαδημαϊκοί που μου ενέπνευσαν την ιδέα και με προετοίμασαν για όσα ακολούθησαν. Η κλίση μου προς τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας και η μελέτη μιας ιδιαίτερης ηλικιακής ομάδας, όπως είναι οι έφηβοι, ήταν οι βασικοί αρχικοί μου πυλώνες. Η εφηβεία είναι μια πολύ δύσκολη ηλικία για τους κοινωνιολόγους ερευνητές, τόσο για νομικούς και πρακτικούς λόγους, όσο και γιατί η εφηβεία είναι ένα κρίσιμο στάδιο στην εξέλιξη κάθε ανθρώπου. Με γοήτευε αυτό το στάδιο, όπου τα άτομα διαμορφώνονται, αναδιαμορφώνονται με τόση ταχύτητα και ταυτόχρονα διεκδικούν τη θέση τους στον κόσμο. Όμως, όντας κάποτε ένα κορίτσι στην εφηβεία, βλέποντας αργότερα την αδερφή μου σε αυτό το στάδιο, ενδιαφερόμουν για τη βαθιά ανάγκη των εφήβων, κυρίως των κοριτσιών, να αυτοπροσδιοριστούν, να εκφράσουν τον εαυτό τους και να διαπραγματευτούν θέματα φύλου και σεξουαλικότητας σε ένα πλαίσιο απαιτητικό και συχνά εχθρικό για αυτές. Τα νέα κορίτσια θέλουν να γίνονται αποδεκτές και αρεστές, να νιώθουν όμορφες, να έχουν φιλίες και να διασκεδάζουν. Όμως, θέλουν και να είναι ελεύθερες, να εκφράσουν τη σεξουαλικότητα τους, να φλερτάρουν, να έχουν ερωτικούς συντρόφους, χωρίς τον φόβο του στιγματισμού, του σεξισμού και, στη χειρότερη περίπτωση, της κακοποίησης ακόμα και της γυναικοκτονίας, μιας πιθανότητας που στην τραγική ιστορία της Ελένης Τοπαλούδη έγινε πραγματικότητα.

Η ανάγκη μου να κατανοήσω όλες αυτές τις διεργασίες για τα αγόρια και τα κορίτσια, αλλά και τον τρόπο που συμβάλει η κουλτούρα, το σχολείο, το κοινωνικό πλαίσιο σε όλη αυτή τη δόμηση του εαυτού και των έμφυλων σχέσεων με οδήγησαν σε αυτόν τον δρόμο. Μια διαδρομή που είχα τη μεγάλη τύχη να τη μοιραστώ με τη Δρ. Χρίστου. Η Μιράντα λειτούργησε ως φάρος για εμένα και καθόρισε όχι μόνο τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της έρευνας, αλλά και εμένα την ίδια ως ερευνήτρια και ως φεμινίστρια.

Όπως είναι προφανές, η συγκεκριμένη ερευνητική διαδικασία δεν αποτελούσε μια απλή υπόθεση, ούτε σε κοινωνικό, ούτε σε πρακτικό, αλλά ούτε και σε προσωπικό επίπεδο. Η προετοιμασία για τη συλλογή των δεδομένων και το

«χτίσιμο» της μεθοδολογίας κράτησε πάνω από ένα χρόνο και μέσα από αυτή μπορέσαμε με τη Μιράντα να προετοιμαστούμε για πολλές εκπαιδευτικές, νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις, αλλά και δυσκολίες που θα αντιμετωπίζαμε. Παρόλα αυτά, το στάδιο της συλλογής των δεδομένων δεν μπορεί ποτέ να προκαθοριστεί. Αν θα έπρεπε να διαχωρίσω τις φάσεις που πέρασα μέσα από την ευρύτερη διαδικασία της έρευνας, θα έλεγα ότι πέρασα από διάφορες πτυχές αναστοχασμού και ανασυγκρότησης. Κάποιες από αυτές ιδεολογικές, κάποιες πιο πρακτικές (η καθημερινότητα κατά τη διαδικασία της έρευνας, οι προκλήσεις με τους συμμετέχοντες, τα εμπόδια που έπρεπε να ξεπεραστούν κτλ.) και κάποιες βαθιά προσωπικές.

Σε ιδεολογικό επίπεδο, η φεμινιστική θεωρία ήταν αυτή που ήρθε να φωτίσει όλα αυτά τα ζητήματα σε σχέση με τους ρόλους των αγοριών και των κοριτσιών, τα διλήμματα και τις προκλήσεις, απαντώντας και επεκτείνοντας τους προβληματισμούς και τα ερωτήματα μου. Η σχέση μου με τον φεμινισμό αποτέλεσε μια προσωπική εξελικτική διαδικασία. Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των χρόνων, πέρασα μέσα από διαφορετικές φάσεις, προσπαθώντας να κατανοήσω και να προσεγγίσω όλα αυτά τα φαινόμενα που επέλεξα να μελετήσω. Η διδασκαλία, το διάβασμα και οι πολύτιμες συζητήσεις και ανατροφοδοτήσεις με την επιβλέπουσά μου, ήταν πολύ βασικό στάδιο για να κατανοήσω καλύτερα τον φεμινισμό και να βρω τον εαυτό μου μέσα σε αυτόν. Καθοριστική ήταν και η εκπαίδευση μου και ο εθελοντισμός μου στον ΚΣΟΠ, καθώς επηρέασε βαθιά τη σκέψη και την προσέγγιση μου. Μπόρεσα να έρθω πιο κοντά στον τρόπο που τα παιδιά κατανοούν και προσεγγίζουν αυτά τα θέματα και να ενημερωθώ καλύτερα για το τι συμβαίνει στα σχολεία.

Σχετικά με τις πιο πρακτικές διαδικασίες, θα δώσω παραπάνω έμφαση στον σχολικό χώρο και την αλληλεπίδραση με τους μαθητές/-τριες, που ήταν η πρώτη μεγάλη πρόκληση. Η κατά πρόσωπο επαφή με παιδιά αναμένεται να δημιουργήσει ποικίλες αντιδράσεις και συναισθήματα και για τα δύο μέλη που συμμετέχουν, αντιδράσεις τις οποίες κλήθηκα να διαχειριστώ. Αρχικά, να αναφέρω ότι είχα ελάχιστη ερευνητική εμπειρία με συμμετέχοντες ανηλικούς και καμία πρότερη επαφή με τον σχολικό χώρο. Μια πρώτη κατάσταση που κλήθηκα να διαχειριστώ ήταν η θέση μου στις σχολικές μονάδες. Όταν ο/η ερευνητής/-τρια δεν είναι μέλος του προσωπικού του σχολείου, όπως στη δική μου περίπτωση, η ένταξη του/της είναι τρομερά δύσκολη. Δεν υπάρχει ένας χώρος να σταθεί, δεν είναι εύκολο να προσεγγίσει μαθητές, δυσκολεύεται να

αλληλεπιδράσει, γιατί ουσιαστικά δεν έχει συγκεκριμένη θέση και ρόλο στο σχολείο. Αυτή η φάση της έρευνας ήταν αρκετά αμήχανη. Για να ξεπεράσω αυτό το εμπόδιο, αξιοποίησα τα μαθήματα της γυμναστικής που είναι πιο διαδραστικά και οι καθηγητές δεν καλούνται να καλύψουν συγκεκριμένη ύλη. Οι γυμναστές ήταν και αυτοί που με σύστησαν στους μαθητές και μου έδωσαν χώρο για να τους προσεγγίσω, μια διαδικασία που πήρε αρκετές εβδομάδες μέχρι να έρθουν τα πρώτα υπογεγραμμένα έντυπα συναίνεσης.

Με προβλημάτιζε επίσης, το γεγονός ότι δεν ήμουν Κύπρια πολίτης, ούτε είχα μεγαλώσει στην Κύπρο και δεν μιλούσα κυπριακά – αν και καταλάβαινα όταν μου μιλούσαν οι συνομιλητές μου - και ίσως αυτό επηρέαζε σημαντικά τη διαδικασία. Στην πραγματικότητα, δεν αντιλήφθηκα αυτό να προκύπτει ως ανασταλτικός παράγοντας κατά τη διάρκεια της έρευνας. Οι συμμετέχοντες μιλούσαν αρκετά ελεύθερα και χρησιμοποιούσαν και κυπριακές εκφράσεις. Όταν προσπαθούσαν να μιλούν αποκλειστικά νέα ελληνικά και διόρθωναν τις κυπριακές τους λέξεις και εκφράσεις, τους ενθάρρυνα να μιλήσουν όπως νιώθουν και τους διαβεβαίωσα ότι είμαι σε θέση να τους καταλάβω με οποιονδήποτε τρόπο και αν εκφραζόντουσαν. Την ίδια στάση κράτησα και όταν ήθελαν να πουν μη αποδεκτές κοινωνικά λέξεις, ακόμα και βρισιές. Θα έλεγα ότι η πλειονότητα των συνεντεύξεων κύλησαν πολύ καλά και η επικοινωνία ήταν σχετικά εύκολη. Με προβλημάτιζε, επίσης, πόσο εύκολο θα ήταν να «ξεκλειδώσω» τα αγόρια και τα κορίτσια για να μου πουν τη δική τους ιστορία. Πώς θα τους φαινόμουν, αν θα ήθελαν να μου μιλήσουν, αν θα ένιωθαν άνετα, αλλά και αν κι εγώ θα ένιωθα άνετα. Τελικά, πέρα από κάποια μεμονωμένα περιστατικά όπως αυτά της Τεχνικής Σχολής, οι συνεντεύξεις κύλησαν πολύ ομαλά.

Ίσως το πιο δύσκολο στάδιο κατά την ερευνητική διαδικασία ήταν οι προσωπικές μου σκέψεις και αναστοχασμοί, σε κάποιες αρκετά περίπλοκες στιγμές κατά τη διαδικασία των αφηγήσεων με τους εφήβους. Όπως θα γίνει και πιο ξεκάθαρο στα κεφάλαια παρακάτω, υπήρξαν κάποιες έντονες αφηγήσεις για διαφορετικούς λόγους. Κάποιες από αυτές αφορούσαν στιγματισμό και εκφοβισμό, άλλες μπορεί να χρησιμοποιούσαν σκληρή, ωμή γλώσσα, ενώ δεν έλειπαν και οι σεξιστικές τοποθετήσεις, μια διαδικασία που όφειλα να αφήσω, και άφηνα, να εξελιχθεί. Επίσης, υπήρχαν και τοποθετήσεις που έδειχναν παντελή άγνοια κινδύνου. Έχοντας εφήβους απέναντι μου, η ευθύνη που ένιωθα ήταν πολύ μεγάλη. Μετά το πέρας των συνεντεύξεων σε αρκετές

περιπτώσεις δεχόμεν ερωτήσεις και προσπαθούσα να απαντάω όσο πιο εκπαιδευτικά γινόταν, δίνοντας την απαραίτητη πληροφόρηση. Τα εκπαιδευτικά στάδια που είχα περάσει, τόσο στο πανεπιστήμιο, όσο και στον ΚΣΟΠ ήταν πολύ σημαντικά για αυτή τη διαχείριση.

Τα θέματα υποκειμενικότητας είναι ένα δίλημμα για όλους τους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών. Προσπάθησα και σε μεγάλο βαθμό έμεινα αποστασιοποιημένη για να μπορώ να διατηρήσω - όσο ήταν εφικτό - την αντικειμενικότητα μου. Όμως, σε ένα πιο βαθύ συναισθηματικό επίπεδο αυτό δεν ήταν απόλυτα εφικτό, καθώς στη μελέτη αυτών των ζητημάτων υπήρχε πολύ μεγάλη ψυχική επιβάρυνση. Πολύ βοηθητική σε αυτό το στάδιο ήταν η συνεισφορά της επιβλέπουσας μου. Κατά τη διάρκεια της έρευνας με υποστήριξε και συναισθηματικά και πρακτικά, αλλά κυρίως βοήθησε συστηματικά στον αναστοχασμό και την εξέλιξη της ερευνητικής διαδικασίας και σίγουρα αυτή η δουλειά αποτελεί αποτέλεσμα κοινής προσπάθειας και κόπου. Να αναφέρω εδώ ότι η διαδικασία συλλογής των δεδομένων ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2018, όπου αντιλήφθηκα ότι έκλεισε ο κύκλος της συλλογής. Εν συνεχεία επέλεξα να αποστασιοποιηθώ για τουλάχιστον 3 μήνες από τα ερευνητικά δεδομένα, μια διαδικασία που τελικά ήταν πολύ χρήσιμη στο να μεστώσουν οι στοχασμοί μου.

Κατά την έναρξη του διδακτορικού μου, όταν ήμουν ακόμα στο στάδιο των μαθημάτων, ο καθηγητής μου, Δρ. Πυργιωτάκης, μου ανέφερε ότι αν η διαδικασία αυτή δεν με αλλάξει σαν άνθρωπο δεν έχει κανένα νόημα να την κάνω. Μπορώ να πω με σιγουριά ότι με επηρέασε βαθιά και άλλαξε την οπτική μου ως επιστήμονα και ως άνθρωπο, αλλά κυρίως τον τρόπο που βλέπω τον εαυτό μου. Αυτό, σε συνάρτηση με τις κοινωνικές αλλαγές που ακολούθησαν κατά τη διάρκεια της συγγραφής (όπως η έλευση του κινήματος MeToo στην Ελλάδα και η πανδημία), καθόρισε τον τρόπο με τον οποίο αποδόθηκε αυτή η διατριβή.

4. Αναρτήσεις και προκλήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Ο.Ε.Στέφανος: Δεν προσπαθείς να μοιάσεις της Kardashian όπως είναι στα αλήθεια. Η Kardashian που ξέρω εγώ είναι αυτή μέσα από το Instagram.

Ερ.: Αντιλαμβανόμαστε όμως ότι αυτό είναι ψεύτικο;

Ο.Ε.Στέφανος: Μα είναι εκείνο που προσπαθείς να μιμηθείς. Για εμένα αν το προσέγγιζα με τη λογική, δεν με ενδιαφέρει αν είναι αλήθεια ή όχι. Θέλω να μοιάσω. Είναι κάτι καλύτερο, άσχετα με το αν είναι καλύτερο και από την ίδια την πραγματική.

Η Kim Kardashian είναι μια περσόνα που γεννήθηκε από τα ΜΜΕ και το διαδίκτυο, πάνω στο οποίο έχει βασίσει όλη την επιτυχία της. Με περιουσία 1.8 δισεκατομμυρίων δολαρίων (Forbes, 2022) και εκατομμύρια followers σε όλα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης - στο Instagram την άνοιξη του 2022 έχει 303 εκατομμύρια ακολούθους - αποτελεί αδιαμφισβήτητα ένα case study για τις οικονομικές επιστήμες. Χαρακτηρίζεται, λοιπόν, δικαίως η βασίλισσα των social media και είναι μια από τις πιο ισχυρές influencers¹³ στον κόσμο. Επιλέγοντας να αποποιηθεί σε σημαντικό βαθμό την ιδιωτικότητα της, τόσο μέσα από το reality της οικογένειας της, όσο και από την καθημερινή χρήση των social media, οι followers της και ο πλούτος της φαίνεται να είναι αλληλένδετοι. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διευκολύνουν άτομα όπως η Kardashian, να χτίσουν μια φαινομενικά εντυπωσιακή περσόνα, ουσιαστικά «φωνάζοντας πιο δυνατά» από τους άλλους (Hall, 2014). Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι έχουν απαραίτητα κάτι σημαντικό να πουν.

¹³ Το 2021, ο χρήστης με τους περισσότερους ακολούθους παγκοσμίως και τη μεγαλύτερη επιρροή ήταν ο Cristiano Ronaldo με πάνω 500 εκατομμύρια ακολούθους στο Instagram, ενώ ακολουθούσε ο Justin Bieber και η Ariana Grande, με τη δεκάδα να κλείνει η Kim Kardashian (Wallach, 2021). Μόλις ένα χρόνο μετά, τον Μάιο του 2022, στο Instagram ο Ronaldo παραμένει στην πρώτη θέση με την Kylie Jenner και την Selena Gomez να ακολουθούν, ενώ η Kardashian έχει ανέβει στην 6^η θέση και η Kendall Jenner στην 10^η θέση (starNGage, 2022). Στα 10 top influence προφίλ παγκοσμίως, τα τρία αφορούν τις αδερφές Kardashian – Jenner.

Ο έφηβος, στο παραπάνω απόσπασμα από την ομάδα εστίασης, κάνει μια αναπάντεχη τοποθέτηση σε σχέση με την Kim Kardashian, περιγράφοντας σχεδόν αριστουργηματικά την παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα οι έφηβοι. Στα social media και την online πραγματικότητα δεν παίζει ρόλο η αυθεντικότητα, αλλά η δυνατότητα να λειτουργείς ως πρότυπο και influencer (ανεξάρτητα με το αν παρουσιάζεις κάτι αληθινό), με την προβολή του εαυτού να συνυφαίνεται με τον πραγματικό εαυτό, είτε είσαι η Kardashian ή ο Ronaldo, είτε είσαι ένας/μία έφηβος από την Κύπρο.

Η ολοένα αυξανόμενη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. Facebook, Instagram, SnapChat, Tik Tok), αλλά και νέων μέσων ευρύτερα (π.χ. YouTube, Blogs), η διάδοση τους και η έντονη παρουσία τους στην καθημερινότητα των εφήβων, δημιουργεί ένα νέο πεδίο κοινωνιολογικής μελέτης. Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργούνται νέοι τρόποι έκφρασης με διαφορετικές επικοινωνιακές απαιτήσεις, όπου οι δυνατότητες επικοινωνίας διευρύνονται τόσο χρονικά, όσο και τοπικά. Έτσι, οι υπηρεσίες κοινωνικών δικτύων έχουν γίνει αναπόσπαστο κομμάτι του σύγχρονου τρόπου ζωής (boyd & Ellison, 2007), σε ένα πεδίο όπου η κοινωνικοποίηση των νέων, τόσο online όσο και offline, ταυτίζεται.

Τα νέα μέσα επικοινωνίας και πιο συγκεκριμένα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, φαίνεται να επηρεάζουν τη συμπεριφορά των νέων και σε κάποιο βαθμό, να την διαμορφώνουν. Συνδέονται άμεσα με την κοινωνική τους ζωή και τις καθημερινές τους συναναστροφές. Σύμφωνα με την Papacharissi (2010, σ. 305), «οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης ενισχύουν τον κοινωνικό χαρακτήρα του διαδικτυακού περιβάλλοντος, ενθαρρύνοντας έτσι την αλληλόδραση που κατά βάση είναι διαπροσωπική και στηρίζεται στους κανόνες καθημερινής αλληλόδρασης, προσαρμοσμένους στο διαδικτυακό περιβάλλον». Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προσφέρουν έναν νέο τρόπο επικοινωνίας, ενισχύοντας ταυτόχρονα την αυτοπροβολή των χρηστών. Αυτό που κάνει τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ξεχωριστά, δεν είναι τόσο η δυνατότητα να επικοινωνούν τα άτομα με αγνώστους, όσο το να έχουν την επιλογή να κάνουν ορατά τα κοινωνικά τους δίκτυα (boyd & Ellison, 2007).

Σύμφωνα με τους boyd & Ellison (2007), τα κοινωνικά δίκτυα (social network) ορίζονται ως:

«Υπηρεσίες διαδικτύου (web-based devises) οι οποίες επιτρέπουν

στα άτομα 1. να κατασκευάσουν ένα δημόσιο ή ήμι-δημόσιο προφίλ σε ένα οριοθετημένο σύστημα, 2. να δημιουργήσουν μια λίστα με άλλους χρήστες με τους οποίους θα συνδέονται και 3. να προβάλλουν και να πλοηγούν τις λίστες των συνδεδεμένων επαφών τους και εκείνων που έχουν δημιουργηθεί από άλλους μέσα στο σύστημα» (σ. 211).

Η διάταξη αυτών των συνδέσεων διαφοροποιούνται ανάλογα με την ιστοσελίδα, ενώ ο χρήστης επιλέγει την ορατότητα του προφίλ του.

Παγκοσμίως, το Facebook κυριαρχεί ως το social media με τον μεγαλύτερο αριθμό χρηστών διαδικτύου (85%), ενώ ακολουθεί το YouTube, το Messenger, το What's Up και το Instagram (Ahmad, 2019). Τον Φεβρουάριο του 2022 σύμφωνα με τη Statista (2022), το Facebook εξακολουθεί να είναι το πρώτο μέσο κοινωνικής δικτύωσης στον κόσμο με 2,91 δισεκατομμύρια χρήστες παγκοσμίως, ενώ ακολουθούν το YouTube με 2,56 και το What's Up με 2 δισεκατομμύρια ενεργούς χρήστες. Στον χάρτη των χωρών για τους ενεργούς χρήστες μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην Ευρώπη, η Κύπρος κατέχει τη δεύτερη θέση με ποσοστό 83%, τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό στη Γαλλία είναι 60% και στην Ελλάδα 59%, ενώ την πρώτη θέση κατέχει η Μάλτα, με 93% του πληθυσμού να είναι ενεργοί χρήστες (Statista, 2020). Σύμφωνα με έρευνα της Στατιστικής Υπηρεσίας Κύπρου (2020) που αφορούσε τη χρήση τεχνολογιών, πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών στα νοικοκυριά, το ποσοστό των νοικοκυριών που έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο είναι 92,8%, με όλα τα άτομα (100%) ηλικίας 16 έως 24 ετών να είναι συχνοί χρήστες. Από το σύνολο των χρηστών του διαδικτύου, το 90,5% χρησιμοποιεί το διαδίκτυο τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα, ενώ το 86,1% για συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Καθίσταται σαφές από τα αποτελέσματα των έρευνών, ότι οι νέοι στην Κύπρο σήμερα έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες διαδικτύου και συγκεκριμένα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που φαίνεται να είναι καθοριστικά στην επικοινωνία και αλληλεπίδραση των νέων.

Στους εφήβους, το πιο δημοφιλές μέσο κοινωνικής δικτύωσης, σύμφωνα με έρευνα του Pew Research Center (2018) δεν είναι πια το Facebook, καθώς περίπου οι μισοί έφηβοι 13-17 ετών στην Αμερική λένε ότι χρησιμοποιούν περισσότερο το YouTube, το Instagram και το SnapChat. Σύμφωνα με το ίδιο κέντρο, το YouTube χρησιμοποιείται από το 85% των εφήβων και το Instagram

από το 72%. Αντίστοιχα ερωτήματα τέθηκαν και στην παρούσα έρευνα, σχετικά με τη χρήση και την επιλογή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Όλοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και έχουν κάποιο λογαριασμό στα social media ή/και στα μέσα αποστολής άμεσων μηνυμάτων (π.χ. Messenger, Viber). Τα πιο διαδεδομένα μέσα είναι το Instagram, το Facebook και το Snapchat, ενώ το Messenger φαίνεται να είναι ο τρόπος επικοινωνίας που επιλέγουν. Πιο συγκεκριμένα, από τους 30 συνεντευξιαζόμενους οι 28 είχαν λογαριασμό στο Facebook, οι 27 στο Instagram, οι 15 στο SnapChat, ενώ 15 έχουν λογαριασμό και στα τρία μέσα¹⁴. Από τα 28 παιδιά που είχαν λογαριασμό στο Facebook, η πλειονότητα είχε λιγότερους από 1000 ηλεκτρονικούς φίλους, ενώ κάποιοι έχουν αρκετές χιλιάδες. Η πιο διαδεδομένη χρήση είναι ανταλλαγή μηνυμάτων (κειμένων και εικόνων) για άμεση επικοινωνία. Στην ερώτηση του εάν έχουν διαδικτυακούς φίλους άτομα που δεν έχουν γνωρίσει από κοντά, οι συμμετέχοντες με μεγάλο αριθμό επαφών στο Facebook αναφέρουν ότι έχουν στα προφίλ τους άτομα που δεν έχουν γνωρίσει προσωπικά, με κριτήριο αρχικά τους κοινούς διαδικτυακούς φίλους, την ηλικία, τις φωτογραφίες, αν τους άρεσε το προφίλ κ.α.

Τα νέα μέσα επικοινωνίας, δεν έχουν προκαλέσει μόνο αλλαγές σε υπάρχουσες κοινωνικές συμβάσεις σχετικά με ζητήματα επικοινωνίας και εκφραστικότητας, αλλά έχουν ανοίξει και άλλα ερωτήματα σχετικά με την ηθικότητα των πρακτικών που ξεφεύγουν από τα όρια των καθημερινών «πρόσωπο με πρόσωπο» (face-to-face) σχέσεων. Μέσα από τις υπηρεσίες του Facebook και του Twitter, παρέχονται στους εφήβους νέες ευκαιρίες να συμμετέχουν στη δημόσια σφαίρα, κάτι που είναι μια αμφιλεγόμενη εξέλιξη για πολλούς (boyd, 2014). Η έρευνα Pew Research Center (2018), δείχνει ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων (45%), θεωρεί ότι τα social media δεν έχουν ούτε θετικό, ούτε αρνητικό αποτέλεσμα, ενώ το 31% θεωρεί ότι έχει κυρίως θετικό αντίκτυπο (επικοινωνία με φίλους, οικογένεια κ.α.), ενώ το 24% κυρίως αρνητικό αντίκτυπο (bullying, διάδοση αρνητικής φήμης κ.α.). Τα social media δεν έχουν για όλους τους εφήβους την ίδια βαρύτητα. Άλλοι δαπανούν πολλές ώρες καθημερινά για την αυτοπροβολή, την επικοινωνία και την ενημέρωσή τους, και άλλοι τα χρησιμοποιούν κυρίως για να επικοινωνούν με τους φίλους του.

¹⁴ Όταν έλαβε χώρα η έρευνα το TikTok δεν ήταν διαδεδομένο μέσο κοινωνικής δικτύωσης, για αυτό και δεν έχει συμπεριληφθεί.

Σε έρευνα του TechCrunch+ (αναδημοσίευση από Statista, 2019) στην Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα στο Ηνωμένο Βασίλειο, φαίνεται ότι δεν έχουν όλα τα social media τον ίδιο αντίκτυπο, με το Instagram να είναι η πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης με την πιο αρνητική επίδραση στην ψυχολογική κατάσταση των νέων (Skowronski et al., 2021) και το YouTube να καταλήγει ως το πιο θετικό κοινωνικό δίκτυο και το μόνο στην έρευνα του TechCrunch+ που θεωρείται ότι έχει καθαρή θετική επίδραση. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τελευταίες έρευνες που δείχνουν ότι το YouTube, εκτός από το να φιλοξενεί βίντεο περιεχομένου που δημιουργείται από τους χρήστες του, παράλληλα λειτουργεί με αλγόριθμους που συχνά οδηγούν σε εξτρεμιστικό ή ακροδεξιό περιεχόμενο, κυρίως όσον αφορά ακραίες εκφράσεις μίσους (O'Callaghan et al., 2015; Tufekci, 2018). Με αυτή την οπτική, δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε τα social media ως συνεκτική ομάδα, καθώς δεν προσφέρουν τις ίδιες δυνατότητες χρήσης. Ανεξάρτητα όμως από τη χρήση που κάνει ο/η κάθε έφηβος, τα social media μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσο ορατότητας και έκφρασης. Σε καμία άλλη ιστορική περίοδο, οι νέοι δεν είχαν τη δυνατότητα να κάνουν τους εαυτούς τους ορατούς και να αποκτήσουν φωνή σε τόσο διαφορετικά ακροατήρια (Herring & Karidzic, 2015).

Τα αποτελέσματα της έρευνας, σε σχέση με την προβολή του εαυτού διαδικτυακά και τα επακόλουθα της, ανέδειξαν τις παρακάτω θεματικές: 4.1 Φιλτράροντας διαδικτυακούς φίλους και η περίπτωση του grooming. 4.2 Η τέχνη των selfies και 4.3 Η έμφυλη επιτελεστικότητα των selfies. Στην πρώτη υποθεματική αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο διαλέγουν οι έφηβοι τα προφίλ με τα οποία θα συνδεθούν online και το ενδεχόμενο θυματοποίησης από άγνωστους (groomers). Στη δεύτερη προσεγγίζεται ο τρόπος με τον οποίο επιλέγουν οι έφηβοι τις selfies και τις φωτογραφίες που θα αναρτήσουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλά και πώς «διαβάζουν» τις φωτογραφίες που έχουν αναρτήσει άλλοι. Στην τελευταία υποθεματική αναλύονται οι έμφυλες προεκτάσεις όλων αυτών των φωτογραφιών και ο τρόπος κατανάλωσής τους.

4.1 Φιλτράροντας διαδικτυακούς φίλους και η περίπτωση του grooming

Η ίδια η φύση και δομή των social media τους επιτρέπει να λειτουργούν πολυδιάστατα. Από τη μια, διευκόλυναν και έδωσαν άλλη διάσταση στην επικοινωνία και από την άλλη, διαμορφώθηκε το έδαφος για τη δημιουργία νέων κινδύνων. Η περίπλοκη σχέση, σύμφωνα με την Livingstone (2008, σ. 397) «μεταξύ ευκαιρίας και διακινδύνευσης δεν είναι συγκεκριμένη για το διαδίκτυο, αλλά είναι χαρακτηριστικό της εφηβείας». Στην παρούσα έρευνα οι έφηβοι δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για αλληλεπίδραση, για να δημιουργούν δίκτυα επαφών και να μοιράζονται προσωπικές και όχι μόνο πληροφορίες. Ο αριθμός των ηλεκτρονικών φίλων και τα κριτήρια επιλογής τους δεν ήταν κοινός. Κάποιοι έφηβοι επιλέγουν ένα πολύ στενό κύκλο διαδικτυακών φίλων, συνήθως άτομα που γνωρίζουν δια ζώσης, ενώ άλλοι αποδέχονται αιτήματα φιλίας από άτομα με κοινούς γνωστούς ή ακόμα και από άγνωστους.

Η αποδοχή ατόμων που δε γνωρίζουν ως φίλους και η επικοινωνία μαζί τους, ήταν αρκετά διαδεδομένη για τους περισσότερους συμμετέχοντες. Τα ψεύτικα online προφίλ είναι μια πραγματικότητα που αναγνωρίζουν οι έφηβοι και στην πλειονότητα των συμμετεχόντων έχουν προσπαθήσει άγνωστοι να επικοινωνήσουν μαζί τους. Η πιο διαδεδομένη αντίδραση ήταν να μην απαντούν, ή να απαντούν μέχρι το σημείο που επιθυμούν οι ίδιοι και μετά να μπλοκάρουν την επικοινωνία. Ο Κώστας παρακάτω (που είναι 15 χρονών) περιγράφει την επικοινωνία του με μια άγνωστη κοπέλα στο Facebook.

Ερ.: Σου έχει τύχει να σου στείλει άγνωστος;

Κώστας: Ναι.

Ερ.: Τι γίνεται σε αυτές τις περιπτώσεις; Τι στέλνουν συνήθως;

Κώστας: Εντάξει εμένα μου έστειλε, ουσιαστικά ήταν μια κοπέλα που δεν την ήξερα από κοντά απλά για να γνωριστούμε.

Ερ.: Ξέρεις παιδιά που μπορεί να μιλάνε με άτομα που δεν ξέρουν καθόλου και μετά να κανονίζουν και να βρεθούν; Είναι κάτι που συμβαίνει;

Κώστας: Ναι. Και εγώ τώρα μιλάω με μια κοπέλα. Μένει Τρίπολη και τώρα που θα πάω τα Χριστούγεννα Αθήνα θα κανονίσουμε να βρεθούμε.

Ερ.: Είναι ωραίος αυτός ο τρόπος επικοινωνίας; Έχει κινδύνους; Πώς το βλέπεις;

Κώστας: Εντάξει, έχει, αλλά όταν ο άλλος έχει ανεβάσει φωτογραφίες βλέπεις, ρε παιδί μου, ότι είναι αυτός.

Η καθημερινή δραστηριότητα και η προσθήκη σχετικών φωτογραφιών είναι το κριτήριο που χρησιμοποιεί για να αξιολογήσει ως ασφαλή την επικοινωνία και του επιβεβαιώνει ότι η κοπέλα που συνομιλούν είναι αυτή που του λέει. Ο Κώστας ανέφερε επίσης, ότι είχε πρόθεση να κανονίσει συνάντηση από κοντά μαζί της, όταν θα ταξιδέψει στην Ελλάδα.

Οι πιθανοί κίνδυνοι που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη είναι το ενδεχόμενο ενήλικες να προσπαθήσουν να κάνουν grooming σε ανήλικα παιδιά και εφήβους, στέλνοντας σεξουαλικό υλικό (Livingstone et al., 2011) ή και σε κάποιες περιπτώσεις σεξουαλικού τύπου cyberbullying (Koefed & Ringrose, 2011). Σύμφωνα με Το Χαμόγελο του Παιδιού (hamogelo, 2020), η ηλεκτρονική παραπλάνηση (grooming) «αφορά στην προσπάθεια ενός ενήλικα να πλησιάσει ένα παιδί ή έφηβο μέσω διαδικτύου, με στόχο την αποπλάνησή του». Στο grooming, οι θύτες προσπαθούν να παραπλανήσουν τα θύματα «μέσω διαδικτυακών σεξουαλικών συνομιλιών, στέλνοντάς τους σεξουαλικές εικόνες, ενώ παρακολουθούν από κοινού παιδική ή ενήλικη πορνογραφία και χρησιμοποιούν την online πορνογραφία για να δείξουν στα θύματα πώς να εκτελέσουν σεξουαλικές πράξεις» (Mitchell et al., 2005, σ. 54).

Το grooming ως λέξη δεν είναι αναγνωρίσιμη στους εφήβους και δεν αποδίδεται εύκολα στην ελληνική γλώσσα. Στην παρούσα έρευνα πολλά παιδιά ανέφεραν ότι έχουν επικοινωνήσει άγνωστοι μαζί τους, χωρίς να εξελιχθεί αυτή η απόπειρα προσέγγισης. Οι αφηγήσεις των δύο κοριτσιών που ακολουθούν ήταν οι μοναδικές όπου ήταν ξεκάθαρο grooming, καθώς οι ίδιες έλαβαν πορνογραφικό περιεχόμενο από άγνωστο αποστολέα.

*Ερ.: Στο Facebook έχει τύχει να επικοινωνήσει άγνωστος μαζί σου;
Να σου στείλει μήνυμα;*

Δώρα: Πολλές φορές, αλλά εγώ δεν απαντώ.

Ερ.: Τι είναι συνήθως; Άντρες ή γυναίκες;

Δώρα: Άντρες.

Ερ.: Και τι θέλουν;

Δώρα: Ανώμαλα πράγματα. Εννοώ φωτογραφίες, γενικά υπάρχει αυτό στην κοινωνία μας. Να στέλνουν... να θέλουν από τις γυναίκες γυμνές φωτογραφίες αλλά εντάξει... εγώ τα αγνοώ ή κάνω block απλά.

Ερ.: Δηλαδή μπορεί να σου στείλει και να σου ζητήσει αμέσως να στείλεις φωτογραφία;

Δώρα: Όχι, πρώτα θα κάνει τον καλό, θα ρωτήσει κάποια πράγματα για σένα αλλά μετά καταλαβαίνεις ήδη ότι είναι πιο μεγάλοι σου, θέλουν άλλα πράγματα... καταλαβαίνεις...

...

Γεωργία: Κάποιος παλιά που τάχα δεν τον ήξερα, δεν τον είχα καν φίλο, απλά ήταν στο Facebook, έστειλε μου call camera, μου έστειλε φωτογραφίες... ναι... και ούτε καν τις είδα, ολόγισια block και ήμουν κάπως μπλιάξ...

Ερ.: Α σου έστειλε φωτογραφίες γυμνές, πορνό;

Γεωργία: Ναι και ολόγισια block. Δεν απάντησα καν.

Ερ.: Το συζήτησες με τη μαμά σου;

Γεωργία: Ναι και για τούτο το θέμα έγινε ένα κάτι σπίτι και είπεν μου τάχα να δούμε Facebook και να κάνουμε εκείνους που δεν έχεις και φύγαμε δύο πλάσματα [από το Facebook], τούτο.

Η Δώρα δεν αναφέρει πόσες φορές της έχει συμβεί, αλλά αντιλαμβάνεται τη διαδικασία που ακολουθείται και τη μέθοδο που χρησιμοποιούν οι δράστες. Αναφέρει ότι στην αρχή «θα κάνει τον καλό» και μετά θα αρχίσει την παρενόχληση. Ακολουθείται ένα μοτίβο που της είναι γνώριμο, όπου πρώτα θα την προσεγγίσει το θύμα θετικά, κάνοντας ερωτήσεις και μετά θα προσπαθήσει να παρενοχλήσει. Η ίδια γνωρίζει αυτά τα βήματα και τα ερμηνεύει. Αξίζει να αναφερθεί ότι η Γεωργία έχει 3000 φίλους στο Facebook, από τους οποίους κάποιους ξέρει προσωπικά, και πολλούς τους έχει φίλους, γιατί έχουν κοινούς φίλους. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι από τους 3000 φίλους που είχε στο

Facebook, μετά το περιστατικό με τις πορνογραφικές φωτογραφίες, διέγραψε μόνο δύο επαφές. Ο μεγάλος αριθμός φίλων φάνηκε να είναι ιδιαίτερα σημαντικός - κυρίως για τους μικρότερους ηλικιακά εφήβους (Α' λυκείου) - κυρίως ως παράγοντας δημοτικότητας και όχι ως μέτρο κινδύνου. Σε αρκετές αφηγήσεις φαινόταν περήφανοι/-ες (στην ερώτηση για το πόσους φίλους έχουν) για τον μεγάλο αριθμό φίλων που προσπαθούσαν να τον διατηρήσουν, ακόμα και αν δεν ήταν σίγουροι ότι τα προφίλ είναι αληθινά.

Παύλος: Στο γυμνάσιο βασικά παραπάνω έβαζα φίλους γιατί έβαζαν όλοι και ήμουν κάπως να βάλω και εγώ, αλλά δεν τους ξέρω τους παραπάνω. Και τώρα να τους διαγράψω δεν τους διαγράφω, απλώς δεν έβαλα άλλους.

...

Αλέξης: Δεν το επέλεξα, έγινε από μόνο του. Όποιος μου έστειλε τον αποδεχόμουν και επειδή ήμουν γνωστός και από πριν νομίζω έστελναν μου πολύ, απλά τους αποδεχόμουν όλους και για αυτό έφτασα σε ένα σημείο που απλά είχα 5000. Ναι και από μόνος μου, μπορεί να καθόμουν για πέντε λεπτά και απλά να έκανα friends ανθρώπους, απλά που μου φαινόταν όμορφες ή όμορφοι.

Ο Αναστάσης είναι ένας από τους συμμετέχοντες που έχουν δεχτεί πολλές φορές μηνύματα από αγνώστους. Κάποια από αυτά χωρίς συγκεκριμένο σκοπό και κάποια γιατί κάτι θέλουν.

Ερ.: Σου έχει τύχει να σου στείλει άγνωστος;

Αναστάσης: Πολλές φορές.

Ερ.: Τι θέλουν συνήθως αυτοί οι άνθρωποι; Άνδρας ή γυναίκα;

Αναστάσης: Αρκετά πράγματα. Υπάρχουν άγνωστοι που μου στέλνουν απλά γειά σου τι κάνεις και τέτοια. Δε θυμάμαι κάτι συγκεκριμένο. Υπάρχουν και κάποιοι που σχολιάζουν άκυρα πράγματα... Εννοώ στέλνουν άκυρα που δεν έχουν νόημα ή κάτι. Υπάρχουν άτομα που μπορεί να είναι fake ας πούμε, Facebook και να

στέλνουν. Εντάξει δεν τους απαντώ. Υπάρχουν άτομα που να θέλουν κάτι, ίσως για... να μου προτείνουν να κάνω κάποια πράγματα ή...

Ερ.: Όπως; Τι θα σου προτείνουν;

Αναστάσης: Ας πούμε μου έστειλε ένας άγνωστος να ανοίξω blog στο Instagram που να ποστάρω περισσότερες φωτογραφίες μου. Ήταν πολλά δεν ξέρω... παράξενο. Και δεν του απάντησα.

Το περιστατικό που αναφέρει θα μπορούσε να είναι μια προσπάθεια κάποιου groomer που δεν επετεύχθη, καθώς ο Αναστάσης δεν προχώρησε τη συζήτηση. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως σύμφωνα με τις αφηγήσεις των παιδιών, δε λαμβάνεται καμία εκπαίδευση στο σχολείο σχετικά με την ασφάλεια της επικοινωνίας μέσω διαδικτύου και αυτό καθιστά τους έφηβους ακόμα πιο εκτεθειμένους. Γενικότερα, δε φαίνεται να ανησυχούν, δε γνωρίζουν συγκεκριμένα τους κινδύνους, απλά κάποιες προσεγγίσεις τους φαίνονται «παράξενες».

Λόγω του μικρού πληθυσμού και έκτασης που έχει η Κύπρος ως χώρα, το δίκτυο των επαφών είναι πολύ περιορισμένο με αποτέλεσμα να υπάρχει έντονος κοινωνικός έλεγχος. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που τα παιδιά δε φαίνεται να ανησυχούν ιδιαίτερα για τον κύκλο των online επαφών τους. Η περίπτωση της Κύπρου όσον αφορά την κοινωνικοποίηση των εφήβων είναι ιδιόμορφη. Η επαρχία της Λευκωσίας έχει στο σύνολο της δώδεκα δημόσια λύκεια και τρεις τεχνικές σχολές. Ο αριθμός αυτός είναι σχετικά μικρός για πρωτεύουσα κράτους και για τον λόγο αυτό δημιουργείται στα παιδιά, σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, η πεποίθηση ότι τα δίκτυα επαφών των εφήβων συνδέονται με κάποιο τρόπο και δύσκολα γνωρίζεις κάποιο άτομο με το οποίο δεν έχεις κανένα κοινό δίκτυο. Αυτός ο παράγοντας, επανέρχεται συχνά στις συνεντεύξεις, κυρίως σε θέματα ασφάλειας και ορατότητας. Στο παρακάτω απόσπασμα από το focus group, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι μπορεί να συναντήσεις στον δρόμο κάποιον, που ακολουθείς μόνο στα social media και να τον αναγνωρίσεις, ακριβώς επειδή η Κύπρος είναι πολύ μικρή. Χωρίς να γνωρίζουν κάποιον συγκεκριμένα, ξέρουν για αυτόν. Και μόνο η ύπαρξη του «ωραίου» προφίλ είναι λόγος να ασχοληθείς μαζί του, σίγουρα περισσότερο από αυτόν που δεν έχει προφίλ.

Ο.Ε.Ήρα: Βασικά και επειδή στην Κύπρο, Λευκωσία, ειδικά, πόσο μικρή κοινωνία είναι. Πας κάτω Λήδρας, πας στο mall, θωρείς έναν, ααα έχω τον στον Instagram τούτον, είναι ο τάδε.

Ο.Ε.Βάσω: Το ξανά έπαθα.

Ο.Ε.Ήρα: Μπορεί να μην το ξέρω προσωπικά, αλλά ξέρω ότι είναι η Μαρία, πάει εκεί... Χωρίς καν να ξέρω κάποιον, ξέρω για εκείνον. Μέσα από το Instagram και αν το Instagram μου είναι έτσι ωραίο, να έχω εκείνη την εικόνα ότι είναι κάποιος με φίλους, με ωραία ζωή και να βγάλω φωτογραφία μαζί του. Ενώ αν δεν έχει Instagram μπορεί να είναι πολλά όμορφος αλλά να μην ασχοληθώ μαζί του.

Ερ.: Άρα γίνονται πιο famous αυτοί οι άνθρωποι.

Όλοι: Ναι, ναι!

Σύμφωνα με την Ήρα, μέσα από το προφίλ στο Instagram δείχνεις ότι έχεις «ωραία ζωή» και αυτό είναι λόγος για παραπάνω followers. Ο Άρης αναφέρεται στην περίπτωση που συνάντησε κάποια κοπέλα που γνώριζε μόνο online. Λέει χαρακτηριστικά «δεν έχεις έτσι θέμα στην Κύπρο με τα social media». Δημιουργείται μια αίσθηση ασφάλειας ανάμεσα σε εφήβους, που σχετίζεται είτε με το μέγεθος της Κύπρου είτε με την ιδέα ότι δεν υπάρχουν παρόμοια περιστατικά που να δημιουργούν πανικό και ανησυχία.

Ερ.: Όταν απαντάς, τι περιλαμβάνει αυτή η συζήτηση;

Άρης: Τι κάνεις; Καλά, εσύ; Από που είσαι... Τα βασικά μέχρι να μην έχει τίποτα να πεις και σταματά... Βασικά εγώ αν είναι να στείλω σε κάποια που δεν ξέρω, κάποια... δεν είναι φλερτ για να προχωρήσει. Απλά να μιλήσεις λίγο. Έτσι φάση, όχι κάτι παραπάνω. Έτυχε μια φορά και έγινε κάτι μετά.

Ερ.: Συναντηθήκατε δηλαδή;

Άρης: Ναι συναντηθήκαμε και ήταν φιλικά τελικά. Δεν έγινε κάτι. Είχαμε επαφή για κάποιο διάστημα, τώρα δεν πολύ μιλάμε, γιατί είναι μακριά.

Ερ.: Χωρίς να την ξέρεις από πριν.

Άρης: Ναι χωρίς.

Ερ.: Δηλαδή αρχίσατε να μιλάτε και συναντηθήκατε. Τι δικλείδες ασφαλείας έβαλες; Δηλαδή, πώς ήξερες ότι είναι αληθινή;

Άρης: Νομίζω είναι όλοι αληθινοί, γιατί στην Κύπρο μπορείς να το καταλάβεις από το προφίλ του άλλου. Δεν μπορεί να έχει φωτογραφίες. Αν έχει μια φωτογραφία εντάξει, θωρείς ότι είναι λίγο περίεργο για κάποιον στην ηλικία μας. Αν κοιτάξεις λίγο τον τοίχο του και δεν έχει ιδιαίτερα check in με άτομα, δε συνδέεται με άλλους κάτι πάει λάθος. Αλλά δεν έχεις έτσι θέμα στην Κύπρο με τα social media.

Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι το Γραφείο Καταπολέμησης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος (Πίνακας 3 στο παράρτημα) μας ανέφερε ότι αντιμετώπισε 133 υποθέσεις το 2018, 161 υποθέσεις το 2019, 190 το 2020 και 214 το 2021¹⁵. Φαίνεται επίσης να υπάρχει μια σταδιακή αύξηση στις αναφορές για παρόμοια επεισόδια τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με συνέντευξη του υπευθύνου του ΓΚΗΕ κ. Αναστασιάδη στην εφημερίδα «Ο Φιλελεύθερος» (Filenews, 2019) η Κύπρος είναι από τις χώρες που έχουν από τους πιο υψηλούς αριθμούς υποθέσεων αναλογία πληθυσμού στην ΕΕ. Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο, πολλά από αυτά τα περιστατικά δεν αφορούν απλά κατοχή και διάδοση υλικού αλλά είναι υποθέσεις από την Κύπρο. Όπως αναφέρει ο κ. Αναστασιάδης «Έχουμε περίπου 80 παιδιά κάθε χρόνο, τα οποία προβαίνουν σε καταγγελίες στο Γραφείο μας είτε για άγρα υλικού ανηλίκων σε σαφώς σεξουαλικές πράξεις, είτε για διάδοση γυμνών φωτογραφιών, είτε οποιασδήποτε άλλης μορφής παραπόνου που τα απασχολούν».

Όλα αυτά τα περιστατικά μπαίνουν κάτω από την ομπρέλα της παιδικής πορνογραφίας και είναι δύσκολο να αποσαφηνιστούν. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα παιδιά νιώθουν ασφαλή λόγω του πληθυσμού και της μικρής έκτασης του νησιού, όμως το ηλεκτρονικό έγκλημα δεν έχει χωροταξικό περιορισμό και σύμφωνα με την Αστυνομία, πολύ συχνά οι groomers ή οι παιδόφιλοι είναι Κύπριοι του εξωτερικού. Να σημειωθεί επίσης, ότι σύμφωνα με τα στοιχεία που αποκομίσαμε από την Αστυνομία, οι περισσότερες υποθέσεις έρχονται στις

¹⁵ Το αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας όπως μας ανέφεραν οι αστυνομικές αρχές χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: 1. άγρα παιδιού για σεξουαλικούς σκοπούς (εδώ οι παραβάτες μπορεί να είναι ανήλικοι π.χ. διαρροή sexting ή ενήλικες π.χ. grooming) 2. κατοχή παιδικής πορνογραφίας που αφορά κυρίως κύπριους παιδόφιλους (ο όρος παιδόφιλος χρησιμοποιήθηκε από την κυπριακή Αστυνομία) και 3. παιδική πορνογραφία εξωτερικού (σε αυτή τη περίπτωση ενημερώνονται οι αρχές τις αντίστοιχης χώρας).

κυπριακές αρχές από τις αντίστοιχες υπηρεσίες του εξωτερικού (π.χ. Interpol), επομένως δεν υπάρχει τρόπος να μετρηθεί ο συνολικός αριθμός των groomers και παιδεραστών, καθώς αυτά τα εγκλήματα πολλές φορές δεν εντοπίζονται από την κυπριακή Αστυνομία και δεν τα διαχειρίζονται. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια, όπως μας ενημέρωσε και η Αστυνομία, οι πλατφόρμες που προσφέρουν αυτές τις υπηρεσίες επικοινωνίας (π.χ. Facebook) έχουν αυξήσει τις δικλείδες ασφαλείας, με τους αλγορίθμους να ενεργοποιούνται όταν αφορά πορνογραφικό υλικό ανηλίκων.

Στην πιο πάνω αφήγηση των δύο κοριτσιών φαίνεται ότι αντέδρασαν άμεσα και απομακρυνθήκαν από τον πιθανό groomer, όμως παρουσιάζουν την εμπειρία αυτή ως κάτι που μπορεί να συμβεί, ως κάτι συνηθισμένο. Δε φαίνεται να αναγνωρίζουν τη δράση αυτή ως κάτι κακοποιητικό όμως μπλόκαραν τους χρήστες και η Γεωργία το συζήτησε με την οικογένειά της. Η αφήγηση τους δε δείχνει να αιφνιδιαστήκαν. Η Γεωργία φαίνεται να ξαφνιάστηκε στιγμιαία [...ήμουν κάπως μπλιάχ] παρόλα αυτά στην αφήγηση δεν αναφέρουν ότι σοκαρίστηκαν ή φοβήθηκαν, με τη λήψη τέτοιου υλικού ούτε την αναγνωρίζουν ως grooming, κάτι που μπορεί να θέσει τα παιδιά σε ακόμα μεγαλύτερο κίνδυνο, καθώς δε φαίνονται καθόλου υποψιασμένα. Επιλέγουν, όμως, να μπλοκάρουν άμεσα τους πιθανούς groomers και έτσι να αποτρέψουν την πιθανή κακοποίηση.

4.2 Η τέχνη των selfies

Η παρουσίαση του εαυτού είναι ένα από τα βασικά κίνητρα για να δραστηριοποιηθεί κανείς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Krämer & Winter, 2008). Χρησιμοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι χρήστες μοιράζονται καθημερινά δημογραφικά στοιχεία του εαυτού τους, όπως ηλικία, φύλο, τόπο διαμονής, κτλ. με τους υπόλοιπους χρήστες, άλλα και δευτερεύοντα χαρακτηριστικά, όπως οι φωτογραφίες τους ή η προσωπική τους κατάσταση. Σύμφωνα με τους Nadkarni και Hofmann (2012), η χρήση των κοινωνικών μέσων πληροί δύο κοινωνικές ανάγκες: την αυτο-παρουσίαση και την ανάγκη να ανήκεις.

Με τη διαδεδομένη πλέον χρήση των κινητών τηλεφώνων με μπροστινές κάμερες και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι νέοι φαίνεται να κατέχουν σήμερα σύγχρονα μέσα πολιτισμικής παραγωγής. Σύμφωνα με το λεξικό της Οξφόρδης, ως «selfie» ορίζεται η αυτό-φωτογράφιση κάποιου, συνήθως με smartphone ή webcam, η οποία αναρτιέται μετά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Oxford Dictionaries, χ.χ.). Φαίνεται ότι τα τελευταία χρόνια, οι selfies είναι μια από τις πιο διαδεδομένες διαδικτυακές δραστηριότητες, ιδίως μεταξύ των εφήβων (Lenhart et al., 2010; Senft & Baym, 2015). Η λήψη μιας selfie και η κοινοποίηση της αντιπροσωπεύει σίγουρα «μία από τις κυρίαρχες μορφές περιεχομένου που μοιράζονται στις πλατφόρμες επικοινωνίας μέσω των υπολογιστών» (Dhir et al., 2016a, σ. 549) και διαδραματίζει βασικό ρόλο στην αυτο-παρουσίαση και την αυτοπροβολή (Diefenbach & Christoforakos, 2017). Όμως οι selfies δεν είναι απλά μια νέα τάση των social media, είναι κοινωνικά τεχνάσματα που μεταφέρουν κοινωνικά μηνύματα τα οποία διέπονται και πραγματεύονται το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο που τα παράγει (Williams & Marquez, 2015). Μέσα από την ανάρτηση των selfies, οι χρήστες αναπαριστούν την κοινωνική και πολιτισμική διάσταση του εαυτού τους.

Προηγούμενη βιβλιογραφία, σχετικά με την επικοινωνία μέσω νέων τεχνολογιών και διαδικτύου, έχει δείξει ότι η ηλικία και το φύλο είναι σημαντικοί παράγοντες στη χρήση των social media (Dhir et al., 2016a, 2016b, 2015a; Malik et al., 2016), καθώς επίσης ότι οι έμφυλες και ηλικιακές διαφορές επηρεάζουν τις στάσεις και τις πεποιθήσεις των χρηστών στα social media (Pfeil et al., 2009; Dhir et al., 2015b, 2015c, 2016b; Dhir, 2016; Boursier & Manna, 2018). Μικρός αριθμός ερευνών έχει μελετήσει το φύλο και την ηλικία σε συνάρτηση με τη λήψη και τη δημοσίευση selfies στα social media (Dhir et al., 2016a), καθώς αποτελεί ένα σύγχρονο φαινόμενο που φαίνεται να έχει εδραιωθεί στον χώρο των social media. Οι selfies αποτελούν βασικό στοιχείο της σύγχρονης εφηβείας και η δημιουργία και η δημοσίευση selfie δε σχετίζεται ούτε με θετικό, ούτε με αρνητικό πρόσημο, αλλά συνδέεται στενά με τις συνήθειες millennials¹⁶ (Boursier & Manna, 2018). Ενδεικτικά, το hashtag #selfie στις αρχές του 2020 αναφέρεται σε 416 εκατομμύρια φωτογραφίες στο Instagram και το 2022 σε 467 εκατομμύρια. Οι selfies είναι μια πολύ δημοφιλή δραστηριότητα και ένας τρόπος που επιλέγουν οι νέοι για την

¹⁶ Σύμφωνα με το Pew Research Center (Dimock, 2019) Millennials είναι η γενιά όσων γεννήθηκαν από το 1981 μέχρι το 1996. Όποιος γεννηθεί από το 1997 και μετά είναι μέρος μιας νέας γενιάς, της Gen Z.

αυτοπροβολή τους (Kirpin, 2013; Boursier & Manna, 2018) και έχει γίνει ιδιαίτερα συνηθισμένη με την άφιξη των smart phones και των social media (Sung et al., 2016). Σύμφωνα με έρευνα στις ΗΠΑ, το 98% των νέων που συμμετείχαν σε αυτή βγάζουν selfies (Katz & Crocker, 2015).

Το περιεχόμενο των selfies δίνει στους χρήστες την ευκαιρία να πειραματιστούν με διάφορες έμφυλες προβολές του εαυτού, στερεοτυπικές ή μη, και ως εκ τούτου είναι μια ευκαιρία να ξεπεραστούν οι παραδοσιακές έμφυλες προβολές (Döring et al., 2016). Στα δεδομένα της έρευνας προέκυψε ότι οι selfies είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς σε όλους τους/τις εφήβους. Κατά τη διάρκεια των επιτόπιων παρατηρήσεων στα σχολεία παρατήρησα αρκετές φορές ότι οι έφηβοι έβγαζαν selfies. Στο παρακάτω απόσπασμα από το ημερολόγιο της έρευνας στο αγροτικό σχολείο περιγράφω τη λήψη selfies από μια μαθήτριά κατά τη διάρκεια του διαλείμματος.

«Μετά από λίγη ώρα αφήνει το διάβασμα και μπαίνει Snap Chat και βγάζει selfie με διάφορες γκριμάτσες. Βγάζει τουλάχιστον 15-20 με διαφορετικές πόζες (με την γλώσσα έξω, με χαμόγελο, πιο σοβαρή). Μετά πηγαίνει στο Instagram και κάνει το ίδιο για λιγότερη ώρα, όπου εν τέλει δημοσιεύει μια με πιο σοβαρό ύφος στο story της στο Instagram.»

Η πλειονότητα των αφηγήσεων αναφέρουν ότι τα κορίτσια δαπανούν παραπάνω χρόνο, σε σχέση με τα αγόρια για τις selfies ή τις φωτογραφίες που θα ανεβάσουν. Ο Αναστάσης αναφέρει ότι με τις φίλες του θα βγάλει πολύ περισσότερες φωτογραφίας από ό,τι με τους φίλους του:

Ερ.: Είναι περίπλοκη διαδικασία ή βγάζω μια, ανεβάζω μια [φωτογραφία];

Αναστάσης: (γέλια) Περίπλοκη διαδικασία. Αν βγάζω με φίλες μου φωτογραφία πρέπει να βγάλουμε τουλάχιστον ξέρω εγώ 5, 10 φωτογραφίες για να βρουν την καλύτερη.

Ερ.: Με τις φίλες σου;

Αναστάσης: Ναι, γιατί με τα αγόρια μια φωτογραφία βγάζουμε τζαι κανεί.

...

Ερ.: Βλέπεις γενικά selfie συχνά στο Facebook ή στο Instagram, από άλλους;

Γιώργος: Ναι, πάρα πολύ. Είναι γεμάτο. Φίλοι δικοί μου ή οτιδήποτε. Παρέες μου όχι, κοπελούες που ξέρω τες φατσικά και με το όνομα τους, ξέρω τες, δεν είμαστε φίλοι αλλά τις ξέρω από το Facebook, Snarchat, Instagram, τούτα τα τρία, βλέπω πολλούς που βγάζουν selfie, βγάζουν... έκαναν τη ζωή τους ένα με το Facebook και με το Instagram.

Ερ.: Και αγόρια και κορίτσια;

Γιώργος: Παραπάνω κορίτσια, έχει φορές που είναι παραπάνω αγόρια. Σπάνια περίπτωση.

Ερ.: Άρα και τα δύο. Είναι διαφορετικές οι selfie των κοριτσιών από των αγοριών;

Γιώργος: Κοίτα, κατά τη γνώμη μου τα αγόρια αρχίζουν να χουμίζονται λίγο, το μαλλί τους να το φτιάχνουν, να ντύνονται ωραία και να βγάζουν ολόσωμη φωτογραφία. Οι κοπέλες βάφονται, βγάζουν και καμία φορά έτσι τη γλώσσα τους λίγο είμαι και κάποια δηλαδή και να παίξουν έτσι φάση. Και βγάζουν φωτογραφίες. Οι παραπάνω έτσι είναι. Κάποιοι το κάνουν για αστέιο, που δεν τους κόφτει ας πούμε.

...

Ερ.: Είναι περίπλοκο να δημοσιευτεί μια selfie; Τι εννοώ βγαίνουν 10 και δημοσιεύεται μια, ή βγαίνει μια και δημοσιεύεται μια;

Ελίνα: Μπορεί να βγάλω 50 για να δημοσιεύσω 1! (γέλια)

Ερ.: Τι προσέχεις ας πούμε; Γιατί θα διαλέξεις τη μια;

Ελίνα: Επειδή φαίνομαι όμορφη; (γέλια)

Ερ.: Εννοώ θα φροντίσεις μαλλιά, μακιγιάζ;

Ελίνα: Ναι, ναι και τα ρούχα!

Σύμφωνα με τους Katz & Crocker (2015), και τα δύο φύλα χρησιμοποιούν τις selfies για λόγους αυτοπροβολής και αναγνώρισης του φύλου. Παρόλα αυτά, οι γυναίκες φαίνεται να είναι πιο πιθανό να βγάλουν selfie από ότι οι άνδρες (Boursier & Manna, 2018; Qiu et al., 2015). Όσον αφορά τις selfies των αγοριών, ο κυρίαρχος ισχυρισμός και από αγόρια και από κορίτσια, είναι ότι δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με τις selfies που θα ανεβάσουν και ότι αυτό είναι κυρίως κοριτσιίστικο χαρακτηριστικό, ενώ η Ελίνα αναφέρει και την έννοια της

ομορφιάς. Παρόλο που τα κορίτσια είναι πιο πιθανό από τα αγόρια να θεωρούν τις selfies μια επικίνδυνη πρακτική, επιλέγουν πιο συχνά αυτήν την πρακτική, σε αντίθεση με τα αγόρια που τείνουν να βλέπουν τις selfies ως μια μορφή αυτοπροβολής (Boursier & Manna, 2018). Η αντίληψη ότι η δημοτικότητα των κοριτσιών καθορίζεται από χαρακτηριστικά της εμφάνισης τους όπως τα ρούχα, τα χτενίσματα και την ελκυστικότητα για τα αγόρια, συναντάται σε όλες τις ηλικίες των κοριτσιών (Adler et al., 1992). Παρόλα αυτά, υπήρξαν αφηγήσεις που αναφέρουν ότι και τα αγόρια δαπανούν πολύ χρόνο στο να βγάλουν τη σωστή selfie, όμως ακριβώς επειδή η αυταρέσκεια θεωρείται θηλυκοποιημένο χαρακτηριστικό, τα αγόρια δε θα το παραδεχτούν.

Βέρα: Ναι έχω και φίλους που, δηλαδή ήταν πιο σπαστικοί από τις κοπέλες στη φωτογραφία και ήταν περίεργο αυτό.

Ερ.: Για το πώς ήταν τα μαλλιά τους ας πούμε;

Βέρα: Ναι τα πάντα! Να βγάλουν 100 φορές μια φωτογραφία, ναι πολύ έτσι.

Ερ.: Ίσως δε θα το παραδεχτούν τα αγόρια όσο εύκολα θα το παραδεχτούν τα κορίτσια; Δε θα σου το πει δηλαδή ότι έβγαλα 50.

Βέρα: Όχι όχι (δε θα το παραδεχτεί).

...

Ερ.: Είναι περίπλοκο να βγει μια selfie που θα ανεβεί;

Μιχάλης: Πιστεύω εξαρτάται σε ποιόν θα μιλήσεις. Προσωπικά εγώ τις τέσσερις - πέντε που έχω βγάλει με παρέα απλά τις ανέβασα έτσι όπως ήταν. Αλλά ξέρω άτομα που μπορεί να χρειαζόντουσαν 10 λεπτά για μια selfie.

Ερ.: Κορίτσια ή αγόρια;

Μιχάλης: Και τα δύο.

Ερ.: Τι προετοιμασία κάνει ένα παιδί 10 λεπτά για μια φωτογραφία;

Μιχάλης: Τα κορίτσια πήγαν και βάφονταν. Τα αγόρια πήγαν και έφτιαξαν το μαλλί. Ένας χτένισε και το μουστάκι του. Ναι! Είχα να το δω από παλιά ελληνική ταινία.

Οι έφηβοι δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην εικόνα τους, κάτι που στην εποχή των social media παίρνει διαφορετική διάσταση. Τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια φαίνεται να ενδιαφέρονται για τη δημόσια εικόνα τους, όμως τα

κορίτσια μιλούν πιο εύκολα για αυτό. Ένα ακόμα ενδιαφέρον ερώτημα είναι ποια χαρακτηριστικά θέλουν τα τονίσουν οι έφηβοι στις φωτογραφίες που ανεβάζουν, ανεξάρτητα με το εάν είναι selfie ή τους έχεις φωτογραφίσει κάποιος άλλος. Πολλές μελέτες προσεγγίζουν τα νέα μέσα ως πηγές που προωθούν τα αρνητικά στερεότυπα ως προς την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, ενώ άλλες, ως πηγές μέσα από τις οποίες οι νέοι κατασκευάζουν και ανακατασκευάζουν τον έμφυλο εαυτό τους (π.χ. Buckingham, 2007). Η Albury (2015) υποστηρίζει ότι η λήψη μιας selfie και το ανέβασμα της είναι μια έμφυλη διαδικασία, ενώ τα μέσα κάποιες φορές «δίνουν στους νέους τη δυνατότητα να αμφισβητούν τις πατροπαράδοτες νόρμες περί της ταυτότητας των φύλων» (Buckingham, 2007, σ. 145) έχοντας έτσι τη δυνατότητα και τον χώρο να προβάλλουν τον εαυτό τους με τον τρόπο που επιθυμούν.

Σύμφωνα με την Nguyen (2014), η ποιότητα μιας selfie εξαρτάται από τον φωτισμό, τη σκηνογραφία και τη στάση του σώματος, ενώ οι selfies επιτρέπουν στις νεαρές γυναίκες να πειραματιστούν με την εμφάνιση τους. Ο αριθμός των φωτογραφιών που τραβιούνται και η προετοιμασία που προηγείται πριν τη δημοσίευση της φωτογραφίας, είναι ένα ζήτημα που προέκυψε σε πολλές αφηγήσεις. Ο τρόπος με τον οποίο τα αγόρια και τα κορίτσια διαχειρίζονται αυτήν τη διαδικασία αναφέρθηκε σε αρκετές συνεντεύξεις. Η Βέρα αναφέρει ότι οργανώνεται κανονική φωτογράφιση με προετοιμασία μαλλιών και μακιγιάζ για να γίνει η σωστή λήψη. Αυτή η πρακτική δεν επιλέγεται μόνο από κορίτσια, αλλά και από αγόρια. Από την άλλη, η Σοφία περιγράφει, πολύ παραστατικά, τη διαδικασία που ακολουθεί η ίδια για να ανεβάσει μια φωτογραφία. Αρχικά, μπορεί να βγάλει τουλάχιστον 100 φωτογραφίες για να διαλέξει κάποιες, πέντε – έξι που θα στείλει στις φίλες της, θα το σκεφτεί αρκετά, θα το συζητήσουν και θα αποφασίσει η ίδια ποια θα βάλει τελικά. Επίσης, ζητάει από την αδερφή της να την φωτογραφίζει σε πολλές διαφορετικές πόζες, για να διαλέξει ποια της αρέσει τελικά.

Βέρα: Σίγουρα έχει [μια διαδικασία] γιατί το έχω δει και από φίλες μου και γενικά το βλέπω. Έχω γνωρίσει άτομα που δεν τους ενδιαφέρει και απλά θα τραβήξουν selfie και θα την βάλουν, έχω φίλο μου που το κάνει αυτό. Αλλά συνήθως οι κοπέλες νομίζω περισσότερο είναι αυτές που θα προσέξουν... μπορεί να βγάλουν 20

selfie μέχρι να αποφασίσουν ποια θα βάλουν. Να ασχοληθούν με filters, με όλα, μέχρι να...

Ερ.: Και μαλλιά - μακιγιάζ είναι και αυτό;

Βέρα: Να ετοιμαστούν πριν τη φωτογραφία για τη φωτογραφία;

Ερ.: Ναι.

Βέρα: Ναι ξέρω έτυχε. Έτυχε να ξέρω φίλες μου που ετοιμάστηκαν, χωρίς να έπρεπε να ετοιμαστούν στο σημείο που ετοιμάστηκαν για εκεί που θα πήγαιναν ας πούμε, απλά γιατί θα έβγαζαν φωτογραφίες πριν, θα έκαναν photoshoot ας πούμε για να βγάλουν profile. Ναι, αυτό έτυχε πολλές φορές.

Ερ.: Κάναν όλη τη διαδικασία κυρίως για τη φωτογραφία.

Βέρα: Ναι. Μπορεί ή έτυχε φορές μόνο για τη φωτογραφία. Δημάδη είπαν θα βρεθούμε σήμερα να βγάλουμε profile οπότε θα ετοιμαστούν και θα... για αυτό το λόγο μόνο.

Ερ.: Και αγόρια και κορίτσια θα το κάνουν αυτό το πιο προσεγμένο ή είναι συνήθως γυναικεία πρακτική το να προσέξουν πολύ το πως θα φανούν;

Βέρα: Προσωπικά το έζησα περισσότερο με κορίτσια, αλλά ξέρω και αγόρια που ασχολούνται τόσο πολύ.

Τα αγόρια και τα κορίτσια ανεβάζουν διαφορετικές selfies (Dhir, 2016). Στις φωτογραφίες προφίλ, το βασικό κριτήριο των εφήβων για την επιλογή τους είναι να φαίνονται καλά (Herring & Karidzic, 2015). Η διαδικασία για τη λήψη και την επιλογή των κατάλληλων φωτογραφιών είναι σίγουρα ιδιαίτερα χρονοβόρα, κυρίως στην προετοιμασία. Τα κορίτσια θα κάνουν μαλλιά και μακιγιάζ για τη φωτογράφιση, θα συναντηθούν κάπου και θα βγάλουν αρκετές φωτογραφίες, μέχρι να διαλέξουν τη φωτογραφία του προφίλ τους. Τα αγόρια δαπανούν χρόνο, αλλά δεν μιλούν τόσο ανοιχτά για αυτό. Οι έφηβοι φαίνεται να δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη «δύναμη» που μπορεί να έχει μια selfie, ως προς τη δημόσια εικόνα τους και ως ένας τρόπος προβολής του εαυτού. Για τον λόγο αυτό, ακολουθείται όλη αυτή τη διαδικασία που παρουσιάστηκε παραπάνω για τη φωτογραφία προφίλ. Η εικόνα του προφίλ είναι η πρώτη που θα δει κανείς, όταν επισκεφτεί το προφίλ κάποιου και είναι και αυτή που φαίνεται σε κάθε συνομιλία και επισύναψη. Για τον λόγο αυτό είναι χαρακτηριστική και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην επιλογή της.

Η Σοφία αναφέρει χαρακτηριστικά ότι δεν είναι «*liκομανής*». Την ενδιαφέρουν

φυσικά τα likes και τα comments, όπως σύμφωνα με την άποψη της ενδιαφέρουν τους περισσότερους, αλλά δε θα δώσει πολλή βαρύτητα. Η στιχομυθία των παιδιών από το πρώτο focus group για τα likes είναι αποκαλυπτική.

Ο.Ε.Ήρα: Εγώ σε κάθε profile θωρώ τα like, δε θα πω ότι δεν τα θωρώ.

Ο.Ε.Στέφανος: Και νιώθεις καλά μετά. Ότι έπιασα 200 likes και ξέρω εγώ

Ο.Ε.Ήρα: Ναι!

Οι selfies φαίνεται να βελτιώνουν την αυτοπεποίθηση μέσω των likes (Reich et al., 2018). Γενικά, τα likes φαίνεται να είναι τρόπος μέτρησης της δημοτικότητας στα social media, ένας μετρήσιμος τρόπος να δουν πόσο δημοφιλείς είναι. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα social media διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια των νέων για δημοτικότητα και status, γιατί τους δίνει την δυνατότητα να διαχέουν γρήγορα τις πληροφορίες και επιτρέπουν στους εφήβους να συμβαδίσουν με τις συνεχώς εξελισσόμενες σχολικές δυναμικές (boyd, 2014).

Ο Άρης αναφέρεται στην επεξεργασία των φωτογραφιών πριν ανεβούν, όπου σε κάποιες περιπτώσεις «πειράζονται» βασικά χαρακτηριστικά του προσώπου για να βελτιωθεί το αποτέλεσμα της λήψης, όπως το να αλλάξει κάποια κοπέλα τη μύτη της. Στο editing και το Photoshop αναφέρεται και ο Αλέξης, αλλά και η ευρύτερη διαδικασία που αναφέρει η Βέρα δεν επιλέγεται μόνο από κορίτσια αλλά και από αγόρια, μόνο που τα αγόρια δε θα παραδεχτούν ότι ακολουθούν αυτές τις διαδικασίες.

Άρης: Όχι, έχει ολόκληρη ιστορία! Ήμουν σε μια παρέα και δεν ήξερα καλά την παρέα, ήταν από έναν κοινό γνωστό που με έβαλε στην παρέα και είχε πολλές κορούες. Και συζητούσαν μισή ώρα ποια από τις δύο φωτογραφίες να βάλει στο Facebook, ολόκληρη παρέα μισή ώρα. Οπότε δεν είναι εύκολο για μια κορούα να διαλέξει.

Ερ.: Συν το να την βγάλει, μέχρι να φτάσουμε στις δύο πόσες μπορεί να έχουν βγει;

Άρης: Πολύ διαδικασία.

Ερ.: Που τα αγόρια δεν την κάνουν;

Άρης: Όχι την κάνουν και τα αγόρια και εγώ την κάνω. Αν είναι να βάλω φωτογραφία το κάνω. Δε βάζω, αλλά αν είναι να βάλω ασχολούμαι ιδιαίτερα με το ποια είναι να βάλω.

Ερ.: Άρα θα βγάλεις πολλές;

Άρης: Όχι να βγάλω δύο – τρεις και να διαλέξω από εκείνες. Και μπορεί να την πειράξω λίγο, όχι photoshop, τις σκιές και τα χρώματα. Οι κορούες πειράζουν κιόλας. Είδα μια που πείραξε τη μύτη της και φαινόταν. Ναι.

Ερ.: Και προφανώς το κατάλαβες γιατί ξέρεις πώς είναι το κορίτσι.

Άρης: Ναι είναι μέσα στην τάξη μου και ήταν πολύ έντονη η διαφορά της μύτης της.

...

Αλέξης: Νομίζω στα σημερινά δεδομένα έχει μια διαδικασία από πίσω. Επειδή νομίζω είχα ασχοληθεί, κάποιο διάστημα και ρώτησα 50 άτομα στο σχολείο μου, φίλους μου, αν έχουν κατεβασμένα application που κάνουν editing για φωτογραφίες και οι 45 στους 50 είχαν και έκαναν edit στις φωτογραφίες πριν. Εντάξει τώρα προσφέρει σου και το Instagram να το κάνεις, αλλά ναι νομίζω ωραιοποιούν... προσπαθούν να ωραιοποιήσουν όσο το καλύτερο τα πράγματα ώστε να φανεί στους άλλους κάτι πιο ωραίο από ό,τι είναι. Και άμα μπορείς να το πετύχεις τούτο, να κάνεις λίγο Photoshop και ξέρω εγώ, γιατί όχι; Αν μπορείς να πετύχεις να φαίνεσαι πιο cool από ό,τι είσαι.

...

Βέρα: Ναι έχω και φίλους που, δηλαδή ήταν πιο σπαστικοί από τις κοπέλες στη φωτογραφία και ήταν περίεργο αυτό.

Ερ.: Για το πως ήταν τα μαλλιά τους ας πούμε.

Βέρα: Ναι τα πάντα! Να βγάλουν 100 φορές μια φωτογραφία, ναι, πολύ έτσι.

Ερ.: Ίσως δε θα το παραδεχτούν τα αγόρια όσο εύκολα θα το παραδεχτούν τα κορίτσια. Δε θα σου το πει δηλαδή ότι έβγαλα 50.

Βέρα: Όχι, όχι (δε θα το παραδεχτεί).

Στις παραπάνω αφηγήσεις προκύπτουν δύο ζητήματα. Αρχικά, σε μια παρέα παιδιών στην κοινωνική τους συναναστροφή δια ζώσης, μπορεί να γίνεται

συζήτηση για τη φωτογραφία που θα ανέβει στα social media. Αυτό σημαίνει μεταξύ άλλων, ότι στην κατά πρόσωπο επικοινωνία υπάρχει σύνδεση και συζήτηση για την online ζωή των ατόμων, έτσι ώστε η online συμπεριφορά να γίνεται αντικείμενο συζήτησης και στις παρέες των εφήβων. Δεύτερο, το ζήτημα της επεξεργασίας των φωτογραφιών είναι κάτι που αναφέρθηκε σε αρκετές συνεντεύξεις. Από τη μια, έχουμε τα φίλτρα του Instagram και του Facebook, την επεξεργασία των χρωμάτων και των σκιών και από την άλλη, το Photoshop με το οποίο μπορεί κάποιος να αλλάξει βασικά χαρακτηριστικά της ηλεκτρονικής εικόνας του. Οι νέες συσκευές και οι αναβαθμίσεις των εφαρμογών (Instagram κτλ.) δίνουν τη δυνατότητα στους χρήστες να προβάλλουν ποικιλοτρόπως τον εαυτό τους, μια δυνατότητα που φαίνεται να επιλέγουν οι έφηβοι. Από την άλλη, το Photoshop δεν είναι πολύ διαδεδομένο, χωρίς να αποκλείεται η χρήση του από κάποιες περιπτώσεις, όπως αναφέρεται στις παραπάνω αφηγήσεις. Ο στόχος, όπως λέει ο Αλέξης, είναι να φανεί στους άλλους κάτι «πιο cool» από ό,τι είναι.

Όπως προκύπτει και από τις μέχρι τώρα αφηγήσεις, το προφίλ που θέλουν να δείξουν τα αγόρια online διαφοροποιείται από αυτό των κοριτσιών. Σύμφωνα με τον Burns (2015), στον κοινωνικό χώρο είναι αποδεκτό να προβάλλονται οι νέες γυναίκες ως αντικείμενα προς κατανάλωση, ενώ οι νέοι άνδρες δεν υπόκεινται σε αυτό. Τα κυρίαρχα πρότυπα ομορφιάς είναι επίσης καθοριστικά στο πώς οι έφηβοι θα προβάλλουν τον εαυτό τους online. Η θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης στην κοινωνική-ψυχολογία εξηγεί γιατί οι άνθρωποι συγκρίνουν τους εαυτούς τους με τους άλλους, προκειμένου να μειώσουν την αβεβαιότητα σε συγκεκριμένες καταστάσεις και να μάθουν πώς να ορίσουν τον εαυτό τους (Festinger, 1954). Κατά τη διαδικασία σύγκρισης και αξιολόγησης στα social media, οι άνθρωποι είναι γενικά ευαίσθητοι στις ανατροφοδοτήσεις των άλλων, στα post και τα comments, ερμηνεύοντας υποκειμενικά αυτές τις αντιδράσεις, με βάση τα προσωπικά τους συναισθήματα και τον προσωπικό τους τρόπο σκέψης (Shim et al., 2017).

Γεωργία: Τα αγόρια προσπαθούν να γίνουν high class και να δείξουν ότι είναι ωραίοι... [γέλια] και οι κοπέλες μάχονται να δείξουν τον κώλο τους παραπάνω. [γέλια]

Ερ.: Άρα ας πούμε λίγο πιο τολμηρές φωτογραφίες, λίγο πιο σέξι.

Γεωργία: Ναι, ναι.

...

Αναστάσης: Ίσως τους αρέσει να είναι attractive, ελκυστικές, ίσως επειδή προσπαθούν να είναι ας πούμε πιο social included. Κυρίως για αυτούς τους λόγους ή επειδή ακολουθούν ένα style της μόδας. Υπάρχουν διάφορες Instagram bloggers που υπάρχει ένα συγκεκριμένο style και αυτές προσπαθούν να το ακολουθήσουν γιατί τους αρέσει, για αυτό.

Ερ.: Τα αγόρια τι θα δείξουν; Το αγόρι που θα επικεντρωθεί;

Αναστάσης: Κάτι που του αρέσει να κάνει ας πούμε. Κάποιες φορές ναι, ίσως υπάρχουν και κάποια αγόρια που ακολουθούν κάποιο συγκεκριμένο style μέσα από άλλους Instagram bloggers ή από διάσημους τραγουδιστές και τέτοια. Λίγους βλέπω να ασχολούνται με μόδα, αλλά υπάρχουν. Αυτά.

Η Γεωργία αναφέρει ότι τα αγόρια θέλουν να φανούν πιο *high class*, ενώ τα κορίτσια πιο προκλητικά. Οι φωτογραφίες των αγοριών νοηματοδοτούνται με κύρος, ενώ το κοριτσιών ως σεξουαλικές με αρνητικό πρόσημο. Το κορίτσια δημοσιεύουν κυρίως φωτογραφίες προφίλ που τις παρουσίαζαν με σαγηνευτικό τρόπο και με υπερβολικό ντύσιμο (π.χ. δείχνοντας ντεκολτέ), ενώ τα αγόρια έχουν περισσότερη ποικιλία, μεταξύ των οποίων κυριαρχικές, εξιδανικευμένες και πιο σαγηνευτικές (π.χ. φωτογραφίες χωρίς μπλούζα) (Karidzic & Herring, 2011).

Οι selfies είναι ο σύγχρονος τρόπος να προβάλει ένα άτομο τον εαυτό σου σε μια ομάδα ανθρώπων, με τον τρόπο που το ίδιο το άτομο θα επιλέξει. Οι έφηβοι ψάχνουν έναν τρόπο να φανούν ενδιαφέροντες στους ακόλουθούς τους, καθώς οι κοινοποιήσεις (sharing) στα social media έχουν συμβολική αξία και προσεγγίζονται ως ένας πολιτισμικό αντικείμενο (boyd, 2014.). Ο τρόπος που οι άλλοι έφηβοι κρίνουν και αξιολογούν τις φωτογραφίες είναι σημαντικός και σχετίζεται με την έμφυλη ταυτότητα τους. Μέσα από την πρακτική των selfies, τη δημιουργία, την κοινοποίηση και τις αντιδράσεις που αυτές δέχονται, έρχονται στην επιφάνεια ζητήματα δόμησης του έμφυλου εαυτού και σεξουαλικότητας.

Ο.Ε.Στέφανος: Κατάντησε κομμάτι της εικόνας που έχεις για τον εαυτό σου, τα πόσα likes να πιάσεις.

Ερ.: Της πραγματικής εννοείς; Η διαδικτυακή σου εικόνα γίνεται πραγματική.

Ο.Ε.Στέφανος: Ας πούμε αν δεν έχεις πολλά likes να αγχωθείς για το πως σε θωρούν οι άλλοι.

Ο.Ε.Βάσω: Αλλάζει και το πώς θωρείς τους άλλους. Ας πούμε αν δεις τον άλλον πρώτη φορά από το Facebook, να δεις την profile του να πεις έχει 400-500 likes, ενώ σου κάνει friend request κάποιος που ξέρω εγώ έχει 60 likes και είναι κάπως... τούτος δεν κάνει.

Ερ.: Που μπορεί ο ένας να έχει 3000 φίλους και ο άλλος 200.

Ο.Ε.Στέφανος: Θα το τσεκάρουν!

Το παραπάνω απόσπασμα από την ομάδα εστίασης είναι ίσως το πιο αποκαλυπτικό σε σχέση με το πώς οι έφηβοι συνυφαίνουν την online πραγματικότητα με την ευρύτερη κοινωνική ζωή τους, προσεγγίζοντας τα ουσιαστικά ως αδιαίρετα. Το πόσα likes φαίνονται κάτω από μια φωτογραφία ορίζει το πώς σε βλέπουν οι άλλοι. Εάν κάποιος έχει λίγα likes απορρίπτεται καθώς «... τούτος δεν κάνει!». Και όλη αυτή η διαδικασία γίνεται αφού τσεκάρουν πόσους φίλους έχει το επικείμενο προφίλ που κάνει αίτημα φιλίας, για να μετρηθεί η δημοφιλία ποσοστιαία. Τα likes και οι followers, ακριβώς όπως και στην Kardashian, δημιουργούν προφίλ με επιρροή, και φέρνουν περισσότερους followers και κατ' επέκταση, περισσότερα likes, σε μια πραγματικότητα όπου το στυλιζάρισμα του εαυτού διαδραματίζει τον πιο καθοριστικό ρόλο.

4.3 Η έμφυλη επιτελεστικότητα των selfies

Στην πλειονότητα των συνεντεύξεων η online παρουσία των κοριτσιών και των αγοριών φαίνεται να διαφοροποιείται. Η «προκλητικότητα», το σέξι, αλλά και η πόζα είναι όροι που αναφέρθηκαν ή περιγράφηκαν στις συνεντεύξεις. Οι φωτογραφίες που προβάλλονται δημόσια και οι αλληλεπιδράσεις που αυτές δέχονται, κρίθηκαν με τους όρους «τολμηρό»¹⁷ και «προκλητικό»¹⁸. Το πώς

¹⁷ Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2008) τολμηρός, (για προσ.) αυτός που έχει τόλμη που ενεργεί με ριψοκίνδυνο τρόπο // (για πράξεις) αυτός που γίνεται με τόλμη // ο θρασύς, ο αδαής // αυτός

ερμηνεύει ο καθένας και η καθεμιά τους όρους αυτούς είναι ένα ζήτημα που απασχόλησε την έρευνα και για αυτό τους ζητήθηκε να περιγράψουν το τι θεωρούν προκλητικό ή τολμηρό. Παρατίθενται παρακάτω μια σειρά από αφηγήσεις, σχετικά με το πώς κρίνονται οι γυναικείες και οι ανδρικές φωτογραφίες στα social media.

Ερ.: Τι ανεβάζεις συνήθως;

Στέλλα: Φωτογραφίες από ταξίδια που κάνω ή με τον χορό, κάνω μπαλέτο. Ή με τα fashion shows, γιατί ξεκίνησα modeling. Συνήθως ανεβάζω φωτογραφίες που... δεν έχουν γυμνό σίγουρα μέσα, εννοώ δεν είμαι με το μαγικό ποτέ. Κάτι που φοράω, σεμνά ρούχα. Και κάτι που εμφανίζεται και δε θα το διαδώσουν παντού. Εννοώ να κατεβάσουν τη φωτογραφία, να την συζητούν. Κάτι απλό.

Στα πλαίσια της συνέντευξης έγινε προσπάθεια να τίθενται οι ερωτήσεις σχετικά με το τι είναι τολμηρό ή προκλητικό με όσο το δυνατόν λιγότερο χρωματισμό, για να γίνουν κατανοητά τα προσωπικά όρια του καθενός σχετικά με τι είναι αποδεκτό και τι ξεπερνά τα όρια. Η πόζα είναι ένα κριτήριο που αναφέρθηκε από πολλούς εφήβους. Η *πόζα*, σύμφωνα με τον Barthes (1988, σ. 31), «προετοιμάζει την ανάγνωση των σημαινομένων της συνδήλωσης». Η συνδήλωση στη πλειονότητα των αφηγήσεων είναι ο αισθησιασμός ή ακόμα και η πρόκληση.

Ερ.: Στα κορίτσια τι θα ήταν η φωτογραφία που θα έλεγες πωπω ρε παιδί μου αυτή η κοπέλα, γιατί την έβαλε αυτή τη φωτογραφία; Από το ύφος σου καταλαβαίνω ότι σίγουρα σκέφτηκες κάποια!

Άρης: Περνούν διάφορες... Ας πούμε αν βγάζουν selfie, αλλά δεν

που ξεπερνά τα ηθικά όρια: (ειδικ.) αυτός που έχει ερωτικά προκλητικό περιεχόμενο ή εμφάνιση (Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας).

¹⁸ Σύμφωνα με το Μείζον Ελληνικό Λεξικό των Τεγόπουλος – Φυτράκης προκλητικός, που προκαλεί ή που φέρεται έτσι ώστε να προκαλεί // που περιέχει πρόκληση // ο διεγερτικός της ερωτικής επιθυμίας: προκλητικό ντύσιμο (Μανδαλά, & Μακρυγιάννη, 1997). Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2008) προκλητικός, αυτός που προκαλεί, που προξενεί έντονη αντίδραση ή αγανάκτηση // αυτός που εγείρει το ερωτικό ενδιαφέρον - ντύσιμο, ματιά. (Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας).

είναι η selfie που φαίνεται το πρόσωπο, βγάζουν και φαίνεται μόνο το σώμα, δε θα βάλεις έτσι φωτογραφία. Εννοώ βάλε το πρόσωπο σου, όχι το σώμα σου. Είναι πάλι υποτιμητικό. Το ντύσιμο τώρα, πόσο προκλητικό είναι, είναι σχετικό. Άκουσα κάποιες κοπέλες συζητούσαν για μια καθηγήτρια μας στο σχολείο, δεν ξέρω το όνομα της, ότι φοράει μίνι και έρχεται με τα μίνι στο σχολείο. Εν τω μεταξύ η καθηγήτρια δε φοράει μίνι, είναι λίγο πάνω από το γόνατο οι φούστες που φορεί, αλλά αν μπεις και δεις τις φωτογραφίες που βάζουν, δεν είναι πιο νορμάλ. Και για μένα οκ δεν πρέπει να είναι νορμάλ, νορμάλ σε εισαγωγικά. Δεν είναι καλόγριες είναι 16-17 το να δείξουν το σώμα τους δεν είναι κάτι κακό. Σε λογικά πλαίσια.

Ερ.: Που είναι το όριο σου;

Άρης: Τούτο αν φαίνεται μόνο το σώμα. Τώρα για τα ρούχα, δεν έχω όριο, φτάνει να μην είναι εκείνες οι φωτογραφίες που βάζουν οι διάσημες και ξέρω εγώ που μετά βίας έχουν ρούχα, αλλά δεν υπάρχει στην Κύπρο. Αλλά ανοιχτές μπλούζες και ξέρω εγώ, εντάξει.

Ερ.: Η στάση του σώματος παίζει ρόλο;

Άρης: Ναι. Βασικά από ό,τι ξέρω, οι κοπέλες φτιάχνουν τη στάση του σώματος τους για να φαίνεται πιο καλό.

Ερ.: Και εστιάζουν σε κάποια σημεία;

Άρης: Ήμουν σε μια φάση που ήθελε να βγάλει μια κοπέλα φωτογραφία και ήμουν σε μια φάση, περίμενε να βάλω [το στήθος μου] πάνω στο γόνατο μου για να... Ε γαμώτο

...

Ερ.: Που είναι το όριο; Δηλαδή που μια φωτογραφία είναι οκ και που παύει να είναι;

Κατερίνα: Προσωπικά... ο κάθε άνθρωπος έχει τη δική του ηθική ξαναλέω, απλά μια φωτογραφία που ξεπερνάει τα όρια είναι αυτή που φαίνεται λίγο παραπάνω το στήθος, φαίνεται λίγο παραπάνω το σώμα. Είναι το βλέμμα έτσι λίγο προκλητικό, είναι το ύφος γενικά, η πόζα. Λίγο να στέκεσαι, ο τρόπος που στέκεσαι. ... Και με το σώμα που έχει η κάθε κοπέλα. Μια έχει πολύ πολύ έντονες καμπύλες και έχει πολύ στήθος, είναι χυμώδης, δεν είναι ανάγκη να.... Να βάζει φωτογραφία με μαγιό, αυτό θεωρώ ότι είναι πιο προκλητικό από μια κοπέλα έτσι...

Ερ.: Πιο μικροκαμωμένη.

Στην παραπάνω αφήγηση (Άρης) έχει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο γίνονται κατανοητά τα όρια. Δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί πού ακριβώς είναι το όριο, η γραμμή δεν είναι ξεκάθαρη, αλλά επιλέγονται οι λέξεις νορμάλ και λογικό. Τι είναι όμως «νορμάλ» και πώς καθορίζεται; Η έμφυλη επιτέλεση μέσα από την πρακτική των selfies διαμορφώνεται και σε σχέση με το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει. Ο τρόπος με τον οποίο οι έφηβοι αναπαριστούν τον εαυτό τους και εκφράζουν την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα τους μπορεί να αναλυθούν/ερμηνευτούν ως επιτελεστικές πράξεις. Έμφυλες κατασκευές που απορρέουν από ένα σύνολο πολιτικών, ηγεμονικών και δυναμικών σχέσεων εξουσίας που καθιστά το φύλο ρευστό. Τα «νορμάλ» και «λογικά πλαίσια», αλλά και τα ηθικά όρια που αναφέρονται πιο πάνω, είναι πολιτισμικά κατασκευασμένα.

Η Butler με το βιβλίο ορόσημο «Gender Trouble (Αναταραχή Φύλου)» του 1990 (2009a) μέσα στο οποίο αποδόμησε την βιολογική διάσταση της έμφυλης ταυτότητας, εισήγαγε τη σημαντικότητα των διαδικασιών Λόγου και σχέσεων εξουσίας στη διαμόρφωση της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας. Η κατηγορία της έμφυλης ταυτότητας αναπλαισιώνεται επιστημολογικά και απομακρυνόμενη από την οντολογική της διάσταση, προσεγγίζεται ως επιτελεστική περίπτωση μέσα από τη φεμινιστική θεωρία της επιτελεστικότητας (performativity). Για την Butler το φύλο είναι μια κατασκευή, ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων παραστασιακών επιτέλεσεων (performative reiteration) και σωματικών πρακτικών (βλ. Butler 2009a, 2008, 2006). Για την ίδια, η παραστασιακή επιτέλεση «δεν πρέπει να κατανοηθεί ως μεμονωμένη ή εσκεμμένη 'πράξη' αλλά ως πρακτική της επανάληψης και της παράθεσης με την οποία ο λόγος παράγει τα αποτελέσματα που ονομάζει» (Butler, 2008, σ. 42). Η επιτέλεση πραγματοποιείται καθημερινά και αδιάκοπα ως αποτέλεσμα κοινωνικής πίεσης αλλά και αντίστασης, διαδικασίες μέσα στις οποίες τα υποκείμενα διαδραματίζουν τη σωματοποίηση τους (Αθανασίου 2006). Έτσι, η έμφυλη ταυτότητα εγκαθιδρύεται μέσα από μια υφολογικά τυποποιημένη επανάληψη πράξεων (στυλιζάρισμα) του σώματος (Butler 2009a, 2006). Το έμφυλο σώμα δεν αποτελεί μια φυσική και πολιτισμική προκαθορισμένη δομή, αλλά «ένα κληροδότημα μιας σειράς ιζηματοποιημένων πράξεων» (Butler 2006, σ. 389). Τοιούτοτρόπως, στα πλαίσια του μεταδομισμού, το φύλο

θεωρητικοποιείται ως επιτελεστικό δρώμενο και όχι απλά ως μια πειθαρχική τεχνολογία.

Για την Butler (2006), οι κοινωνικοί ρόλοι παρομοιάζονται με τους θεατρικούς ρόλους, όπου κάθε έργο έχει το κείμενο και την ερμηνεία του και, όπως ένα σενάριο μπορεί να δραματοποιηθεί με πολλούς τρόπους, «έτσι και το έμφυλο σώμα παίζει τον ρόλο του μέσα σ' ένα σωματικό χώρο πολιτισμικά περιχαρακωμένο, και δραματοποιεί ερμηνείες εντός του πλαισίου που ορίζουν οι προϋπάρχουσες κατευθυντήριες γραμμές» (σ. 396). Κατ' επέκταση, οι κινήσεις του σώματος, οι εκφράσεις αρρενωπότητας και θηλυκότητας, ο τρόπος που αναπαριστά κανείς τον εαυτό του είναι μια παραστατική επιτέλεση, επαναλαμβανόμενη, που δεν έχει σχέση με τη βιολογία. Καθορίζεται ιστορικά και εδραιώνεται πολιτισμικά στο περιβάλλον στο οποίο υλοποιείται.

Η Κατερίνα αναφέρει ότι η φυσιολογία του σώματος επηρεάζει το πόσο προκλητική μπορεί να γίνει μια κοπέλα. Οι κοπέλες με έντονες καμπύλες και μεγάλο στήθος μπορούν να «προκαλέσουν» πολύ περισσότερο και πιο εύκολα από μια πιο μικροκαμωμένη κοπέλα. Η στάση του σώματος, για τους περισσότερους, είναι αυτή που καθορίζει τα όρια του προκλητικού στα κορίτσια. Τα αγόρια από την άλλη, φαίνεται να δίνουν έμφαση στη μυϊκή διάπλαση. Η σεξουαλική διάσταση των selfies αποτελεί βασικό συστατικό τους, ιδίως μεταξύ των αγοριών που ανησυχούσαν για το πόσο ελκυστικοί φαίνονται (self-attractiveness) (Boursier & Manna, 2018). Επιπλέον, η προκλητικότητα αδιαμφισβήτητα προσεγγίστηκε ως γυναικείο χαρακτηριστικό, με τον Άρη να κλείνει την αφήγηση του με την ατάκα «ε γαμώτο», δείχνοντας ότι δυσανασχετεί και δεν αντιλαμβάνεται γιατί τα κορίτσια επενδύουν τόσο πολύ στη δημιουργία μιας selfie στα όρια. Στην αφήγηση της η Γιώτα θεωρεί παράλογη την επιδίωξη αισθησιασμού των κοριτσιών, τη στιγμή που τα αγόρια είναι οι καταναλωτές αυτού του υλικού:

Ερ.: Σου έχει τύχει να δεις κάτι στη ροή στο Instagram ή στο Facebook και να πεις, πωπω ρε παιδί μου αυτό το κορίτσι τι ανέβασε; Τι ήταν αυτό;

Γιώτα: Προκλητικές φωτογραφίες ή ακόμα και βίντεο είδα ας πούμε από κοπέλα και από κάτω να τις σχολιάζουν αγόρια και να της λένε τι ωραίος ξέρω εγώ ο ποπός σου και εκείνη να τους δείχνει ακόμα παραπάνω. Μου έτυχε.

Ερ.: Πού θα πεις αυτή η φωτογραφία είναι οκ, αυτή δεν είναι οκ;

Γιώτα: Νομίζω παίζει ρόλο και η στάση του σώματος. Δηλαδή μπορεί το ρούχο σου να είναι λίγο προκλητικό, αλλά πλέον επειδή είμαστε σε μια εποχή που τα φορούμε ξέρω εγώ δεν είναι τόσο... Αν είσαι σε μια φυσιολογική στάση που δε θα δείξεις κάτι ηθελημένα δε θα πειράξει κάποιον. Εννοώ φαίνεται από το ύφος σου στη φωτογραφία, τις εκφράσεις του προσώπου.

...

Ερ.: Οι selfies είναι κάτι που βλέπεις συχνά στη ροή, στο Facebook και το Instagram;

Ιωάννα: Πολύ συχνά.

Ερ.: Και από αγόρια και από κορίτσια;

Ιωάννα: Περισσότερο από κοπέλες. Τα αγόρια δεν είναι τόσο πολλά.

Ερ.: Ποια είναι η διαφορά που βλέπεις στα κορίτσια από τα αγόρια;

Ιωάννα: Στις κοπέλες βλέπω το σύνηθες, να βγάζουν πράγματα έξω.

Μέρη του σώματος τους, ενώ τα αγόρια δεν ενδιαφέρονται τόσο.

Ελάχιστοι να βγάλουν φωτογραφία. Και εκείνοι που να βγάλουν να είναι κοιλιακοί και έτσι.

...

Δημήτρης: Υπάρχει ας πούμε, έχει πάρα πολλά κορίτσια τα οποία ξέρω εγώ για κάποιο λόγο προσπαθούν να αποδείξουν ότι έχουν ωραίο σώμα και έτσι πολλές φορές ανεβάζουν φωτογραφίες, εντάξει δε θα θεωρούσε κάποιος προκλητικές αλλά είναι ξεκάθαρο ότι προσπαθούν να κάνουν, να δείξουν ότι έχουν ωραίο σώμα έτσι ώστε να... διώξουν κάποιες ανασφάλειες που ίσως είχαν; Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί το κάνουν αυτό, ενώ τα αγόρια και εκείνα είναι συνήθως είναι με το σώμα τους και ξέρω εγώ, α κοίτα έχω κοιλιακούς, είμαι γυμνασμένος ξέρω εγώ. Κυρίως αυτό παρουσιάζεται. Εννοώ εντάξει.

...

Κατερίνα: Ναι. Διότι τα αγόρια συνήθως κάποιος τους βγάζει φωτογραφία και κάνουν εκφράσεις κάπως... λίγο πιο άγριες ας πούμε. Ενώ τα κορίτσια είναι συνήθως με παρέα, πολλές μαζί.

Ερ.: Προσπαθούν να φανούν πιο άνδρες εννοείς τα αγόρια;

Κατερίνα: Ναι! [γέλια]

Σύμφωνα με τις πιο πάνω αφηγήσεις, τα κορίτσια επικεντρώνονται στον αισθησιασμό και το «sexiness», ενώ τα αγόρια στα στερεοτυπικά αρρενωπά χαρακτηριστικά, όπως μυϊκή διάπλαση και αγριάδα. Και ενώ για τα αγόρια είναι αποδεκτό να επιδεικνύουν τα αρρενωπά χαρακτηριστικά τους, για τα κορίτσια είναι πρόβλημα να προβάλλουν τη θηλυκή πλευρά τους και σχετίζεται, σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, «με κάποιες ανασφάλειές που ίσως είχαν». Στο Instagram, οι γυναίκες μεταφέρουν κυρίως το πρότυπο της ιδανικά αδύνατης, μια πολύ ουσιαστική μεταβλητή για τα κορίτσια (Thompson & Stice, 2001), ενώ η ανδρική σεξουαλικότητα επικεντρώνεται συνήθως στη μυϊκότητα και τη δύναμη (Carrotte et al., 2017). Τα αγόρια μέσα από τις selfies τους προσπαθούν να αναδείξουν τη ρωμαλεότητα τους. Η εικόνα του ανδρικού σώματος και η επιθυμία για μυϊκότητα, σχετιζόμενα με τα πρότυπα των μέσων μαζικής ενημέρωσης, είναι χαρακτηριστικά που αυξάνουν την ανησυχία που έχουν οι άνδρες για την εικόνα του σώματος τους και την πίεση που δέχονται ώστε να συμμορφωθούν με τα κανονιστικά πρότυπα (Daniel & Bridges, 2010), μια κατάσταση που δε φαίνεται να αναγνωρίζεται από τους εφήβους. Σύμφωνα όμως με πρόσφατες έρευνες το μυώδες σώμα γίνεται ένα σημαντικό trend και για τα κορίτσια, πέρα από το ιδανικά λεπτό (Skowronski et al., 2021). Η οπτική αυτή φαίνεται να ταυτίζεται με τα έμφυλα πρότυπα που συναντάμε στις διαφημίσεις.

Ο Goffman (1979), στο έργο του «Gender Advertisements», ανέλυσε πληθώρα εμπορικών διαφημίσεων για να αναδείξει ότι υπάρχει μια έμφυλη ενσώματη γραμματική στις στάσεις των αντρών και των γυναικών. Η μελέτη του Goffman χρησιμοποιήθηκε μελλοντικά σε έρευνες οι οποίες αντιπαραβάλλουν τις αναπαραστάσεις σε εμπορικές διαφημίσεις με τις (αυτό-) φωτογραφίες που ανεβαίνουν στα social media (Döring et al., 2016). Σύμφωνα με την έρευνα αυτή, φαίνεται ότι οι selfies στο Instagram αναπαράγουν παραδοσιακά στερεότυπα φύλου και το κάνουν ακόμη και σε μεγαλύτερο βαθμό από τις διαφημίσεις των περιοδικών, χρησιμοποιώντας συχνότερα τους κώδικες υποταγής, όπως αυτοί ορίστηκαν από τον Goffman (1979) και τον Kang (1997). Στην έρευνα των Döring et al. (2016) φαίνεται ότι οι selfies των νέων γυναικών χρησιμοποιούν συχνότερα τις εκφράσεις του φύλου που αφορούν συγκεκριμένα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το *kissing pout* που υπονοεί την αποπλάνηση / σεξουαλικοποίηση και την απρόσωπη απεικόνιση (υπονοούμενη εστίαση στο σώμα μόνο), ενώ οι selfies των νέων ανδρών περιέχουν πιο συχνά μυϊκή παρουσίαση (δύναμη) (σ. 961). Η λήψη selfie

αποτελεί επομένως, μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας μέσω της οποίας τα υποκείμενα ενθαρρύνονται να τηρούν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο συμπεριφοράς που καθορίζεται από ειδικούς, όπως τα σούπερ-μόντελ και celebrities (Burns, 2015).

Στην παρούσα έρευνα, λόγω της περίπλοκης δεοντολογίας δε χρησιμοποιηθήκαν εικόνες και δεν υπήρχε πρόσβαση στα προφίλ των συμμετεχόντων και τις selfies τους. Μέσα από τις αφηγήσεις όμως, προκύπτουν πολλά δεδομένα, εφόσον το ενδιαφέρον δεν ήταν να κρίνω εγώ, ως ερευνήτρια, αν τα προφίλ ήταν «προκλητικά» ή όχι, αλλά να καταγραφεί ο λόγος (discourse) και η κατασκευή του *τι* είναι προκλητικό. Η προσπάθεια των συμμετεχόντων να περιγράψουν αυτές τις εικόνες αποδείχτηκε πολύ πιο χρήσιμη εφόσον πρόσφερε αναπαραστατικές λεπτομέρειες. Η έμφαση στη στάση του σώματος¹⁹ είναι αυτό στο οποίο επικεντρώθηκαν στις αφηγήσεις τους οι συμμετέχοντες. «Τα αγόρια φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη ελευθερία να επιδεικνύουν το σώμα τους, χωρίς τον κίνδυνο αποδοκιμασίας» (Boursier & Manna, 2018, σ. 3). Από την άλλη, τα σώματα των νεαρών γυναικών υπόκεινται σε ένα συγκεκριμένο είδος επιτήρησης και κριτικής (Albury, 2015). Τα αγόρια, σύμφωνα με τις αφηγήσεις, προσπαθούν στις φωτογραφίες που ανεβάζουν να αναδείξουν την αρρενωπότητα με παραδοσιακούς τρόπους (δυνατό σώμα, άγρια χαρακτηριστικά κτλ.), ενώ τα κορίτσια σύμφωνα με την Κατερίνα επιλέγουν να φωτογραφίζονται πολλές μαζί και δεν προκύπτει από τις αφηγήσεις κάποιος ιδιαίτερος δυναμισμός.

Η έννοια του προκλητικού δεν αποδίδεται εύκολα στις άλλες γλώσσες με την εννοιολογική ερμηνεία που παίρνει στα ελληνικά. Σε ξενόγλωσσα άρθρα συναντάται περισσότερο το hot και το sexy ως τρόπος προσέγγισης της προκλητικότητας και σε αυτό το πλαίσιο θα γίνει η προσέγγιση της προκλητικότητας των γυναικείων φωτογραφιών. Η έννοια του sexy (βλ. Lamb et al., 2016) μπορεί να γίνει ορατή σε τρεις πτυχές:

- i) Σέξι ως αυτοπεποίθηση (sexy as confident). Η θετική έκβαση του σέξι, ως το αντίθετο του sluttiness.
- ii) Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του να είσαι σέξι (Advantages and disadvantages of being sexy). Στα πλεονεκτήματα εμπεριέχεται η

¹⁹ ο τρόπος που φαίνεται το σώμα στις διαφημίσεις αναλύθηκε διεξοδικότερα από τον Kang (1997)

δημοτικότητα (popularity), αλλά και το να κάνουν άλλα κορίτσια να ζηλέψουν. Από την άλλη, η ζήλια θέτει τα κορίτσια σε κίνδυνο απομόνωσης Ένα άλλο μειονέκτημα είναι ένα κορίτσι να φαίνεται και να δρα ως σέξι, όχι επειδή είναι ο αληθινός της εαυτός, αλλά επειδή συμμορφώνεται με τις προσδοκίες που καθορίζονται από τα μέσα ενημέρωσης, τον πολιτισμό, τα αγόρια και τα άλλα κορίτσια. Ένα τρίτο μειονέκτημα είναι η πιθανότητα σεξουαλικής επίθεσης.

iii) Sexy as sold to you. Σχετίζεται με την επιρροή των ΜΜΕ, όπου τα μέσα είναι ο βασικός φορέας από τον οποίο επηρεάζεται ο τρόπος που ντύνονται και συμπεριφέρονται τα κορίτσια.

Αναφορά στην προκλητικότητα έγινε και από τις συνεντεύξεις των καθηγητών. Γενικά, οι καθηγητές/-τριες φαίνεται να προβληματίζονται από τις εικόνες που ανεβάζουν οι έφηβοι στα social media. Έχει ενδιαφέρον η αφήγηση του καθηγητή Νίκου, όπου ο ίδιος συνδυάζει την προκλητικότητα με το ενδεχόμενο αποπλάνησης από αγνώστους, όπως αναφέρεται και στην πηγή.

*Ερ.: Βλέπετε να ελλοχεύουν κίνδυνοι από τη χρήση που κάνουν;
Καθ.Νίκος: Οι περισσότεροι ναι. Και δεν κορίτσια περισσότερο, ειδικά βάζουν... κάποιες φορές βλέπω κάποιες φωτογραφίες που είναι πιο προκλητικές, σε εισαγωγικά, με λίγο ας πούμε προκλητικά ρούχα και μακιγιάζ ξέρω εγώ, που μπορεί να είναι, τελικά να προκαλέσουν σε διάφορους επιτήδειους, είτε σε κυκλώματα παιδεραστίας είτε σε... Βασικά ανθρώπους που μπορεί να τους προκαλέσουν κακό.*

Σύμφωνα με τον ίδιο, οι προκλητικές εικόνες των κοριτσιών μπορεί να προσελκύσουν και «να προκαλέσουν διάφορους επιτήδειους». Σε αυτή την περίπτωση, ο εκπαιδευτικός θεωρεί ότι τα κορίτσια είναι υπεύθυνα για αυτό το ενδεχόμενο ή τουλάχιστον όχι αρκετά επιφυλακτικά σε σχέση με αυτό το ενδεχόμενο.

Οι λέξεις «τολμηρός», αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και «προκλητικός», χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας θέλοντας να δοθεί περισσότερη ελευθερία στους συνεντευξιζόμενους να αποδώσουν αυτό που θεωρούν οι ίδιοι τολμηρό, καθώς είναι πιο ρευστή στο περιεχόμενο της. Η

Σοφία ταυτίζει την έννοια του τολμηρού με το προκλητικό, ενώ ο ορισμός που δίνεται στη λέξη σέξι²⁰ φαίνεται να συνδέεται με την ερμηνεία που δίνουν οι συνεντευξιαζόμενοι για την εικόνα του σώματος. Οι φωτογραφίες με μαγιό είναι αποδεκτές υπό προϋποθέσεις (Daniels & Zurbriggen, 2016a).

Ερ.: Αν μιλάμε για τολμηρές φωτογραφίες, βλέπεις γενικά τολμηρές φωτογραφίες από άλλα άτομα;

Σοφία: Τολμηρές... Προκλητικές εννοείται. Ναι έχω δει. Όχι τόσο ακραία πράγματα αλλά έχω δει αρκετές κοπέλες... να ποστάρουν τα προσόντα τους να το πω και εντάξει. Μερικές από αυτές μπορεί να το κάνουν επίτηδες, εννοώ μπορεί απλά να τους αρέσει η φωτογραφία αν και για κάποιες πολύ αμφιβάλλω ότι απλά τους αρέσει η φωτογραφία. Πιστεύω ότι είναι στον χαρακτήρα του καθενός. Κάποιες προσπαθούν να βγουν παραπάνω, θέλουν σημασία ή κάτι. Τώρα αυτά τα πράγματα είναι λίγο πιο προσωπικά. Εννοώ άμα ας πούμε κάποιος... Αυτό έχει σχέση με το περιβάλλον. Ας πούμε έχω τις φίλες μου νιώθω μια χαρά με τον εαυτό μου. Εντάξει έχω βάλει και εγώ τολμηρές αλλά δεν είμαι με το μουνί μου στην κάμερα. Συγγνώμη για την έκφραση. Έχω φωτογραφίες που είμαι με το μαγιό, που είμαι και γυρισμένη πλάτη μερικές φορές. Αυτές οι φωτογραφίες είναι καθαρά... πρώτα από όλα δεν τις έχω βάλει Facebook. Αυτές τις φωτογραφίες είναι καθαρά φωτογραφίες που μου άρεσαν εμένα προσωπικά πολύ και είχα βγει ολόκληρη. Έχω δει φωτογραφίες στο Facebook που δεν είναι κάτι σπουδαίο η φωτογραφία. Είναι ας πούμε στην τουαλέτα και φαίνεται ο κώλος της. Δεν έχει τίποτα σπουδαίο αυτή η φωτογραφία. Αλλά εκείνες τις βγάζουν. Ας πούμε, άλλες φορές μπορεί να είναι μια πολύ ωραία φωτογραφία. Θυμάμαι μια το χειμώνα σε ένα δάσος και είχε χιόνια, αλλά ήταν γυρισμένη και εντάξει, φαινόταν ο κώλος της. Ας πούμε σε εκείνη τη φωτογραφία έκανα και like γιατί εκτός ότι φαινόταν ο

²⁰ Σύμφωνα με τους Τεγόπουλος – Φυτράκης (Μανδαλά & Μακρυγιάννη, 1997) Σέξι αυτός που έλκει ερωτικά, που προκαλεί ερωτικό πόθο.

Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2008) Σέξι, αυτός που προκαλεί ερωτική έλξη // (ειδικότ. για ρούχα) αυτό που αποκαλύπτει αρκετά σημεία του σώματος ή τονίζει τη γραμμή του, που εξάπτει ή που θεωρείται ότι διεγείρει την ερωτική επιθυμία.

κώλος της και μπορεί να πίστευα ότι την έβαλε για αυτό το λόγο, μου άρεσε σαν φωτογραφία. Είχε ένα τοπίο πίσω, είχε κάτι.

Στο παραπάνω απόσπασμα η Σοφία, όμοια με τα αγόρια, αξιολογεί ότι τα κορίτσια επιλέγουν να συμπεριφέρονται προκλητικά με σημεία του σώματος να είναι εκ προοιμίου προκλητικά. Αναφέρεται σε «εκείνες» τις «κάποιες» άλλες κοπέλες που επιλέγουν να φερθούν παράλογα και ανήθικα, δημοσιεύοντας φωτογραφίες και με τα πιο απόκρυφα σημεία σε πρώτο πλάνο. Έχει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται τα κίνητρα γύρω από το ανέβασμα μιας φωτογραφίας και οι γκρι γραμμές του *sexiness*. Τα ρευστά όρια της «πρόκλησης» γίνονται πολύ απόλυτα. Η ίδια ακριβώς πόζα από μια κοπέλα μπορεί να είναι αποδεκτή και από μια άλλη προκλητική. Την ίδια στιγμή στο επίκεντρο είναι και πάλι μόνο τα κορίτσια: «Τα κορίτσια/νεαρές γυναίκες βρίσκονται στην παράδοξη θέση να βιώνουν την κοινωνική και πολιτισμική πίεση να είναι σέξι, ενώ ταυτόχρονα κινδυνεύουν να υποστούν κυρώσεις για αυτή τη συμπεριφορά» (Daniels & Zurbriggen, 2016a, σ. 937). Οφείλουν, λοιπόν να είναι σέξι, αλλά όχι παραπάνω από ό,τι *πρέπει*, γιατί μετά θα είναι προκλητικές και κατ' επέκταση ανήθικες. Χαρακτηριστικά με τα οποία φορτίζονται μόνο τα γυναικεία σώματα. Στην αφήγηση της η Σοφία αναφέρει ότι ο στόχος είναι άλλος: η προσέλκυση likes και προσοχής. Όμως, παρά τις δημόσιες συζητήσεις σχετικά με την αυτο-σεξουαλικοποίηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, δε φαίνεται οι γυναίκες να δημοσιεύουν πολλές φωτογραφίες τους σεξουαλικού περιεχομένου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όμως οι σεξουαλικοποιημένες φωτογραφίες είναι αυτές που όλοι θυμούνται, καθώς οι συνέπειες της δημοσίευσης μιας πολύ σεξουαλικής φωτογραφίας είναι αρκετά μεγάλες (Ramsey & Horan, 2018).

Ένα ερώτημα που επανέρχεται συχνά είναι *γιατί* τελικά επιλέγουν τα κορίτσια να φαίνονται σέξι. Ο Στέφανος και η Στέλλα αναφέρονται στους λόγους που επιλέγει ένα κορίτσι να ανεβάσει μια σέξι - προκλητική πόζα και την ερμηνεία που δίνουν οι ίδιοι, ενώ η προβολή που προκύπτει από αυτό φαίνεται να τους απασχολεί. Γενικά, η δημοτικότητα είναι ένα κίνητρό στο οποίο αναφέρεται ο Στέφανος: «*το αποκαλούμε famous*». Η δημοτικότητα όμως, είναι δομικό συστατικό των social media. Το να είσαι famous, σου προσδίδει αξία και κατ' επέκταση σε καθιστά πρότυπο, ανεβάζοντας τους followers σου.

Στην online πραγματικότητα «οι έφηβοι μπορούν να ικανοποιήσουν τις ψυχολογικές τους ανάγκες, όπως η αίσθηση του ανήκειν και η οικοδόμηση της δικής τους δημοτικότητας (popularity), το λεγόμενο digital status» (Longobardi et al., 2020, σ. 6). Η δημοτικότητα τους έχει να κάνει με τον κύκλο των επαφών τους τόσο στον κυβερνοχώρο, όσο και έξω από αυτόν. Όσα συμβαίνουν online δύνανται να συζητηθούν και offline στις παρέες και στο σχολείο τους.

Στέφανος: Και αγόρια κάποια. Δεν ξέρω κατά πόσο είναι κακό. Εννοώ αν έχεις κάτι γιατί να μην το δείξεις; Απλώς, οκ καταντάς σε ένα σημείο που ας πούμε να δει κάποιος το story σου και όντως έδειξες την πλάτη σου ή ξέρω εγώ whatever και να σου στείλει μήνυμα. Τούτα τα πράγματα γίνονται, απλώς... Κατάντησε σε μια φάση που... σου στέλνουν για αυτόν τον λόγο πλέον. Και αρχίζεις να κάνεις και δαμέ φίλους, γιατί είδαν τον κώλο σου και άρεσε τους ή ξέρω εγώ.

Ερ.: Άρα συνειδητά τα κορίτσια θα ανεβάσουν μια τέτοια φωτογραφία για να το δει κάποιος και να τους στείλει;

Στέφανος: Ο τρόπος που θα βγάλει τη φωτογραφία είναι για να δείξει τούτο το πράγμα. Σίγουρα συνειδητά.

Ερ.: Και για να προσελκύσει κάποιο αγόρι.

Στέφανος: Ναι σίγουρα. Και πλέον καταντά να το συζητούν και ξέρεις τούτη από την Ακρόπολη και έκανε έτσι και ουσου... Εμείς το αποκαλούμε fatous με λίγα λόγια.

...

Στέλλα: Δεν ξέρω. Και με το μαγιό να είναι δε θα πω ότι είναι προκλητικό.

Ερ.: Είμαστε λίγο άδικοι σαν κοινωνία πιστεύεις με τα κορίτσια στο τι πρέπει να δείχνουν πως επιτρέπεται να φέρονται, έχουν πολλά πρέπει τα κορίτσια;

Στέλλα: Ναι, είναι στερεότυπα τα παραπάνω για αυτό. Τα αγόρια είναι εντάξει να βγαίνουν με το μαγιό στις φωτογραφίες κτλ., ενώ τα κορίτσια επειδή φαίνεται το στήθος τους παραπάνω, λένε πως δεν είναι εντάξει, έτσι πρέπει να το καλύπτουμε και αν φορούμε ρούχα.

Ερ.: Υπάρχουν παρόλα αυτά κοπέλες που ανεβάζουν προκλητικές φωτογραφίες. Τι απήχηση έχει αυτό;

Στέλλα: Μεγάλη! Ίσως παίρνει περισσότερα likes, συζητιέται σίγουρα πάρα πολύ και σε comments. Μπορεί να υπάρχουν και comments από αγόρια που να μην είναι τόσο ωραία να τα ακούσεις.

Ερ.: Να είναι υπερβολικά πρόστυχα;

Στέλλα: Ναι. Αλλά υπάρχει και συζήτηση μετά στο σχολείο. Αν δεν έχουμε σχολείο μπορεί να πάμε κάπου και να το ακούσουμε από γνωστούς μας.

Ερ.: Αυτός είναι ο στόχος της κοπέλας που την ανεβάζει;

Στέλλα: Μερικές φορές ναι, αλλά μπορεί απλώς να θέλει να ανεβάσει μια φωτογραφία επειδή της αρέσει ή νιώθει ωραία εκείνη.

Η Στέλλα αναγνωρίζει την ανισότητα ανάμεσα στο πώς κρίνονται τα αγόρια και τα κορίτσια. Και στις δύο περιπτώσεις, τα κίνητρα - και ουσιαστικά τα οφέλη - που αποκομίζουν τα κορίτσια είναι το ζητούμενο. Τα κίνητρα πίσω από το ανέβασμα μιας φωτογραφίας είναι το ερώτημα που επανέρχεται σε πολλές συνεντεύξεις. Οι επιλογές των φωτογραφιών που κάνουν και τα δύο φύλα για την αυτο-παρουσίασή τους μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλούν τις σεξουαλικοποιημένες απεικονίσεις των μέσων ενημέρωσης (Herring & Kardzic, 2015). Το ότι τα κορίτσια εμφανίζονται σεξουαλικοποιημένα είναι ένα ζήτημα που προσπαθούν να ερμηνεύσουν οι συμμετέχοντες. Τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια επικεντρώνονται στα κορίτσια και στα κίνητρα τους, χωρίς να γίνεται καμία νύξη για τους καταναλωτές όλων αυτών των εικόνων και τις αλληλεπιδράσεις αυτών των καταναλωτών. Ουσιαστικά, λένε ότι τα κορίτσια το επιλέγουν και το επιθυμούν, ως φυσικό αυταπόδεικτο, χωρίς να μετριέται η αξία που προσδίδουν σε όλες αυτές τις εικόνες όσοι τις καταναλώνουν.

Οι ερμηνείες που δίνουν οι συνεντευξιζόμενοι είναι ποικίλες. Από τη μία, η επιλογή των «σέξι» φωτογραφιών είναι κάτι που αρέσει στα κορίτσια και τα εκφράζει και από την άλλη, μπορεί να λειτουργεί και ως ένας δείκτης έλλειψης αυτοσεβασμού. Το δίπολο αυτό προβάλλει την αντίθεση ανάμεσα στην αυτοπεποίθηση και τη φυσικότητα, ενάντια στην (σκληρή) προσπάθεια να φανεί κάποια σέξι, συμπεριφορά που συνδέεται με θέματα αυτοεκτίμησης και κατ' επέκταση εμπορευματοποίησης της σεξουαλικότητας (McRobbie, 2009; Lamb, et al., 2016). Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι πίσω από τη

δημοσίευση (αυτο-)σεξουαλικοποιημένων φωτογραφιών, η επιθυμία για προσοχή μπορεί να είναι το κίνητρο για τα κορίτσια και εκφράζεται μέσω των «likes» και των σχολίων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ως ισχυρές μορφές ανατροφοδότησης (Sales, 2016; Ramsey & Horan, 2018). Άρα, οι αλληλεπιδράσεις που τα κορίτσια δέχονται για τις φωτογραφίες τους, είναι ένας σημαντικός παράγοντας που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Τα αγόρια, σε μεγάλο βαθμό, ορίζουν και καθορίζουν την προσφορά, καθώς καταναλώνουν όλες αυτές τις φωτογραφίες που τα κορίτσια δημοσιεύουν. Αυτή η ανατροφοδότηση είναι που λειτουργεί σαν βαρόμετρο του εαυτού.

Επιζητώντας ανατροφοδότηση από τους συνομηλικούς τους, οι μη δημοφιλείς έφηβοι είναι πιθανό να δέχονται πληροφορίες σχετικές με τον εαυτό τους, οι οποίες είναι επιβλαβείς για την αυτοεκτίμησή τους και σχετίζονται με την αύξηση των καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Nesi & Prinstein, 2015). Τα κορίτσια που θεωρούνται «δημοφιλή» από τους συνομηλικούς τους είναι εκείνα που προβάλλουν έναν συνεκτικό αυθεντικό εαυτό που θεωρείται αβίαστος, έναν εαυτό που φαίνεται να είναι έμφυτος και να μπορεί να προκαλέσει τα (ανδρικά) βλέμματα, τη στιγμή που πιθανόν να τα καθιστά εναντίων των μη αυθεντικών κοριτσιών (Lamb et al., 2016). Βλέπουμε ότι η συζήτηση για την πρόκληση έρχεται και επανέρχεται συνέχεια με διαφορετικές ερμηνείες, χωρίς καν να μπορούμε να προσδιορίσουμε τα υποκειμενικά όρια της προκλητικότητας. Μπορεί να τους αρέσει να δείξουν τον εαυτό τους έτσι, μπορεί να το κάνουν από ανασφάλεια, για να κερδίσουν κάτι, για τα likes κτλ. Δεν έχουν όλες οι φωτογραφίες την ίδια ανταπόκριση, ούτε είναι όλα τα κορίτσια «famous». Οι αλληλεπιδράσεις τους όμως στα social media, δε γίνονται ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές επιρροές που δέχονται. Το πώς καταναλώνονται όλες αυτές οι φωτογραφίες και το πώς τοποθετούνται τα αγόρια ως προς αυτές, δεν απαντάται από τους συμμετέχοντες. Κάνουν likes και σχόλια στις - κατά τη γνώμη τους - προκλητικές φωτογραφίες; Είναι αφορμή για να στείλουν προσωπικά μηνύματα για προσελκύσουν κάποια «προκλητική» κοπέλα; Η συζήτηση επικεντρώνεται στα κορίτσια που αξιολογούνται ως προκλητικά, αλλά όλοι όσοι κάνουν αυτές τις αξιολογήσεις δε φαίνεται να βλέπουν τον εαυτό τους μέσα σε αυτή την αλληλεπίδραση.

Τα κορίτσια επιλέγουν, λοιπόν, να ανεβάσουν συνήθως φωτογραφίες που υποδηλώνουν την επιθυμία να φαίνονται σεξουαλικά ελκυστικές, ενώ για τα αγόρια τα πρότυπα δεν είναι ξεκάθαρα. Και ενώ στις συνεντεύξεις οι έφηβοι

επικεντρώνονται στα κορίτσια και τις επιλογές τους, (γιατί επιλέγουν την πρόκληση, τι κερδίζουν κτλ.) δεν αναφέρονται σχεδόν καθόλου σε όλες αυτές τις συζητήσεις όπου το (ανδρικό) κοινό που καταναλώνει όλες αυτές τις εικόνες, ίσως τις επιζητεί και τελικά τις διανέμει. Όλα αυτά, την ίδια στιγμή που η προκλητικότητα φαίνεται να ερμηνεύεται ως ένα θηλυκό χαρακτηριστικό. Με άλλα λόγια, δε γίνεται συζήτηση γύρω από την κοινωνική πίεση που δέχονται τα κορίτσια να προσφέρουν αυτό το προϊόν και κυρίως *πού* είναι ο εαυτός τους σε όλη αυτή τη διαδικασία. Στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα αγόρια και τα κορίτσια κρίνονται διαφορετικά και οι συμπεριφορές τους σχετίζονται με το ευρύτερο σεξουαλικοποιημένο πολιτισμικό περιβάλλον, που θέτει τα αγόρια σε θέση ζήτησης και τα κορίτσια σε θέση προσφοράς. Αυτές οι αυτο-σεξουαλικοποιημένες εικόνες και η αυτο-αντικειμενοποίηση των γυναικών μπορεί να έχει πολλές σημαντικές συνέπειες για τις γυναίκες και τα νεαρά κορίτσια, μεταξύ των οποίων η κατάθλιψη, η χαμηλή αυτοεκτίμηση και οι διατροφικές διαταραχές (Moradi & Huang, 2008; Tiggemann & Williams, 2012; Ramsey & Hoyt, 2015; Lemay & Ashmore, 2006).

Ο.Ε.Βάσω: Διότι βλέπεις όλα εκείνα τα πρότυπα στα social media τα οποία είναι άπιαστα σε εισαγωγικά. Για τα κορίτσια δεν ξέρω για τα αγόρια. Τα μοντέλα, έχουν μια πολλά ωραία εξωτερική εμφάνιση που όσο και αν προσπαθήσεις όσο και αν πας στο γυμναστήριο, να κάνεις δίαιτα, δε θα γίνεις ίδια με εκείνες. Και για τούτον τον λόγο νομίζω πολλές προσπαθώντας να φτάσουν χάνουν λίγο τον δικό τους εαυτό. Είτε δεν τρων είτε... είναι τόσο όχι εθισμένοι... τόσο προσηλωμένοι στο τι γίνεται ποιος το θωρεί, ποιος μου κάνει like, αρέκσω και άρα μου κάνει like. Ξέρω εγώ αν δεν μου κάνουν like σημαίνει ξέρω εγώ Παναγία μου τώρα δεν είμαι όμορφη ή δεν είμαι το ένα το άλλο. Για αυτό νομίζω στο μυαλό ύστερα γίνεται έτσι τούτο σαν εμμονή και για αυτό μετά οδηγείται στην κατάθλιψη. Είναι πολύ εύκολο να γίνει τούτο το πράγμα, δεν είναι καθόλου δύσκολο.

Καθ.Ηλίας: ...Είμαι στα σχολεία από το 80 από το 90... από το 87, πώς ήταν οι μαθητές. (Τώρα) κατάθλιψη, τάσεις αυτοκτονίας, νευρικές ανορεξίες... ψυχολογικά προβλήματα, γεμάτα τα σχολεία αφού υπάρχουν στη ζωή μας. Και η εξέλιξη είναι τούτη τώρα. Αν συγκρίνω τότε που ήμουν καθηγητής, το 89, τότε που ήμουν στο ιδιωτικό και

τώρα... αλλά τώρα είναι τεράστια η αλλαγή. Δε βλέπεις φυσιολογικά πράγματα. Δε βλέπεις να μιλούν, να συζητούν οι μαθητές μεταξύ τους. Δε λύνουν προβλήματα, δε λένε τις σκέψεις τους, τα προβλήματα τους, τις χαρές τους, όλα τα γράφουν εδώ [δείχνει το κινητό]. Μια φωτογραφία, μια selfie, ευτυχία, αγαλλίαση, όλα καλά και άσχετο αν από πίσω τα πράγματα είναι πολύ χειρότερα.

Στις παραπάνω αφηγήσεις, το κορίτσι από το focus group, η Βάσω, αναφέρεται στα παράλογα πρότυπα που καλούνται να ακολουθήσουν τα κορίτσια στα social media και τις σοβαρές συνέπειες που μπορεί να έχει αυτό στη σωματική και την ψυχική τους υγεία. Σε ένα περιβάλλον γεμάτο μη ρεαλιστικά πρότυπα, τα κορίτσια περιμένουν την έγκριση των άλλων για το σώμα τους (Chen et al., 2022). Όμοια, ο καθηγητής από το αστικό σχολείο, επιχειρεί μια σύγκριση της εξέλιξης των μαθητών τα τελευταία χρόνια σε σχέση με τη χρήση των νέων μέσω επικοινωνίας, αναφερόμενος κυρίως σε ψυχικές και κοινωνικές συνέπειες. Το φαινόμενο Kardashian λοιπόν, και όλη αυτή η εξιδανικευμένη απεικόνιση έχει τίμημα για τα νέα κορίτσια, τίμημα σωματικό, ψυχολογικό και κοινωνικό. Η αγνόηση της πραγματικότητας μπορεί να φαίνεται απλή, από τον τρόπο που την αποδίδουν οι έφηβοι στις συνεντεύξεις τους, όμως έχει μια πολύ σκοτεινή διάσταση που τελικά δεν μπορεί να μείνει κρυφή.

Η Kardashian, που όπως είδαμε μπορεί να λειτουργήσει ως πρότυπο, δήλωσε με περηφάνεια το γεγονός ότι έχασε σχεδόν 8 κιλά σε τρεις εβδομάδες για να χωρέσει το 2022 (για τις ανάγκες του Met Gala) στο αυθεντικό φόρεμα της Marilyn Monroe (αυτό που φορούσε όταν τραγούδησε το Happy Birthday στον Αμερικανό Πρόεδρο John Kennedy το 1962) (BBC, 2022). Και ενώ η Kardashian μπορεί να δέχτηκε δριμύτατη κριτική από διάφορους κύκλους, όταν ανέφερε λεπτομερώς το επίτευγμα της απώλειας κιλών σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα, αυτό δεν αναιρεί την επικίνδυνη επιρροή που μπορεί να ασκήσει σε εκατομμύρια άτομα που την ακολουθούν.

4.4 Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Τα δημοφιλή, ανάμεσα σε νέους, μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν ένα πεδίο αυτο-έκφρασης, αλλά και σεξουαλικοποίησης (Ringrose, 2011; Ringrose et al., 2013). Σύμφωνα με τον APA (American Psychological Association), η σεξουαλικοποίηση υφίσταται σε σχέση με τις εξής συνθήκες: η αξία ενός ανθρώπου απορρέει μόνο από τη σεξουαλική επιθυμία, σε ένα πρόσωπο διατηρείται το πρότυπο που εξισώνει τη σωματική ελκυστικότητα με το να είναι κανείς σέξι, ένα πρόσωπο αντικειμενοποιείται σεξουαλικά και τέλος, όταν η σεξουαλικότητα επιβάλλεται ανάρμοστα σε ένα πρόσωπο. Η ύπαρξη όλων ή μιας από τις παραπάνω συνθήκες, αποτελούν ένδειξη σεξουαλικοποίησης (APA, 2007). Τα κορίτσια κρίνονται συνεχώς για την (μη) σεξουαλική τους διαθεσιμότητα.

Από τη μια, υπάρχουν οι υποστηρικτές της άποψης ότι η σεξουαλικοποίηση παρέχει στα κορίτσια ευκαιρίες να εκφραστούν σεξουαλικά με τον δικό τους υποκειμενικό τρόπο, κάτι που τις ενδυναμώνει (βλ. Peterson 2010), ενώ από την άλλη, υπάρχει η πεποίθηση ότι η ενδυνάμωση αυτή που απορρέει από τη σεξουαλικοποίηση, αγνοεί τις πολιτισμικές πρακτικές, και πιο συγκεκριμένα τον σεξισμό και την πατριαρχία, καθώς και τις δυνάμεις της αγοράς που αντικειμενοποιούν και εμπορευματοποιούν συστηματικά τα γυναικεία σώματα (βλ. Gill 2007; Lamb 2010; Lamb & Peterson, 2012). Μια αντικειμενοποίηση που βλέπουμε να μεταφέρεται και να προσαρμόζεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στο πατριαρχικό περιβάλλον της κυπριακής κοινωνίας, τα σώματα των κοριτσιών στα social media αποκτούν αξία ως προϊόντα προς κατανάλωση, ενώ ταυτόχρονα τα κορίτσια που παράγουν αυτό το προϊόν ενοχοποιούνται.

Οι Lamb και Peterson (2012) επιχειρούν μια θεωρητική ανάλυση των εννοιών της σεξουαλικής ενδυνάμωσης και του πλαισίου γύρω από αυτή. Συμφωνούν ότι η ιδέα της σεξουαλικής ενδυνάμωσης είναι, ενδεχομένως, η σημαντικότερη για την οποία θα μπορούσε να ενημερώσει η σεξουαλική αγωγή, έτσι ώστε τα κορίτσια να κατανοούν την κοινωνική διάσταση της σεξουαλικότητας. Επομένως, μια υποκειμενική αίσθηση ενδυνάμωσης, ίσως να μην είναι μόνο δείκτης για το πότε ένα κορίτσι είναι ενδυναμωμένο και πότε όχι. Αναφέρουν, επίσης, ότι η ενδυνάμωση είναι ένας όρος που έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον

στον χώρο του marketing και των αγορών, στα πλαίσια του οποίου επιτυγχάνεται, μέσω του καταναλωτισμού. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι μια αίσθηση υποκειμενικής ενδυνάμωσης μπορεί να μην είναι η μόνη ένδειξη για το εάν ένα κορίτσι είναι πραγματικά ενδυναμωμένο ή όχι. Σε υποκειμενική βάση, σύμφωνα με τους ίδιους, η σεξουαλική ενδυνάμωση που βιώνει μία έφηβη, μέσα από διάφορες συνθήκες και καταστάσεις, μπορεί να προσεγγιστεί ως «επιθυμία» (desire), «αυτονομία» (autonomy), «βεβαιότητα» (certainty) και «υπευθυνότητα» (responsibility) (σσ. 706-707). Αυτό όμως, δεν αποκλείει τις αρνητικές επιπτώσεις με τις οποίες μπορεί να έρθει αντιμέτωπη, ως συνέπεια των επιλογών της. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι υπάρχει μια πολυδιάστατη αντίληψη για την έννοια της σεξουαλικής ενδυνάμωσης, κάτι το οποίο καθιστά ιδιαίτερα σημαντικό τον ρόλο της σεξουαλικής αγωγής, ενώ θα πρέπει να αναλυθεί η αντικειμενοποίηση των κοριτσιών.

Συνοψίζοντας, διαφαίνεται μέσα από τη βιβλιογραφία, ότι τα κορίτσια είναι πολύ πιο πιθανό να αντικειμενοποιηθούν ή να σεξουαλικοποιηθούν από ό,τι τα αγόρια, σε μια πληθώρα μέσων μαζικής επικοινωνίας, μεταξύ των οποίων είναι το ίντερνετ και η τηλεόραση (APA, 2007). Αυτό όμως, δε σημαίνει ότι τα κορίτσια είναι παθητικοί θεατές των media (Lamb & Peterson, 2012) ή ότι υιοθετούν αυτόματα όλα τα μηνύματα που δέχονται, χωρίς να τα αξιολογούν. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο κρίνονται τα κορίτσια και τα αγόρια είναι πολύ διαφορετικός, με τα αγόρια να φαίνονται αμέτοχοι θεατές μιας κατάστασης στην οποία συμμετέχουν σε μεγάλο βαθμό, όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο.

5. Sexting: προσέγγιση του φαινομένου

Γεωργία: Αν μια κοπέλα βγάλει φωτογραφία το σώμα της και πει οκ δέχομαι, αν μπει κάτι στο διαδίκτυο δεν μπορεί κανένας να το βγάλει. Άρα είναι εκείνη που φταίει, ούτε οι αστυνομικοί που δεν μπορούν να το βγάλουν, ούτε κανείς, μόνο εκείνη. Βγάζεις μια φωτογραφία, δικό σου πρόβλημα. Έπιασα την εγώ και την έστειλα σε άλλους δέκα; Δεν είμαι εγώ που φταίω, εσύ είσαι.

Το παραπάνω απόσπασμα, από τη συνέντευξη μιας 15χρονης, σχετίζεται με την πρακτική του sexting και τις προεκτάσεις που αυτή μπορεί να έχει. Τα τελευταία χρόνια πολλά περιστατικά μη συναινετικής διάδοσης υλικού που έχει παραχθεί στα πλαίσια του sexting, έχουν έρθει στη δημοσιότητα. Ένα άρθρο της The Guardian (Topping, 2014), τον Σεπτέμβριο του 2014 φέρει το τίτλο "Jennifer Lawrence and Rihanna among celebrity victims of hacked nude photos". Ένας μεγάλος αριθμός διάσημων γυναικών θυματοποιήθηκαν, όταν ένας χάκερ διέρρευσε τις προσωπικές γυμνές φωτογραφίες τους στο διαδίκτυο, εν αγνοία τους, με την Apple να αρνείται οποιαδήποτε ευθύνη, παρόλο που η διαρροή φαίνεται να συνδέεται με το iCloud. Και ενώ το site που τις ανέβασε, τις κατέβασε σχεδόν αμέσως, στον σκοτεινό ιστό (και όχι μόνο) κυκλοφόρησαν και συνεχίζουν να κυκλοφορούν. Δεν αποτελεί έκπληξη, ότι όλα τα ονόματα στο άρθρο, αλλά και σχεδόν όλα τα θύματα - 100 άτομα - είναι γυναίκες.

Περιστατικά σαν αυτό υπάρχουν παντού στο διαδίκτυο, τόσο για celebrities, όσο και για λιγότερο διάσημες γυναίκες και κορίτσια των οποίων οι φωτογραφίες ή/και τα βίντεο διαδόθηκαν χωρίς τη συγκατάθεση τους σε μια πληθώρα συσκευών, μέσα από τη χρήση του διαδικτύου. Οι γυναίκες που θυματοποιήθηκαν, στην προκειμένη περίπτωση, είναι ενήλικες, ανώτατων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων και έχουν τη δυνατότητα να απαντήσουν νομικά σε αυτή την καταφανή παραβίαση της ιδιωτικότητας των σωμάτων τους. Οι φωτογραφίες αυτές ήταν αποθηκευμένες στα κινητά των celebrities και είχαν δημιουργηθεί για προσωπική χρήση. Δεν ήταν αποτέλεσμα επαγγελματικής φωτογράφισης, ούτε τρόπος να αποκτήσουν χρήματα αυτές οι γυναίκες. Το ζητούμενο εδώ, δεν είναι τι είδους φωτογραφίες έχει κανείς στο κινητό του, αλλά το γεγονός ότι τα γυναικεία σώματα γίνονται αντικείμενο προς κατανάλωση, ακόμα και αν ανήκουν σε διάσημες σταρ του Hollywood (πόσο

μάλλον τότε!), παραβιάζοντας την ιδιωτικότητα και την αυτοδιάθεση αυτών των γυναικών. Το ερώτημα είναι ποιοι είναι αυτοί που θα αναζητήσουν τα γυμνά σώματα των γυναικών και θα επιλέξουν να καταναλώσουν όλες αυτές τις εικόνες σεξουαλικού περιεχομένου, που διέρρευσαν χωρίς τη συναίνεση των γυναικών που αναπαρίστανται σε αυτές. Η 15χρονη κοπέλα στο παραπάνω απόσπασμα λέει, με στόμφο, ότι «δεν είμαι εγώ που φταίω, εσύ είσαι», μετατοπίζοντας την ευθύνη της διάδοσης στο θύμα, για μια συμπεριφορά που αποτελεί παραβίαση του νόμου. Τελικά ποιος φταίει και κυρίως ποιος θα τιμωρηθεί;

Οι φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου συνήθως σχετίζονται με την ευρύτερη σεξουαλική δραστηριότητα, σε συνδυασμό με τη χρήση των νέων τεχνολογιών και την επιλογή νέων πρακτικών, όπως το sexting. Αρχικά, θα φωτιστεί λίγο αυτή η σχετικά νέα πρακτική του sexting, που φαίνεται να είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στους νέους. Ορίζοντας το sexting, θα λέγαμε ότι αφορά στη δημιουργία, κοινή χρήση και προώθηση σεξουαλικών γυμνών ή ημίγυμνων εικόνων (Lenhart, 2009), μέσω του διαδικτύου (Ringrose et al., 2012). Το sexting προέρχεται από τις λέξεις sex και texting και αφορά την αποστολή σεξουαλικού περιεχομένου μέσω κινητών τηλεφώνων ή/και ηλεκτρονικών εφαρμογών (applications) (Albury, 2015; Döring, 2014; Hasinoff, 2013). Το περιεχόμενο αυτό μπορεί να αφορά προσωπικές σεξουαλικές εικόνες ή/και γραπτά μηνύματα, τα οποία στέλνονται με σύγχρονα κινητά τηλέφωνα (smart phones) μέσω μηνυμάτων ή με τη χρήση εφαρμογών όπως το Facebook και το Snapchat (Hasinoff, 2015). Το sexting είναι ένα περίπλοκο φαινόμενο και μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές εμπειρίες και αποτελέσματα (Cooper et al., 2015; Ringrose et al., 2012). Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούν οι πρακτικές sexting από εφήβους, ενώ οι ερευνητές αποδίδουν το φαινόμενο αυτό σε μια τεχνολογική, σεξουαλική και ηθική κρίση (Hasinoff, 2013).

Αρκετές έρευνες έχουν μελετήσει τα τελευταία χρόνια την περίπτωση του sexting (βλ. Lenhart, 2009; Hasinoff, 2013, 2015; Ringrose et al., 2012; Albury et al., 2013; García-Gómez, 2017; Jørgensen et al., 2019). Η διερεύνηση του sexting άρχισε στα τέλη του 2000 μέσα από διάφορες έρευνες ως επί το πλείστον στην Βόρεια Ευρώπη, την Αμερική, τον Καναδά και την Αυστραλία, όμως συνεχίζει να αποτελεί ένα ρευστό φαινόμενο (Van Ouytsel, 2020, σ. 204). Τα ποσοστά του sexting στις έρευνες διαφοροποιούνται αρκετά, ανάλογα με την ηλικία, τη χώρα και τον ορισμό του sexting. Ενδεικτικά, στην εθνική εκστρατεία των ΗΠΑ για την πρόληψη της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης

στους εφήβους (National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy), αναφέρεται ότι το ποσοστό των εφήβων που επιλέγουν το sexting άγγιζε το 20% (NBC news, 2008). Κάποιες παλαιότερες έρευνες έδειξαν, για παράδειγμα, ότι το 4% των εφήβων στην Αμερική έχουν στείλει κάποια (ημι-)γυμνή φωτογραφία, ενώ το 15% έχει λάβει τέτοιο υλικό (Lenhart, 2009). Αντίστοιχα, σε πανευρωπαϊκή έρευνα, οι Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson (2011) είχαν δείξει ότι 15% των παιδιών ηλικίας 9-16 ετών, έχουν λάβει ή στείλει sexts. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες σε 39 χώρες, 1 στους 4 νέους λαμβάνουν υλικό sexting, ενώ 1 στα 7 στέλνει (Madigan et al., 2018). Μετά από 10 χρόνια εντατικής διερεύνησης του φαινομένου, θεωρείται πια κομμάτι της mainstream κουλτούρας (Mori et al., 2019). Όμως, παρά την αύξηση των μελετών για τη διερεύνηση του sexting, η έρευνα βρίσκεται ακόμα στην επιφάνεια των πραγματικών διαστάσεων του φαινομένου (Van Ouytsel, 2020).

Ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται η πρακτική του sexting, διαμορφώνει σε κάποιο βαθμό τους όρους ασφάλειας και προστασίας των ατόμων που το επιλέγουν. Η τυπολογία γύρω από τις φωτογραφίες που σχετίζονται με το sexting, αφορά τις προσωπικές selfies (private selfies), τις δημόσιες selfies (public selfies) και τις φωτογραφίες με «σημαινόμενα» (contextual selfies). Το τελευταίο είδος αφορά συνήθως φωτογραφίες με μαγιό, αστείες φωτογραφίες (joke images), μη-επιβλαβείς σεξουαλικές φωτογραφίες (inoffensive sexual pictures) που αφορούν γυμνές ή ημίγυμνες φωτογραφίες οι οποίες μοιράζονται αυστηρά και μόνο μεταξύ ενός ζευγαριού και τις προσβλητικές και ανήθικες σεξουαλικές φωτογραφίες (offensive and unethical sexual pictures) (Albury et al., 2013, σ. 23). Η τελευταία κατηγορία αφορά γυμνές ή ημίγυμνες φωτογραφίες, οι οποίες μπορεί να έχουν παραχθεί συναινετικά μεταξύ ενός ζευγαριού, αλλά διαδόθηκαν χωρίς τη συγκατάθεση του ενός ατόμου. Το sexting, σε αυτή την περίπτωση, ξεφεύγει από τα πλαίσια της σχέσης και γίνεται ορατό κοινωνικά. Προηγούμενες έρευνες δείχνουν ότι το sexting μπορεί να συμβαίνει μεταξύ ατόμων που είναι σε σχέση (Cooper et al., 2016; Lenhart, 2009), αλλά πολλοί έφηβοι επιλέγουν το sexting με άτομα που δεν έχουν σχέσεις (Lee et al., 2015). Τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να δεχτούν sexts από αγνώστους, αλλά αναγνωρίζουν το ισχυρό διαδικτυακό ρίσκο του sexting εάν ο δέκτης ήταν άγνωστος ή διαδικτυακός φίλος που δε γνώρισαν ποτέ στην πραγματική ζωή (Burén & Lunde, 2018). Γενικά, το sexting σχετίζεται με το

ρίσκο στο διαδίκτυο, όπου μεταξύ άλλων ριψοκίνδυνων επιλογών είναι και η αλληλεπίδραση με αγνώστους (Wolak et al., 2008).

Το φύλο είναι ένας ακόμα παράγοντας που μελετήθηκε από τους ερευνητές σε σχέση με την επιλογή του sexting. Αρκετές έρευνες παρουσιάζουν όμοια ποσοστά σε αγόρια και κορίτσια (Campbell & Park, 2014; Dake et al., 2012; Lenhart, 2009; Rice et al., 2012; Temple et al., 2012; Vanden Abeele et al., 2014; Burén & Lunde, 2018; Barrense-Dias et al., 2022), άλλες έχουν δείξει ότι τα αγόρια (Gámez-Guadix et al., 2017) ή τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να επιλέξουν το sexting (Mitchell et al., 2012; Reyns et al., 2013). Ο τρόπος που αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν οι έφηβοι το sexting, είναι έμφυλος (Ševčíková, 2016). Το sexting λειτουργεί διαφορετικά για τα αγόρια και τα κορίτσια και φαίνεται ότι τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να αισθανθούν πίεση για να κάνουν sexting, είτε από τον ερωτικό τους σύντροφο είτε από μια άλλη γνωριμία (Baumgartner et al., 2015; Lippman & Campbell, 2014; Ringrose et al., 2012; Walrave et al., 2014), ενώ πολλά κορίτσια αναφέρονται σε αρνητικά συναισθήματα μετά το sexting (Temple et al., 2014, Burén & Lunden, 2018). Επίσης, τα κορίτσια είναι πιο εκτεθειμένα σε παρενόχληση μέσω sexting από αγνώστους, ενώ είναι και λιγότερο πιθανό να ζητήσουν ή να πιέσουν κάποιον για sexting από ό,τι τα αγόρια (Burén & Lunden, 2018). Η ίδια έρευνα δείχνει ότι σχεδόν το ένα τρίτο των αγοριών ανέφεραν ότι είχαν αρνητικές εμπειρίες sexting και αρκετά είχαν λάβει sext²¹ από αγνώστους ή είχαν ζητηθεί ή πιεστεί για sexts (Burén & Lunde, 2018). Από την άλλη, υπάρχει η άποψη ότι όταν διαρρεύσουν ή διαδοθούν φωτογραφίες sexting αγοριών, προσεγγίζονται ως αστείες, αν και είναι πιθανό να προκαλέσουν κοινωνική ντροπή στα αγόρια (social shaming) (Setty, 2020).

Ο ρόλος του φύλου, γύρω από την πρακτική του sexting, αποτέλεσε βασικό θέμα σε αυτή την έρευνα, αλλά δεν ήταν κάτι που ρωτήθηκε ευθέως. Όπως διαφάνηκε από τις πρώτες συνεντεύξεις, το sexting – και κυρίως στην κοινωνική του διάσταση – λειτουργεί πολύ διαφορετικά για τα αγόρια και τα κορίτσια. Οι ευρύτερες κοινωνικές πεποιθήσεις για το φύλο και τα στερεότυπα του φύλου, φαίνεται να αντικατοπτρίζονται στην πρακτική αυτή. Σύμφωνα με έρευνες, ως σεξουαλικές εικόνες θεωρούνται γενικά οι κοριτσιίστικες (Handyside & Ringrose, 2017; Naezer, 2020), όπου οι εικόνες των κοριτσιών

²¹ Ως sexts ορίζεται η αποστολή σεξουαλικού περιεχομένου σε κάποιον/-α κατά τη διαδικασία του sexting.

ερμηνεύονται ευκολότερα ως σεξουαλικές, έναντι των αγοριών (Albury, 2015; Handyside & Ringrose, 2017; Naezer, 2020; Naezer & van Oosterhood 2021; Salter, 2016; Setty, 2020). Οι συντηρητικές απόψεις σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπως αυτό της Κύπρου, και οι ευρύτερες σεξιστικές αντιλήψεις είναι κυρίαρχες και στον τρόπο με τον οποίο κρίνεται το sexting ως πρακτική. Στόχος είναι η έρευνα να κατανοήσει το φαινόμενο εκ των έσω σε όλες τις διαστάσεις του, δείχνοντας την εφηβική - νεανική κουλτούρα που αναπτύσσεται γύρω από το sexting και τον τρόπο με τον οποίο οι συνέπειες της διαρροής επηρεάζουν τα αγόρια και τα κορίτσια.

5.1 Νομικές προεκτάσεις του sexting

Το sexting ως πρακτική μπορεί να προσεγγιστεί με πολλούς τρόπους. Από τη μια, έχει δημιουργήσει νέους τρόπους σεξουαλικής έκφρασης μεταξύ των εφήβων (Lenhart, 2009; Livingstone & Mason, 2015), ενώ υπάρχουν αναφορές ότι το sexting (κυρίως μεταξύ ενηλίκων) συνδέεται με ικανοποίηση στη σχέση (Parker et al., 2013). Από την άλλη, υπάρχει ο φόβος σεξουαλικής εκμετάλλευσης, όπου τα sexts δύνανται να διαδοθούν από τον παραλήπτη ή να διαρρεύσουν σε άλλα άτομα (Ringrose et al., 2012), αυξάνοντας έτσι τους κινδύνους στιγματισμού (De Ridder, 2018), cyberbullying (Dake et al., 2012) προβλημάτων σωματικής και ψυχικής υγείας (Van Ouytsel, 2020; Mori, et al 2019; Ševčíková, 2016; Temple et al., 2014), αλλά και νομικών προβλημάτων σε σχέση με το ποινικό αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας (Albury & Crawford, 2012; Mitchell, et al 2012). Το sexting έχει συνδεθεί με κάποια αλληλένδετα προβλήματα, σύμφωνα με τον García-Gómez (2019), όπου τα παιδιά μπορεί να θυματοποιηθούν online από επιτηδείς (predators), να διαδοθούν φωτογραφίες τους ή ακόμα και να έχουν στην κατοχή τους ή να διαρρεύσουν φωτογραφίες άλλου προσώπου, χωρίς συναίνεση.

Η συναίνεση είναι κεντρικός όρος στην προσέγγιση του sexting. Στις περιπτώσεις των εφήβων, το πιο συχνό φαινόμενο είναι η διάδοση (ημί-)γυμνων φωτογραφιών κοριτσιών σε δίκτυο συνομηλίκων, χωρίς τη συναίνεση τους. Τα τελευταία χρόνια, κάποιες έρευνες έχουν ασχοληθεί με αυτή τη διάσταση του φαινομένου (βλ. Albury & Crawford, 2012; Döring, 2014; Franks, 2014; Jørgensen et al., 2019) και συμπεραίνουν ότι η θετική ή

αρνητική εμπειρία στο sexting συνδέεται άρρηκτα με τον συναινετικό ή μη τρόπο δημιουργίας και διάδοσης των φωτογραφιών που προκύπτουν (Albury & Crawford, 2012). Η συναίνεση χρειάζεται σε κάθε στάδιο του sexting, όπως και κάθε σεξουαλικής πράξης. Το συναινετικό sexting πρέπει να διαφοροποιηθεί από τον εκβιασμό και την πίεση για να παράγει κάποιος σεξουαλικές εικόνες, αλλά και από τη διάδοση των εικόνων αυτών σε τρίτους χωρίς τη συναίνεση του ατόμου που τις παρήγαγε, πρακτικές δηλαδή που παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα (Döring, 2014).

Το sexting μεταξύ ενήλικων ατόμων προσεγγίζεται διαφορετικά σε σχέση με την περίπτωση όπου η πρακτική αυτή εφαρμόζεται από έφηβους, καθώς στην περίπτωση ανήλικων συμμετεχόντων δίνεται μια διαφορετική νομική και κοινωνική διάσταση. Από τη μια, το sexting μεταξύ ενηλίκων δε θεωρείται ποινικό αδίκημα, εκτός εάν διαδοθούν οι εικόνες αυτές χωρίς τη συναίνεση του ενός ατόμου (π.χ. revenge porn). Ενώ οι ενήλικες φαίνεται να χρησιμοποιούν περισσότερο την πρακτική του sexting από ό,τι οι ανήλικοι (Döring, 2014), εντούτοις ο όρος sexting συνδέεται κυρίως με τους ανήλικους (Buiten, 2020). Το sexting μεταξύ εφήβων συσχετίζεται με περιπτώσεις παιδικής πορνογραφίας ή ως μέρος του cyberbullying. Τα media από την άλλη, συχνά προσεγγίζουν το sexting μεταξύ ενηλίκων σε σχέση με το revenge porn, δηλαδή με τη μη-συναινετική κακόβουλη κοινοποίηση σεξουαλικών εικόνων (Franks, 2014). Εύλογα δημιουργούνται ερωτήματα γύρω από την ασφάλεια, τα προσωπικά δεδομένα, τη συναίνεση αλλά και τη νομική διάσταση της πρακτικής αυτής.

Η διαρροή²² χωρίς συναίνεση προσεγγίζεται διαφορετικά στους ενήλικες και τους ανήλικους, καθώς νομικά οι ανήλικοι δεν είναι σε θέση να συναινέσουν στην πρακτική αυτή (Albury & Crawford, 2012). Στην περίπτωση των εφήβων, η διαρροή του υλικού αυτού ταυτίζεται με τη διαρροή υλικού παιδικής πορνογραφίας και διώκεται ποινικά, ανάλογα με το νομικό πλαίσιο της εκάστοτε χώρας. Τα τελευταία χρόνια, σε πολλά κράτη γίνεται μια προσπάθεια ρύθμισης του φαινομένου του sexting, σχετικά με τη συναίνεση και την ποινικοποίηση (García-Gómez, 2017). Στην περίπτωση της Κυπριακής Δημοκρατίας, αξίζει να αναφερθεί ότι η διαρροή είναι ποινικό αδίκημα, ακόμα και αν γίνει από ανήλικο άτομο άνω των 14 ετών. Συγκεκριμένα, η διαρροή οπτικοακουστικού υλικού

²² Για την καλύτερη γλωσσική απόδοση του φαινομένου επιλέχτηκε στα πλαίσια της έρευνας το ουσιαστικό διαρροή (=γνωστοποίηση απόρρητων στοιχείων) και το αμετάβατο ρήμα διαρρέω (=διοχετεύω κρυφά σε μέσο ενημέρωση ή γενικά αφήνω να διαδοθεί για να αποκομίσει οφέλη) και το μεταβατικό ρήμα διοχετεύω όταν ακολουθεί αντικείμενο. (βλ. Μπαμπινιώτης, 2008)

που παρουσιάζει ανήλικα άτομα με σεξουαλικοποιημένο τρόπο, υπάγεται στα σεξουαλικά εγκλήματα, σύμφωνα με το άρθρο 52, και πιο συγκεκριμένα στην παιδική πορνογραφία (Νόμος, 91 (I) / 2014). Στις στατιστικές του ΓΚΗΕ το φαινόμενο αυτό καταγράφεται ως «άγρα παιδιού για σεξουαλικούς σκοπούς» και τοποθετείται στην ίδια κατηγορία με το grooming (Πίνακας 3), χωρίς να ξεχωρίζουν στη στατιστική οι ανήλικοι από τους ενήλικους παραβάτες.

Εξαιτίας της πολυπλοκότητας της νομοθεσίας σε πολλά κράτη της Ευρώπης και παγκόσμια, δεν μπορούν, σε πολλές περιπτώσεις, να διαχωριστούν οι συναινετικές σεξουαλικές πράξεις μεταξύ εφήβων από αυτές της παρενόχλησης (Hasinoff, 2015) και δημιουργείται κατά κάποιον τρόπο ένα νομικό κενό, κυρίως στην περίπτωση της σεξουαλικής δραστηριότητας και του sexting μεταξύ ανηλίκων. Στις περισσότερες πολιτείες της Αμερικής, «το συναινετικό σεξ μεταξύ ατόμων 17 ετών είναι νόμιμο, τη στιγμή που είναι παράνομη η φωτογράφιση της σεξουαλικής δραστηριότητας» (Hasinoff 2013, σ. 450). Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι ηλικίες συναίνεσης είναι μεταξύ 14 και 18 ετών με την πλειονότητα των χωρών να νομιμοποιούν τη συναίνεση μεταξύ 14-16 ετών (European Commission, 2016). Ενδεικτικά, στην Ελλάδα, τη Γαλλία και την Πολωνία το όριο συναίνεσης είναι τα 15 έτη, ενώ μόνο στην Τουρκία και την Πόλη του Βατικανού στα 18. Στην περίπτωση της Κυπριακής Δημοκρατίας, με την ισχύουσα νομοθεσία, τον Περί της Πρόληψης και Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας Νόμο του 2014 (91 (I) / 2014), το όριο συναίνεσης σεξουαλικής δραστηριότητάς καθορίζεται στην ηλικία των 17 και η διαφορά ηλικίας των δύο παιδιών δεν πρέπει να υπερβαίνει τα τρία χρόνια, νοουμένου ότι βρίσκονται σε παρόμοιο βαθμό σωματικής, ψυχολογικής ανάπτυξης και ωριμότητάς.

Με την ολοένα και αυξανόμενη χρήση της τεχνολογίας όμως, δημιουργείται η ανάγκη για νομικές τροποποιήσεις. Το όριο συναίνεσης ορίζει τη σεξουαλική δραστηριότητα, χωρίς να προσδιορίζεται αν περιλαμβάνει τη λήψη ή/και αποστολή υλικού σεξουαλικού περιεχομένου. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Κομισιόν) αναγνωρίζει το νομικό αυτό κενό και ζητά την τροποποίηση της εναρμονιστικής νομοθεσίας (Οδηγία 2011/93/Ε), με βάση την οποία αποπαινωτικοποιούνται οι σεξουαλικές δραστηριότητες παιδιών 14 ετών και άνω, αλλά και η παραγωγή απόκτηση ή κατοχή πορνογραφικού υλικού στην οποία εμφανίζονται παιδιά που έχουν φθάσει την ηλικία της σεξουαλικής συναίνεσης, εφόσον η παραγωγή και κατοχή του εν λόγω υλικού πραγματοποιείται με τη συναίνεση των παιδιών

αυτών και μόνο προς ίδια χρήση από τα συγκεκριμένα παιδιά, στον βαθμό που οι πράξεις δεν περιλαμβάνουν οποιαδήποτε κακοποίηση ή/και βία ή/και εκμετάλλευση ή/και εξαναγκασμό (Publications Office of the European Unions, 2017). Με την τροποποίηση του Νόμου το 2019, έγιναν αυστηρότερες οι ποινές στις περιπτώσεις κακοποίησης, εκμετάλλευσης ανηλίκων και παιδικής πορνογραφίας, όμως το όριο συναίνεσης παρέμεινε στα 17 έτη και δεν έχει αποσαφηνιστεί η περίπτωση αποστολής σεξουαλικών φωτογραφιών.

Η Διεθνής Αμνηστία (2019) περιγράφει λεπτομερώς την έννοια της συναίνεσης:

«Η ιδέα της συναίνεσης είναι απλή: Για να κάνεις σεξ, πρέπει να γνωρίζεις ότι το άτομο που θέλεις να κάνεις σεξ [μαζί του], θέλει να κάνει σεξ μαζί σου. Αυτό σημαίνει απλώς ότι επικοινωνείτε, τόσο λεκτικά όσο και μη-λεκτικά με τον/τη σύντροφο/ισσα σας και διασφαλίζετε ότι όλες οι σεξουαλικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται με πλήρη αμοιβαία συμφωνία. Θα πρέπει να είναι σαφές ότι η σιωπή ή η μη ρητή δήλωση της λέξης "όχι", δεν είναι το ίδιο με το να δοθεί συναίνεση. Ένας γενικός κανόνας είναι: σε περίπτωση αμφιβολίας, ρωτήστε. Εάν εξακολουθείτε να αμφιβάλλετε, σταματήστε. Δεν είναι ντροπή να ρωτήσετε, και δεν πρέπει να προχωρήσετε εκτός αν το άλλο πρόσωπο συναινεί. Εάν ένα άτομο κοιμάται ή δεν έχει τις αισθήσεις του, το άτομο αυτό δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί και δεν μπορεί να συναινέσει σε οποιοδήποτε είδος σεξουαλικής δραστηριότητας. Μπορεί να υπάρχουν και άλλες καταστάσεις στις οποίες ένα άτομο δεν είναι σε θέση να συναινέσει πραγματικά - για παράδειγμα, εάν δεν έχει τη διανοητική ικανότητα να συναινέσει ή είναι ανήλικο.»

Κατ' επέκταση, το sexting μπορεί να προσεγγιστεί ως μέρος της ευρύτερης σεξουαλικής δραστηριότητας των ατόμων που το επιλέγουν, με πλήρη αμοιβαία συμφωνία των μελών που συμμετέχουν, όπως και σε κάθε σεξουαλική δραστηριότητα. Το sexting, λοιπόν, έχει μια πολύ σημαντική νομική διάσταση που σχετίζεται με τη συναίνεση, τα προσωπικά δεδομένα και - στην περίπτωση του sexting μεταξύ ανηλίκων - της παιδικής πορνογραφίας και κακοποίησης ανηλίκων. Αξίζει να σημειωθεί, ότι στην περίπτωση των Αστυνομικών Αρχών της Δημοκρατίας της Κύπρου, όπως προέκυψε από τη συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε με αστυνομικούς της δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος, στα

επίσημα στατιστικά δεδομένα που αφορούν την παιδική πορνογραφία δε διαχωρίζονται οι περιπτώσεις sexting μεταξύ ανηλίκων - που έχουν διαρρεύσει σε τρίτα άτομα και χρήζουν διαχείρισης από την Αστυνομία - από αυτές των εγχώριων, πανευρωπαϊκών και παγκόσμιων κυκλωμάτων παιδικής πορνογραφίας. Το νομικό αυτό κενό δυσχεραίνει τη μελέτη αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας και εγείρει ερωτήματα ως προς την ερμηνεία των πρακτικών αυτών.

Η έρευνα αυτή προσπάθησε να καταγράψει τις πρακτικές των εφήβων στην ανταλλαγή ή και διάδοση φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου και να διασαφηνίσει, εάν αναγνωρίζεται το νομικό πλαίσιο γύρω από την πρακτική του sexting και τις προεκτάσεις που αυτό μπορεί να έχει. Με την ολοένα και αυξανόμενη επιλογή της πρακτικής του sexting σε όλο τον κόσμο, τα νομικά συστήματα κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα κενά που δημιουργήθηκαν σχετικά με τα σεξουαλικά αδικήματα στο διαδίκτυο, όπως η διάδοση εικόνων χωρίς συναίνεση ή η αποστολή εικόνων χωρίς συναίνεση (π.χ. dick pics). Το νομικό πλαίσιο των χωρών της ΕΕ αναδιαμορφώνεται αναφορικά με τα νέα νομικά προβλήματα και κάποιες χώρες προχωρούν σε αλλαγές. Για παράδειγμα το 2020, η Ολλανδία ορίζει ως ποινικό αδίκημα τη λεκτική παρενόχληση μέσα από τη χρήση σεξουαλικών εικόνων (the abuse of sexual image) και καλείται να εκσυγχρονίσει τους νόμους σχετικά με τα σεξουαλικά αδικήματα στο διαδίκτυο (Naezer & van Oosterhout, 2021). Όμοια τροποποίηση πέρασε και η Φινλανδία (Inquirer, 2020), όπου ποινικοποιήθηκε η αποστολή μη ρητά συναινετικών εικόνων, διευρύνοντας έτσι και τον ορισμό της σεξουαλικής παρενόχλησης και ορίζοντας τη λεκτική παρενόχληση μέσω μηνυμάτων.

Στην περίπτωση των ανηλίκων, το ζήτημα είναι ακόμα πιο περίπλοκο. Σε πρόσφατο άρθρο στην ηλεκτρονική έκδοση της κυπριακής εφημερίδας Φιλελεύθερος (Χατζηβασίλης, 2022), ο υπεύθυνος της Υποδιεύθυνσης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος Ανδρέας Αναστασιάδης, αναφέρει κατακόρυφη αύξηση των υποθέσεων που αφορούν ανήλικα κορίτσια από την Κύπρο των οποίων, οι προσωπικές στιγμές αναρτήθηκαν στα social media ή απειλούνται ότι θα αναρτηθούν. Για την ακρίβεια από τις 39 υποθέσεις το 2020, το 2021 αυξήθηκαν στις 69 (Πίνακας 3). Η πανδημία του Covid-19 ίσως είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την αύξηση στα ποσοστά. Δεδομένου ότι οι αριθμοί αυτοί αφορούν την άγρα παιδιού για σεξουαλικούς σκοπούς, όπως μας

ενημέρωσε το ΓΚΗΕ στη δεύτερη επίσκεψη, από τη δήλωση του υπεύθυνου συμπεραίνουμε ότι ένα μικρό ποσοστό αφορά περιπτώσεις grooming γιατί δε γίνεται καθόλου αναφορά στα αγόρια, που είναι συνήθως θύματα grooming.

Στα παρακάτω υποκεφάλαια αναλύονται τα δεδομένα που προέκυψαν κατά την ερευνητική διαδικασία στις εξής θεματικές: 5.2 Η πρακτική του sexting στην κυπριακή πραγματικότητα: περιγραφή φαινομένου. 5.3. Γιατί sexting; ρίσκο, επιπολαιότητα ή κανονικότητα. 5.4. Τα αγόρια. 5.5 Sexting ως τιμωρία. 5.6 Sexting ως νομοθετικό ναρκοπέδιο. 5.7 Sexting: μια νέα κανονικότητα; Με αφετηρία την πρακτική του sexting αναλύεται πώς αυτό συναντάται στην κυπριακή κοινωνία μέσα από τις αφηγήσεις των εφήβων, γιατί πιστεύουν ότι συμβαίνει και ποιος ο ρόλος του φύλου ως προς αυτό. Επιπλέον, προσεγγίζεται μέσα από το σύνολο των αφηγήσεων το περίπλοκο ζήτημα της τιμωρίας (συμβολικής και ουσιαστικής) τα νομοθετικά ζητήματα και τέλος, αν πρακτικές σαν αυτή μπορούν να θεωρηθούν μια νέα κανονικότητα.

5.2 Η πρακτική του sexting στην κυπριακή πραγματικότητα: περιγραφή του φαινομένου

Ενώ το sexting φαίνεται να είναι μια διαδεδομένη πρακτική της εφηβικής κουλτούρας παγκοσμίως, τα τελευταία χρόνια, δημιουργείται μια έντονη συζήτηση στον εκπαιδευτικό, αλλά και ευρύτερα στον κοινωνικό χώρο ως προς τις διαστάσεις της πρακτικής αυτής. Όσο η τεχνολογία μπαίνει όλο και περισσότερο στην καθημερινότητα των εφήβων, αποτελεί μέρος της κοινωνικής, συναισθηματικής και σεξουαλικής τους ανάπτυξης (Gong & Hoffman, 2012). Στην παρούσα έρευνα, η πρακτική του sexting φαίνεται να είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στους Κύπριους/ες εφήβους, καθώς ήταν αναγνωρίσιμη σχεδόν από όλους/ες τους/τις συνεντευξιαζόμενους/νες, ενώ οι περισσότεροι/-ες γνώριζαν τουλάχιστον μια περίπτωση διαρροής φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου ενός ατόμου από το σχολείο τους. Στην Κύπρο δεν είχε πραγματοποιηθεί καμία ποσοτική ή ποιοτική έρευνα για το φαινόμενο αυτό. Επομένως, αρχικός στόχος της έρευνας ήταν να αποσαφηνιστεί πόσο διαδεδομένη είναι η πρακτική του sexting και ποιους/-ες αφορά. Η πρακτική αυτή φαίνεται να ήταν γνωστή σε όλους τους συμμετέχοντες, τόσο στις

συνεντεύξεις, όσο και στα focus groups. Δεν είναι ξεκάθαρο αν οι συμμετέχοντες αναφερόντουσαν σε μια μεμονωμένη περίπτωση ή όχι, ή αν αναφερόντουσαν στην ίδια περίπτωση διαρροής περισσότερο/-ες από ένας/μια. Για δεοντολογικούς σκοπούς δεν υπήρχε καμία ερώτηση για τα προσωπικά στοιχεία του ατόμου της φωτογραφίας που διέρρευσε, ενώ αποφεύχθηκαν και οι προσωπικές ερωτήσεις στους συμμετέχοντες. Ο στόχος δεν ήταν να μετρηθούν οι περιπτώσεις αυτές, αλλά ο τρόπος που οι έφηβοι αναγνωρίζουν και ερμηνεύουν την ίδια την επιλογή του sexting, τη διαρροή, αλλά και την προσωπική τους ευθύνη γύρω από την κοινωνική διάσταση που παίρνει το sexting.

Επίσης, οι συνεντεύξεις που έλαβαν χώρα με αστυνομικούς της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος επιβεβαίωσαν τη διάσταση του φαινομένου, αλλά και την ελλιπή πληροφόρηση των νέων ως προς αυτό το θέμα. Ανέφεραν ότι γίνεται μια προσπάθεια για ενημέρωση των σχολείων γύρω από τη διάδοση γυμνών φωτογραφιών, ενώ συχνά αναγκάζονται να πάνε σε σχολικές μονάδες για να χειριστούν περιστατικά διάδοσης. Δεν υπάρχουν ακριβείς στατιστικές για τις επισκέψεις αυτές.

Γενικότερα, κατά την ερευνητική διαδικασία, τα αγόρια φάνηκε να είναι πιο άνετα στις συνεντεύξεις τους και να προσφέρουν περισσότερες πληροφορίες. Από την άλλη τα κορίτσια, ενώ ήταν πιο πρόθυμα να συμμετέχουν, εκφράστηκαν λιγότερο αυθόρμητα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Εξ αρχής γινόταν ξεκάθαρο ότι δεν υπάρχει καμιά πρόθεση κριτικής και ελέγχου από την ερευνήτρια και ότι η συνέντευξη ήταν εντός ασφαλούς πλαισίου με όρους εχεμύθειας. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων - περισσότερο τα κορίτσια παρά τα αγόρια - έπρεπε να ενθαρρύνονται για να μιλήσουν ελεύθερα, κάτι που ήταν εντονότερο στα κορίτσια από το αγροτικό λύκειο. Παρά τον αυθορμητισμό των αγοριών, ακόμα και τη χρήση της εφηβικής αργκό (χρησιμοποιούσαν πιο εύκολα από τα κορίτσια βρισιές και λέξεις που δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούν στο σχολείο), παρέμειναν πολύ προσεκτικοί στο σύνολο τους, σε σχέση με την τήρηση των ορίων της ασφαλούς επικοινωνίας, σεβόμενοι πλήρως την ερευνήτρια. Αυτός είναι και ο κεντρικός στόχος της μεθοδολογίας της έρευνας, η μελέτη του φαινομένου εκ των έσω, όπου ο καθένας θα μπορούσε να εκφράσει τον εαυτό του ελεύθερα, διατηρώντας όμως τα όρια ερευνητή - συνεντευξιζόμενου.

Η ερευνητική διαδικασία έκανε ορατή την πρακτική του sexting ως μέρος της συζήτησης των εφήβων και της κουλτούρας τους, αλλά και ως μια πρακτική

στην οποία αναφέρθηκαν, αν και δεν ερωτήθηκαν ευθέως για αυτή. Η έννοια του sexting, ως συγκεκριμένη λέξη, δεν αναφέρθηκε ούτε από την ερευνήτρια ούτε από τους/τις μαθητές/τριες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Επιλέχθηκε στοχευμένα μια πιο περιγραφική προσέγγιση ερευνητικά, για να μπορούν τα παιδιά να εξωτερικεύσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την πρακτική αυτή, χωρίς τους περιορισμούς με τους οποίους μπορεί να ερμηνεύει ο καθένας της έννοια του sexting. Το sexting αποτελεί περίπλοκο θέμα προς διερεύνηση σε κάθε περίπτωση. Κατ' επέκταση, η οπτική των ανηλίκων απαιτεί πολύ προσεκτική μεθοδολογική προσέγγιση. Ενδεικτικά, παρουσιάζονται κάποιες από τις ερωτήσεις σχετικά με το sexting:

- Τι θα ήταν για εσένα μια «τολμηρή» φωτογραφία;
- Ξέρεις άτομα που στέλνουν τολμηρές φωτογραφίες (στο Messenger ή αλλού);
- Έχεις ακούσει ή δει ποτέ να λαμβάνει κανείς τέτοια φωτογραφία;

Ακολούθως, οι μαθητές/-τριες δεν ονομάτιζαν την πρακτική, αλλά περιέγραφαν περιπτώσεις όπου διοχετεύτηκαν ευρύτερα εικόνες σεξουαλικού περιεχομένου. Η έννοια του sexting αναφέρθηκε στα βιωματικά εργαστήρια, αλλά δεν ήταν αναγνωρίσιμη από όλους. Η λέξη «τολμηρός/-η» ενείχε πολλούς προσδιορισμούς. Το τι ορίζει ο καθένας και η καθεμία ως τολμηρό ερμηνεύεται διαφορετικά. Η απάντηση στην ερώτηση, όμως, για την αποστολή τολμηρής φωτογραφίας στο messenger ή αλλού, φαίνεται ότι αφορούσε περιπτώσεις sexting σύμφωνα με την περιγραφή. Η κοινοποίηση τολμηρών ή προκλητικών φωτογραφιών είναι μια άλλη θεματική που αναλύθηκε διεξοδικά στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι φωτογραφίες εδώ στέλνονται προσωπικά σε κάποιον και είναι γυμνές ή ημίγυμνες.

Αρχικά, η παραγωγή και η αποστολή υλικού σεξουαλικού περιεχομένου μεταξύ εφήβων αποτελεί μια πρακτική αναγνωρίσιμη από όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι μια πρακτική που επιλέγουν όλοι/-ες οι συμμετέχοντες. Όλοι/-ες όμως γνωρίζουν ότι συμβαίνει και έχουν ακούσει ή έχουν δει κάποιες περιπτώσεις διαρροής του σεξουαλικού υλικού. Στην ερώτηση του εάν γνωρίζουν άτομα που στέλνουν προκλητικές ή ακόμα και γυμνές φωτογραφίες μέσω ίντερνετ, απάντησαν σχεδόν όλοι θετικά, με εξαίρεση ένα κορίτσι από το αστικό λύκειο.

Η πρακτική αυτή φαίνεται να διαδραματίζεται σε δύο συνθήκες, ορατές και αναγνωρίσιμες από τους εφήβους. Από τη μια, αναφέρθηκαν στις περιπτώσεις όπου δύο έφηβοι σε ερωτική, ρομαντική σχέση, κάποια στιγμή, αποφάσισαν να ανταλλάξουν φωτογραφίες, με μια διάθεση αναγνώρισης και έκφρασης της σεξουαλικότητας τους. Από την άλλη, αναφέρθηκαν σε περιπτώσεις στις οποίες τα κορίτσια χρησιμοποιούν τις φωτογραφίες αυτές ως ένα μέσο προσέλκυσης και φλερτ μεταξύ εφήβων, οι οποίοι δεν έχουν ερωτική σχέση. Και στις δύο περιπτώσεις, τα άτομα που παράγουν τις φωτογραφίες είναι τα κορίτσια, είτε γιατί τις προτρέπουν τα αγόρια (κυρίως στην περίπτωση ερωτικής, ρομαντικής σχέσης), είτε γιατί το επιλέγουν από μόνες τους. Οι έρευνες για το sexting δείχνουν ότι λαμβάνει χώρα σε δύο συνθήκες, σε αυτή που οι δύο έφηβοι είναι σε σχέση και σε αυτή που δεν είναι ακόμα σε σχέση αλλά ο ένας από τους δύο επιδιώκει κάτι τέτοιο (Lenhart, 2009; Gewirtz–Maydan et al., 2018). Σε κάθε περίπτωση όμως, ακόμα και σε αυτή της ρομαντικής/ερωτικής σχέσης οι φωτογραφίες είναι πιθανό να διαρρεύσουν στο δίκτυο των συνομήλικων (Lehnhart, 2009).

Οι περιπτώσεις sexting που μένουν αυστηρά εντός του πλαισίου της ερωτικής, ρομαντικής σχέσης δεν μελετήθηκαν σε βάθος από την έρευνα. Οι έφηβοι δε δήλωσαν ξεκάθαρα ότι το επέλεξαν οι ίδιοι και συχνά σε αυτές τις συνθήκες το sexting μένει αυστηρά εντός ζευγαριού. Το επίκεντρο της έρευνας αυτής είναι η κοινωνική ορατότητα του sexting, οι κοινωνικές διαστάσεις που αυτό παίρνει και η πιθανή θυματοποίηση που απορρέει από αυτό. Όλες οι αφηγήσεις για την πρακτική sexting αφορούσαν τη διαρροή φωτογραφιών κοριτσιών, τη στιγμή που δεν υπήρχε συζήτηση για ανάλογες φωτογραφίες από αγόρια που θα θεωρούνταν σεξουαλικού περιεχομένου ή «προκλητικές». Οι έρευνες για την εφηβική σεξουαλικότητα των αγοριών, μέσα από τις αυτο-αναπαραστάσεις των ίδιων, είναι ελάχιστες (García-Gómez, 2019) και για τον λόγο αυτό είναι δύσκολα προσεγγίσιμη η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν οι γυμνές φωτογραφίες αγοριών. Φαίνεται ότι οι γυμνές φωτογραφίες αγοριών δε διαδίδονται, αλλά ακόμα και όταν αυτό συμβαίνει, προσεγγίζονται ως διασκεδαστικές και αστείες (Setty, 2020). Η νεανική κουλτούρα του sexting αντικατοπτρίζει και ενισχύει την πεποίθηση ότι η σεξουαλικότητα των νέων αγοριών είναι φυσική, ενεργή και νόμιμη, ενώ τα κορίτσια παραμένουν παθητικά και σε κίνδυνο (Dobson & Ringrose, 2016; Hasinoff, 2015).

Τα αγόρια είναι αυτά που λαμβάνουν τις φωτογραφίες και αυτά που πιέζουν τα κορίτσια για την παραγωγή και την αποστολή των φωτογραφιών (Jørgensen et

αί., 2019). Αυθόρμητα στις αφηγήσεις τους τα παιδιά αναφερόντουσαν σε φωτογραφίες κοριτσιών, αν και οι ερωτήσεις δεν προσδιόριζαν το φύλο. Ακόμα και όταν έπρεπε να τοποθετηθούν ως προς τις προκλητικές φωτογραφίες αγοριών, φάνηκε να μην είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τότε ένα αγόρι γίνεται «προκλητικό». Η προκλητικότητα των αγοριών φαίνεται να είναι αδιάφορη ή ακόμα και ανύπαρκτη. Ακόμα και αν στέλνουν τα αγόρια γυμνές φωτογραφίες αυτό δε φαίνεται να αφορά κανέναν. Τα αγόρια δεν μπορούν να γίνουν εύκολα προκλητικά και δεν υπάρχει κανένα ενδιαφέρον να μοιραστούν αυτές οι φωτογραφίες.

Ερ.: Πιστεύεις ότι αντιμετωπίζεται διαφορετικά μια φωτογραφία ενός γυμνού κοριτσιού και ενός γυμνού αγοριού;

Φαίη: Συνήθως η φωτογραφία του γυμνού αγοριού δε θα έχει τόσο έμφαση σε εμάς αλλά κάποιου κοριτσιού θα γίνει θέμα.

Ερ.: Και από τα αγόρια και από τα κορίτσια;

Φαίη: Ναι.

...

Δημήτρης: Εντάξει το τι συμβαίνει είναι πιστεύω ότι για κάποιο λόγο θεωρούμε πιο εύκολα προκλητική μια κοπέλα παρά ένα αγόρι και είναι λυπηρό αυτό να το βλέπεις. Γιατί ρε φίλε είναι ουσιαστικά διπλά στάνταρς. Δηλαδή μπορεί να ανεβάσουν την ίδια φωτογραφία με τον ίδιο ρουχισμό, αλλά ταυτόχρονα το κορίτσι για κάποιο λόγο, για κάποιο νοητό λόγο στο πίσω μέρος του μυαλού σου να θεωρείται πιο προκλητικό.

Όλα τα αγόρια και αρκετά κορίτσια ανέφεραν περιπτώσεις διαρροής γυμνών ή ημίγυμνων φωτογραφιών, και οι περισσότεροι/ες δήλωσαν ότι έχουν δει τέτοιες φωτογραφίες, χωρίς απαραίτητα να τις έχουν αποθηκευμένες στο κινητό τους. Τα ίδια τα κορίτσια επέλεξαν συχνά να μιλούν σε τρίτο πρόσωπο και να μην προσωποποιούν τις αφηγήσεις τους σε σχέση με το sexting. Για τον λόγο αυτό φάνηκε να είναι ιδιαίτερα δύσκολο για τις ίδιες να αποκαλύψουν αν επιλέγουν προσωπικά το sexting, κυρίως αν το υλικό αυτό έχει διαρρεύσει και δεν υπήρξε καμία τέτοια αποκάλυψη. Στο παρακάτω απόσπασμα, ο Θάνος μιλώντας για το sexting, εξηγεί ότι τα αγόρια του λένε ότι λαμβάνουν φωτογραφίες, ενώ τα κορίτσια δεν παραδέχονται ότι έχουν στείλει.

Ερ.: Σου έχει τύχει να σου πούνε φίλες σου ότι έχουν στείλει, ή φίλοι σου ότι έχουν λάβει τέτοιες φωτογραφίες;

Θάνος: Ναι.

Ερ.: Απλά δε διαδόθηκαν;

Θάνος: Όχι, βασικά μου είχαν πει ότι είχαν λάβει (φωτογραφίες).

Τώρα ότι έχουν στείλει δεν... κανείς δεν το λέει.

Τρεις από τους συνεντευξιαζόμενους αποκάλυψαν ότι έχουν λάβει οι ίδιοι αποκλειστικά τέτοιες φωτογραφίες στο κινητό τους, μόνο ο ένας στα πλαίσια της ερωτικής/ρομαντικής σχέσης²³. Από τον τρόπο που τίθεται η ερώτηση ο/η συνεντευξιαζόμενος/η έχει το περιθώριο να απαντήσει προσωπικά αν το επιλέξει ή γενικά. Επιλέγουν σε μεγάλο βαθμό να μιλούν σε τρίτο πρόσωπο και να μην το προσωποποιούν, κάτι το οποίο έγινε σεβαστό κατά την ερευνητική διαδικασία.

Ερ.: Σου έχει τύχει να λάβεις εσύ τολμηρή φωτογραφία να σου στείλει κάποια;

Αναστάσης: Ναι.

Ερ.: Πώς το χειρίστηκες;

Αναστάσης: Τι εννοείς; Εννοώ δεν έκανα κάτι.

Ερ.: Ήταν η κοπέλα σου;

Αναστάσης: Ήταν η κοπέλα μου.

Βλέπουμε ότι το sexting μπορεί να λάβει χώρα στα πλαίσια της ερωτικής/ρομαντικής σχέσης με όρους εμπιστοσύνης και εχεμύθειας, αλλά μπορεί να αποτελεί και μέσο προσέλκυσης κάποιου αγοριού χωρίς να προϋπάρχει διαπροσωπική σχέση. Εδώ, ο Αλέξης εκμυστηρεύεται ότι έχει λάβει μέχρι στιγμής από έξι διαφορετικές κοπέλες φωτογραφίες, χωρίς να έχει ερωτική σχέση με κάποια από αυτές, ενώ υπογραμμίζει ότι είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη αυτή η πρακτική.

Αλέξης: Τολμηρές φωτογραφίες, κατά έκπληξη μου τα τελευταία τρία χρόνια είναι πάρα πάρα πολλές. Και έτυχε μου πάρα πολλά, κάποιες κοπέλες... εστέλναν μου εμένα φωτογραφίες γυμνές και ξέρω εγώ και

²³ Από τα δεδομένα προκύπτει ότι έχει λάβει και κορίτσι φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου άλλου κοριτσιού, όμως αυτό έγινε στα πλαίσια της διαρροής όχι αποκλειστικά.

πιστεύαν ότι ήταν ο τρόπος που να... που να τες δω και να με ρίξουν τάχα. Να τις βρω ελκυστικές και ξέρω εγώ. Και στείλαν μου πάνω από έξι κοπέλες ως τωρά, γυμνό περιεχόμενο στις φωτογραφίες τους και ξέρω εγώ.

Ερ.: Που δεν ήταν κοπέλες σου.

Αλέξης: Ναι που δεν ήταν κοπέλες μου.

Ερ.: Τις ήξερες;

Αλέξης: Τις ήξερα απλά, αλλά ήταν πολλά ξεκάρφωτα τα πράγματα. Ας πούμε στείλαν μου «hi τι κάνεις;» και ξέρω εγώ και μετά έστειλαν μου μια φωτογραφία που ήταν στο μπάνιο, δαμέ που κάνουν μπάνιο, ρωτούσα τες και εγώ τι κάνεις και βγάζαν μου που κάναν μπάνιο μια φωτογραφία γυμνή ας πούμε και ξέρω εγώ.

Ερ.: Στην οποία φαινόταν και το πρόσωπο και το σώμα;

Αλέξης: Και το πρόσωπο και το σώμα. Εντάξει επειδή εγώ είμαι τέτοιος χαρακτήρας που δε θα την έκανα χρήση, νομίζω έστειλαν μου και αρκετές επειδή ξέραν ότι δε θα το έκανα χρήση, δεν ήταν να το δείξω στους φίλους μου. Νομίζω ούτε στους φίλους μου ελάλουν ποια μου έστειλε, επειδή δεν ήθελα να, επειδή θα άλλαζε η άποψη τους άμα το ξέρει κάποιος να το πει και αλλού και νομίζω είσαστε η πρώτη που το λαλώ, ότι έγινε τούτο το πράγμα.

Από το παραπάνω απόσπασμα, προκύπτει ότι υπάρχει μια «κανονικότητα» στον τρόπο που γίνεται αυτή η πρακτική. Παρουσιάζεται σαν κάτι συνηθισμένο και διαδεδομένο στους κύκλους ομηλικών. Παρόλο που ο Αλέξης θεωρεί ότι είναι κάτι παράξενο, χρησιμοποιεί τη λέξη «ξεκάρφωτα», την ίδια στιγμή αναγνωρίζει ότι είναι ένα νέος τρόπος φλερτ. Ο Αλέξης αναγνωρίζεται από τις κοπέλες που επέλεξαν να στείλουν φωτογραφίες ως δυνάμει ερωτικός/σεξουαλικός σύντροφος. Παρόλα αυτά, η πρακτική αυτή δε συνάδει με τον τρόπο που ο ίδιος αντιλαμβάνεται τις ανθρώπινες και ερωτικές σχέσεις. Επιπλέον, έχει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίστηκε αυτές τις φωτογραφίες. Αντιλαμβάνεται ότι η διαρροή σημαίνει χρήση και επέλεξε, όπως λέει, να μην το μοιραστεί με κανέναν και να προστατεύσει τα συγκεκριμένα κορίτσια. Δεν αναφέρεται στη νομική διάσταση, ότι δηλαδή είναι παράνομο να τις στείλει σε τρίτο πρόσωπο, αλλά στην προσωπική του ηθική. Να αναφέρουμε εδώ, ότι ο Αλέξης είναι ο star του σχολείου και ιδιαίτερα δημοφιλής σε αγόρια και κορίτσια, κάτι που του προσδίδει κοινωνικό κεφάλαιο. Στη συνέντευξη ήταν

ιδιαίτερα ομιλητικός και ανοιχτός και έδειξε ότι είχε μια γενικότερη ιδέα των κοινωνικών δυναμικών στο σχολείο σε σχέση με τα άλλα παιδιά.

Από την άλλη πλευρά, η διάδοση τέτοιων φωτογραφιών λειτουργεί διαφορετικά για τα κορίτσια που αναπαρίστανται στις φωτογραφίες, δημιουργώντας ένα δίπολο ανάμεσα στα κορίτσια που το επιλέγουν και σε αυτά που το απορρίπτουν. Το επιχείρημα αυτό ενισχύεται από το μοτίβο της «ήσυχης κοπέλας», το οποίο επανέρχεται συνεχώς. Τέσσερις συνεντευξιαζόμενοι, οι τρεις αγόρια, ανέφεραν ότι είδαν φωτογραφίες μιας κοπέλας που δεν το περίμεναν από αυτή γιατί ήταν «καλό κορίτσι» και τα καλά κορίτσια δεν επιλέγουν το sexting.

Δημήτρης: Ναι είναι κάτι που συμβαίνει. Εννοώ, πολλές φορές έφτασαν στα χέρια μου, όχι δεν μου έχουν στείλει προσωπικά, αλλά έχουν φτάσει στα χέρια μου ας πούμε τέτοιου είδους φωτογραφίες. Και από τη μία, ξέρω εγώ είναι από άτομο που ξέρεις και λες, εντάξει ρε φίλε δεν το περίμενα.

Έτσι, το sexting στις αφηγήσεις των εφήβων παρουσιάζεται ως μια επιλογή που κάνουν τα «προκλητικά» κορίτσια και έχουν ως απώτερο σκοπό την προσέλκυση αγοριών. Στις ερμηνείες των εφήβων φαίνεται να υπάρχει μια συσχέτιση του τρόπου με τον οποίο συμπεριφέρονται τα κορίτσια στα social media - κυρίως η επιλογή της αποστολής εικόνων σεξουαλικού περιεχομένου - και του τρόπου με τον οποίο συμπεριφέρονται στην ευρύτερη κοινωνική τους ζωή, στο σχολείο και τις παρέες ομηλικών. Η επιλογή αποστολής εικόνων σεξουαλικού περιεχομένου ερμηνεύεται συνήθως ως ευρύτερη σεξουαλική διαθεσιμότητα. Για τον λόγο αυτό, αποτελεί έκπληξη όταν οι φωτογραφίες που διαδίδονται δε συνάδουν με την ευρύτερη εικόνα κάποιων κοριτσιών.

Πέτρος: Συνήθως οι συγκεκριμένες κοπέλες φαίνεται ότι μπορεί να έστειλαν φωτογραφίες έτσι. Στο σχολείο ας πούμε μπορεί να ντύνονται προκλητικά.

Η παραπάνω αφήγηση ενισχύει την πεποίθηση των εφήβων, ότι το sexting αφορά τις «άλλες» κοπέλες - τις προκλητικές - όχι τις ήσυχες και κρίνεται κοινωνικά η κοπέλα που θα το επιλέξει. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το

sexting συνδέεται με την υποτιθέμενη σεξουαλική διαθεσιμότητα των κοριτσιών και για αυτό κρίνεται αυστηρά και δεν είναι αποδεκτό από τις «ήσυχες» κοπέλες, οι οποίες δε δίνουν, κατά τα άλλα, το μήνυμα ότι δε σέβονται τον εαυτό τους. Η διαθεσιμότητα αυτή δεν ορίζεται ως απελευθέρωση και χειραφέτηση, άλλα παίρνει αρνητικό πρόσημο και κριτικάρεται:

Ερ.: Τι συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις; Τι πάει λάθος;

Πέτρος: Το άτομο που τις έστειλε δε φαίνεται να είναι άτομο εμπιστοσύνης. Δεν το σκέφτηκαν σωστά πριν να το κάνουν. Δεν το σκεφτήκαν αρκετά. Έπραξαν... απλά για να το κάνουν, να το κάνουν επίτηδες απλά για να πιάσουν σημασία ή κάτι.

...

Ιωάννα: Πρώτα από όλα έχει θέμα αυτοεκτίμησης, το είπα και πριν. Δε σέβεσαι εσένα, άρα γιατί να σε σεβαστούν οι άλλοι αν το κάνεις αυτό. Και plus για να το κάνεις τούτο νιώθεις ότι δε σε αγαπούν. Για να το πάμε πιο βαθιά το θέμα.

Εντός ή εκτός σχέσης, το sexting στην προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί για τα κορίτσια και κυρίως με την επιλογή τους να ρισκάρουν να στείλουν μια γυμνή φωτογραφία, σχετίζεται με την αυτοπεποίθηση. Τα κορίτσια που επιλέγουν το sexting, συχνά ορίζονται από τους συνεντευξιαζόμενους ως κορίτσια με χαμηλή αυτοπεποίθηση που επιζητούν την προσοχή και «νιώθουν ότι δεν τις αγαπούν». Έτσι, οι εικόνες των κοριτσιών χρησιμοποιούνται για να υποτιμήσουν και να ντροπιάσουν τα κορίτσια, τη στιγμή που αγόρια και κορίτσια τις χαρακτηρίζουν ως άτομα χωρίς αυτοσεβασμό (Ringrose et al., 2013). Με αυτό τον τρόπο, η διαρροή των sexts είναι ένα μέσο για καταδίκη της «ένοχης» θηλυκότητας των κοριτσιών: το κάνουν γιατί δεν είναι ήσυχες, ή δεν έχουν αυτοεκτίμηση ή γιατί δεν τις αγαπά κανείς. Και ενώ η συζήτηση επικεντρώνεται στα κορίτσια, με τα αγόρια να κρίνονται εντελώς διαφορετικά, δε γίνεται καμία αναφορά στα διπλά στάνταρς (βλ. Albury et al., 2013; Ringrose et al., 2013) με τα οποία αντιμετωπίζονται τα αγόρια και τα κορίτσια, που ουσιαστικά δεν αναγνωρίστηκε από κανέναν συνεντευξιαζόμενο, πέρα από το παράθεμα παραπάνω, αυτό του Δημήτρη, για τον διαφορετικό τρόπο που κρίνονται τα ανδρικά και τα γυναικεία σώματα.

5.3 Γιατί sexting; Ρίσκο, επιπολαιότητα ή κανονικότητα;

Η επιλογή του sexting από τα κορίτσια και οι αιτιολογήσεις που δίνουν για την πρακτική αυτή, αποτελεί κεντρικό σημείο της διερεύνησης του φαινομένου. Δεδομένου του ότι δεν υπάρχει καμία αφήγηση κοριτσιού που να δηλώνει η ίδια ότι έστειλε φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου, η έρευνα προσέγγισε τον τρόπο που ερμηνεύουν γενικά, αγόρια και κορίτσια αυτή την επιλογή. Σημαντικός παράγοντας εδώ, είναι ότι ακόμα και αν κάποια από τις συνεντευξιαζόμενες είχε επιλέξει το sexting, θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να το αποκαλύψει σε κάποιον ενήλικα.

Στις επισκέψεις στο ΓΚΗΕ της Αστυνομίας, όπου συλλέξαμε πληροφορίες σε σχέση με το φαινόμενο του sexting, μεταξύ άλλων πληροφορηθήκαμε για την περίπτωση μιας κοπέλας (της οποίας διέρρευσε η φωτογραφία), η οποία ισχυριζόταν μέχρι την τελευταία στιγμή, και η ίδια και οι γονείς της, ότι η φωτογραφία είναι αποτέλεσμα μοντάζ. Οι γονείς έκαναν καταγγελία για hacking, ενώ τελικά αποδείχτηκε ότι το υλικό στάλθηκε από το ίδιο το κορίτσι. Ο τρόπος με τον οποίο παράχθηκαν οι φωτογραφίες, δεν αναιρεί τις επιπτώσεις της διάδοσης, όμως το κορίτσι δεν μπορούσε να πει την αλήθεια, ούτε στους γονείς της, ούτε στην Αστυνομία. Αυτό επιβεβαίωσε ακόμη μια φορά ότι ο ρόλος της ερευνήτριας είναι πολύ λεπτός, καθώς πρέπει να τηρηθούν τα όρια ασφαλείας και να μην έρθουν οι ανήλικοι/ανήλικες σε δυσάρεστη θέση, ενώ ταυτόχρονα να δημιουργηθεί ένα κλίμα ασφάλειας και εχεμύθειας. Τα περισσότερα παιδιά ανέφεραν ότι το αναμενόμενο - κυρίως όταν το sexting γίνεται εκτός σχέσης - είναι να διοχετευτεί η φωτογραφία στα social media. Παρόλο που οι συνέπειες βαραινουν μόνο τις κοπέλες, την ίδια στιγμή επιλέγουν να στείλουν τις φωτογραφίες.

Ερ.: Γίνεται; Είναι κάτι που βλέπεις ότι γίνεται;

Άρης: Ναι, ναι πάρα πολλά. Από τις κοπέλες, όχι από τα αγόρια. Παναγιά μου είναι πάρα πολλά όμως. Και κυκλοφορούν. Ας πούμε ήξερα μια κοπέλα, ένα ή δύο χρόνια πιο μικρή μου. Ήσυχη κοπέλα και έστειλε μου προχθές ο πατέρας μου γυμνή φωτογραφία και μου λέει ρε δεν το περίμενα από αυτή. Οπότε κυκλοφορούν. Μαθαίνεται ποιες είναι και ξεκίνησε πριν δυο - τρία χρόνια έντονα. Και ενώ το ξέρουν οι ίδιες οι κοπέλες συνεχίζουν και το κάνουν και μετά

ντρέπονται να βγουν έξω και ξέρω εγώ. Ε μην τη στέλνεις, ποιος ο λόγος να στείλεις;

Η αναφορά στην «ήσυχη κοπέλα» επανέρχεται, δημιουργώντας ερωτήματα για το πώς λειτουργεί η θηλυκότητα σε σχέση με το sexting. Το «δεν το περίμενα από αυτή», δείχνει ότι ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζει κάποιος τον εαυτό του δημιουργεί προσδοκίες ως προς τη σεξουαλικότητα του. Ποια είναι η ήσυχη κοπέλα και κυρίως ποια δεν είναι; Και ποια επιτρέπεται να στείλει φωτογραφίες και ποια όχι; Εδώ, οι αναπαραστάσεις της θηλυκότητας μπαίνουν στο μικροσκόπιο, με τα κορίτσια να πρέπει να ισορροπήσουν ανάμεσα στην ήσυχη κοπέλα και την άτακτη (;) κοπέλα. Μια φωτογραφία φαίνεται να είναι ικανή να σε χαρακτηρίσει και να σε μεταφέρει στην απέναντι πλευρά. Τα κορίτσια και πάλι καλούνται να βρουν τη χρυσή τομή του τρόπου με τον οποίο θα αναπαραστήσουν τον εαυτό τους, ώστε να μη χαρακτηριστούν αρνητικά. Για τα κορίτσια αυτό αποτελεί μια γνώριμη διαδικασία σε σεξιστικές κοινωνίες, όμως την εποχή των social media έγινε ακόμα πιο επικίνδυνη. Στην αφήγηση του Άρη, το sexting θεωρείται μια ριψοκίνδυνη επιλογή των κοριτσιών. Παρόλο που γνωρίζουν τον κίνδυνο, αποφασίζουν να στείλουν φωτογραφίες. Από την περιγραφή του προκύπτει ότι είναι ένα αρκετά συχνό φαινόμενο, ενώ δείχνει και τον τρόπο που διαδίδονται οι φωτογραφίες από το ένα αγόρι στο άλλο. Τα κορίτσια φαίνεται να παίρνουν την απόφαση να στείλουν τις φωτογραφίες, γνωρίζοντας το ενδεχόμενο διαρροής, γιατί, με κάποιον τρόπο, τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν είναι σημαντικότερα για τις ίδιες από τους κινδύνους.

Η ριψοκίνδυνη συμπεριφορά συχνά σχετίζεται με την εφηβική ηλικία και τις επιλογές των εφήβων. Η εφηβεία, γενικά, είναι μια περίοδος εξερεύνησης και ανακάλυψης, όπου οι έφηβοι αυτονομούνται και αναλαμβάνουν την ευθύνη των αποφάσεων τους (Furstenberg, 2000). Οι αποφάσεις αυτές είναι συχνά ριψοκίνδυνες και σχετίζονται με την επιλογές που κάνουν για την υγεία και την ευημερία τους (Harris et al., 2002). Επιπλέον, υπάρχει μια σύνδεση ανάμεσα στη δημοτικότητα και την επικίνδυνη συμπεριφορά των εφήβων (π.χ. το κάπνισμα, η επικίνδυνη σεξουαλική συμπεριφορά), αλλά και τη συμμετοχή σε αντικοινωνικές δραστηριότητες (π.χ., εκφοβισμός, παραβατικότητα) (βλ. Andreou, 2006; La Greca et al., 2001; Staff & Kreager, 2008; Vanden Abeele et al., 2014). Η επιλογή του sexting δηλαδή, σχετίζεται με την έννοια του popularity που είναι ιδιαίτερα σημαντική στην εφηβική κουλτούρα (Vanden Abeele et al., 2014). Στο πλαίσιο αυτό, η επιλογή του sexting – κυρίως εκτός

ασφαλούς πλαισίου - θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μια ριψοκίνδυνη επιλογή, που συνδέεται με τη δημοτικότητα των κοριτσιών, και φαίνεται να σχετίζεται με την ικανότητά τους να βρουν ερωτικό σύντροφο. Η ελκυστικότητα του ατόμου που αναπαρίσταται στις φωτογραφίες είναι ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας. Οι συνέπειες του sexting φαίνεται να είναι πιο ήπιες αν η φωτογραφία που διαρρέει αναπαριστά μια ελκυστική εικόνα (Jørgensen et al., 2019). Η διάδοση μιας φωτογραφίας μπορεί να κάνει το κορίτσι αυτόματα ελκυστικό και πιο δημοφιλές. Ακόμα και οι κοπέλες που δεν ακολουθούν τα κοινωνικά αποδεκτά πρότυπα ομορφιάς, μέσω του sexting μπορούν να προσελκύσουν ερωτικά συνομηλίκους που δε θα μπορούσαν να προσελκύσουν με άλλο τρόπο, κάτι που πετυχαίνουν, ουσιαστικά, μέσα από τη σεξουαλικοποίηση τους.

Εκτός από ριψοκίνδυνη επιλογή, το sexting μπορεί να λειτουργεί και ως ένα στάδιο εξέλιξης της σχέσης πριν τη σεξουαλική επαφή. Η εφηβεία είναι μια περίοδος όπου μπορεί οι νέοι να πειραματίζονται με τη σεξουαλικότητα τους (Gewirtz-Meydan et al., 2018). Παρόλα αυτά, μέσα σε ένα ασφαλές πλαίσιο εμπιστοσύνης, τα κορίτσια μπορούν να μοιραστούν πληροφορίες με διαφορετικό τρόπο και να νιώθουν ασφαλή. Η διαρροή τους σπάει το πλαίσιο της εμπιστοσύνης ανάμεσα στο ζευγάρι και σχετίζεται με τις συνέπειες που ακολουθούν (Jørgensen et al., 2019).

Ερ.: Ξέρεις φίλους ή έχεις λάβει και εσύ έτσι φωτογραφίες λίγο πιο τολμηρές ή και χωρίς ρούχα;

*Ανδρέας: Ναι. [...] (Φαίνεται να προβληματίζεται για το τι θα απαντήσει)
Πολλά σπάνια αλλά μου έτυχε.*

Ερ.: Τι είναι συνήθως αυτές οι κοπέλες; Κοπέλες των φίλων σου ή και δικιά σου ή είναι...

Ανδρέας: Όχι, δεν είναι, μπορεί και άγνωστες που απλά δεν τις πειράζει να στέλνουν.

Ερ.: Τι γίνεται συνήθως με αυτές τις φωτογραφίες;

Ανδρέας: Συνήθως με αυτές τις φωτογραφίες κάποιος να τις ανεβάσει στο Facebook ή κάπου για να την περιπαίξει την κοπέλα.

Το «δεν τις πειράζει να στείλουν», που αναφέρει ο Ανδρέας, δε δείχνει απαραίτητα άγνοια κινδύνου, αλλά μια ριψοκίνδυνη συμπεριφορά, γιατί σύμφωνα με τις αφηγήσεις το σύννητες, στις εκτός ασφαλούς πλαισίου σχέσεις, είναι οι φωτογραφίες να διαδίδονται και μάλιστα, σύμφωνα με τον Ανδρέα,

δημόσια στο Facebook. Είναι, επίσης, ενδιαφέρον το γεγονός, ότι η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από την επιθυμία των κοριτσιών να στείλουν τις φωτογραφίες αυτές και όχι στην επιθυμία των αγοριών να τις χρησιμοποιήσουν ή να τις προωθήσουν. Σχετίζεται ίσως με την ευρύτερη διάσταση των έμφυλων στερεοτύπων, όπου τα αγόρια έχουν μια διαρκή σεξουαλική επιθυμία, ενώ τα κορίτσια που συμπεριφέρονται αντίστοιχα χαρακτηρίζονται «τσούλες» (sluts) (βλ, García-Gómez, 2018; Ringrose et al., 2013; Ringrose & Renold, 2012). Επιβεβαιώνεται ξανά το γεγονός ότι η γυναικεία κρίνεται αρνητικά, ενώ η αντρική επιθυμία θεωρείται νομιμοποιημένη από τη φύση της.

Στις περιπτώσεις που το sexting επιλέγεται εντός σχέσης, χρησιμοποιείται συχνά από τους/τις συμμετέχοντες η έννοια της εμπιστοσύνης, σε συνάρτηση με το sexting. Στα πλαίσια της ερωτικής/ρομαντικής σχέσης επανέρχεται συχνά στις αφηγήσεις η εμπιστοσύνη, ακόμα και στο στάδιο της παραγωγής των φωτογραφιών αυτών.

Άρης: Αν στείλει στο φίλο της για μένα έχει μια λογική. Εννοώ εντάξει, είναι εφηβεία, μπορεί να είναι δύσκολο να προχωρήσουν ολόισια, οπότε να έχουν μια ιδέα ο ένας για τον άλλον οκ. Αλλά πρέπει να του έχεις εμπιστοσύνη. Από τη στιγμή που διαρρέουν όλες ε πρέπει να καταλαβαίνεις ότι δεν μπορείς να έχεις εμπιστοσύνη έκανε το από κοντά, δε χρειάζεται να στείλεις.

Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο προβάλλεται η εμπιστοσύνη, είναι κάπως μονόπλευρος. Τα κορίτσια είναι αυτά που πρέπει να επιλέξουν ποιον μπορούν να εμπιστευονται και ποιον όχι και εκεί επικεντρώνεται κυρίως η συζήτηση, με την ευθύνη να βαραίνει κυρίως το κορίτσι και δευτερευόντως το αγόρι ή και τους δύο.

Ερ.: Ποιος φταίει σε αυτές οι περιπτώσεις νομίζεις;

Παύλος: Και οι δύο. Γιατί ο ένας έστειλε τη δική του φωτογραφία και δεν έπρεπε και ο άλλος χάλασε εκείνο το point of trust το οποίο είχαν και για αυτό φταίνε και οι δύο.

Ερ.: Είναι κάτι που το σκέφτονται τα παιδιά, ότι μπορεί αν ξεφύγει από τα όρια και να το μάθει... όλο το σχολείο ή είναι από αφέλεια;

Παύλος: Έχει κάποιους που είναι πιο cautious με τέτοια θέματα, έχει κάποιους που απλώς το στέλνουν από αφέλεια, χωρίς να το σκεφτούν.

Οι παρακάτω αφηγήσεις της Βέρας και του Αναστάση, περιγράφουν γλαφυρά τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να λειτουργήσει η πρακτική αυτή. Τόσο κατά τη διάρκεια παραγωγής, όσο και σε σχέση με τη διαρροή, το sexting μπορεί να λειτουργήσει ξεκάθαρα ως «πίεση» προς το κορίτσι. Η «πίεση» αυτή μπορεί να λάβει χώρα με δύο τρόπους. Αρχικά, με εκβιασμό του κοριτσιού για να παράγει κι άλλες τέτοιες φωτογραφίες, ώστε να μην κινδυνεύσει να διαρρεύσουν φωτογραφίες που έχει στείλει ήδη ή ως ένα είδος εκδίκησης μετά το τέλος της σχέσης. Η συζήτηση επανέρχεται συνέχεια στο ότι το κορίτσι πιέζεται και όχι ότι το αγόρι ασκεί πίεση. Στις παρακάτω περιπτώσεις, οι δύο έφηβοι αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να λειτουργήσει το sexting.

Βέρα: ...πήγα μετά να της μιλήσω και να της το πω. Πρώτα για να την προειδοποιήσω, να την προστατεύσω από το ότι μπήκε ξανά στο σχολείο αυτό το θέμα, δηλαδή ξανά ήρθε... Γιατί δεν το ήξερε. Οπότε αν ήμουν εγώ στη θέση της και μάθαιναν κάτι τέτοιο στο σχολείο μου και εγώ δεν είχα ιδέα, θα ήταν πάρα πολύ άσχημο. Οπότε πήγα να της το πω να το ξέρει και μετά προσπάθησα να συζητήσω μαζί της να δω τι έγινε. Για να καταλάβω γιατί έκανε τέτοιο πράγμα, γιατί δε θα περίμενα ποτέ να κάνει κάτι τέτοιο, όσο την ήξερα σαν χαρακτήρα. Και μου εξήγησε πως ήρθε η κατάσταση, μου είπε ότι το μετάνιωσε πάρα πολύ. Έγινε μόνο εκείνη τη φορά και κατάλαβα περίπου πως έγινε και παρασύρθηκε να το πω, αν και δεν ξέρω κατά πόσο το δικαιολογώ σαν πράξη. Αλλά μου εξήγησε τη λογική, πως ήρθαν τα πράγματα και μπήκε στη διαδικασία να κάνει αυτό το πράγμα. Μου είπε ότι το μετάνιωσε την ίδια στιγμή που έστειλε τη φωτογραφία, δεν είχε ιδέα ότι θα διαδοθεί στο άτομο που την έστειλε.

Ερ.: Του είχε εμπιστοσύνη δηλαδή.

Βέρα: Ναι.

Ερ.: Εκβιάστηκε για να το κάνει, πείστηκε;

Βέρα: Ναι, ναι. Την πίεσε το συγκεκριμένο άτομο και έκανε αυτό το πράγμα.

...

Αναστάσης: Υπάρχουν περιπτώσεις που μπορεί να το στείλει απλώς έτσι για να δείξει κάτι ή υπάρχουν περιπτώσεις που τις ζητούν και πιέζουν. Υπάρχουν περιπτώσεις που τους λένε ή να σε χωρίσω ή να μου στείλεις. Υπάρχουν αυτά.

Φαίνεται από τις αφηγήσεις να αναγνωρίζουν οι έφηβοι ότι η επιλογή να δημιουργηθεί μια τέτοια φωτογραφία και να σταλεί στον ερωτικό σύντροφο δεν είναι πάντα απλή και αυθόρμητη. Στα παραπάνω αποσπάσματα και οι δύο (αγόρι και κορίτσι) επιβεβαιώνουν ότι η «πίεση» ή/και ο εκβιασμός είναι συνθήκες που συνδέονται με το sexting. Τα κορίτσια είναι πολύ πιο πιθανό από τα αγόρια να δεχτούν πίεση για να στείλουν sexts (Burén & Lunde, 2018). Πολλές φορές υπάρχει πίεση για να παραχθούν οι φωτογραφίες αυτές, χωρίς όρους συναίνεσης. Κατ' επέκταση, η αποστολή των φωτογραφιών αυτών μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο ελέγχου και χειραγώγησης των κοριτσιών. Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις της Αστυνομίας, αλλά και του ποινικολόγου που συμμετείχε στο focus group, η πίεση είναι πολύ σχετική έννοια και δύσκολο να αποσαφηνιστεί το τι ακριβώς είναι πίεση για τον καθένα. Ο εκβιασμός από την άλλη, σύμφωνα πάλι με πληροφορίες που συλλέχθηκαν από την επαφή μας με την Αστυνομία, μπορεί να γίνει ή για περισσότερο υλικό, έξτρα βίντεο κτλ. ή για σωματική επαφή (σεξ) και αυτές είναι και οι περιπτώσεις όπου οι κοπέλες που δέχτηκαν απειλές προχωρούν άμεσα σε καταγγελία.

Γενικότερα, οι θετικές ή οι αρνητικές εμπειρίες του sexting συνδέονται με την έννοια της συναίνεσης (Albury & Crawford, 2012) και με το εάν αυτή δόθηκε τόσο για την αποστολή, όσο και για τη διάσωση του υλικού που δημιουργήθηκε. Όπως προέκυψε, η έννοια αυτή δεν είναι αναγνωρίσιμη ευρέως από τους εφήβους και δεν την χρησιμοποιούν στις αφηγήσεις τους. Επίσης, δεν αναγνωρίζεται η αναγκαιότητά της. Στα βιωματικά εργαστήρια που έλαβαν χώρα στο αστικό και αγροτικό σχολείο, ο εκπαιδευτής Δρ. Θεοδώρου, έκανε εκτενή αναφορά στη συναίνεση, στη σημασία και την ερμηνεία της. Φάνηκε ότι η πλειονότητα των παιδιών δε γνώριζαν την έννοια, αλλά ούτε τη σημασία που έχει στις διαπροσωπικές σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, στο βιωματικό εργαστήριο που έλαβε χώρα στο αγροτικό σχολείο, μόνο ένα κορίτσι από το σύνολο της ομάδας γνώριζε την έννοια της συναίνεσης. Οι υπόλοιποι πληροφορήθηκαν για αυτήν κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου. Όμοια, στο εργαστήριο του αστικού σχολείου έγινε μια απόπειρα να δοθούν ορισμοί, αλλά ήταν σαφές ότι τα παιδιά δεν κατανοούσαν σε βάθος τη σημασία της

συναίνεσης στις προσωπικές τους σχέσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι αφηγήσεις παρακάτω, που αναφέρονται στη συναίνεση ευρύτερα και όχι αποκλειστικά στο sexting.

Ερ.: Ως προς τη συναίνεση, μπορούμε να πούμε ότι τα κορίτσια ξέρουν πότε να πουν όχι;

Φαίη: Νομίζω ξέρουν αλλά φοβούνται. Φοβούνται να απορρίψουν κάποιο αγόρι. Μπορεί το αγόρι να θέλει και για να μην στεναχωρήσουν το αγόρι να υποκύψουν.

...

Ερ.: Η συναίνεση είναι ένα μεγάλο κομμάτι; Το να ξέρεις πότε μπορείς να πεις όχι;

Έλσα: Ναι επειδή πολλές κοπέλες που γνωρίζω προσωπικά... απλά δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν τον φίλο τους. Εννοώ, αφού αν του έλεγα όχι θα με χώριζε, ενώ δεν είναι έτσι. Πρέπει να ξέρεις και τα όρια σου και τα όρια του άλλου. Εννοώ αν του έλεγες όχι θα σε χώριζε σημαίνει ότι δε σε αγαπάει πραγματικά, οπότε γιατί να τον έχεις στη ζωή σου;

Στα παραδείγματα αυτά φαίνεται η δυσκολία των κοριτσιών να υπερασπιστούν τις επιθυμίες, αλλά και στην αλληλεπίδρασή τους με τον ερωτικό σύντροφο. Να αναφερθεί εδώ, ότι σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία (Amnesty International, 2021), 1 στις 20 γυναίκες στην ΕΕ, 15 ετών και άνω, έχει βιαστεί, περίπου 9.000.000 γυναίκες. Σύμφωνα με την Αστυνομία Κύπρου (χ.χ.) και τις στατιστικές για τη υποθέσεις σοβαρού εγκλήματος από το 2019 μέχρι το 2021, αναφέρεται ότι το 2019 κατοχυρώθηκαν 16 υποθέσεις βιασμών, 27 υποθέσεις το 2020 και 54 υποθέσεις το 2021. Η αύξηση των υποθέσεων που καταγγέλλονται είναι αξιοσημείωτη, ενώ είναι ξεκάθαρο ότι δε φτάνουν όλες οι υποθέσεις βιασμού στην Αστυνομία (βλ. Jordan, 2004; Hohl & Stanko, 2015). Στις αφηγήσεις, η ρευστή γραμμή με την οποία τα κορίτσια αντιλαμβάνονται τη συναίνεση, διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τις συντροφικές σχέσεις και αλληλεπιδρούν μέσα σε αυτές, αλλά και την κοινωνική πίεση που μπορεί να δέχονται. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που ακολουθεί:

Βέρα: Κάτι που έχω ακούσει πολλές φορές είναι να πιεστεί η κοπέλα να προχωρήσει, αυτό το έχω ακούσει πάρα πολλές φορές και είναι πάρα πολύ άσχημη εμπειρία για τα άτομα αυτά. Εγώ έτυχε να ξέρω δύο περιπτώσεις, η μία κοπέλα έμεινε με τον φίλο της αλλά για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν ξανά υπήρξε κάποια επαφή μέχρι να το ξεπεράσει ψυχολογικά. Δηλαδή ήταν άσχημη εμπειρία στο τέλος. Και η άλλη κοπέλα που ξέρω ήταν χάλια, πέρασε πάρα πολύ δύσκολα και αναγκάστηκε, μίλησε στους γονείς της, ήταν πολύ μικρή σχετικά. Αυτό πιστεύω είναι πολύ συχνό, το έχω ακούσει αρκετές φορές όσον αφορά την πίεση. [...] Ναι και δυστυχώς υπάρχει γενικά πίεση, όχι μόνο στο να προχωρήσει μια κοπέλα, γενικά στο να κάνει πράγματα. Δηλαδή βλέπω ότι υπάρχει μια αίσθηση, σε εμάς τις κοπέλες της ηλικίας μου και πιο μικρές, ότι δε γίνεται να μην κάνεις αυτά τα πράγματα σε αυτή την ηλικία. Θα έπρεπε ήδη να έχει κάνει αυτά τα πράγματα. Δηλαδή, θα σε αφήσει αν δε δεχτείς να κάνεις κάποια πράγματα, γιατί δε γίνεται να μην το κάνεις αυτό.

Ερ.: Άρα πιέζεσαι να έχεις σεξουαλικές σχέσεις χωρίς να θες γιατί αυτό κάνουν όλοι;

Βέρα: Ναι γιατί δεν μπορείς να μείνεις πίσω.

Στην αφήγηση της Βέρας είναι σαφές ότι αναγνωρίζει και αντιλαμβάνεται την έννοια της συναίνεσης ουσιαστικά κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Στην αφήγηση της όμως, περιγράφει δύο περιπτώσεις κακοποίησης, ακόμα και αν δεν τις ονομάζει ή δεν τις ερμηνεύει ως βιασμό. Καταλαβαίνει ότι η πίεση δεν είναι αυτό που θα έπρεπε να δέχονται τα κορίτσια, αλλά δεν μπορεί να συνδέσει αυτή τη συμπεριφορά με κακοποιητική συμπεριφορά. Η πίεση που βιώνουν τα κορίτσια, θέλοντας να μη δυσαρεστήσουν τον φίλο τους, είναι κατά τη γνώμη της και μέρος μιας ευρύτερης κοινωνικής πίεσης. Πρόκειται για ξεκάθαρη έμφυλη βία που, όμως, τα κορίτσια συχνά, όπως και στην παραπάνω αφήγηση, δεν είναι σε θέση να ονομάσουν.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι κοπέλες που επιλέγουν το sexting πιστεύουν ότι είναι ασφαλές και ότι συμβαίνει με όρους εμπιστοσύνης. Σε καμία αφήγηση δεν αναφέρθηκε ότι η κοπέλα ρωτήθηκε και συναίνεσε στην προώθηση της φωτογραφίας, παρόλα αυτά σύμφωνα με τους περισσότερους συνεντευξιαζόμενους ο κίνδυνος της διαρροής είναι γνωστός. Τα τελευταία χρόνια όμως, πολλοί ερευνητές άρχισαν να συζητούν τη διαρροή φωτογραφιών

σεξουαλικού περιεχομένου χωρίς συναίνεση ως μια μορφή σεξουαλική βίας ή/και κακοποίησης (Henry & Powell, 2016; Walker & Sleath, 2017). Λαμβάνοντας υπόψη ότι φωτογραφία διαδίδεται σε άλλα άτομα εν αγνοία των κοριτσιών και σε συνδυασμό με την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη που πιθανόν να ένιωθε μια κοπέλα εντός σχέσης, η διαρροή παίρνει διαφορετική διάσταση, καθώς το κορίτσι κατά κάποιον τρόπο εξαπατάται, γιατί πιστεύει ότι το sexting γίνεται με όρους εχεμύθειας.

Μαρία: Άκουσα διάφορα. Βασικά οι κορούες νομίζουν ότι αν το στείλουν στο Snapchat δε θα το ξανά δει ποτέ κανένας. Αλλά αρκετές φορές που απλά βγάζουν βίντεο από πάνω. Γιατί στο Snapchat μόνο μια φορά μπορεί να το δεις. Απλά βγάζουν βίντεο από πάνω.

Ερ.: Δεν μπορείς να κάνεις screen shot εκείνη τη φορά που το βλέπεις;

Μαρία: Όχι γιατί το δείχνει στον άλλον. Άρα είπαν μου πολλοί, ότι έχει το τηλέφωνο εκείνου που το στείλαν και έχει κάποιον άλλον που βγάζει από πάνω τη φωτογραφία ή το βίντεο. Ή ξέρω που έστειλε στον φίλο της και όταν χώρισαν εκείνος τις έστειλε παντού. Ή ξέρω ότι μια κοπέλα απλά το έστειλε σε κάποιον που ούτε καν ήξερε και εκείνος πήγε και τις έδειξε παντού, γιατί θεώρησε ότι είναι αστείο και την περιπαίξε.

Σε αυτή την αφήγηση γίνεται αναφορά και για περιπτώσεις εντός και εκτός σχέσης. Η διαρροή μπορεί να συμβεί με πολλούς τρόπους: απευθείας αποστολή σε τρίτο(-α) πρόσωπο(-α), ανέβασμα σε online πλατφόρμα ή δια ζώσης διαρροή, να δείξει δηλαδή κάποιος, σε αυτούς που είναι κοντά του τη φωτογραφία που έχει στο κινητό ή το tablet (Naezer & van Oostehoot, 2021). Η αφήγηση παραπάνω δίνει μια ακόμα διάσταση στο τεχνικό κομμάτι της διαρροής. Γνωρίζοντας ότι η φωτογραφία μπορεί να προβληθεί μόνο μια φορά στο Snapchat²⁴ και για λίγα μόνο δευτερόλεπτα, τα κορίτσια επιλέγουν να στείλουν μια φωτογραφία σεξουαλικού περιεχομένου, θεωρώντας ότι είναι εντός του ασφαλούς πλαισίου που παρέχει η τεχνολογία. Χρησιμοποιώντας και

²⁴ Mobile messaging application ιδιαίτερα διαδεδομένο στους εφήβους κατά τη χρονική περίοδο που έγινε η συλλογή των δεδομένων.

πάλι την τεχνολογία, η φωτογραφία αυτή αποθηκεύεται σε μια άλλη συσκευή, τρίτου προσώπου, εν αγνοία της κοπέλας που την έστειλε. Έτσι, το sexting ξεφεύγει από τα πλαίσια της ερωτικής/ρομαντικής σχέσης και γίνεται ορατό κοινωνικά. Στην ίδια αφήγηση παρουσιάζεται και η εκδίκηση ως αιτία διαρροής, κάτι που επανήλθε και σε άλλα αποσπάσματα.

Σύμφωνα με τις αφηγήσεις, η εκδίκηση εισάγεται ως μια συμπεριφορά που συμβαίνει στα πλαίσια της ερωτικής/ρομαντικής σχέσης, μόνο όμως από την πλευρά των αγοριών. Η διάδοση των γυμνών φωτογραφιών λειτουργεί ως ένας τρόπος εκδίκησης της πρώην συντρόφου μετά τον χωρισμό (Van Ouytsel et al., 2017). Αυτό βέβαια συμβαίνει κυρίως ετεροχρονισμένα. Οι φωτογραφίες παραμένουν αποθηκευμένες στη βιβλιοθήκη του κινητού τηλεφώνου και το αγόρι επιλέγει να τις διαρρεύσει όταν η σχέση τερματιστεί, για λόγους εκδίκησης. Τα αγόρια εκδικούνται μέσω της διάδοσης των φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου, καθώς τα κορίτσια στιγματίζονται. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δίνουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί το sexting ως μέσω στιγματισμού (εξαιτίας της δυνατότητας της διαρροής των φωτογραφιών), καθώς δημιουργούν μια τεχνολογική δομή που «ελέγχει» τα άτομα που επιλέγουν το sexting (βλ. De Ridder, 2018; Dobson, 2015, 2019; Dobson & Ringrose, 2016). Για τα αγόρια δε, η δυνατότητα αυτής της εκδίκησης μπορεί να λειτουργήσει ως «ασφάλεια» ή «εγγύηση» για το ότι το κορίτσι δε θα τον «κακομεταχειριστεί» (π.χ. να τον παρατήσει πρώτη ή να μη δεχτεί να κάνει κάτι), αφού έχουν ένα μέσο αντίδρασης σε αυτό το ενδεχόμενο. Στο σύνολο των αφηγήσεων, οι κοπέλες κατά κάποιον τρόπο στιγματίζονται και πολλές φορές θυματοποιούνται την ίδια στιγμή που τα αγόρια μένουν, όχι μόνο ανεπηρέαστα από αυτή τη διαδικασία, αλλά μπορεί και να επωφελούνται, καθώς ανεβαίνει το κοινωνικό τους status (Harvey & Ringrose, 2015).

Ερ.: Είναι το ίδιο πιστεύεις μια τολμηρή φωτογραφία κοριτσιού και αγοριού;

Θάνος: Για μένα προσωπικά ναι, αλλά για κάποιους άλλους το αγόρι θα το θεωρήσουν ουάου, κοίτα τι έκανε, δείτε που έστειλε, ενώ της κοπέλας θα... θα την στιγματίσουν. Επειδή στην κοινωνία που ζούμε το αγόρι δε θα πάθει τίποτα, ενώ το κορίτσι θα στιγματιστεί και θα νιώθει ενοχές, γιατί την έστειλε.

Το παράδοξο στην περίπτωση της πρακτικής του sexting είναι ότι από τη μία μπορεί να είναι ένα σύμβολο στιγματισμού (stigma symbol), για το οποίο ο δημιουργός τους να ντρέπεται και την ίδια στιγμή ένα σύμβολο στάτους (status symbols) (De Ridder, 2018), όπως είδαμε πιο πάνω. Η πρακτική του sexting αφορά και τους δύο, όμως ο στιγματισμός της κοπέλας έρχεται σε συνάρτηση με τη φωτογραφία που έχει διαρρεύσει. Τα αγόρια φαίνεται να μένουν ανεπηρέαστα, καθώς οι δικές τους φωτογραφίες δε φαίνεται να έχουν αξία ή ακόμα και να μην είναι καν ορατές. Να σημειωθεί εδώ ότι τα αγόρια δεν αναγνώριζαν ούτε τις ηθικές ούτε τις νομικές συνέπειες που μπορεί να προκύψουν και σπάνια έρχονταν αντιμέτωποι με την Αστυνομία.

Ερ.: Πώς αντιμετωπίζεται κάτι τέτοιο; ...

Χριστίνα: Καταρχήν δεν μένει μεταξύ των δύο που ήταν στη συνομιλία. Μαθαίνεται και αλλού και μετά μπορεί να περιθωριοποιείται ή να την κοροϊδεύουν ότι έβγαλε κάτι άσεμνο και να τη χαρακτηρίζουν με διάφορα επίθετα.

...

Δημήτρης: Πολλές φορές έχει ζευγάρια που τσακώνονται και πολλοί το θεωρούν ως είδος ξέρω εγώ εκδίκησης ας το πούμε. Θα δείξω ξέρω τις φωτογραφίες που μου που έστειλες... Βασικά νομίζω είναι δύο πράγματα. Αυτός είναι ο ένας παράγοντας, ότι μπορεί να τσακωθούν, κάποιο είδος εκδίκησης ξέρω εγώ κτλ. και το άλλο είναι ότι ξέρεις μου έστειλε για να δεις πόσο, πως την κατάφερα να μου στείλει, σου τις δείχνω και εσένα, αλλά μην τις στείλεις παρακάτω, αλλά εντάξει ξέρω ότι θα τις στείλεις και ξέρω εγώ για να αποδείξεις ότι είμαι και κάποιος, μου τις έστειλε δες!

...

Ερ.: Ενώ αν δημοσιευτεί μια φωτογραφία αγοριού, χωρίς ρούχα, είναι το ίδιο.

Γιάννης: Τσουκ.

Ερ.: Γιατί; ... Πώς το σκέφτεσαι;

Γιάννης: Εντάξει... αν μου δείξουν ότι ο παρέας μου έστειλε έτσι φωτογραφία, εντάξει, εεε... δε θα με κόψει. Ενώ αν είναι κοπελούα, σκέφτεσαι το παρά πάνω ας πούμε.

Ερ.: Ποιος νομίζεις ότι φταίει πιο πολύ; Σε αυτές τις περιπτώσεις.

Γιάννης: Φταίνε τα αγόρια επειδή προκαλούν τις κορούες, στείλμου

*ας πούμε μια φωτογραφία, κάνε έτσι κάνε τ' άλλο, μετά εκβιάζουν
τες, αν δεν μου στείλεις άλλη θα την βάλω τούτη να τη δημοσιεύσω.
Έτσι πάει.*

Από την αφήγηση του Γιάννη προκύπτει ότι ακόμα και αν υπάρχουν ανδρικές φωτογραφίες κανείς δε δείχνει ενδιαφέρον για αυτές. Στο δεύτερο focus group, η κοπέλα που συμμετείχε, η Μελίνα, ανέφερε ότι πολλές φορές στέλνουν τα αγόρια πρώτα «για να ζητήσουν κάτι». Αυτό όμως δεν κρίνεται το ίδιο, καθώς η (ημί-)γυμνή φωτογραφία του αγοριού «δεν κόφτει κανέναν!», όπως ανέφερε και το αγόρι που συμμετείχε στο focus group (ο Αναστάσης). Αντίθετα, για «τα κορίτσια φαίνεται σαν ένα έγκλημα!», συμπλήρωσε η Μελίνα. Έχει ενδιαφέρον ότι η τοποθέτηση του Γιάννη ρίχνει την ευθύνη στα αγόρια ενώ είναι και ο ίδιος αγόρι. Ο εκβιασμός που αναφέρει είναι ξεκάθαρα ένα μέσο εκφοβισμού και ελέγχου, ενώ ο ίδιος για τον λόγο αυτόν προσδίδει τη μεγαλύτερη ευθύνη στα αγόρια.

Τι είναι όμως έγκλημα στην εφηβική κουλτούρα; Τα αγόρια με την κοινοποίηση, χωρίς τη συναίνεση των κοριτσιών, κυριολεκτικά εγκληματούν – παραβιάζουν τον νόμο – όμως, συμβολικά και κοινωνικά επιβραβεύονται. Αυτή η εγκληματική πράξη δε φαίνεται να αναγνωρίζεται πριν φτάσει στην Αστυνομία. Αντίθετα, οι φωτογραφίες κοριτσιών μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένα μέσο χειραγώγησης τους, αλλά και ως εργαλείο εκβιασμού και εκδίκησης. Όμως, τα κορίτσια νιώθουν ενοχές και τιμωρούνται κοινωνικά, επιβεβαιώνοντας, ακόμη μια φορά, ότι η επιτέλεση της θηλυκότητάς τους εύκολα μπορεί να ενοχοποιηθεί.

Δεδομένων των κινδύνων που υποβόσκουν στο sexting, δημιουργείται το ερώτημα, αφού τα κορίτσια επιλέγουν αυτήν την πρακτική, τι είναι αυτό που κερδίζουν; Έχει ενδιαφέρον να αναζητήσουμε την επιβράβευση που μπορεί να αποκομίζουν τα κορίτσια μέσα από αυτή την επιλογή. Από τις αφηγήσεις προκύπτει ότι παρά το ρίσκο, το sexting λειτουργεί ως μέσο προσέλκυσης ερωτικού συντρόφου.

*Ερ.: Που θα έλεγες αυτή η φωτογραφία είναι οκ, αυτή δεν είναι;
Ορέστης: Ζευγάρι να την στείλει ο ένας στον άλλο να πεις οκ, αλλά..
σκέψου μια κοπέλα που θέλει να καταφέρει φίλο και να μη βρίσκει,
αλλά αν δείξει το σώμα της μπορεί και να κουτσίσει κανέναν, να βρει
κανέναν.*

Ερ.: Και πιάνει το κόλπο αυτό;

Ορέστης: Σε κάποιους ναι, που είναι λιγούρια, σε κάποιους όχι.

Ερ.: Τι συνήθως θέλουν αυτά τα αγόρια που θα τσιμπήσουν;

Ορέστης: Άμα τους ενδιαφέρει κάποιους, μπορεί να απαντήσει και να στείλει, hey! Ή να μιλήσει και λίγο και να στείλει και εκείνος φωτογραφία. Αν έχει κοιλιακούς, αν είναι όμορφος και έτσι πράγματα, να στείλει και εκείνος πίσω.

...

Ερ.: Μπορεί να είναι την στέλνω γιατί έτσι θέλω χωρίς να μου την έχει ζητήσει ο άλλος ή μπορεί να είναι και αποτέλεσμα εκβιασμού;

Τόνια: Δύο φορές που το έχω δει ήταν με το έτσι θέλω. Δεν έχω ακούσει περίπτωση εκβιασμού αν και η μια έλεγε με εκβιάζανε για να βγει το θύμα και η ίδια παραδέχτηκε μετά ότι δεν την εκβίασε κανένας. Στέλνει έτσι να δει ο άλλος τι ωραίο είναι το σώμα μου, να το λιγουρευτεί δήθεν τάχα και να δούμε τι να κάνουμε μετά και αυτό. Γιατί να ψάχνεσαι από τέτοια ηλικία, αλλά τέλος πάντων.

Στο παραπάνω απόσπασμα, το sexting επιλέγεται από τις κοπέλες που θέλουν να βρουν σύντροφο. Αναφέρει το ρήμα «κουτσίσει²⁵», ως μια ύστατη προσπάθεια εύρεσης σεξουαλικού συντρόφου, μέσα από την αποστολή φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου. Το αγόρι όμως που θα «κουτσίσει» τον χαρακτηρίζει «λιγούρη». Είναι η μοναδική περίπτωση που κρίνεται η συμπεριφορά του αγοριού, όχι για τη συμμετοχή του στο sexting, αλλά γιατί υπονοείται ότι είναι κατώτερη συμπεριφορά, που κάνουν τα αγόρια χωρίς κριτήρια. Στην αφήγηση της Τόνιας, η φωτογραφία στέλνεται για να «λιγουρευτεί» ο άλλος, όπου πάλι υπονοείται σεξουαλικό κίνητρο, αλλά και μια ανάγκη επίδειξης το «τι ωραίο είναι το σώμα μου». Αυτό φαίνεται να είναι ένα όφελος για τις έφηβες.

Η δημοτικότητα είναι ένα ακόμα όφελος για τις κοπέλες που επιλέγουν το sexting. Παρά τις συνέπειες, σε πολλές περιπτώσεις, έστω και ευκαιριακά ανεβαίνει η δημοτικότητα τους. Ο Αλέξης περιγράφει εδώ μια σκηνή που έζησε ο ίδιος στο λεωφορείο, για τον τρόπο που λειτουργεί, κατά την εκτίμηση του, το φαινόμενο αυτό σε μια ομάδα αγοριών μικρότερης ηλικίας από τον ίδιο. Επιλέγει μάλιστα τη λέξη «άντρες» και «αντροπαρέα» αναφερόμενος σε δεκαπεντάχρονα αγόρια.

²⁵ Κυπριακή έκφραση που σημαίνει χτύπημα στα τυφλά και ό,τι πετύχει, να βρει κάποιον στην τύχη.

Αλέξης: Ήμουν σε ένα λεωφορείο και ήμουν πίσω και κάθονταν αρκετοί μικροί της Γ΄ γυμνασίου. Ήταν πάρα πολύ ενδιαφέρον. Και ένας είπε, έστειλε μου τούτη τα βυζιά της και έδειξε την και ήρθαν ούλοι οι άνδρες που ήταν η ανδροπαρέα και κάναν «ΩΩΩ!!! Να μπω να της στείλω και εγώ, να της στείλω μήνυμα» και ξέρω εγώ. Ενθουσιάστηκαν και όχι εβγήκε... κάπως εβγήκε η εικόνα της. Τάχα στα σάνταρ.

Ερ.: Ανέβηκε δηλαδή;

Αλέξης: Ναι αντί να κατεβεί.

Παρόλο που τα κορίτσια στιγματίζονται από τη διάδοση των φωτογραφιών τους, την ίδια στιγμή «ανεβαίνει» η κοινωνική τους εικόνα και το στάτους τους ως σεξουαλικά ή σεξουαλικοποιημένα σύμβολα. Υπάρχει μια ευκαιριακή, παροδική τόνωση του status των κοριτσιών, το οποίο όμως δεν εξαλείφει τις αρνητικές συνέπειες που θα ακολουθήσουν. Τα κορίτσια αποκτούν ένα συμβολικό σεξουαλικό γόητρο που ίσως λειτουργεί ως κίνητρο για την επιλογή του sexting. Αυτό όμως είναι παροδικό, γιατί οι συνέπειες κοινωνικά είναι αρνητικές για τις ίδιες. Η τοποθέτηση αυτή είναι ορατή μόνο από τις συνεντεύξεις των αγοριών, ενώ στις αφηγήσεις των κοριτσιών δεν αναγνωρίζεται αυτή η επιβράβευση και το κίνητρο.

Η σεξουαλικοποίηση των γυναικών μέσα από τα media (βλ. McNair & Attwood, 2009, Gill, 2009, 2011; Lamb & Peterson, 2012) φαίνεται να ενισχύεται με τη χρήση των νέων μέσων επικοινωνίας και να αποτυπώνεται και στην πρακτική του sexting. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν χώρους μέσα στους οποίους κανονικοποιείται η προβολή υπερ-σεξουαλικοποιημένων αφηγήσεων (Ringrose & Eriksson, 2011). Για τις νέες γυναίκες σήμερα, στις μεταφεμινιστικές κουλτούρες, η απεικόνιση ενός ορισμένου είδους της σεξουαλικής γνώσης, της σεξουαλικής πρακτικής και της σεξουαλικής εμπρόθετης δράσης έχει γίνει και κανονική (δηλαδή συχνή/συνηθισμένη), αλλά και κανονιστική, εφόσον καθορίζει τα πρότυπα με τα οποία κρίνονται όλοι.

5.4 Τα αγόρταγα αγόρια!

Το θέμα του image (κοινωνικού κεφαλαίου) επανέρχεται αρκετά συχνά, κυρίως ως προς τα οφέλη που έχει ένα αγόρι από τη διάδοση τέτοιων φωτογραφιών. Η θυματοποίηση των κοριτσιών έρχεται να λειτουργεί ως το μέσο για τη 'βελτίωση' του image των αγοριών (Ringrose et al. 2013). Η κατοχή και προώθηση τέτοιων φωτογραφιών φαίνεται να προσδίδει κύρος στα αγόρια και να τα καθιστά πιο δημοφιλή, ενώ παράλληλα θυματοποιεί τα κορίτσια (με όρους εκφοβισμού και κακοποίησης).

Αλέξης: Εγώ δε θα έμπαινα στη διαδικασία να τις δείξω, αλλά το 99,9% να τις δείξει. Και να σας εξηγήσω και τον λόγο. Επειδή αν τις δείχνεις, δείχνεις ότι κάποιος είσαι ταυτόχρονα. Ότι εγώ θέλουν με ούλλες και έστειλε μου και τούτη για να καταλάβεις όχι μόνο θέλουν με ούλλες, έστειλε μου τα βυζιά της τούτη και ταυτόχρονα... και συμβαίνει τούτο το πράγμα, μόλις τους το δείξεις, στους ανθρώπους που τους έδειξες ανεβαίνεις πέντε σκαλιά πάνω στο image σου. Ας πούμε είσαι γυναικάς...

Ο Αλέξης επιλέγει τη λέξη «γυναικάς», θέλοντας να τονίσει το στάτους των αγοριών, μέσα από την προώθηση γυμνών φωτογραφιών. Η λέξη «γυναικάς» παραδοσιακά αναφέρεται στους άνδρες με πολλές ερωτικές συντρόφους. Στην περίπτωση αυτή, η φωτογραφία λειτουργεί ως «απόδειξη» για πολλαπλές σεξουαλικές επιτυχίες αγοριών, ακόμα και εάν αποκτηθεί με πίεση. Η κατοχή φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου προσδίδει image στα αγόρια και συνδέεται με τα χαρακτηριστικά ηγεμονικής αρρενωπότητας. Έτσι, τα αγόρια έχουν σημαντικά κίνητρα για τη διαρροή: κάνουν κάτι παράνομο, χωρίς επιπτώσεις και επωφελούνται κοινωνικά.

Η συσχέτιση της έννοιας της ηγεμονικής αρρενωπότητας με τη συμπεριφορά των αγοριών είναι σημαντική εδώ. Μέσα από το φαινόμενο του sexting - και ειδικά της διαρροής των φωτογραφιών των κοριτσιών - υπενθυμίζει αυτό που τονίζει η Connell (2005): η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα δε διαμορφώνονται ανεξάρτητα, αλλά παράγονται και εξελίσσονται μαζί, έχοντας από τη μια την ανδρική κυριαρχία και από την άλλη, τις γυναίκες σε θέση υποταγής. Οι στάσεις των νέων απέναντι στους έμφυλους ρόλους, η κατασκευή

της ηγεμονικής αρρενωπότητας και τα κυρίαρχα έμφυλα μοντέλα που υιοθετούν, διαμορφώνονται μέσα στο πολιτισμικό και κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον που κινούνται. Έτσι, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί ένα ακόμη πεδίο επιτέλεσης της ηγεμονικής αρρενωπότητας. Όπως φαίνεται από τα λόγια τους, αυτό αντιμετωπίζεται ως κομμάτι της «φύσης» των αγοριών, με τρόπο που κανονικοποιεί αυτές τις συμπεριφορές.

Αλέξης: Απλά επειδή δεν ξέρουν κάποιες κοπέλες... εντάξει όσο να το κάνεις στην ηλικία που βρισκόμαστε, αν δεν ήμουν τόσο... Οι μικροί στην ηλικία μας είναι πραγματικότητα ότι ελκύονται σε τούτα τα πράγματα. Πραγματικότητα, η πικρή πραγματικότητα που άμα μια κοπέλα βγάλει φωτογραφία και να φαίνονται τα...

Ερ.: Το στήθος της.

Αλέξης: Το στήθος της κτλ., ε να το βρουν πάρα πολλά ελκυστικό και να είναι αντικείμενο συζήτησης στην παρέα τους και «Είδες την ίντα που έβαλε;» και ξέρω εγώ, κτλ., κτλ. και ξέρω εγώ και να γίνει μια ολόκληρη συζήτηση για το τι έβαλε μια κοπελούα. Α και από εκείνη τη συζήτηση να της στείλει κάποιος μήνυμα για να παίχτει τίποτα, και επειδή έβαλε μια φωτογραφία στο τούτο να ωθήσει τούτο απλά... και έχει αποτέλεσμα. Το να βάλεις ας πούμε πρόστυχες φωτογραφίες πιστεύω έχει μεγάλο αποτέλεσμα στην ηλικία μας, ώστε να γίνεις ελκυστικός και να κάνεις άλλους να σε θέλουν. Μιλούμε ότι και το πιο και η πιο άσχημη να είσαι, που δε θα γυρίζαν καν να σε δούσι, άμα κάνεις κάτι ελκυστικό ας πούμε, ή να του πεις έλα να πάμε να κάνουμε κάτι ξέρω εγώ με τα αγόρια, είναι τόσο... [.]

Ερ.: Πες το, πες το όπως το σκέφτεσαι. Δεν παρεξηγώ!

Αλέξης: [γελάει ντροπαλά] Ναι είναι τόσο πολλά ΑΧΟΡΤΑΓΟΙ, μια ευγενική λέξη ξέρω εγώ, που να πάν με οτιδήποτε και αντικείμενο να ήταν άμα έχει το στήθος και αυτά πάλι θα πήγαιναν. Και έτσι είναι τα δεδομένα που έχουμε τώρα. Και στην Κύπρο βιώνουμε το πάρα, πάρα, πάρα πολλά τούτο. Όποια κοπέλα βάλει μια φωτογραφία έτσι, ταυτόχρονα γίνεται ελκυστική προς τους άνδρες που είναι μεγάλο λάθος. Είναι λάθος τρόπος προσέλκυσης και χαλά τις αξίες τις σωστές που πρέπει να έχει κάποιος.

Η ελκυστικότητα εδώ έχει πολλαπλή ανάγνωση, καθώς στις αφηγήσεις των εφήβων έρχεται σε αντιπαράθεση με την ηθική και τις αξίες. Από την αφήγηση του Αλέξη προκύπτει ότι «οι πρόστυχες» φωτογραφίες είναι και ελκυστικές παράλληλα, καθώς τα αγόρια βρίσκουν ελκυστική τη σεξουαλική εικόνα των κοριτσιών. Φαίνεται ότι κορίτσια που επιλέγουν να στείλουν προκλητικές εικόνες του εαυτού τους (γυμνές ή ημί-γυμνές) κερδίζουν, έστω και προσωρινά, την προσοχή των αγοριών και αποκτούν ένα συμβολικό γόητρο, ακόμα και αν είναι «η πιο άσχημη», όπως προσθέτει. Τα αγόρια είναι «ΑΧΟΡΤΑΓΑ», τονίζει ο Αλέξης. Έτσι, οι σεξουαλικές τους ορμές, τους καθορίζουν και κρίνονται ως φυσιολογικές και ασταμάτητες, ως κομμάτι τις αρρενωπότητας τους, κάτι που δεν ισχύει για τα κορίτσια.

Ο τρόπος με τον οποίο επιτελείται εδώ η αρρενωπότητα, τοποθετεί τα αγόρια ως «αχόρταγα» που δρουν με βάση την ωμή σεξουαλική ετεροφυλοφιλική επιθυμία τους, που στόχο έχει το σώμα των κοριτσιών, βλέποντας τις περισσότερο σαν θηράματα παρά σαν αυτόνομα άτομα. Το σημαντικό εδώ, είναι πως αυτή η επιθυμία δεν αρκείται στο να εκπληρωθεί, μπορεί να μην υπάρχει καν φιλοδοξία να εκπληρωθεί καθώς δεν είναι βέβαιο ότι ενδιαφέρει η σεξουαλική πράξη αυτή καθαυτή. Το σημαντικό είναι να αποκτήσει μια κοινωνική διάσταση και να ειπωθεί δημόσια και επιτελεστικά. Μοιράζεται, συζητιέται και αναγνωρίζεται από τα άλλα αγόρια που λειτουργούν - σύμφωνα με την Connell (2005) - ως συνεργατικές αρρενωπότητες, νομιμοποιώντας έτσι την ηγεμονική αρρενωπότητα, αλλά και την ανδρική κυριαρχία τους. Είναι, πάνω απ' όλα και μια μορφή bonding ανάμεσα στα αγόρια.

Η αναφορά του Αλέξη σε «αντικείμενο» είναι ενδιαφέρουσα, εφόσον το φαινόμενο αυτό του sexting έχει συνδεθεί με την «αυτό-αντικειμενοποίηση» των κοριτσιών. Σύμφωνα με την Hasinoff (2015, σ. 101), η σεξουαλικοποίηση τοποθετεί τα κορίτσια τόσο ως θύματα, όσο και ως «αυτόνομα άτομα» (agents). Οι θεωρίες της αυτο-αντικειμενοποίησης²⁶ υποστηρίζουν ότι η υπερ-προβολή σεξουαλικών εικόνων του γυναικείου σώματος μπορεί να οδηγήσει στην αυτο-αντικειμενοποίησή τους, όπου βλέπουν τον εαυτό τους ως αντικείμενα και όχι ως ολοκληρωμένα άτομα (Fredrickson & Roberts, 1997). Εδώ, φαίνεται να συνδέεται το sexting με το sex, καθώς σύμφωνα με τον Αλέξη, η κοπέλα που θα επιλέξει να στείλει την «πρόστυχη φωτογραφία» δηλώνει σεξουαλικά

²⁶ Η αυτο-σεξουαλικοποίηση και η αυτο-αντικειμενοποίηση χρησιμοποιούνται εδώ ως συνώνυμοι όροι.

διαθέσιμη, μέσω όμως της αυτο-αντικειμενοποίησης της.

Πρόκειται για μια «τεχνολογία του sexiness», η οποία έχει αντικαταστήσει την «αθωότητα» και την «αρετή», ως εμπορεύματα τα οποία οι νεαρές γυναίκες απαιτείται να προσφέρουν στην ετεροφυλόφιλη αγορά (Gill, 2007, σ. 72), όπως αυτό επιβεβαιώνεται από τον τρόπο με τον οποίο τα αγόρια στην εφηβεία καταναλώνουν αυτές τις φωτογραφίες. Τα αγόρια, σύμφωνα με τον Αλέξη, μπορούν να κάνουν σεξ με «οτιδήποτε». Ακόμα και αντικείμενο να ήταν».

5.5 Sexting ως τιμωρία

Όπως αναφέρθηκε ήδη, το φύλο έχει σημαντικό ρόλο στον τρόπο που γίνεται αντιληπτό από τους εφήβους το sexting, αλλά και στην κοινωνική εικόνα των συμμετεχόντων. Αποτέλεσμα αυτής της αντικειμενοποίησης είναι το γεγονός ότι η προσωπική τους αξία βασίζεται στην εμφάνισή τους και όχι στα εσωτερικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους (Horan, 2016). Στην περίπτωση του sexting, τα κορίτσια προβάλλουν σεξουαλικά τον εαυτό τους στέλνοντας τις φωτογραφίες στον ερωτικό (εν δυνάμει) σύντροφο και εν συνεχεία η σεξουαλικοποιημένη εικόνα τους γίνεται ορατή κοινωνικά. Η αυτό-αντικειμενοποίηση των κοριτσιών μπορεί να προκαλέσει σοβαρές κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες για τις γυναίκες, όπως κατάθλιψη, άγχος, διατροφικές διαταραχές και αυτοτραυματισμούς (Moradi & Huang, 2008). Στις αφηγήσεις δεν έγινε κάποια αποκάλυψη για συγκεκριμένες ψυχολογικές ή σωματικές συνέπειες, όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι δεν αποκάλυψε κάποια κοπέλα την προσωπική της εμπειρία διαρροής sexting.

Γιάννης: Το κορίτσι... αποβάλλεται από την κοινωνία του σχολείου, ας πούμε. Άμα μαθευτεί το κορίτσι να απομονωθεί. Να το περιπαίζουν και κάνουν... Έτυχε στο σχολείο μας.

Ερ.: Και μετά άλλαξε σχολείο;

Γιάννης: Όι, απλά... έκλαιγε δεν έμπαινε μέσα στην τάξη.

Υπήρξαν και αφηγήσεις που οι έφηβοι εκτιμούν ότι αυτή η κατάσταση είναι δύσκολη για την κοπέλα το πρώτο διάστημα, που είναι κεντρικό θέμα συζήτησης, αλλά με τον καιρό υποχωρεί. Σε κάθε περίπτωση, η συγκεκριμένη έρευνα δεν επικεντρώθηκε στις προσωπικές και ψυχολογικές συνέπειες των κοριτσιών που θυματοποιούνται και η συγκεκριμένη παράμετρος δεν αναλύεται σε βάθος.

Από την άλλη, η αντικειμενοποίηση και η αυτο-αντικειμενοποίηση αφορά αποκλειστικά τα κορίτσια. Τα διπλά στάνταρς με τα οποία αντιμετωπίζονται τα αγόρια και τα κορίτσια στην περίπτωση του sexting είναι ορατά (βλ. Naezer & van Oosterhout, 2021). Μόνο ένας συνεντευξιαζόμενος, το προσέγγισε με άμεσο και ξεκάθαρο τρόπο χρησιμοποιώντας και τον όρο *διπλά στάνταρς*. Δε φαίνεται να είναι αναγνωρίσιμο σε όλους τους συμμετέχοντες, παρόλο που στο σύνολο τους αναφέρουν ότι αντιμετωπίζεται διαφορετικά μια προκλητική φωτογραφία αγοριού και κοριτσιού, η ερμηνεία που δίνουν δεν έχει κοινωνικό υπόβαθρο και δεν οδηγεί στα double standards.

Δημήτρης: Για κάποιο λόγο θεωρούμε πιο εύκολα προκλητική μια κοπέλα παρά ένα αγόρι και είναι λυπηρό αυτό να το βλέπεις. Γιατί με φίλε είναι ουσιαστικά διπλά στάνταρς.

Το γυναικείο σώμα νοείται από τους συνεντευξιαζόμενους ως πιο προκλητικό από το αντρικό, από «τη φύση του». Στην περίπτωση του sexting, σύμφωνα με την Ringrose (2013) διατηρούνται διπλά στάνταρς, τα οποία κρίνουν τα κορίτσια που στέλνουν εικόνες του σώματος τους ως άτομα με χαμηλό αυτοσεβασμό, ενώ τα αγόρια ως «μάγκες» και τολμηρούς. Τα κορίτσια κρίνονται διαφορετικά και από τις ομάδες ομηλικών και από τους ενήλικες. Αυτό είναι κυρίαρχο στην πρακτική του sexting και στον τρόπο που αντιμετωπίζονται αυτές οι φωτογραφίες κοινωνικά. Όμως, από την ερευνητική διαδικασία δεν προκύπτει ότι οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στην πλειοψηφία τους, αντιλαμβάνονται τη διαφορετικότητα στον τρόπο με τον οποίο κρίνονται τα κορίτσια και τον σεξισμό στον τρόπο με τον οποίο εκφράζονται. Τα σεξουαλικά διπλά στάνταρς είναι αυτά που καθορίζουν την αξιολόγηση των εικόνων των κοριτσιών ως πιο σεξουαλικές σε σύγκριση με αυτές των αγοριών (βλ. Albury, 2015; Handyside & Ringrose, 2017; Naezer, 2020; Setty, 2020) και φτάνουν να καθιστούν τις εικόνες των αγοριών σχεδόν αόρατες. Χαρακτηριστικό το

παράδειγμα της Σοφίας, που δεν μπορεί να σκεφτεί καμία προκλητική φωτογραφία αγοριού, ενώ ο Άρης λέει ξεκάθαρα ότι τα αγόρια δεν κρίνονται για την εικόνα τους.

Σοφία: Τα κορίτσια μπορούν... ας πούμε υπάρχουν πολλές φωτογραφίες κοριτσιών προκλητικές που μπορώ να σκεφτώ. Αγοριών, τώρα δε θεωρώ μια φωτογραφία αγοριού χωρίς μπλούζα που πετάγονται οι κοιλιακοί του προκλητικοί. Όλοι το κάνουν, είναι φυσιολογικό και ποτέ κανείς δεν το έχει κάνει judge.

...

Άρης: Για τα αγόρια, τι να δείξει; Όχι είδα μια φωτογραφία που ήταν λίγο... Εντάξει δεν την βάζεις στο Facebook τούτη. Ήταν γυμνόστηθος, αλλά ήταν πολλά κατώμεσο τούτο. Εμένα δεν με χαλάει ok, αλλά σχολιάζεται, οπότε εντάξει. Αλλά για τα αγόρια ο σχολιασμός είναι σχεδόν μηδαμινός.

Από τις αφηγήσεις προκύπτει ότι υπάρχουν αντιφάσεις στον τρόπο με τον οποίο εκτιμούν τις συγκεκριμένες πρακτικές και τις επιπτώσεις τους οι έφηβοι και οι έφηβες. Ενώ γίνεται αναφορά (από τον ίδιο συνεντευξαζόμενο) στο ότι «ανεβαίνει» η σεξουαλική εικόνα της, κοπέλας που διαδίδεται η φωτογραφία, την ίδια στιγμή «κατεβαίνει» μέσα από την αντικειμενοποίηση της.

Αλέξης: Ανεβαίνει για το λόγο ότι θα την στείλουν, γιατί σίγουρα θα της στείλουν μήνυμα άνδρες για τον λόγο του ότι καταλάβαμε ότι είναι πουτάνα τούτη, να της στείλουμε να την γαμήσουμε. Να της στείλω μήνυμα για τούτους τους σκοπούς. Αλλά γενικά πιστεύω κατεβαίνει το image της. Σε γενικό σύνολο.

Σύμφωνα με τον Αλέξη, η αποστολή γυμνών φωτογραφιών τις τοποθετεί αυτόματα τον τίτλο της «πουτάνας» και θίγει τη σεξουαλική της φήμη, τη στιγμή που η ανδρική σεξουαλικότητα φαίνεται να μην αφορά κανέναν και δε γίνεται ούτε μια αναφορά στη σεξουαλική διαθεσιμότητα των αγοριών. Ενώ φαίνεται το κίνητρο του sexting να είναι το σεξουαλικό γόητρο, το οποίο

πράγματι φαίνεται να ανεβαίνει στα υποκείμενα των γυμνών φωτογραφιών, την ίδια στιγμή η έφηβη στιγματίζεται εξαιτίας της σεξουαλικής της διαθεσιμότητας και άρα κατεβαίνει η αξία της. Ουσιαστικά, γίνεται λόγος για την οικονομία του sexting όπου η αξία κάποιου, ενός δημόσιου προφίλ, ανεβαίνει και κατεβαίνει σαν να είναι τιμή ή μετοχές. Και μάλιστα φαίνεται αυτό που «χάνεται» από το κορίτσι, η αξία της μετοχής της, να «μετατοπίζεται» στο αγόρι, ανεβάζοντας τη δική του μετοχή.

Τα αγόρια, λοιπόν, συγκεντρώνουν 'ratings' μέσα από τη διάδοση γυμνών φωτογραφιών, κάτι που λειτουργεί ως ένα είδος αξίας (Ringrose et al., 2013). Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Αλέξης είναι ωμή και ξεκάθαρη, δίνοντας τη διάσταση του φαινομένου όπως ο ίδιος το αντιλαμβάνεται. Με την ευθύνη στην τεχνολογία, οι έφηβες χαρακτηρίζονται ως 'slut' όταν εκφράζουν τις επιθυμίες τους online, τη στιγμή που η χρήση πορνογραφίας από τα αγόρια δε δημιουργεί ιδιαίτερη ανησυχία (Hasinoff, 2013). Οι κοπέλες που στέλνουν γυμνές φωτογραφίες, είναι αυτές που μπορεί να ικανοποιούν τις σεξουαλικές απαιτήσεις των αγοριών εύκολα. Σύμφωνα με τον Αλέξη, τα αγόρια είναι «αχόρταγα» και τα κορίτσια τους προσφέρουν αυτό που χρειάζονται. Δεν αναφέρεται πουθενά, σε καμία αφήγηση η απόλαυση των κοριτσιών. Ο ρόλος τους φαίνεται να είναι δευτερευούσης σημασίας.

Ένας από τους τρόπους μέσα από τον οποίο μπορούν τα αγόρια να νομιμοποιήσουν την αρρενωπότητα τους στο σχολείο είναι με το να εκφράζονται και να ορίζουν τον εαυτό τους ως ετεροφυλόφιλους και να εμπλέκονται αποκλειστικά σε ετεροφυλόφιλες (σεξουαλικές) σχέσεις (Messerschmidt, 2000). Τα έμφυλα σεξουαλικά πρότυπα ενθαρρύνουν τα αγόρια να αποκτήσουν και να διαρρεύσουν σεξουαλικές εικόνες κοριτσιών στην ετεροκανονική digital αγορά του sexting (Ringrose et al., 2013; Setty, 2019a, 2019b). Τα αγόρια δηλώνουν «είμαι κάποιος» με την κατοχή γυμνών φωτογραφιών, επιτελώντας έτσι μια υψηλού στάτους αρρενωπότητα, όπου το sexting λειτουργεί ως μέσο αναγνώρισης και αξίας (Skeggs & Wood, 2012; García-Gómez, 2019). Εξάλλου, «η εξωτερική ηγεμονία» αναφέρεται στη θεσμοθέτηση της κυριαρχίας των ανδρών απέναντι στις γυναίκες (Connell, 2005, σ. 844) και ως ένας τρόπος όπου τα αγόρια μπορούν να εκτελούν την ηγεμονική αρρενωπότητα μέσα από την (μη συναινετική) ανταλλαγή εικόνων, και να επικυρώσουν την ετεροφυλοφιλία τους (Naezer & van Oosterhooft, 2021). Τα αγόρια που έχουν στην κατοχή τους γυμνές ή ημίγυμνες

φωτογραφίες κοριτσιών, υπηρετούν το πρότυπο της ηγεμονικής αρρενωπότητας.

Μαρία: Άκουσα πάρα πολλές ιστορίες. Τούτα τα άτομα δεν τα ήξερα εγώ προσωπικά. Αλλά μέσα στο σχολείο μου έγινε αρκετές φορές και μέσα σε άλλα σχολεία άκουσα. Δυστυχώς κάποιες είδα τες κιόλας, γιατί γυρνούσαν και τις πουλούσαν. Ναι τα αγόρια... είναι γνωστό τούτο το πράγμα, ότι έχουν group chats και στέλνουν φωτογραφίες εκεί μέσα και πουλούν τες σε άλλα αγόρια.

...

Στέφανος: Ναι, ναι... Και εγώ έχω, έλα έδωκε μου την πάρα κάτω, και κάπως εσύ ποιόν έχεις, έλα να ανταλλάξουμε, έτσι ναι.

Σε μερικές περιπτώσεις, οι σεξουαλικές φωτογραφίες κοριτσιών έχουν και ουσιαστική ανταλλακτική, ακόμα και οικονομική αξία, σύμφωνα με τις αφηγήσεις των εφήβων. Οι οπτικές αναπαραστάσεις κρίνονται, σύμφωνα με τις συμβολικές αξίες που δημιουργούνται από [ανταλλακτικές] διαδικασίες (Skeggs, 2005, σ. 965). Τα κορίτσια παράγουν, στο πλαίσιο του sexting, φωτογραφίες οι οποίες έχουν αξία όχι για τις ίδιες, αλλά για τα αγόρια που τις διαδίδουν.

Η ερμηνεία που δίνει η Ιωάννα στο παρακάτω απόσπασμα, σε σχέση με τη διάδοση φωτογραφιών και τη συμπεριφορά των αγοριών, είναι ότι τα αγόρια θέλουν μέσα από αυτές τις φωτογραφίες να «χουμιστούν», ως ένας τρόπος να κερδίσουν την «εκτίμηση» της παρέας τους, ως μια μορφή male bonding. Σχετίζεται, λοιπόν, με την επιτελεσματικότητα της ετεροφυλόφιλης εμπειρίας στα πλαίσια της ηγεμονικής αρρενωπότητας. Αυτό έρχεται σε συνάρτηση με τα ratings που συγκεντρώνουν τα αγόρια μέσα από την κατοχή και προώθηση αυτών των φωτογραφιών.

Ερ.: Στην περίπτωση της διαρροής, που έχει δει όλο το σχολείο μια γυμνή φωτογραφία μιας κοπέλας, ποιος θα λέγαμε ότι φταίει παραπάνω για αυτή την κατάσταση; Πού θα ρίχναμε την ευθύνη;

Ιωάννα: Στο αγόρι πιστεύω. Θέλει να δείξει ότι να δες τι μου έστειλε και να χουμιστώ λίγο. Λαλεί το σε ένα παρέα του, αυτός το λέει σε έναν άλλο παρέα του, ο άλλος παρέας του το δείχνει σε άλλον.

Η Βέρα αναφέρεται σε διαφορετικές περιπτώσεις προώθησης, αλλά και στον τρόπο που μπορεί να διαρρεύσουν αυτές οι φωτογραφίες χωρίς να το γνωρίζουν τα κορίτσια που επιλέγουν να τις στείλουν. Η διαρροή δε γίνεται μόνο από αγόρια και στον κύκλο των αγοριών, αλλά και από κορίτσια. Συχνά, είναι οι κοπέλες που επιλέγουν να προωθήσουν τις φωτογραφίες που φτάσανε στα κινητά τους και απεικονίζουν άλλες κοπέλες με σεξουαλικό τρόπο.

Βέρα: Ναι και γνωρίζω την κοπέλα και όταν... η συγκεκριμένη κοπέλα ξέρω ότι άλλαξε σχολείο για αυτόν τον λόγο γιατί είχε διαδοθεί φωτογραφία της. Και είναι πάρα πολύ καλή κοπέλα και εγώ την γνώρισα, πριν το μάθω αυτό, την ήξερα. Δεν ήμασταν φίλες πολύ καλές, αλλά κάναμε κάποια παρέα. Ας πούμε την γνώριζα, υπήρχε αυτή η συμπάθεια ξέρω εγώ. Και όταν το έμαθα, μου το είπαν... 'Ηρθε μια φίλη μου να μου πει, ότι δες τη φωτογραφία αυτή, είναι αυτής της κοπέλας από το σχολείο μας, εγώ το πρώτο που έκανα όταν το έμαθα, θύμωσα πάρα πολύ και πήγα και την βρήκα και της το είπα, γιατί δεν ήταν ωραίο, δεν μου άρεσε που ήρθαν να κάνουν αυτό το πράγμα. Δηλαδή δεν μπήκα στον κύκλο του να... ααα...

Ερ.: Να την κουτσομπολεύουμε όλοι μαζί.

Βέρα: Ναι, καθόλου. Γιατί την ήξερα. Δεν ξέρω αν παίζει ρόλο αυτό, αλλά γενικά εντάξει.

Ερ.: Τι σε θύμωσε;

Βέρα: Με θύμωσε ότι δεν είχε κανέναν λόγο να έρθει να μου το πει.

Παρά την ορατότητα των φωτογραφιών αυτών κοινωνικά, μόνο μια συνεντευξιαζόμενη αναφέρθηκε στην ευθύνη που έχουν όλοι όσοι αναπαραγάγουν το συγκεκριμένο υλικό. Στη συγκεκριμένη αφήγηση, η συνεντευξιαζόμενη αναφέρεται σε μια περίπτωση που οι φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου μιας κοπέλας διέρρευσαν και έγιναν ορατές σε μεγάλο μέρος της σχολικής κοινότητας, κάτι που η ίδια αξιολογούσε ως λάθος. Η συνεντευξιαζόμενη διαφώνησε έντονα με τη στάση των συμμαθητριών της και δε θεωρεί ότι είναι σωστή η διαρροή προσωπικών φωτογραφιών. Αξίζει να

αναφερθεί ότι ήταν η μοναδική κοπέλα που εξέφρασε αυτή τη στάση στις αφηγήσεις της.

Τα αγόρια από την άλλη φάνηκε να διαχωρίζουν περισσότερο το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνονται αυτές οι φωτογραφίες και συνήθως μοιράζουν την ευθύνη και στα δύο άτομα, δίνοντας ίσως περισσότερα ελαφρυντικά στην κοπέλα. Ο κύκλος που στοχοποιεί και θυματοποιεί την κοπέλα έχει την ευθύνη και, κατά τη γνώμη της Βέρας, εκεί είναι που πρέπει να εστιάσουμε για να περιοριστεί η θυματοποίηση των κοριτσιών αυτών. Στόχος των άλλων εφήβων κατά τη Βέρα είναι να προστατευτεί το άτομο που βρέθηκε εκτεθειμένο και όχι να απομονωθεί.

Βέρα: Πιστεύω ότι βοήθησε ότι είδε ότι είχε υποστήριξη. Και από εμένα και από ακόμα δυο - τρία άτομα που δεν την κατακρίναμε και ένιωσε πάρα πολύ καλά, γιατί συνήθως είχε διαφορετική αντιμετώπιση. Γενικά όμως υπήρξε... Τα άτομα τα οποία ήρθαν και μας έδωσαν τη φωτογραφία της, επειδή εγώ τις ήξερα, ήταν άτομα... ήταν φίλες μου. Τους μίλησα.

Ερ.: Α κοπέλες σου την έδωσαν, όχι αγόρια.

Βέρα: Ναι, κοπέλες ήταν. Και εγώ μίλησα μαζί τους και πήγαν και ζητήσαν συγγνώμη. Πήγα να μας μιλήσω να πω να μην το συνεχίσουν, να μην το δείξουν αλλού. Για αυτό αντιμετωπίστηκε η κατάσταση, γιατί υπήρξαν άτομα τα οποία πήγαν εναντίον σε αυτό που ξεκίνησε στο σχολείο μας. Μαζεύτηκε επειδή υπήρξαν άτομα που εναντιώθηκαν σε αυτό.

...

Ο.Ε.Αναστάσης: Ας πούμε αηδίασα το και όποτε το ακούω λέω φύε από εδώ εντάξει, μη μου τις δείξεις, μη μου ξανά πεις για έτσι πράμα, δε θέλω να μιλώ για τούτα, δε μ' αρέσκει.

Ακόμα και στις παραπάνω αφηγήσεις, η υποστήριξη ήρθε από μεμονωμένα άτομα και όχι από τη διαχείριση του ζητήματος από το σχολείο. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, το ότι οι έφηβοι δεν επέρριψαν σε καμία αφήγηση την ευθύνη της διαχείρισης στο σχολείο. Ενώ η διάδοση των σεξουαλικών εικόνων γίνεται εντός σχολικού πλαισίου και οι μαθήτριες, όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις,

συχνά θυματοποιούνται και στιγματίζονται εντός του σχολικού περιβάλλοντος, κανένας συνεντευξιαζόμενος δεν ανέφερε τη διοίκηση και τους αρμοδίους του σχολείου ως υπευθύνους για τη διευθέτηση και ομαλοποίηση της κατάστασης μετά τη διάδοση.

5.6 Sexting ως νομοθετικό ναρκοπέδιο

Σε επίσκεψη στο ΓΚΗΕ της Αστυνομίας που χειρίζεται τα θέματα που έχουν να κάνουν με διάδοση φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου, οι αστυνομικές αρχές ανέφεραν ότι έρχονται συχνά αντιμέτωπες με περιπτώσεις διάδοσης φωτογραφιών στον σχολικό χώρο. Είχαν αναφέρει, επίσης, ότι η συχνότητα αναφοράς των φαινομένων αυτών παρουσιάζει αυξητική τάση ενώ μειώνονται και οι ηλικίες των παιδιών που εμπλέκονται. Έτσι, ενώ στην πρώτη επίσκεψη του 2018, τα δεδομένα των υποθέσεων αφορούσαν παιδιά με μέσο όρο ηλικίας 15-17, στη δεύτερη επίσκεψη το 2022 οι στατιστικές έδειχναν τον μέσο όρο ηλικίας σε εμπλεκόμενους ανηλίκους στο 11-14. Επίσης, η αύξηση των υποθέσεων που φτάνουν στην Αστυνομία ήταν κατακόρυφη το διάστημα της πανδημίας σε όλες τις κατηγορίες (Πίνακας 3), με τις υποθέσεις στην κατηγορία «άγρα παιδιού για σεξουαλικούς σκοπούς» να φτάνουν από 39 σε 69 μόλις σε ένα χρόνο. Οι αριθμοί αυτοί δε διαχωρίζουν ανάμεσα στα ποσοστά grooming και τα ποσοστά διαρροής sexting. Όμως, στη δεύτερη επίσκεψη το ΓΚΗΕ υποστήριξε ότι στο grooming τα θύματα είναι πιο συχνά αγόρια ενώ η περίπτωση διαρροής sexts αφορά σχεδόν πάντα κορίτσια. Έτσι, εφόσον σε αυτή την κατηγορία τα περισσότερα παιδιά ήταν κορίτσια μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχε μεγαλύτερη αύξηση σε υποθέσεις sexting τον τελευταίο χρόνο.

Το πρόβλημα για την Αστυνομία είναι ότι σε αντίθεση με άλλες παραβατικές συμπεριφορές εφήβων, τα παιδιά συχνά δεν αναγνωρίζουν την πρακτική της διάδοσης τέτοιων φωτογραφιών ως παράνομη και δεν αντιλαμβάνονται ότι είναι συνένοχοι/-ες με το να προωθούν πιο κάτω τις φωτογραφίες αυτές. Ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι έφηβοι τη διάδοση των φωτογραφιών αυτών δε φαίνεται να συνάδει με το γεγονός ότι αποτελεί ένα προσωπικό δεδομένο που μάλιστα αντιτίθεται στη νομοθεσία της παιδικής πορνογραφίας. Στην περίπτωση της Γεωργίας που φαίνεται να έλαβε στο κινητό της (ημι-)γυμνές φωτογραφίες

κοριτσιού, επέλεξε να τις διαδώσει και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έρθει αντιμέτωπη με τις αστυνομικές αρχές.

Γεωργία: Απλά έγινε... Πρώτη φορά που άκουσα που έγινε τάχα σε μια που ήταν φίλη μου και έστειλε σε δύο αγόρια γυμνές και πήγαν πάρα κάτω και ήρθαν στο τηλέφωνο μου και έφταιξαν εμένα και πήγαν Αστυνομία για τούτο το θέμα χωρίς να κάνω τίποτα.

Ερ.: Πήγαν πάρα κάτω από τα αγόρια.

Γεωργία: Ναι.

Ερ.: Και εσένα γιατί σε έφταιξε; Ότι εσύ τις πήγες [πάρα κάτω];

Γεωργία: Ναι.

Στη συγκεκριμένη, περίπτωση η συνεντευξιαζόμενη δεν αναγνωρίζει ότι η ευθύνη της διαρροής βαραίνει και την ίδια, αλλά στοχοποιεί την κοπέλα που δημιούργησε και έστειλε τη φωτογραφία αρχικά. Παρόλο που η διάδοση της φωτογραφίας, στην οποία όπως προκύπτει συμμετείχε η Γεωργία, είχε σημαντικές, νομικές συνέπειες – έφερε την Αστυνομία στον σχολικό χώρο για να διευθετήσει το ζήτημα - δεν μπορεί να αντιληφθεί την προσωπική της ευθύνη και παρά τις συνέπειες που η ίδια επωμίστηκε, δε φαίνεται να έχει αντιληφθεί το μέγεθος της κατάστασης στην οποία βρέθηκε μπλεγμένη και τον λόγο για τον οποίο δεν είναι αποδεκτό να στέλνει προσωπικές σεξουαλικές εικόνες άλλου ατόμου σε τρίτους.

Ερ.: Γενικά ποιος πιστεύεις ότι φταίει σε αυτές τις περιπτώσεις;

Γεωργία: Η κοπέλα που τα βγάζει κανένας άλλος.

Ερ.: Τα αγόρια που τα διαδίδουν;

Γεωργία: Όχι! Είναι αγόρια. Όχι.

Ερ.: Εξήγησε το μου.

Γεωργία: Αν μια κοπέλα βγάλει φωτογραφία το σώμα της και πει ok δέχομαι, αν μπει κάτι στο διαδίκτυο δεν μπορεί κανένας να το βγάλει. Άρα είναι εκείνη που φταίει ούτε οι αστυνομικοί που δεν μπορούν να το βγάλουν ούτε κανείς, μόνο εκείνη. Βγάζεις μια φωτογραφία, δικό σου πρόβλημα. Έπιασα την εγώ και την έστειλα σε άλλους δέκα; Δεν είμαι εγώ που φταίω εσύ είσαι.

Η Γεωργία αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «τα αγόρια είναι αγόρια» και αυτό είναι αρκετό για να μην έχουν ευθύνες. Ενώ δεν παραδέχεται ανοιχτά ότι την έστειλε, με δεδομένο ότι η Αστυνομία την προσέγγισε²⁷, δηλώνει ότι δεν υπάρχει προσωπική ευθύνη στέλνοντας προσωπικές φωτογραφίες άλλου ατόμου σε τρίτα πρόσωπα, χωρίς τη συναίνεση του. Την τοποθέτηση αυτή μας επιβεβαίωσε και η Αστυνομία στην κατ' ιδίαν συνάντηση που είχαμε με λειτουργούς. Τα παιδιά δε φαίνεται να αναγνωρίζουν την παράνομη πράξη που κάνουν, και ως προς την κατοχή και ως προς τη διανομή υλικού σεξουαλικού περιεχομένου.

Επιρρίπτουν την ευθύνη στο άτομο που την έστειλε αρχικά. Γνωρίζει ότι λειτουργεί εξευτελιστικά για το άτομο που αναπαρίσταται στην εικόνα και παρόλα αυτά θεωρεί ότι είναι αποδεκτό ίσως και θεμιτό να στείλει τις φωτογραφίες. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκφράζεται με εξωτερικευμένο μισογυνισμό ως προς τις κοπέλες που επιλέγουν να στείλουν αυτές τις φωτογραφίες. Η αφήγηση της έρχεται σε αντίθεση με τη Βέρα που είδαμε παραπάνω, η οποία θεωρεί ότι αυτό ανοίγει έναν κύκλο στιγματισμού και είναι ευθύνη του κάθε ατόμου να τον διακόψει. Επίσης, η έκφραση «τα αγόρια είναι αγόρια» χρησιμοποιείται για να αιτιολογήσει τη συμπεριφορά των αγοριών στο sexting, θεωρώντας ότι είναι μέρος της φύσης των αγοριών να απολαμβάνουν να βλέπουν (ημι-)γυμνά κορίτσια και αυτή η φυσική ροπή έχει ως αποτέλεσμα τη διαρροή με αποτέλεσμα να προστατεύονται όταν επιλέξουν να διαρρεύσουν μια φωτογραφία (βλ. Naezer & van Oosterhooft, 2021). Η θέση αυτή ταυτίζεται με την παραδοσιακή πεποίθηση γύρω από τη σεξουαλικότητα των αγοριών που τους θέλει από τη φύση τους ανεξέλεγκτους σεξουαλικά, έναντι των γυναικών, νομιμοποιώντας έτσι τη σεξουαλική βία που διαπράττεται από αγόρια και γενικότερα από άντρες εναντίον των γυναικών (Giraldi & Monk-Turner, 2017).

Οι κοπέλες που μοιράζονται (ημι-)γυμνές φωτογραφίες άλλων κοριτσιών έχουν κάτι να κερδίσουν από τη διαδικασία. Φαίνεται ότι για τα κορίτσια η διαρροή τέτοιων εικόνων άλλων κοριτσιών σχετίζεται με τη διάθεση να επιβεβαιώσουν ότι οι ίδιες τηρούν τις αποδεκτές νόρμες ως προς τη θηλυκότητα και να διαχωρίσουν τον εαυτό τους από τις κοπέλες που επιλέγουν το sexting (Naezer

²⁷ Το ΓΚΗΕ της Κυπριακής Αστυνομίας έχει τα τεχνολογικά μέσα εξετάζοντας μια συσκευή σύγχρονου κινητού τηλεφώνου, να επιβεβαιώσει αν έχει/είχε αποθηκευμένες εικόνες ή/και βίντεο και αν στάλθηκαν από αυτή τη συσκευή και σε ποιες συσκευές ακόμα και αν έχουν διαγραφεί.

& van Oosterhooft, 2021). Η θέση αυτή μπορεί να ταυτιστεί με την παραδοσιακή πεποίθηση που θέλει τα τις γυναίκες να ανταγωνίζονται μεταξύ τους (McRobbie, 2009).

Αρκετοί συνεντευξιαζόμενοι γνώριζαν ότι αυτές οι υποθέσεις φτάνουν συχνά στην Αστυνομία, αλλά δε φαίνεται να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν την ευθύνη των ατόμων που διαδίδουν τις σχετικές φωτογραφίες. Να αναφερθεί σε αυτό το σημείο, ότι στην πλειονότητα των συνεντεύξεων μετά την ολοκλήρωση τους ως ερευνήτρια είχα την ευθύνη να ενημερώσω τα παιδιά για τις νομικές διαστάσεις του φαινομένου. Η πλειονότητα τους, όμως, δεν έδειξε να αντιλαμβάνεται ότι η (ημι-)γυμνή φωτογραφία ανήλικου προσώπου είναι προϊόν παιδικής πορνογραφίας και η διάδοση της είναι παράνομη, ανεξάρτητα με τον τρόπο ή τους λόγους για τους οποίους δημιουργήθηκε.

Το ζήτημα αυτό, της νομικής διάστασης του φαινομένου, μελετήθηκε βαθύτερα στην ομαδική συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε με αστυνομικούς της δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος, όπου εκεί προσπάθησα να κατανοήσω τον ρόλο της Αστυνομίας εντός και εκτός σχολικού πλαισίου και τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν τους ανήλικους. Όπως μου εξήγησαν οι αστυνομικοί, μετά από έκκληση των διευθυντών, επισκέπτονται τα σχολεία με πολιτική αμφίεση και προσπαθούν διακριτικά να επιλύσουν το ζήτημα της διαρροής. Σε περιπτώσεις μεγάλης διαρροής, όπου οι φωτογραφίες έχουν φτάσει στα κινητά μεγάλου αριθμού μαθητών του σχολείου, δεν υπάρχει κάποιος τρόπος διαχείρισης της κατάστασης που δημιουργείται. Οι αστυνομικοί μας διαβεβαίωσαν ότι οι εξειδικευμένοι τεχνικοί έχουν τη δυνατότητα να επαναφέρουν τις φωτογραφίες που έστειλε κάποιος, ακόμα και αν έχουν διαγραφεί από τη συσκευή. Δεν υπάρχει όμως κανένας τρόπος να εξαφανίσουν τη φωτογραφία από το διαδίκτυο για πάντα, καθώς ανά πάσα στιγμή μπορεί κάποιος να την ξανα-ανεβάσει.

5.7 Sexting: μια νέα κανονικότητα;

Γενικότερα, τα αγόρια έτειναν να ερμηνεύουν όλη αυτή τη διαδικασία που έπεται τις δημοσιοποίησης του sexting ως μια νέα κανονικότητα, που κοινωνικά δεν έχει γίνει ακόμα αποδεκτή, αλλά αναγνωρίζεται από τις ομάδες των αγοριών. Φαίνεται αυτή η νέα τάξη πραγμάτων να αναγνωρίζεται μόνο από τα αγόρια, τα οποία θεωρούν ότι δε γίνεται και τίποτα σημαντικό.

Αλέξης: Μια κοπέλα που ήταν στην ηλικία μου και τώρα είναι στο σχολείο μας, είναι τωρά 3η τάξη, εφτάσαν σε όλα τα τηλέφωνα γυμνές της φωτογραφίες. Πολλά αστείες γυμνές της φωτογραφίες. Την επόμενη μέρα, εκείνη τη μέρα που το έμαθε η κοπέλα ήταν αναστατωμένη. Και εσυζητούσαν το. Ήταν αντικείμενο συζήτησης εκείνη τη μέρα. [...] Την επόμενη μέρα όμως και τη μεθεπόμενη κατά ένα παράξενο λόγο ήταν cool εκείνη. Και ήταν σαν να μην έγινε τίποτα. Και λόγω τούτης της στάσης και οι άλλοι... ξεχάστηκε το πράγμα, σαν να μην έγινε τίποτα ας πούμε. Απλά έστειλε γυμνές φωτογραφίες.

Ερ.: Και προσπεράστηκε.

Αλέξης: Και προσπεράστηκε. Μέσα σε μια εβδομάδα ούτε καν τις... ήταν ο τρόπος που αντιμετωπίστηκε και ξέρω εγώ... ήταν ok και ήταν τούτο το φαινόμενο.

Ο Αλέξης αναφέρει ότι όλο αυτό λειτουργεί σαν πυροτέχνημα. Κάνει θόρυβο και δημιουργεί εντυπώσεις στην αρχή και μετά όλα ξεχνιούνται. Αναφέρει επίσης ότι οι φωτογραφίες ήταν «αστείες». Όμως, όπως αναλύθηκε και παραπάνω, ο θαυμασμός αυτός είναι βραχυπρόθεσμος, καθώς μειώνεται η αξία της κοπέλας και αντικειμενοποιείται μετά από τη διάδοση αυτών των φωτογραφιών.

Στέφανος: Τουλάχιστον τα άτομα που ξέρω εγώ, ξέρουν το. Και ξέρουν μετά ότι το έχουν και άλλοι. Και φαίνεται παράξενο αλλά δεν ξέρω, δε νιώθουν και τόσο άσχημα. Επειδή εντάξει... αν είναι ωραίο το σώμα σου και το δείχνεις παρακάτω, δε θα σου κάνει κακό. Δε θα σε πουν ούτε πουτάνα πλέον, ούτε ξέρω εγώ... Θα είναι κάπως «Ασα είναι τούτη που έχει ωραίο... whatever... άρα θέλω την.

Στην παραπάνω αφήγηση ο Στέφανος θεωρεί ότι το συγκεκριμένο ζήτημα δεν είναι ιδιαίτερα σοβαρό. Δεν είναι λόγος να σε χαρακτηρίσουν. Από την άλλη, αν έχεις κάτι «ωραίο» να δείξεις θα λειτουργήσει υπέρ σου. Αυτό βέβαια έρχεται σε αντίθεση με τις συνέπειες που είδαμε να αντιμετωπίζουν τα κορίτσια. Τοποθετεί το sexting και τις συνέπειες του στο φάσμα του κοινωνικά

αποδεκτού, ότι δεν είναι πια σημαντικό, την ίδια στιγμή που προκύπτει ξεκάθαρα από της αφηγήσεις των κοριτσιών ότι είναι πολύ σημαντικό για τις ίδιες.

Στέφανος: Τις στέλνουν και πάρα κάτω εκείνοι που να τις στείλουν.

Ξέρουν το και οι ίδιες αλλά δε σημαίνει ότι πλέον νιώθεις και άσχημα.

Ερ.: Είναι πράγματα που γίνονται όμως στην ηλικία σου;

Στέφανος: Ναι, ναι. Εννοώ ξέρω άτομα. Φίλοι μου... εννοώ δεν με επηρέασε στο να μην είναι φίλοι μου. Δεν με ενοχλά. Νομίζω πλέον παρόλο που δεν είναι σωστό, το αποδεχτήκαμε ως κάποιον βαθμό.

Ερ.: Επειδή γίνεται συχνά; Πες μου τη σκέψη σου.

Στέφανος: Νιώθω ότι υπερφορτώσαμε τούτο το πράγμα με αρνητικότητα. Παναγιά μου είναι κακό να στέλνεις και ξέρω εγώ, αλλά... οκ είναι το σώμα σου και το κάνεις ότι θέλεις, στείλε το όπου θέλεις!

...

Στέφανος: Βασικά, μέσα σε μια σχέση το τι να σου ζητήσει, ξέρουμε εμείς μεταξύ μας. Άμα δύο άτομα, 15-16 χρονών έχουν μια σχέση μπορούν να κάνουν τούτα τα πράγματα. Και από εκεί και πέρα λες ότι μεταξύ τους το πήγανε στο επόμενο επίπεδο. Πλέον το level του φυσιολογικού άλλαξε από παλιά. Κάνουμε πολλά παραπάνω πράγματα. Ένα πράγματα έμεινε και να μη

θεωρούμε φυσιολογικό, (γέλιο) εντάξει κάποιιοι κάνουν το [εννοεί το σεξ]... Το να στέλνεις φωτογραφίες είναι μέρος εκείνου του πλαισίου που θεωρείται ότι είναι οκ να γίνεται. Είναι κάπως... εντάξει δεν έχει πρόβλημα να σου στείλω, ξέρεις το από πριν να κάνεις τη σχέση τούτο το πράγμα, επειδή είναι μέσα στις απαιτήσεις τις φυσιολογικές.

Ερ.: Τις σύγχρονες σχέσεις που έχουν οι έφηβοι;

Στέφανος: Είναι όπως ξέρεις ότι βγαίνεις με κάποιον και να φιληθείς ή να σε αγκαλιάσει, είναι το ίδιο πράγμα.

Ο Στέφανος συνεχίζει την αφήγηση του λέγοντας ότι, το σώμα σου είναι δικό σου και μπορείς να το δείξεις με όποιον τρόπο και όπου θέλεις. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι τα κορίτσια επιλέγουν να μην τοποθετηθούν πάνω σε αυτή την εν δυνάμει επιλογή. Δεδομένου του ότι η συναίνεση δεν είναι εμφανής και τα κορίτσια δεν επιλέγουν πάντα οι ίδιες να προβάλουν τα σώμα τους, θα λέγαμε

ότι η αφήγηση αυτή δίνει μια νέα διάσταση της κανονικότητας στην οποία ζουν οι έφηβοι. Οι φωνές των κοριτσιών όμως εξακολουθούν να μην ακούγονται. Επίσης, τα διπλά σεξουαλικά στάνταρς τοποθετούν τα κορίτσια σε άνιση θέση, ακόμα και αν το sexting είναι μια επιλογή που κάνουν για την ευχαρίστηση τους, ανά πάσα στιγμή μπορεί να θυματοποιηθούν.

Μέσα, όμως, από πολλές δηλώσεις των εφήβων, υπάρχει η προσπάθεια να παρουσιαστεί το φαινόμενο σαν κάτι «φυσιολογικό», όπως το φιλί. Ενώ το σεξ μπορεί να παραμένει ταμπού για κάποιους/-ες, το sexting προηγείται και τοποθετείται στη φάση του αρχικού φλερτ, όπως είναι «να φιληθείς με κάποιον ή να σε αγκαλιάσει», κάτι που αντιτίθεται στις τοποθετήσεις που είχαν άλλοι συνεντευξιαζόμενοι. Η αφήγηση όμως εδώ, για το νέο «level του φυσιολογικού», αγνοεί το γεγονός ότι τη στιγμή που η σεξουαλικότητα των κοριτσιών γίνεται ορατή, τα κορίτσια κρίνονται και πολλές φορές στιγματίζονται. Σε αυτήν τη νέα κανονικότητα, δημιουργείται μια αίσθηση ευκαιριακού, μέσα από τις αφηγήσεις των αγοριών. Ο Στέφανος υποστηρίζει ότι όλα ξεχνιούνται μετά το τέλος του σχολείου.

Ο ευκαιριακός τρόπος με τον οποίο προσεγγίζονται αυτές οι πρακτικές από τους συνεντευξιαζόμενους, δε συνάδει απαραίτητα με τις συνέπειες που επωμίζονται πολλές φορές τα κορίτσια. Στην βιβλιογραφία γίνεται αναφορά για στιγματισμό και θυματοποίηση των κοριτσιών, κατάθλιψη, ακόμα και απόπειρες αυτοκτονίας σε κάποιες περιπτώσεις (Ringrose et al., 2013; Jørgensen et al., 2019). Σε προηγούμενη αφήγηση έγινε αναφορά σε αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος μετά από περίπτωση διάδοσης. Συνεπώς, το επιχείρημα ότι όλα κάποια στιγμή ξεχνιούνται δεν ευσταθεί και δε λαμβάνει υπόψη τις πιο εσωτερικευμένες, μη ορατές αλληλεπιδράσεις. Επίσης, εκφράζεται και υποστηρίζεται μόνο από αγόρια, τα οποία δεν αντιμετωπίζουν απολύτως καμία συνέπεια.

Φαίνεται οι έφηβοι να προσεγγίζουν τον σχολικό χώρο διαφορετικά από τον ευρύτερο κοινωνικό. Πιστεύουν ότι μετά το τέλος του σχολείου όλα θα ξεχαστούν και οι συνέπειες δεν είναι κάτι που κουβαλάς μαζί σου. Οι τοποθετήσεις αυτές επιβεβαιώνουν ότι η διαρροή φωτογραφιών δε γίνεται πάντα με στόχο την «τιμωρία» του κοριτσιού, καθώς πολλοί νέοι πιστεύουν ότι η διαρροή δεν είναι μεγάλο θέμα (βλ. Clancy, Klettke, & Hallford, 2019; Naezen & van Oostehood, 2021; Walker et al., 2021) και είναι απλά αστείο ή μέρος του νέου τρόπου έκφρασης της σεξουαλικότητας.

Η τοποθέτηση αυτή που θέτει τη διαρροή του sexting ως μια «φυσιολογική» πρακτική χωρίς σοβαρές συνέπειες, προέρχεται μόνο από αγόρια. Επιπλέον, τα

αγόρια όχι απλά υποτιμούν τις συνέπειες της διαρροής για τα κορίτσια, θεωρούν ότι αν υπάρχουν αρνητικές συνέπειες ή κριτικές είναι επειδή άλλα κορίτσια θα κρίνουν το κορίτσι στις φωτογραφίες με αρνητικό τρόπο:

Αλέξης: Οι άνδρες απλά να τη θωρούν και να θαυμάζουν και οι κοπέλες να πουν αα τι πουτάνα ίντα που κάνει και ξέρω εγώ.

Όμοια, στο παρακάτω απόσπασμα φαίνεται ότι σύμφωνα με τον Στέφανο «Οι υπόλοιπες κοπέλες [που δεν έχουν ωραίο σώμα] να σε πουν πουτάνα». Για τα αγόρια έχει σημασία να δείξεις κάτι όμορφο, αυτό μπορεί να λειτουργήσει ως μέσω προσέλκυσης και φλερτ. Αντίθετα, ο Στέφανος πιστεύει ότι τα κορίτσια θα αντιδράσουν σεξιστικά και ανταγωνιστικά. Επανέρχεται και εδώ ο εσωτερικευμένος μισογυνισμός από την πλευρά των κοριτσιών και ο θαυμασμός («οι άνδρες την θωρούν και την θαυμάζουν») από τα αγόρια. Αυτή η τοποθέτηση επανήλθε εντονότερα και στα βιωματικά εργαστήρια που συμμετείχαν τα παιδιά.

Τι είναι όμως αυτό που υποβοηθάει την κανονικοποίηση του sexting στους εφήβους και τη σχετική αποδοχή από τις ομάδες ομηλικών; Ο Αλέξης προσπάθησε στην αφήγηση του να συνδέσει τη διαρροή των γυμνών φωτογραφιών των συμμαθητριών του με την ευρύτερη κατανάλωση πορνογραφίας από τους εφήβους.

Αλέξης: Μόλις τους έστειλε κάποιος μια γυμνή φωτογραφία ήταν ολόγισια να την πιάνανε τηλέφωνο να βρεθούν ή να πιάναν video call ή skype και ξέρω εγώ να κάνουν εκείνο που ήταν να κάνουν και ξέρω εγώ, λόγω του εντάξει εν και... επειδή είναι πρωτόγνωρα τούτα τα πράγματα και πιστεύω ένα μεγάλο από τούτον που πρεσβεύει είναι το ότι θωρούν στην ηλικία μας πάρα πολλά πορνό. Καθημερινά τα αγόρια και οι κοπέλες συχνά. Και τούτο πρόσεξα το και από μένα παλιά, ότι άμα θωρείς συχνά και καθημερινά τούτα τα πορνό μετά το μυαλό σου σκέφτεται κάπως... όχι σκέφτεται κάπως διαφορετικά... Ας πούμε μόλις δεις μια κοπέλα αντί να δεις το πρόσωπο της και της μιλήσεις, να δεις την εξωτερική της εμφάνιση, το στήθος της, τις καμπύλες της κτλ. Και είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει πολλά πιστεύω τούτο, το ότι βλέπουν πολλά πορνό στην ηλικία μας και πιστεύω ότι άμα σταματήσουν να θωρούν τούτα, να μειώσουν το

τούτο, πιστεύω να έχουμε και την ανάλογη μείωση σε τούτα τα φαινόμενα που βλέπουμε δαμέ. Πιστεύω τούτο είναι το ΓΙΑΤΙ γίνεται τούτο το πράγμα. Επειδή πιστεύουν, επειδή δεν είχαν ποτέ, επειδή... επειδή δεν είχαν ποτέ σεξουαλικές επαφές με κάποιον πιστεύουν όπως τα παρουσιάζουν τα πορνό που είναι η σεξουαλική επαφή και ότι άμα πάεις με μια κοπέλα, και τα αγόρια και τα κορίτσια και ξεφεύγει κάπου το πράγμα.

Σύμφωνα με την αφήγησή του, η καθημερινή θέαση πορνό από αγόρια και κορίτσια διαστρεβλώνει τον φακό τους και επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν και αναγνωρίζουν τις ρομαντικές/ερωτικές τους σχέσεις. Το sexting μπορεί να λειτουργήσει για τα αγόρια ως αντικατάστατο του πορνό, μέσα από την εξερεύνηση της δικής τους σεξουαλικότητας (García-Gómez, 2019). Στη συγκεκριμένη αφήγηση ο Αλέξης συνδέει το sexting με την πορνογραφικοποίηση (pornification) της κουλτούρας μέσα από τον πατριαρχικό πλαίσιο αναγνώρισης της ηγεμονικής αρρενωπότητας (βλ. Garlick, 2010; Λιότζης, 2016). Τα κορίτσια παράγουν φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου ως προϊόν προς κατανάλωση.

Ερ.: Που υπάρχει όλο αυτό το διάχυτο πορνό και το βρίσκουν οι έφηβοι;

Αλέξης: Που υπάρχει; [γέλιο] Αν γράψεις xxx στο τούτο, και πας στο google και γράψεις image θα έβρεις 1000 φωτογραφίες από γυμνές κοπέλες και μπορείς να το κάνεις τούτο. Και αν γράψεις xx ή οτιδήποτε. Να γράψεις ρο, ρ ο, να σου βγάλει στα αποτελέσματα μια πορνοσελίδα και ξέρω εγώ. Και είναι πολλά πολλά εύκολο να γίνει τούτο.

Ερ.: Άρα είναι κάτι που κάνουν όλοι μου λες; Ή οι περισσότεροι.

Αλέξης: Όλοι. Όλοι, όλοι, όλοι.

Ερ.: Όλοι και αγόρια και κορίτσια;

Αλέξης: Εντάξει τα κορίτσια μπορεί να το κάνουν σε πιο μειωμένο και όχι όλες αλλά ναι, η πλειοψηφία κάνει το ίδιο πράγμα.

Έτσι, προκύπτει ότι το sexting, από τη μια είναι μια κανονική διαδικασία, δηλαδή μια συχνή και κοινή επιλογή των εφήβων. Από την άλλη όμως, είναι και κανονιστικό. Ορίζει δηλαδή, τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συμπεριφέρονται

οι έφηβοι και πως αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Αποτελεί στην ουσία ένα νέο μέτρο αξιολόγησης της κοινωνικής αξίας των κοριτσιών. Μια σύγχρονη μορφή σεξισμού με όρους εξουσίας, όπου τα κορίτσια κρίνονται για τη σεξουαλικότητα τους. Το sexting φαίνεται να είναι θέμα ταμπού που αντιμετωπίζεται ως κάτι κακό, βρώμικο, ηλίθιο ή/και επικίνδυνο (Döring, 2014; McGovern & Lee, 2018; Renold et al., 2015) με τα κορίτσια κυρίως να κρίνονται πολύ αυστηρά (βλ. Naezer & van Oosterhooft, 2021). Οι δυσανάλογοι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν οι νέες γυναίκες στο sexting, κατασκευάστηκαν με όρους ετεροκανονιστικών σχέσεων εξουσίας, στην οποία οι νέοι άνδρες αναζητούν κοινωνικό κεφάλαιο μέσω του sexting και εμπλέκονται σε μη συναινετικές πρακτικές για να αποκτήσουν κορίτσι (Setty, 2020).

Γενικότερα, τα κορίτσια ήταν πολύ προσεκτικά στις αφηγήσεις τους και ως προς τη γλώσσα που χρησιμοποιούσαν και ως προς τα όρια ηθικής που οι ίδιες έθεταν. Οι συνέπειες του sexting, όμως, βαρύνουν κυρίως τα κορίτσια. Τα κορίτσια επικρίνονται ευκολότερα από τα αγόρια για τη δημιουργία και την κοινή χρήση σεξουαλικών εικόνων τους, και είναι αυτές που αντιμετωπίζουν τον στιγματισμό (βλ. Dobson, 2015, 2019; Dobson & Ringrose, 2016; Lippman & Campbell, 2014; Naezen & van Oostehood, 2021; Ringrose & Harvey, 2015; Ringrose et al., 2013; Setty, 2019a, 2019b; Walker et al., 2013). Ο στιγματισμός και η θυματοποίηση αφήνουν τα αγόρια ανεπηρέαστα, τη στιγμή που τα κορίτσια πρέπει να είναι συνεχώς σε επιφυλακή. Αυτό ίσως ερμηνεύει και την ευρύτερη συστολή, αλλά και τις επικριτική στάση ως προς το sexting που είχαν τα κορίτσια στις αφηγήσεις τους. Από την άλλη, σύμφωνα με την Setty (2020) και τα ίδια τα αγόρια, που θυματοποιούν τα κορίτσια, είναι και αυτά θύματα του ευρύτερου πατριαρχικού πλαισίου.

5.8 Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Το sexting λοιπόν αποτελεί μια περίπλοκη και πολυσύνθετη διαδικασία που αναγνωρίζεται και επιλέγεται από τους εφήβους. Αποτελεί ένα είδος σεξουαλικής συμπεριφοράς που, όπως και πολλές άλλες σεξουαλικές συμπεριφορές, δεν είναι μονοδιάστατο. Για τον λόγο αυτό, κατά τη διαδικασία του sexting πιθανότατα αναπτύσσεται στα άτομα που το επιλέγουν κάποιο είδος απόλαυσης (pleasure) και σε κάποιες περιπτώσεις, ίσως, μπορεί να λειτουργήσει και ως ένας τρόπος να ξεφύγουν τα κορίτσια από τους

παραδοσιακούς ρόλους του φύλου και να επαναξιολογήσουν την ταυτότητα τους (Hasinoff, 2012).

Όμως, σε πολλές περιπτώσεις – τουλάχιστον σε αυτές που αποκτούν ορατότητα – το sexting ξεφεύγει από τα όρια της ρομαντικής σχέσης, όταν γίνει μη συναινετική κοινοποίηση των sexts. Αυτό ακριβώς είναι και το σημείο τομής του sexting: η διαρροή αυτού του υλικού είναι ουσιαστικά μια επιλογή των έφηβων – αγοριών και κοριτσιών – που γεννά ερωτήματα σε σχέση με το ποιος φταίει (ευθύνη), ποιος παραβιάζει (έγκλημα) και τελικά ποιος πληρώνει το τίμημα (τιμωρία).

Μέσα λοιπόν από μια πληθώρα ερωτημάτων, ανοίγει ξανά η συζήτηση για την έμφυλη ανισότητα και τα διπλά στάνταρς με τα οποία κρίνονται τα κορίτσια. Το σημείο τομής αυτής της διαδικασίας είναι η παραβίαση, μια παραβίαση πολυδιάστατη σε επίπεδο δικαιωμάτων, προσωπικότητας, ελευθερίας, αυτοδιάθεσης και τελικά ωμής βίας. Συχνά, στους έφηβους παρατηρούμε την επιλογή του sexting ως αποτέλεσμα εκβιασμού και όχι ως μια συναινετική πράξη μεταξύ του ζευγαριού στο πλαίσιο της ρομαντικής σχέσης με όρους εχεμύθειας (Döring, 2014), όπου στην πραγματικότητα είναι μια μορφή κακοποίησης.

Η συζήτηση αυτή για την πρακτική του sexting αναπόφευκτα οδηγεί στο φαινόμενο του revenge porn. Το revenge porn ή στα ελληνικά «εκδικητική πορνογραφία», σύμφωνα με το EIGE (χ.χ.):

«περιλαμβάνει τη διαδικτυακή διανομή σεξουαλικών φωτογραφιών ή βίντεο χωρίς τη συγκατάθεση του ατόμου στις εικόνες. Ο δράστης είναι συχνά ένας πρώην σύντροφος που αποκτά εικόνες ή βίντεο κατά τη διάρκεια μιας προηγούμενης σχέσης και στοχεύει να ντροπιάσει και να ταπεινώσει δημόσια το θύμα, ως αντίποινα για τον τερματισμό μιας σχέσης. Ωστόσο, οι δράστες δεν είναι απαραίτητα σύντροφοι ή πρώην σύντροφοι και το κίνητρο δεν είναι πάντα η εκδίκηση».

Η εκδικητική πορνογραφία μπαίνει κάτω από την ομπρέλα της ευρύτερης συζήτησης για τη σεξουαλική κακοποίηση μέσω της εικόνας (image based-sexual abuse) (McGlynn & Rackley, 2017), δίνοντας έτσι μια άλλη διάσταση σε αυτά τα φαινόμενα, αυτή της έμφυλης βίας. Η κακοποίηση μέσω εικόνας, σύμφωνα με τους Naezer & Van Oosterhout (2021), μπορεί να πάρει πολλές μορφές:

1. δημιουργία εικόνας χωρίς συναίνεση (ως αποτέλεσμα πίεσης ή photoshop)
2. συναινετικές εικόνες που έχουν κλαπεί ή/και αποκτηθεί μέσω χακαρίσματος της συσκευής
3. (μη) συναινετικές εικόνες που διαρρέουν χωρίς συναίνεση του ανθρώπου που απεικονίζεται ή/και ως αποτέλεσμα εκβιασμού (sextortion²⁸) και
4. να λάβει κανείς αυτόκλητες εικόνες που δε ζήτησε (π.χ. dick pics). (σ.80).

Σε όλα τα παραπάνω έγιναν αναφορές κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, με μεγαλύτερη έμφαση στη δημιουργία εικόνων χωρίς συναίνεση και τη διαρροή εικόνων χωρίς συναίνεση σε ομάδες ομηλίκων. Η χρήση αυτού του όρου, σε αντίθεση με την εκδικητική πορνογραφία, δίνει όλη την έκταση του φαινομένου, άμεσα και με ακρίβεια, καθώς μεταφέρει τις σημαντικές βλάβες που μπορεί να συμβούν και αντανακλά τις εμπειρίες των θυμάτων-επιζώντων (McGlynn & Rackley, 2017). Και ενώ όταν μιλάμε για ανηλίκους στο νομικό πλαίσιο της Δημοκρατίας της Κύπρου, αυτά τα αδικήματα υπάγονται πράγματι στον νόμο περί σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων – όταν και αν φτάσουν στα δικαστήρια – στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον αυτές οι συμπεριφορές όπως αναλύθηκε αντιμετωπίζονται πολύ διαφορετικά.

Αν επιστρέψουμε στο παράδειγμα του Hollywood που δόθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, θα δούμε ότι ακόμα και στις περιπτώσεις των διάσημων σταρ, η παραβίαση αυτή ήταν βαθιά κακοποιητική και η θυματοποίηση δεν τελειώνει την ημέρα της ανάρτησης. Τον Νοέμβριο του 2021, το προφίλ της The Independent (2021) στο Instagram θα δημοσιεύσει μια φωτογραφία της Jennifer Lawrence με το παράθεμα *«Οποιοσδήποτε μπορεί να πάει να δει το γυμνό μου σώμα, χωρίς τη συναίνεση μου, οποιαδήποτε στιγμή την ημέρας. Το τραύμα μου θα υπάρχει για πάντα»*. Είναι ακριβώς αυτή η ατέρμονη παραβίαση που κάνει αυτήν τη μορφή κακοποίησης ακόμα πιο απάνθρωπη. Ακόμα και αν η δίωξη ηλεκτρονικού εγκλήματος κατεβάσει τις φωτογραφίες από το διαδίκτυο,

²⁸ Σύμφωνα με το λεξικό του Cambridge ως sextortion ορίζεται η πρακτική του να αναγκάζει κάποιος κάποιον να κάνει κάτι, κυρίως για να επιτελέσει σεξουαλικές πράξεις, απειλώντας τον ότι θα δημοσιεύσει γυμνές φωτογραφίες τους ή σχετικές σεξουαλικές πληροφορίες (Cambridge Dictionary, χ.χ.). Στην 2^η επίσκεψη στο ΓΚΗΕ μας ανέφεραν το sextortion ως ένα έγκλημα που αφορά κυρίως ενήλικες άνδρες (θύτες και θύματα) με απώτερο σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση του θύματος.

οποιοσδήποτε μπορεί να τις έχει αποθηκεύσει και να τις ανεβάσει ξανά, βάζοντας τα θύματα σε ένα ατελείωτο γαϊτανάκι που, όπως αναφέρει και η Lawrence, μπορεί να κρατήσει για πάντα. Και ενώ ο θύτης μπορεί να μη φτάσει ποτέ στις δικαστικές αίθουσες, το θύμα τιμωρείται με στιγματισμό, αποξένωση και ταπείνωση.

Με την προσέγγιση αυτών των φαινομένων στο ευρύτερο πλαίσιο της έμφυλης βίας, αλλάζει η συζήτηση σε νομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, αλλά και σε σχέση με την αντιμετώπιση των θυμάτων στο ευρύτερο πλαίσιο της κακοποίησης. Γεννάται εύλογα η ανάγκη εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σε σχέση με τις έμφυλες σχέσεις παιδιών και εφήβων, αλλά και το ευρύτερο πλαίσιο ολιστικής διαπαιδαγώγησης γύρω από θέματα φύλου, σεξουαλικότητας, διαφορετικότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η σχολική κοινότητα έχει την ευθύνη και το χρέος να διαπαιδαγωγήσει και να ενημερώσει τα παιδιά αλλά και να διασφαλίσει στον μέγιστο βαθμό την ασφάλεια τους. Εξάλλου, σε όλα τα σχολεία θα υπάρξουν παιδιά που θα αντιδράσουν προστατευτικά και θα δημιουργήσουν ένα τείχος ασφαλείας γύρω από τα άτομα που θυματοποιούνται, όμως, αυτά τα παιδιά δεν είναι η πλειοψηφία. Το ζητούμενο είναι πώς θα διαμορφωθεί αυτή η κουλτούρα σεβασμού της ιδιωτικότητας, της διαφορετικότητας και της αυτοδιάθεσης, μέσα σε ένα βαθιά σεξιστικό και συντηρητικό πλαίσιο.

6. Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση

«Κάθε παιδί έχει δικαίωμα σε σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία να το βοηθά και να το προετοιμάζει για την ενήλικη ζωή του, υπό συνθήκες που το προστατεύουν και του παρέχουν την απαραίτητη γνώση και ενημέρωση... ενώ το κράτος έχει νομική υποχρέωση να την παρέχει και να την επιβάλλει».
(Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού, 2017)

Η σεξουαλική ανάπτυξη ενός ατόμου είναι μια διαδικασία που περιλαμβάνει σωματικές, ψυχολογικές, συναισθηματικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις. Συνδέεται επίσης άρρηκτα με την ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου και ξετυλίγεται μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικοοικονομικά και πολιτισμικά πλαίσια (UNESCO, 2009a). Το σχολικό περιβάλλον αποτελεί έναν χώρο, στον οποίο διαμορφώνονται και αλληλεπιδρούν πολλαπλές πολιτισμικές εκφάνσεις, εκφάνσεις φύλου και σεξουαλικότητας. Ευθύνη του σχολείου είναι να προστατέψει και να διαπαιδαγωγήσει τα παιδιά και τους/τις εφήβους, ώστε να μπορέσουν να κατανοήσουν και να επαναξιολογήσουν τους κανόνες και τα στερεότυπα του φύλου, προσεγγίζοντας με σεβασμό και αξιοπρέπεια τους όμοιους τους. Σύμφωνα με την UNESCO (2009a, 2009b), η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση²⁹ έχει αντίκτυπο στις πολιτισμικές αξίες, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις αλλά και τη διαμόρφωση των σχέσεων των εφήβων με τους ομιλήκους, αλλά και με τους γονείς, δασκάλους και τις κοινότητες στις οποίες ζουν.

Η μη ύπαρξη σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, καθώς επίσης και η μειωμένη επικοινωνία γονιών και εφήβων, μπορεί να δημιουργήσει σημαντικά προβλήματα (Lindberg et al., 2016), όπως είναι οι μη ασφαλείς μέθοδοι αντισύλληψης, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (ΣΜΝ) και η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη στην εφηβεία, καθιστώντας έτσι την περιεκτική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση (ΠΣΔ) καθοριστική και αναγκαία για την υγιή ανάπτυξη παιδιών και εφήβων. Παρόλα αυτά, στις περισσότερες χώρες του

²⁹ Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και σεξουαλική αγωγή χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι όροι.

κόσμου, δεν είναι ακόμα διαθέσιμη (UNESCO 2009a), ενώ είναι ιδιαίτερα σημαντική η αποτελεσματικότητα της.

Η περιεκτική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση (ΠΣΔ) αποτελεί:

«...μια προσέγγιση βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα, που σκοπό έχει να εφοδιάσει τους νέους με γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες που χρειάζονται για να είναι σε θέση να παίρνουν ενημερωμένες αποφάσεις και να απολαμβάνουν τη σεξουαλικότητά τους σωματικά, συναισθηματικά, ατομικά και στις σχέσεις τους. Προσεγγίζει τη σεξουαλικότητα ολιστικά και εντός του πλαισίου της συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης» (IPPF, 2006, στο Κωφού et al., 2015, σ. 4).

Ευθύνη της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης είναι να αποκτήσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες ακριβείς πληροφορίες σχετικά με τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και τα δικαιώματά τους, να διαλύσουν τους μύθους και να αναπτύξουν δεξιότητες ζωής, όπως κριτική σκέψη και δεξιότητες αυτοανάπτυξης, αλλά και να καλλιεργήσουν θετικές στάσεις και αξίες (IPPF, 2006).

Στη συζήτηση γύρω από τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση συχνά δίνεται έμφαση στα ιατρικά ζητήματα και ζητήματα υγείας που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι, όπως τα μέσα προφύλαξης και η αντισύλληψη καθώς και οι ανεπιθύμητες επιπτώσεις που απορρέουν από τη μη χρήση αντισύλληψης. Για παράδειγμα, η αύξηση του αριθμού ανεπιθύμητων εγκυμοσύνων στην εφηβεία, αλλά και η διάδοση Σεξουαλικά Μεταδιδόμενων Νοσημάτων (ΣΜΝ) αποτελούν συνήθως τα βασικά θέματα που περιλαμβάνονται στη σεξουαλική αγωγή, αγνοώντας άλλα ζητήματα τα οποία απασχολούν εφήβους (McElderry & Omar, 2003). Σύμφωνα με έρευνες, τα κράτη που διδάσκουν ολοκληρωμένη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, τείνουν να έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά εφηβικής εγκυμοσύνης (Collins et al., 2002; Stanger-Hall & Hall, 2011). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που επικεντρώθηκαν στη σεξουαλική αποχή και εφαρμόστηκαν κυρίως στην Αμερική για αρκετά χρόνια φαίνεται ότι ήταν αναποτελεσματικά και όχι μόνο δε μείωσαν, αλλά αύξησαν τις ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες (Stanger-Hall, & Hall, 2011).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO, 2014) υποστηρίζει ότι η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη συμπεριλαμβάνεται στα επτά σημαντικότερα προβλήματα υγείας των εφήβων. Η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη σε οποιαδήποτε ηλικία, αλλά κυρίως

στις ανήλικες έφηβους, έχει και νομικές προεκτάσεις. Σύμφωνα με άρθρο στο TIME, αυτή τη στιγμή 90.000.000 γυναίκες (5%) ζουν σε χώρες, όπου οι αμβλώσεις αποτελούν ποινικό αδίκημα σε κάθε περίπτωση (στην Ευρώπη ισχύει στη Μάλτα και την Ανδόρα), ενώ ακόμα και σήμερα σε πολλές χώρες της Ευρώπης δεν είναι εύκολα προσβάσιμες και δεν καλύπτονται από το δημόσιο σύστημα υγείας (Barry, 2022). Ερευνώντας το παράδειγμα της Πολωνίας, όπου ενώ είχε ήδη ένα πολύ αυστηρό πλαίσιο, που καθιστούσε τις αμβλώσεις παράνομες στην πληθώρα των περιπτώσεων, το 2021 προχώρησε σε ποινικοποίηση των αμβλώσεων ακόμα και αν το έμβρυο δεν αναπτύσσεται σωστά ή έχει άλλα προβλήματα, με αποτέλεσμα να έχουμε την πρώτη νεκρή γυναίκα εξαιτίας αυτής της απαγόρευσης (Euronews, 2021). Και ενώ ο νόμος αφήνει ένα «παραθυράκι» στην περίπτωση που η ζωή της γυναίκας βρίσκεται σε κίνδυνο ή είναι θύμα βιασμού, στην πραγματικότητα οι Πολωνές είναι σχεδόν αδύνατον να προχωρήσουν σε νόμιμη άμβλωση στο εθνικό σύστημα υγείας τους, με αποτέλεσμα να αναζητούν παράνομους τρόπους ή πηγαίνουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, για να έχουν πρόσβαση σε αυτές τις υπηρεσίες (Amnesty International, 2022).

Οι μη ασφαλείς αμβλώσεις, οι οποίες εκτιμάται ότι προκαλούν το 13% των μητρικών θανάτων και σημαντική νοσηρότητα, δεν είναι εύκολο να μετρηθούν (Germain, 2004). Εκτιμάται, ότι παγκοσμίως κάθε χρόνο 42.000.000 γυναίκες επιλέγουν την άμβλωση, από αυτές 20.000.000 επεμβάσεις δεν είναι ασφαλείς, με τις γυναίκες να αντιμετωπίζουν μακροχρόνιες επιπλοκές υγείας, ακόμα και θάνατο (Haddad, & Nour, 2009). Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 2020), το ποσοστό αυτό το 2020 φτάνει στα 73.000.000, με τις μισές περίπου αμβλώσεις να μην είναι ασφαλείς. Φαίνεται όμως, από γενικότερες συγκρίσεις ανάμεσα σε χώρες που έχουν νομιμοποιήσει τις αμβλώσεις και χώρες που τις ποινικοποιούν, ότι η ποινικοποίηση τους δε βελτιώνει τη ζωή των γυναικών, αντίθετα τις εκθέτει σε μεγάλο κίνδυνο (Haddad, & Nour, 2009). Σε χώρες όπου η άμβλωση είναι πιο περιορισμένη, μόνο 1 στις 4 αμβλώσεις είναι ασφαλείς, σε σύγκριση με σχεδόν 9 στις 10 σε χώρες όπου η διαδικασία είναι γενικά νόμιμη (WHO, 2022). Το δικαίωμα στην άμβλωση ως ελεύθερη επιλογή, χωρίς ιατρικές ή κοινωνικές προϋποθέσεις (π.χ. θέματα υγείας ή αποτέλεσμα βιασμού), κατοχυρώθηκε στην Κύπρο πολύ πρόσφατα, με την αποποινικοποίηση της το 2018, αν και δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τον αριθμό των γυναικών και των εφήβων που τις επιλέγουν.

Πέρα από τις αμβλώσεις, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα είναι ένα άλλο πεδίο της σεξουαλικής συμπεριφοράς που αφορά τους νέους και συνδέεται με τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Σύμφωνα με το κοινό πρόγραμμα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το HIV / AIDS (UNAIDS, 2012), σχετικά με τις νέες μολύνσεις από τον ιό HIV, περίπου το 40% όλων των νέων λοιμώξεων εμφανίζονται σε άτομα ηλικίας 15 έως 24 ετών. Τα ΣΜΝ εξακολουθούν να αποτελούν μια πολύ σοβαρή απειλή κατά της υγείας των νέων σε όλη την Ευρώπη, κυρίως στις ηλικίες 15-24 (Dehne & Reidner, 2005). Στην Κύπρο, το 2010 καταγράφηκαν 41 άνθρωποι θετικοί στον HIV και 10 στο AIDS, η πλειοψηφία των οποίων ήταν άνδρες (CFPA, 2015). Τα προγράμματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, που στοχεύουν σε μείωση της εξάπλωσης του ιού HIV, φαίνονται ιδιαίτερα αποτελεσματικά (βλ. WHO, 2006; Καδιγιαννόπουλος et al., 2020), καθώς οι νέοι χρειάζονται την κατάλληλη εκπαίδευση για να είναι σε θέση να κάνουν ενημερωμένες επιλογές.

Ένα σημαντικό, λοιπόν, κομμάτι της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, η ιατρική προσέγγιση, αφορά την κάλυψη αναγκών που σχετίζονται περισσότερο με τη σωματική υγεία των παιδιών. Η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, τα ΣΜΝ, ο HIV και οι μέθοδοι αντισύλληψης καλύπτονται από αυτό, όμως, δε λαμβάνονται υπόψη οι σημαντικές κοινωνικές παράμετροι της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Παρόλο που δεν υποτιμάται καθόλου η ιατρική διάσταση της, σε κοινωνίες συνεχώς εξελισσόμενες, δημιουργούνται ανάγκες που αυτό το μοντέλο δεν μπορεί να καλύψει. Οι διαπροσωπικές σχέσεις των εφήβων, η χρήση της τεχνολογίας και η πιθανή θυματοποίηση είναι ζητήματα για τα οποία το εκπαιδευτικό σύστημα οφείλει να προετοιμάσει τα παιδιά και η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση είναι το κατάλληλο μέσο για να υλοποιηθεί.

Για παράδειγμα, μελέτες αποτυπώνουν ότι οι νέοι δείχνουν σημαντική αποδοχή στη διαπροσωπική βία και κακοποίηση, ειδικά όταν αυτή λαμβάνει χώρα σε μια στενή (ετεροφυλοφιλική) σχέση (βλ. McCarry, 2004, 2009). Οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων και οι στάσεις απέναντι σε αυτούς φαίνεται να διαμορφώνουν αυτήν τη συμπεριφορά.

«Η έμφυλη βία είναι ένα φαινόμενο βαθιά ριζωμένο στην ανισότητα των φύλων και εξακολουθεί να είναι μια από τις πιο σημαντικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλες τις κοινωνίες. Η έμφυλη βία είναι η βία που στρέφεται εναντίον ενός ατόμου λόγω του φύλου του. Τόσο οι γυναίκες, όσο και οι άνδρες βιώνουν βία

λόγω τους φύλου τους, αλλά η πλειοψηφία των θυμάτων είναι γυναίκες και κορίτσια» (EIGE, χ.χ).

Παραδοσιακά, η έμφυλη βία αφορά τη βία κατά των γυναικών και περιλαμβάνει ένα πλήθος επιβλαβών συμπεριφορών που στρέφονται κατά των γυναικών και των κοριτσιών λόγω του φύλου τους, συμπεριλαμβανόμενων της κακοποίησης, της σεξουαλικής επίθεσης, της δολοφονίας, του συζυγικού βιασμού, του επιλεκτικού υποσιτισμού των θηλυκών παιδιών, της αναγκαστικής πορνείας (trafficking), του ακρωτηριασμού των γυναικείων γεννητικών οργάνων και της σεξουαλικής κακοποίησης των θηλυκών παιδιών (Heise et al., 2002). Αυτό σημαίνει ότι ένα πρόγραμμα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, οφείλει να περιλαμβάνει θεματικές που καταπιάνονται με θέματα έμφυλης βίας.

Επιπλέον, ενώ οι περισσότερες έρευνες αναφέρονται κυρίως στις εμπειρίες ετεροφυλόφιλων γυναικών και γυναικών με ομοφυλοφιλική ταυτότητα, γνωρίζουμε ότι η έμφυλη βία περιλαμβάνει κάθε βλάβη που διαπράττεται ενάντια στη θέληση ενός ατόμου και η οποία προκύπτει από τις ανισότητες εξουσίας που βασίζονται στους ρόλους των φύλων και περιλαμβάνει και τα τρανς άτομα (Wirtz et al., 2020). Οι θηλυκότητες, μπορούμε να πούμε, ότι είναι συνήθως τα θύματα της έμφυλης βίας και για τον λόγο αυτό σχετίζεται άμεσα με τις ιεραρχικές σχέσεις εξουσίας και βασίζεται στα στερεότυπα του φύλου. Η έμφυλη βία μπορεί να εκδηλωθεί τόσο στην καθημερινή, κοινωνική ζωή των εφήβων, όσο και στη διαδικτυακή, όπου εκεί μπορεί να είναι ανεξέλεγκτη και να περιλαμβάνει συμπεριφορές όπως, την παρενόχληση και την παρενοχλητική παρακολούθηση³⁰ (stalking) (Suzor et al., 2019). Η κοινωνικοποίηση τους, οι αλληλεπιδράσεις τους με ομλκούς και ενήλικες και η εκπαίδευση, διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τις έμφυλες σχέσεις. Καθίσταται σαφές, σύμφωνα με την Connell (2006), ότι τα παιδιά δεν κοινωνικοποιούνται παθητικά σε έναν έμφυλο ρόλο, αλλά «αποτελούν δρώντα υποκείμενα στην εκμάθηση του φύλου» (σ. 64). Η εκπαίδευση δεν μπορεί να έχει έναν παθητικό ρόλο απέναντι στα ζητήματα αυτά. Η πατριαρχία, ο σεξισμός, η ομοφοβία και η τρανσφοβία αποτελούν

³⁰ Σύμφωνα με τον Νόμο περί της Προστασίας από Παρενόχληση και Παρενοχλητική Παρακολούθηση (Νόμος 114 (I)/2021) στο Άρθρο 152, Αριθμό 114 (I) στην Κυπριακή Δημοκρατία η παρενόχληση και παρενοχλητική παρακολούθηση είναι ποινικά αδικήματα και υπόκεινται σε ποινή φυλάκισης ή/και χρηματική ποινή.

ζητήματα καίρια για την εκπαιδευτική διαδικασία, ζητήματα τα οποία οφείλει το αναλυτικό πρόγραμμα να καλύψει.

Επιπλέον, όπως διαφαίνεται από την ανάλυση στην παρούσα έρευνα, είναι σημαντικό η σεξουαλική αγωγή να καλύπτει θέματα σχετικά με τη θυματοποίηση των παιδιών μέσα από τη χρήση νέων τεχνολογιών. Τα τελευταία χρόνια, με την τεχνολογική εξέλιξη, γίνεται εμφανής μια νέα μορφή εκφοβισμού, που λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στους εφήβους. Τα παιδιά και οι έφηβοι μπορούν εύκολα να γίνουν θύματα εκφοβισμού στον κυβερνοχώρο, πιο συχνά από τους συνομηλίκους τους, χρησιμοποιώντας την τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών ως ένα εύχρηστο εργαλείο (UNESCO, χ.χ.). Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι μια σύγχρονη μορφή εκφοβισμού, η οποία απαιτεί εκπαιδευτικές παρεμβάσεις για την αντιμετώπισή της. Αφορά «πρακτικές παρενόχλησης και εξευτελισμού κατά τρόπο εσκεμμένο, επαναλαμβανόμενο και εχθρικό, ιδιαίτερα μεταξύ εφήβων, με τη χρήση της πιο πρόσφατης ψηφιακής τεχνολογίας και των κινητών τηλεφώνων» (Κωφού et al., 2015, σ. 7). Ο εκφοβισμός αυτός, μπορεί να περιλαμβάνει τη δημοσίευση προσωπικών δεδομένων και τον εκβιασμό.

Το grooming είναι ένας ακόμα κίνδυνος, με τον οποίο τα παιδιά έρχονται αντιμέτωπα στον διαδικτυακό χώρο. Βέβαια, το grooming δεν είναι μια νέα κατάσταση, που ήρθε με το διαδίκτυο, καθώς υπήρχε και εκτός του κυβερνοχώρου. «Το σεξουαλικό grooming είναι μια προπαρασκευαστική διαδικασία, κατά την οποία ο δράστης κερδίζει σταδιακά την εμπιστοσύνη ενός ατόμου με πρόθεση να προβεί σε σεξουαλική κακοποίηση. Το θύμα είναι συνήθως παιδί, έφηβος, ή ευάλωτος ενήλικας» (Pollack & MacIver 2015, σ. 161). Σύμφωνα με την UNESCO (χ.χ.), το grooming παιδιών είναι μια εγκληματική παραβίαση της ασφάλειας των παιδιών στο διαδίκτυο, η οποία πραγματοποιείται συχνότερα με παρουσίαση ψεύτικης ταυτότητας των θυτών. Ενώ προσποιούνται ότι είναι συνομήλικοι, οι groomers συλλέγουν πληροφορίες και συστηματικά κάνουν grooming στο παιδί, κερδίζοντας εύκολα την εμπιστοσύνη του, ακόμη και στοχεύοντας στη διευθέτηση μιας κατ' ιδίαν συνάντησης. Τόσο οι online, όσο και οι offline groomers, δύνανται να παραμένουν συνεχώς συνδεδεμένοι με τα θύματά τους και είναι σε θέση να χρησιμοποιούν τεχνολογίες διατήρησης της ιδιωτικής τους ζωής, για να μειώσουν τον κίνδυνο να συλληφθούν μέσω της επικοινωνίας με τα θύματά τους, ενώ μπορούν να επικοινωνούν και μεταξύ τους για να μοιράζονται τεχνικές (Ringenberg et al., 2022). Έτσι, η εικονική επικοινωνία μετατρέπεται

σε πραγματική επαφή και μπορεί να φτάσει μέχρι την κακοποίηση και εκμετάλλευση παιδιών, την προσέλκυση ανλκων για σεξουαλικούς σκοπούς, ακόμη και την εμπορία παιδιών. Η συνεισφορά της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης σε περιπτώσεις εκμετάλλευσης και κακοποίησης ανηλίκων κρίνεται καίρια.

Στην Ευρώπη, το κάθε κράτος ορίζει μέσω των Αναλυτικών προγραμμάτων αν θα διδαχτεί και με ποιον τρόπο το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής. Ο International Planned Parenthood Federation (IPPF, 2018) ο μεγαλύτερος παγκόσμιος, μη-κυβερνητικός οργανισμός, που ασχολείται με θέματα σεξουαλικής αναπαραγωγικής υγείας και δικαιωμάτων, μελέτησε τη σεξουαλική αγωγή σε 25 χώρες της Ευρώπης (δε συμπεριλαμβάνεται η Ελλάδα). Οι χώρες που δεν έχουν καμία νομοθεσία, είτε πολιτική για τη σεξουαλική αγωγή είναι: η Γεωργία, η Βόρεια Μακεδονία, η Ρωσία και η Σερβία. Η Κύπρος και η Λετονία ορίζουν της σεξουαλική αγωγή με Εθνικές Πολιτικές (Policy) και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη βάσει Εθνικής Στρατηγικής. Οι υπόλοιπες χώρες του δείγματος (18 από τις 25) κατοχυρώνουν τη σεξουαλική αγωγή βάσει της εθνικής τους νομοθεσίας. Στην πλειοψηφία των χωρών, η επικαιροποίηση φαίνεται να έχει γίνει τα τελευταία 10 χρόνια.

Στα πιο πάνω πλαίσια, τα βασικά κριτήρια για μια ολοκληρωμένη Περιεκτική Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση (ΠΣΔ) είναι η έμφαση σε θέματα ανατομίας, φυσιολογίας, αντισύλληψης, τοκετού, ΣΜΝ, αλλά και υγιών διαπροσωπικών σχέσεων, κοινωνικού φύλου, ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, καθώς και θέματα σε σχέση με σεξουαλικό προσανατολισμό. Η ΠΣΔ είναι μια πιο ολιστική διαδικασία μάθησης, που ξεκινά από μικρή ηλικία, με κατάλληλο ηλικιακά περιεχόμενο και στόχο έχει να εξοπλίσει τα παιδιά και τους νέους με γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες που θα τους ενδυναμώσουν, ώστε να αναπτύξουν κοινωνικές και σεξουαλικές σχέσεις με σεβασμό, να κάνουν ενημερωμένες επιλογές και να κατανοούν και να διασφαλίζουν την προστασία των δικαιωμάτων τους, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους (UNESCO, χ.χ.). Δεν αφορά μεμονωμένες παρεμβάσεις ή μαθήματα, αλλά προσεγγίζει τα θέματα επιστημονικά και σε βάθος. Εφαρμόζονται κυρίως στις σκανδιναβικές χώρες, τις Κάτω Χώρες, το Βέλγιο, τη Γερμανία, την Αυστρία, την Ελβετία και πρόσφατα την Αλβανία. Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, μόνο σε λίγες χώρες κυρίως στη Φινλανδία και την Εσθονία, έχει θεσμοθετηθεί η κατάρτιση των εκπαιδευτικών στη σεξουαλική εκπαίδευση ως μέρος του οδηγού σπουδών τους στην τρίτοβάθμια εκπαίδευση. Στις περισσότερες (μεταξύ των οποίων και η

Κύπρος) δεν υπάρχει υποχρεωτική εκπαίδευση εκπαιδευτικών για τη σεξουαλική αγωγή.

Η σεξουαλική αγωγή αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα αμφισβητούμενο πεδίο για περίπου τις μισές χώρες της έρευνας. Αυτές τείνουν να είναι χώρες στις οποίες η σεξουαλική εκπαίδευση αναπτύσσεται (πολύ) αργά ή καθόλου. Αντίθετα, μόνο σε πέντε χώρες οι ερωτηθέντες αναφέρουν ότι η εκπαίδευση γύρω από θέματα σεξουαλικότητας δεν αποτελεί καθόλου αμφιλεγόμενο ζήτημα: Βέλγιο, Κάτω Χώρες, Εσθονία, Φινλανδία και Σουηδία. Στην Κύπρο, την Ισπανία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία κ.α., η κοινωνική αντίσταση είναι σημαντική. Αξίζει να αναφερθεί ότι στην Αλβανία, παρά την κοινωνική αμφισβήτηση, το πρόγραμμα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης κατάφερε να αναπτυχθεί. Στην Ελλάδα ενώ έγιναν θεωρητικά προσπάθειες για πολλές δεκαετίες – ήδη από το 1964 - το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής δεν έφτασε ποτέ στις σχολικές αίθουσες, κυρίως λόγω αντιδράσεων της εκκλησίας (Τρίγκα, 2021). Από τον Σεπτέμβριο του 2021, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση έχει ενταχθεί ως μια σταθερή θεματική ενότητα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, σε δύο τάξεις του δημοτικού και μια τάξη του γυμνασίου (Λυμπεροπούλου, 2021). Τίθεται, επίσης, και το ζήτημα των εκπαιδευτικών, όπου στην Ελλάδα οι εκπαιδευτικοί που αναλαμβάνουν την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στην πλειονότητα τους προέρχονται από ειδικότητες όπου το γνωστικό αντικείμενο δε συνδέεται άμεσα με το αντικείμενο που καλούνται να διδάξουν (Καδιγιαννόπουλος et al., 2020).

Σε πολλά εκπαιδευτικά συστήματα δεν έχει επιτευχθεί η συμπερίληψη της ΠΣΔ στο αναλυτικό πρόγραμμα και συχνά αιτιολογείται με την πεποίθηση ότι μέσα από τη διδασκαλία για θέματα σεξουαλικότητας, θα χαθεί η αθωότητα των νέων. Αυτός είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο πολλοί γονείς και υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων παραμένουν αντίθετοι στην ένταξη της ΠΣΔ στο εκπαιδευτικό σύστημα. Φαίνεται όμως, ότι οι περισσότεροι νέοι σήμερα μαθαίνουν για τη σεξουαλικότητα από πορνογραφικούς ιστότοπους (Ketting, 2018), δεδομένο που προέκυψε και από την παρούσα έρευνα. Μια δαιμονοποίηση της σεξουαλικότητας και μια ψευδαίσθηση αθωότητας που δε φαίνεται να έχουν καμία σχέση με την καθημερινότητα και τις ανάγκες των έφηβων.

6.1. Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση: η περίπτωση της Κύπρου

Η σεξουαλική αγωγή στην Κύπρο είναι μέρος του ευρύτερου προγράμματος αγωγής υγείας, το οποίο εφαρμόζεται στα σχολεία από τον Σεπτέμβριο του 2011 (Ιοαννου et al., 2014). Το Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας (ΥΠΠΑΝ) «δεσμεύεται να παρέχει ολιστική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση σε όλους τους μαθητές και όλες τις μαθήτριες σε σχολεία Δημοτικής, Μέσης και Μέσης/Τεχνικής εκπαίδευσης». Η θέση αυτή επιτυγχάνεται μέσα από α) το Πρόγραμμα Σπουδών Αγωγής Υγείας (ΠΣΑΥ) β) την αντιρατσιστική πολιτική «Κώδικας Συμπεριφοράς κατά του Ρατσισμού & Οδηγός Διαχείρισης και Καταγραφής Ρατσιστικών Περιστατικών» και γ) την πολιτική σε σχέση με τη διαχείριση περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης στα σχολεία. Στο Δημοτικό, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση προσεγγίζεται ως τμήμα του ευρύτερου συνόλου εκπαιδευτικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο της Αγωγής Υγείας, όπου κύριος σκοπός είναι η προαγωγή της υγείας των μαθητών/τριών ολιστικά (σωματική, ψυχική και κοινωνική πτυχή της υγείας) ως προσωπικό και κοινωνικό εφόδιο για «καλή ζωή» (ΥΠΠΑΝ, 2016, σ. 6).

Σύμφωνα με το ΥΠΠΑΝ, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στη Μέση εκπαίδευση πραγματοποιείται μέσα από τα μαθήματα Οικιακής Οικονομίας στο Γυμνάσιο και Οικογενειακής Αγωγής στο Λύκειο. Η συγγραφή του υλικού βασίστηκε στην προσέγγιση της περιεκτικής (και σε πολλές ενότητες ολιστικής) σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και επιτυγχάνει ισορροπία μεταξύ της απόκτησης στάσεων, δεξιοτήτων και γνώσεων.

Τα διαθέσιμα εκπαιδευτικά εγχειρίδια στην Κύπρο αφορούν τη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση. Το εγχειρίδιο για την Αγωγή Υγείας, «Ταξίδι Ζωής» (Πόποβιτς et al., 2017) βρίσκεται αναρτημένο στη σελίδα του ΥΠΠΑΝ και περιλαμβάνει ενδεικτικές δραστηριότητες για τον Οικογενειακό Προγραμματισμό και τη Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία για τις τάξεις Β΄, Γ΄ & Στ΄ Δημοτικού, αλλά και απαντήσεις σε πιθανά ερωτήματα παιδιών. Στον σεξουαλικό προσανατολισμό αναφέρεται και το εγχειρίδιο «Ανακαλύπτοντας τον Ελέφαντα» (Παπαμιχαήλ, 2013) με ενδεικτικές δραστηριότητες για την αποδοχή της διαφορετικότητας σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Στο Γυμνάσιο, στο μάθημα της Οικιακής Οικονομίας στην Β΄ Τάξη³¹ στο κεφάλαιο 3 - Δημιουργία και Βελτίωση Κοινωνικού Εαυτού με υποκεφάλαια, 3.1

³¹ http://archeia.moec.gov.cy/sm/702/b_gym_oik_oik.pdf

Οικογενειακό Προγραμματισμό, Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία, 3.1.1 Κοινωνικό – Βιολογικό Φύλο, 3.1.2 Σχέσεις Εφήβων και 3.1.3 Μορφές Βίας - Εκφοβισμός και στην Γ' τάξη³² το κεφάλαιο 3 αναφέρεται στον Οικογενειακό Προγραμματισμό, Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία με υποκεφάλαια: 3.1 Χαρακτηριστικά Εφηβείας, 3.2 Σεξουαλικά και Αναπαραγωγικά Δικαιώματα, 3.3 Οικογενειακός Προγραμματισμός - Μέθοδοι Αντισύλληψης, 3.4 Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα, 3.5 Ανεπιθύμητη Εγκυμοσύνη. Να αναφερθεί ότι, οι ώρες διδασκαλίας για το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας είναι μια ώρα την εβδομάδα για τη Β' και μια ώρα για την Γ' Γυμνασίου και ο Οικογενειακός Προγραμματισμός αποτελεί μόνο ένα από τα συνολικά 4 κεφάλαια στην Β' Γυμνασίου και ένα από τα 6 κεφάλαια στην Γ' Γυμνασίου. Στο Λύκειο, το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας δεν προσφέρεται ως μάθημα κορμού σε καμία τάξη, αλλά ως επιλογής για συγκεκριμένες κατευθύνσεις.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης Λανζαρότε και την επικύρωση της από την Κυπριακή Βουλή το 2015, σύμφωνα με τον περί της Πρόληψης και της Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας Νόμο του 2014 (91(I)/2014) Άρθρο 55 το ΥΠΠΑΝ υποχρεούται να:

«διασφαλίζει ότι τα παιδιά, κατά την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση ενημερώνονται για τους κινδύνους της σεξουαλικής εκμετάλλευσης και της κακοποίησης, καθώς και για τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να προστατευθούν, προσαρμοσμένα στην εξελικτική δυνατότητά τους. Οι πληροφορίες αυτές, που παρέχονται σε συνεργασία με τους γονείς, όπου χρειάζεται, θα δίνονται στα πλαίσια μιας γενικότερου περιεχομένου ενημέρωσης για τη σεξουαλικότητα και θα δίδεται ιδιαίτερη προσοχή σε καταστάσεις κινδύνου, ειδικά όπου περιλαμβάνεται η χρήση νέων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών».

Παρά την ύπαρξη των κρατικών συμφωνιών και την επίσημη τοποθέτηση του σχετικού Υπουργείου για την κάλυψη των θεμάτων αυτών, στα Αναλυτικά Προγράμματα, παρατηρούνται κενά ως προς την εφαρμογή τους. Σύμφωνα με το υπόμνημα της επιτρόπου για τα δικαιώματα του παιδιού το 2015, σχετικά με την ενημέρωση που λαμβάνουν τα παιδιά στα πλαίσια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης:

³² http://archeia.moec.gov.cy/sm/702/c_gym_oik_oik.pdf

«τα ίδια τα παιδιά αναφέρουν ότι το μάθημα Αγωγής Ζωής που συμπεριλαμβάνεται στα Νέα Αναλυτικά Προγράμματα του ΥΠΠΑΝ, σε επίπεδο Μέσης Εκπαίδευσης, δε διδάσκεται επαρκώς, ούτε και σε τακτική βάση. Αντίθετα, σύμφωνα πάντα με τα ίδια τα παιδιά, παραδίδεται αποσπασματικά, ανεπαρκώς και από μη-κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό» (Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 2015).

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου προσφέρει σποραδικά προαιρετική εκπαίδευση στους εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων για θέματα σεξουαλικής αγωγής, φύλου, έμφυλης βίας, ομοφοβίας κ.α. συνήθως σε συνεργασία με ΜΚΟ (IPPF 2018). Εκπαίδευση η οποία δεν είναι απαραίτητη για όλους.

Η νομοθεσία ορίζει ρητά την ευθύνη του εκπαιδευτικού συστήματος για την προστασία παιδιών από ενδεχόμενη σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση, ενώ εστιάζει στις νέες τεχνολογίες και θυματοποίηση μέσω αυτών (βλ. grooming). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης που έλαβε χώρα από τον ΚΣΟΠ (Κωφού et al., 2015), για την υφιστάμενη κατάσταση σεξουαλικής υγείας και δικαιωμάτων, φαίνεται ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση δεν εφαρμόζεται αποτελεσματικά, καθώς οι έφηβοι φαίνεται να έχουν έλλειψη γνώσεων σε θέματα σεξουαλικής υγείας, αντισύλληψης, φύλου και δικαιωμάτων. Οι απαντήσεις των εφήβων στην έρευνα αυτή επικεντρώθηκαν στην ανάγκη για πληροφόρηση και στήριξη σε θέματα που σχετίζονται με τη σύναψη λειτουργικών σχέσεων, και τη διαχείρισης των συναισθημάτων τους καθώς επίσης και τους τρόπους και τα μέσα προφύλαξης κατά τη σεξουαλική επαφή, την ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, τα ΣΜΝ, αλλά και τη γενικότερη ενημέρωση για το νομικό πλαίσιο που διέπει τις σεξουαλικές επαφές και την ενδεχομένη σεξουαλική κακοποίηση και σεξουαλική παρενόχληση, καθώς επίσης και συμβουλές για τη συναισθηματική προφύλαξη του εαυτού τους (Κωφού et al., 2015, σ. 31).

6.2 Διδασκαλία Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης στα Κυπριακά Σχολεία: κενά και προβληματισμοί

Η παρούσα έρευνα εστιάζει συγκεκριμένα στις αντιλήψεις των εφήβων για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία και τις απόψεις τους για τα

κενά του εκπαιδευτικού συστήματος. Μια βασική θεματική αποτελεί το γεγονός ότι η σεξουαλική αγωγή γίνεται κυρίως στα πλαίσια της βιολογικής διάστασης, ενώ μερικά σχολεία εφαρμόζουν μεμονωμένες δράσεις ενημέρωσης που λαμβάνουν χώρα συνήθως μια φορά τον χρόνο. Η πλειονότητα των εφήβων αναφέρει ότι η ενημέρωση δεν είναι ικανοποιητική και πολλές ανάγκες τους δεν καλύπτονται.

Ερ.: Γενικά ως προς την εφηβεία, το σώμα, τη σεξουαλικότητα, είναι σημαντικό να διδάσκεστε στο σχολείο γύρω από αυτά τα θέματα;

Κώστας: Στο σχολείο μας έχουν κάνει μια φορά, πέρυσι.

...

Ερ.: Για τα θέματα της εφηβείας, του σώματος, της σεξουαλικότητας ίσως, είναι θέματα για τα οποία μιλάτε στο σχολείο;

Ιωάννα: Όχι. Αν και θα ήθελα να το κάνω ως μάθημα.

Ερ.: Έχουν απορίες τα παιδιά για αυτά τα θέματα που δεν έχουν ας να τις πουν;

Ιωάννα: Ναι. Βλέπω συχνά να θέλουν να μάθουν, γενικά για τούτο το θέμα. Αλλά το μόνο που να σου πουν... π.χ. να σου πουν για το AIDS που θα στο παρουσιάσουν μέχρι ενός σημείου, αλλά δε θα σου πουν άλλα πράγματα, κυρίως για το σεξ. Όπως ας πούμε ότι πρέπει να μάθεις το σώμα σου, τι σου αρέσει, πώς να σέβεσαι τον εαυτό σου και ύστερα να ικανοποιείς τον άλλον.

Οι περισσότερες αναφορές παιδιών και εκπαιδευτικών, αφορούν μεμονωμένες ενημερώσεις/διαλέξεις από εξωτερικούς εκπαιδευτές. Τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια είχαν κοινό αίτημα την καλύτερη και αποτελεσματικότερη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι ότι στις περισσότερες συνεντεύξεις τα παιδιά δε χρησιμοποιούσαν τη λέξη «σεξ» και επέλεγαν πιο περιγραφικούς τρόπους για να το αποδώσουν. Η Ιωάννα είναι από τις λίγες περιπτώσεις που χρησιμοποίησε τη λέξη σεξ. Όσον αφορά τα δημογραφικά δεδομένα, τα παιδιά από το αγροτικό σχολείο φάνηκε να έχουν μεγαλύτερο εκπαιδευτικό κενό και λιγότερες εκπαιδεύσεις από εξωτερικούς φορείς σε σχέση με αυτά του αστικού. Συνολικά, πρέπει να αναφερθεί ότι

ελάχιστα παιδιά είχαν λάβει έστω και μεμονωμένες εκπαιδεύσεις για τα θέματα αυτά. Αυτές οι ελάχιστες εκπαιδεύσεις λάμβαναν χώρα κυρίως στο Γυμνάσιο και σε μια μόνο περίπτωση στο Δημοτικό.

Τις εκπαιδεύσεις από εξωτερικούς φορείς τις προσφέρει κυρίως ο Κυπριακός Σύνδεσμος Οικογενειακού Προγραμματισμού (ΚΣΟΠ) μέσω των εξειδικευμένων εκπαιδευτών – εθελοντών που διαθέτει. Τα ίδια τα σχολεία (συνήθως οι διευθυντές) αιτούνται στον σύνδεσμο έναν αριθμό εκπαιδεύσεων και ο σύνδεσμος προσπαθεί να ανταποκριθεί ανάλογα με το δυναμικό του. Η πρωτοβουλία αυτή δεν είναι συστηματική και σταθερή. Η εκπρόσωπος του ΚΣΟΠ στην ομάδα εστίασης των εμπειρογνομώνων, σκιαγραφεί την εικόνα που ο ίδιος ο σύνδεσμος έχει για τις πρωτοβουλίες των σχολείων:

ΚΣΟΠ: Έχει να κάνει με την πρόληψη για τη σεξουαλική κακοποίηση και το σώμα τους. Εμείς είχαμε κάνει... πρέπει να υπάρχει θέληση... ο διευθυντής του Β' δημοτικού Αγλατζιάς ο οποίος συνεργάστηκε μαζί μας και κάναμε... Και τι συμβαίνει, σε πάρα πολλά σχολεία υπάρχουν πάρα πολλά περιστατικά. Και υπάρχουν καθημερινά. Αν κάποιος μας ξέρει, τηλεφωνά μας, ξέρω εγώ αν κάποιο μωρό κατέβασε τα παντελόνια κάποιου, μας τηλεφωνά... πυροσβέστες! Ελάτε να μιλήσουμε για το... του εξηγούμε ή τους παραπέμπουμε κοντά σας (ΥΠΠΑΝ). Εμείς εκείνο που προσφέρουμε είναι να κάνουμε μια σειρά από εργαστήρια, έτσι ώστε να μιλήσουμε στα παιδιά και στους εκπαιδευτικούς. Οπότε κάναμε κάτι που ήταν εξαιρετικό: 13 συναντήσεις. Αφιέρωσε ο άνθρωπος, μου έκανε εντύπωση, ήταν η πρώτη φορά που βρήκαμε διευθυντή ο οποίος ουσιαστικά αντιλήφθηκε την αναγκαιότητα και δεν είναι να έρθω ένα 45λέπτο ή ένα 80λέπτο να μιλήσω στα παιδιά και μετά είμαστε ανακουφισμένοι ότι να συνεχίσει το σχολικό μας πρόγραμμα χωρίς καμιά άλλη... Αλλά ναι, είναι το Υπουργείο Παιδείας, είναι γονείς, αλλά κυρίως είναι ευθύνη του Υπουργείου Παιδείας. Να εφαρμοστεί η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ή οποιαδήποτε άλλα προγράμματα πρόληψης. Και η επένδυση πια είναι στην πρόληψη.

Να αναφερθεί το διάστημα 2017-2019 ο ΚΣΟΠ πραγματοποίησε βιωματικά εργαστήρια και εκπαιδεύσεις (κυρίως σε αστικά σχολεία) σε περίπου 1400

μαθητές ιδιωτικών γυμνασίων και λυκείων και περίπου 260 εκπαιδεύσεις σε μαθητές δημοσίων γυμνασίων και λυκείων. Επιπλέον, παροχή εκπαίδευσης είχαν περίπου 300 μαθητές δημοτικού σχολείου (δημόσιου και ιδιωτικού). Οι εκπαιδεύσεις και τα βιωματικά εργαστήρια λαμβάνουν χώρα μετά από αίτημα των σχολείων στον μη κυβερνητικό, μη κερδοσκοπικό, εθελοντικό οργανισμό και σε καμία περίπτωση δεν αναπληρώνουν το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών που οφείλει να ακολουθηθεί κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Παρόλα αυτά μια σημαντική μερίδα παιδιών κατάφερε να επιμορφωθεί μέσα από εκπαιδεύσεις εθελοντών εκπαιδευτών.

Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση χωρίζεται σε τρεις περιόδους, στην προσχολική ηλικία, στη σχολική ηλικία και στην εφηβεία, ανάλογα με την ψυχοσωματική ωριμότητα του παιδιού (Τσαρμακλής 2007, σ. 95). Στις τρεις αυτές περιόδους η πληροφόρηση είναι ηλικιακά κατάλληλη, ώστε να καλύπτει τις ανάγκες των παιδιών και αναδιαμορφώνεται με την αλλαγή της εκπαιδευτικής βαθμίδας. Όπως φαίνεται και από το αναλυτικό προγραμματισμό του ΥΠΠΑΝ, μόνο στο Γυμνάσιο διδάσκεται το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας. Και πάλι όμως, υπάρχουν μαθητές που αναφέρουν ότι δε διδάχτηκαν ποτέ το συγκεκριμένο κεφάλαιο. Άρα, η διδασκαλία των ενοτήτων σεξουαλικής αγωγής στο Δημοτικό ή το Γυμνάσιο μάλλον δεν εφαρμόζεται και ακόμη και αν εφαρμόζεται, φαίνεται ότι δεν αναπληρώνει την έλλειψη ενημέρωσης στο Λύκειο.

Στέλλα: Το κάναμε στην οικιακή οικονομία στο γυμνάσιο μόνο. Φέτος δεν το είδα πάρα πολύ.

Ερ.: Ήταν κάτι που σε κάλυψε αυτό που κάνατε στο γυμνάσιο; Δηλαδή έκανες πράγματα που ένοιωθε ότι σου έλυσαν απορίες; Υπήρχε κάτι παραπάνω που θα ήθελες να γίνει;

Στέλλα: Πιστεύω όχι γιατί ήταν πολύ καλή η καθηγήτρια μου. Αλλά σε σχολεία που δεν είναι καλή η καθηγήτρια μπορεί να μην είναι ενημερωμένοι σωστά. Αλλά υπήρξαν και εκδηλώσεις που ήρθε κάποιος και μας μίλησε ή κάναμε κάποια ημερίδα και βοήθησε αρκετά.

Ερ.: Άρα μιλήσατε και για Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα, για ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη για όλα αυτά;

Στέλλα: Ναι, ναι.

Ερ.: Για τη βία στις σχέσεις;

Στέλλα: Ναι μιλήσαμε και για αυτό.

...

Άρης: Παλιά νομίζω δε διδασκόντουσαν τίποτα. Τώρα ευτυχώς εμείς διδασκόμαστε πολλά πράγματα. Και στο δημοτικό. Εν τω μεταξύ στο δημοτικό, μέσω της ενημέρωσης για το AIDS, είχαμε μάθει κάποια πράγματα. Και οικιακή οικονομία κάναμε κάποια πράγματα για την εφηβεία. Άρα είμασταν λίγο προετοιμασμένοι. Δεν είναι ότι άρχισε το σώμα μας να κάνει αλλαγές και δεν ξέραμε τι ήταν.

Στην αναποτελεσματικότητα και δυσκολία των καθηγητών έγινε αναφορά από τους συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και το αίτημα τους για καλύτερη ενημέρωση. Στην τοποθέτηση αυτή συμφωνούν και οι εκπαιδευτικοί που τονίζουν αυτήν την ανάγκη των παιδιών. Στο παρακάτω απόσπασμα, η καθηγήτρια Άννα συνδέει τη σεξουαλική αγωγή με τις ευρύτερες συντροφικές σχέσεις και συναναστροφές των παιδιών και τον σεξισμό που απορρέει από αυτές.

Στέφανος: Βασικά κάποιοι καθηγητές το θεωρούν λεπτό θέμα. Άρα με καθηγητές δε θα συζητήσουμε έτσι πράγμα.

...

Ερ.: Πιστεύεις ότι είναι καλό να διδάσκεστε στο σχολείο πράγματα για την εφηβεία, για τις σχέσεις των δύο φύλων, για το σώμα, για το σεξουαλικό προσανατολισμό.

Θάνος: Αν είναι εξειδικευμένοι οι καθηγητές τότε ναι. Αλλά αν έρθουν κάποιοι καθηγητές που δεν μπορούν να τα πουν, ίσως επειδή ντρέπονται ή επειδή δεν μπορούν να τα πουν στους μαθητές, τότε όχι δε νομίζω.

...

Ερ.: Ως προς της σεξουαλική αγωγή ποια είναι η γνώμη σας;

Καθ. Άννα: Επίσης θεωρώ από πάντα [να διδάσκεται από τα πρώτα στάδια της εκπαίδευσης]. Δηλαδή δεν είναι ένα θέμα που μπορείς να

πας στα 15 και να πεις σήμερα θα μιλήσουμε για τη σεξουαλική αγωγή. Είναι κάτι που αν δεν υπάρχει μια υγιής σχέση μέσα στην οικογένεια, στα αδέρφια, αν το ένα φύλο δε σέβεται το άλλο, αν, αν, αν ότι και να θες εσύ να πεις ήδη βλέπεις ότι είναι αρρωστημένη η σχέση με την οποία εκφράζονται και συμπεριφέρονται ο ένας στον άλλον. Δηλαδή δεν μπορεί να λες «Άμα σου δώσω ένα μπάτσο θα δεις περίοδο». Εμένα ως γυναίκα με προσβάλλει, δεν μου αρέσει. Δε θα ήθελα καν να το πουν στην κόρη μου. Πάρα πολύ σεξιστικό. Αλλά τούτο είναι ένα πράγμα που γίνεται από πάρα πολύ μικρές ηλικίες.

Όσον αφορά τους γονείς και την επικοινωνία με τα παιδιά για θέματα σεξουαλικότητας οι τοποθετήσεις διαφοροποιούνται. Από τη μια υπάρχουν παιδιά που έχουν την άνεση να συζητήσουν τα θέματα που τους απασχολούν με τους γονείς τους και από την άλλη, υπάρχουν γονείς που παρουσιάζονται ως οι μεγαλύτεροι πολέμιοι της σεξουαλικής αγωγής.

Κωνσταντίνα: Κυρίως για τη σεξουαλικότητα, πρέπει να μας μάθουν πως να αντιμετωπίζουμε τους υπόλοιπους χωρίς ρατσισμό και για τις σχέσεις πρέπει γιατί οι πιο πολλοί δεν έχουν... ας πούμε οι γονείς τους μπορεί να μην τους μάθουν κάτι να πρέπει να αντιμετωπίσουν μια σχέση μόνοι τους. Να μην τους μάθει και να κάνουν κάποια λάθη, ενώ πρέπει να τους μάθει κάποιος πριν ξεκινήσει, από την 1η γυμνασίου, από την 2α γυμνασίου να ενημερώνουν τους μαθητές για τις σχέσεις, τη σεξουαλικότητα, το διαδίκτυο, όλα.

...

Δημήτρης: Βεβαίως. Αυτό συγκεκριμένα ήταν το θέμα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης το οποίο είχαμε συζητήσει και στην τελευταία συνάντηση του ΕΣ, της ομάδας εφήβων συμβούλων η οποία δημιουργείται κάθε χρόνο από το γραφείο προστασίας δικαιωμάτων του παιδιού. Και βασικά υποστηρίζουν ότι είναι δικαίωμα του κάθε μαθητή να διδάσκεται για τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Δηλαδή, στην Κύπρο όταν ακούμε σεξουαλική διαπαιδαγώγηση νομίζουμε ότι έχει να κάνει καθαρά με το σεξ και οι γονείς είναι κάπως «Παναγία μου, θα ακούσει το παιδί μου για το σεξ θα πάει να

το κάνει την επόμενη μέρα!» και το Υπουργείο Παιδείας, σε συνεργασία με το γραφείο Προστασίας Δικαιωμάτων του Παιδιού, θέλει να περάσει αυτό το μάθημα, αλλά υπάρχουν αντιδράσεις από γονείς και έτσι δεν μπορούν να το περάσουν. Δηλαδή, τουλάχιστον βλέπω ότι γίνεται ένα βήμα αλλά εντάξει έχουμε τους οπισθοδρομικούς γονείς για τους οποίους δεν αντιλαμβάνονται ρε φίλε ότι είναι πολύ ουσιαστικό μάθημα. Δεν έχει να κάνει μόνο με το σεξ, έχει να κάνει για τη σχέση σου με τον άλλον, έχει να κάνει για το σώμα σου, πως να ανακαλύπτεις τον εαυτό σου, πώς το σώμα σου αλλάζει στην εφηβεία, έχει να κάνει σίγουρα με πρόληψη ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, πρόληψη από διάφορες ασθένειες, σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και ξέρω εγώ, αλλά δεν το αντιλαμβάνονται αυτό οι γονείς δυστυχώς.

Ο Δημήτρης είναι μέλος των έφηβων συμβούλων και ασχολείται διεξοδικότερα με θέματα δικαιωμάτων σε συνεργασία με την επίτροπο για τα δικαιώματα του παιδιού. Πράγματι, το 2017, όπως κυκλοφόρησε στον κυπριακό Τύπο (ΠΟΛΙΤΗΣ, 2017), μια μερίδα γονέων ζητούσε την απαλλαγή των παιδιών τους από το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής, καθώς διαφωνούσε με τον τρόπο διδασκαλίας, ισχυριζόμενοι ότι τα παιδιά εκδήλωσαν αρνητικές ψυχοσωματικές αντιδράσεις μετά τη σχετική διδασκαλία. Στην τοποθέτηση αυτή απάντησε, τεκμηριώνοντας τη θέση της, η Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Παιδιού υποστηρίζοντας «την αναγκαιότητα, την καταλληλότητα/συμβατότητα και τη νομιμότητα παροχής σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και συμμετοχής των παιδιών στη βάση των προνοιών της Σύμβασης» όπως αυτή ορίζεται από το εκπαιδευτικό σύστημα της Κύπρου και τις διεθνείς υποχρεώσεις της Δημοκρατίας (Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού, 2017).

Σχετικά με τα δίκτυα ενημέρωσης στα οποία θα στραφούν οι έφηβοι αν χρειάζονται βοήθεια, οι περισσότεροι ανέφεραν τους γονείς και κυρίως τις μητέρες. Οι φίλοι ήταν η δεύτερη πιο διαδεδομένη απάντηση, ακολουθούν οι άλλοι σημαντικοί ενήλικες (αδέρφια, ξαδέρφια κτλ.), το Ίντερνετ και τέλος οι καθηγητές. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες/-ουσες, το σχολείο δεν είναι βασική πηγή πληροφόρησης. Πρόσφατη έρευνα της UNESCO (2020) αναφέρει ότι οι νέοι ανά το παγκόσμιο λαμβάνουν πληροφόρηση σχετικά με το σώμα

τους, το σεξ και τις σχέσεις πρωτίστως από φίλους και συνομηλίκους (31%). Ακολουθούν οι ηλεκτρονικές πηγές (29%) και η εκπαίδευση (25%).

Να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι, μετά το πέρας των συνεντεύξεων ένας σημαντικός αριθμός εφήβων (αγόρια και κορίτσια) ήθελαν να συζητήσουμε για απορίες τους σχετικά με θέματα φύλου και σεξουαλικότητας. Αν και δεν αποτελεί η συζήτηση αυτή μέρος της ερευνητικής διαδικασίας - δεν ηχογραφήθηκε και δεν έχει συμπεριληφθεί στην ανάλυση των δεδομένων - είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τέθηκαν πολύ βασικές ερωτήσεις, όπως τι είναι παράνομο σε σχέση με το sexting (αρκετά αγόρια έθεσαν την ερώτηση), τι περιλαμβάνει μια γυναικολογική εξέταση (κορίτσι), αν μπορείς να μείνεις έγκυος φορώντας τα ρούχα σου (κορίτσι), θέματα γονιμότητας στην εφηβεία (αγόρι) κ.α.. Υπήρξαν, επίσης, ερωτήματα σχετικά με τα αποτελέσματα της έρευνας και τις δικές μου απόψεις για θέματα εφηβείας και σεξουαλικής αγωγής. Το ίδιο φαινόμενο επαναλήφθηκε και στο τέλος ενός βιωματικού εργαστηρίου, όταν πολλοί συμμετέχοντες ζήτησαν να επαναληφθεί για να μπορέσουμε να καλύψουμε μεγαλύτερο φάσμα ερωτημάτων και αποριών.

Στα υποκεφάλαια που ακολουθούν, θα αναλυθεί η οπτική των συμμετεχόντων σε σχέση με τα πιο καιρία ζητήματα που υπάγονται κάτω από την ευρύτερη ομπρέλα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, τόσο από τη σκοπιά των παιδιών όσο και από τη σκοπιά των ενηλίκων, καθηγητών και εμπειρογνομόνων. Οι υποθεματικές διαμορφώνονται ως εξής: 6.2.1 Ομοφοβία. 6.2.2 Ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη στην εφηβεία 6.2.3 Διαδικτυακός εκφοβισμός 6.2.4 Σεξισμός και έμφυλη βία στους εφήβους. Πιο συγκεκριμένα, στις παρακάτω ενότητες αναλύεται κυρίως το πιο κοινωνικό κομμάτι της σεξουαλικότητας, αυτό που φαίνεται να απασχολεί εντονότερα τα παιδιά. Σημαντικές παράμετροι σε όλη αυτή τη συζήτηση είναι οι νομικές προεκτάσεις αλλά και ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

6.2.1 Ομοφοβία

Η UNESCO (2012) ορίζει την ομοφοβία ως «φόβος, απόρριψη ή αποστροφή, συχνά με τη μορφή στιγματισμού, στάσεων ή συμπεριφοράς που δημιουργεί διακρίσεις, έναντι των ομοφυλοφίλων ή / και της ομοφυλοφιλίας». Στο

κυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα, το ΥΠΠΑΝ (Παπαμιχαήλ & Ζεμπύλας, 2015) στην Αντιρατσιστική του Πολιτική σε σχέση με την ομοφοβία αναφέρει ορίζεται:

«Η ομοφοβία μπορεί να περιλαμβάνει ακόμη μίσος, εχθρότητα ή αποδοκιμασία των ομοφυλοφίλων ανθρώπων, της ομοφυλοφιλικής συμπεριφοράς, που οδηγεί στην εκδήλωση μισαλλοδοξίας. Συχνά φτάνει ως το σημείο να εκδηλώνεται πολύ επικίνδυνα, όπως μέσω λεκτικής βίας και ομοφοβίας, εγκλήματα μίσους όπως επιθέσεις, ξυλοδαρμούς, ακόμη και φόνους» (σ. 13).

Η δυσκολία κατανόησης της έννοιας της ομοφοβίας παρουσιάστηκε σε κάποιες αφηγήσεις. Πολλοί/-ες έφηβοι δε γνώριζαν τον όρο και δεν ήταν σε θέση να τον χρησιμοποιήσουν, αλλά το περιέγραφαν ως «ρατσισμό με τους ομοφυλόφιλους». Η έννοια της ομοφοβίας όμως, περιλαμβάνει περισσότερες κατηγορίες και είναι ευθύνη της ΠΣΔ να ενημερώσει και να ευαισθητοποιήσει τους νέους γύρω από το θέμα.

Στέφανος: Από όσο ξέρω σε άλλα σχολεία όχι. Από όσο θυμάμαι πέρυσι στο γυμνάσιο είχα μια καθηγήτρια που ήταν στο υπουργείο σύμβουλος και είχαμε κάνει για τον ρατσισμό ένα κεφάλαιο και είχα εγώ θέμα, η δική μου ομάδα, ρατσισμό όχι φυλετικό... με τους ομοφυλόφιλους...

Ερ.: Ομοφοβία.

Στέφανος: Ομοφοβία ναι. Και τέλος πάντων με αφορμή εκείνο έφεραν μας μια κοπέλα που κάνει διδακτορικό να μας μιλήσει.

...

Ερ.: Για θέματα σεξισμού ή ομοφοβίας μιλάτε στο σχολείο; Είναι έννοιες που τις έχεις υπόψη;

Κατερίνα: Σεξισμός ναι, το άλλο δεν το ξέρω... ...Σεξισμός έτυχε να συζητήσουμε, αλλά δεν έχουν συζητήσει για ομοφυλόφιλους.

Ερ.: Παρόλα αυτά πιστεύεις ότι υπάρχουν συμμαθητές σου που ίσως να είναι;

Κατερίνα: Όχι! [γέλια] Αλλά γνωρίζω έναν που νομίζω ότι είναι. Σε άλλο σχολείο, στην ηλικία μου.

Ερ.: Αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τα άλλα αγόρια;

Κατερίνα: Μπροστά του είναι οκ, αλλά από πίσω του τον κοροϊδεύουν.

Σύμφωνα με τους/τις συμμετέχοντες/-ες, οι αντιδράσεις των σχολικών υπευθύνων απέναντι στην ομοφοβία είναι πολλές φορές ανύπαρκτες ή ακόμα και αρνητικές. Ο Κώστας αναφέρει ότι οι καθηγητές «δεν του λένε κάτι. Ούτε στο να τον στηρίξουν ούτε στο αντίθετο», τη στιγμή που αναφέρει ότι οι συμμαθητές του τον «περιπαίζουν» και τον αποκαλούν με γυναικείο όνομα. Ο Παύλος δήλωσε στη συνέντευξη του ξεκάθαρα ότι είναι γκέι αλλά δε γνώριζε τον όρο ομοφοβία και περιέγραψε με πολύ ευθύ τρόπο τα συναισθήματα του και τις αντιδράσεις που δέχεται από το περιβάλλον του σχολείου.

Ερ.: Ναι. Για το σεξισμό και την ομοφοβία μιλάτε στο σχολείο; Υπάρχουν αυτά τα θέματα συζήτησης;

Παύλος: [.] Ομοφοβία τι είναι;

Ερ.: Ομοφοβία είναι ο ρατσισμός απέναντι στα ΛΟΑΤΚΙ άτομα, γκέι, λεσβίες, τρανς...

Παύλος: Είμαι και εγώ γκέι.

Ερ.: Ωραία άρα μπορείς να μου πεις την προσωπική σου εμπειρία.

Παύλος: Εγώ νιώθω ότι δεν μπορώ να πω σε κανέναν ότι είμαι γιατί έχει εκείνο το πράγμα στο σχολείο που ό,τι γίνει να το πουν όλοι και να το μάθουν όλοι και να γίνεις το κέντρο του... να σε βλέπουν όλοι με έναν άλφα τρόπο, το οποίο δεν είναι σωστό, απλώς πρέπει να αντιμετωπίζονται κανονικά, ότι είναι κανονικοί άνθρωποι, αφού είναι.

Ερ.: Φυσικά.

Παύλος: Είχα και θέμα με τον θεολόγο μου. Ανοίξαμε θέμα για τους γκέι και έλεγα εγώ πράγματα εκείνος μου έλεγε δεν είναι σωστό είναι αφύσικο, δεν είναι κανονικό τούτο και αποξένωνε με.

Ερ.: Και εσύ τι του έλεγες;

Παύλος: Έλεγα ότι τι είναι κανονικοί άνθρωποι. Και ότι και να αγαπούν πάλι αγάπη είναι. Και εκείνος μου έλεγε ότι δεν είναι σωστό.

Ερ.: Γενικά έχεις νιώσει να σε αντιμετωπίζουν διαφορετικά για αυτό το λόγο στο σχολείο;

Παύλος: Δεν είχα κάτι σημαντικό. Μπορεί να έχει τύχει κάποια φορά να με πετάξει κάποιος συμμαθητής μου κάτι, όχι με κακία. Είχε μια φορά που είμασταν στην τάξη και είμασταν εγώ εκείνος και ο καθηγητής μας της ιστορίας γιατί οι άλλοι κάνανε πρόβες. Και ανοίξαμε θέμα και μου λέει εκείνος, πραγματικά Παύλο, αν πήγαινες στον στρατό θα ήσουν όπως το πουτανάκι. [γέλια] Και άρχισα και εγώ και γελούσα.

Ερ.: Το πήρες και εσύ στην πλάκα;

Παύλος: Ε ναι! Έχει άλλους που δεν μπορούν να το πάρουν στην πλάκα.

Ο Παύλος αναφέρεται σε δύο περιστατικά ομοφοβίας με δέκτη τον ίδιο. Το ένα απευθείας με καθηγητή του και το άλλο παρουσία εκπαιδευτικού, για τα οποία δεν έγινε απολύτως καμία προσπάθεια αντιμετώπισης. Ο ίδιος λέει ότι αντιμετωπίζει με χιούμορ αυτές τις επιθέσεις, αλλά παράλληλα αναφέρει πιο πάνω ότι «δεν μπορεί να πει σε κανέναν» ότι είναι γκέι. Όσον αφορά το σχολείο, σύμφωνα με έρευνα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA, 2020) τρεις στους 10 ερωτηθέντες (30%) στην Ε.Ε. ηλικίας 15 έως 17 ετών κρύβουν την ΛΟΑΤΚΙ ταυτότητα τους στο σχολείο, ενώ έξι στους 10 (61%) είναι επιλεκτικά ανοιχτοί. Οι υψηλότεροι αριθμοί παιδιών που κρύβουν τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό στο σχολείο είναι στην Κροατία (51%) και στην Κύπρο (47%). Τα χαμηλότερα ποσοστά σημειώνονται στις Κάτω Χώρες (16%) και τη Μάλτα (17%). Ο καθηγητής του οποίου το παράθεμα ακολουθεί έρχεται να τον επιβεβαιώσει, αναφερόμενος σε συναδέλφους του που εκφράζονται ομοφοβικά και χρησιμοποιούν χαρακτηρισμούς απέναντι στα ΛΟΑΤΚΙ παιδιά, μέσα στον χώρο του σχολείου. Έτσι, λοιπόν, φαίνεται ότι, όχι μόνο τα παιδιά δεν προετοιμάζονται για τα θέματα του σεξουαλικού προσανατολισμού, αλλά μπορεί να γίνουν μάρτυρες ή δέκτες ομοφοβικής συμπεριφοράς από καθηγητές τους εντός του σχολικού

χώρου. Επίσης, ο Παύλος αναφέρεται στην ανάγκη του για ΠΣΔ και για τον τρόπο που αντιλήφθηκε ο ίδιος τον σεξουαλικό του προσανατολισμό³³.

Παύλος: Εγώ στο δημοτικό πρώτη φορά άκουσα τη λέξη γκέι κι όταν έμαθα τι είναι είπα ω παναγία μου τούτο είναι που είμαι. Επειδή ήξερα από μικρός ότι με τις κοπέλες είμαι φίλος, αλλά με τα αγόρια ήμουν απόμακρος γιατί τα έβλεπα με διαφορετικό τρόπο. Και δεν ήξερα το γιατί και ένιωθα παράξενος και απομονωμένος, αλλά μετά που έμαθα ένιωθα εγώ καλύτερα, ήξερα ποιος είμαι, βρήκα τον εαυτό μου. Για αυτό ναι πρέπει να έχουμε έτσι μαθήματα.

...

Ερ.: Υπάρχει η ωριμότητα από το σχολείο, από τους εκπαιδευτικούς να διαχειριστούν τέτοια παιδιά; Δηλαδή μήπως εκφράζουν ομοφοβία οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί;

Καθ.Νίκος: Εκφράζουν, εκφράζουν.

Ερ.: Θέλετε να μου πείτε κάτι παραπάνω ως προς αυτό;

Καθ.Νίκος: Ειδικά τα επίθετα. Βασικά, τα επίθετα. Δεν μπορώ να πω συγκεκριμένη περίπτωση. Γενικά, όταν έρχεται κουβέντα, τα επίθετα και η συμπεριφορά είναι γενικά...

Ο Παύλος είναι το μοναδικό παιδί που επέλεξε να αναφερθεί στον σεξουαλικό του προσανατολισμό. Όμως, η ομοφοβία φαίνεται να γίνεται ορατή και από τα μη ΛΟΑΤΚΙ άτομα, καθώς γίνεται αναφορά και από άλλους μαθητές, και μπορεί να προέρχεται τόσο από καθηγητές όσο και από μαθητές.

Ερ.: Βλέπεις να αντιμετωπίζονται διαφορετικά;

Μαρία: Ναι. Πρώτα πρώτα, όλοι οι άνθρωποι μιλούν. Ας πούμε ,αν ακούσουν ότι ένα αγόρι το οποίο... νομίζουν ότι είναι γκέι... ή αν

³³ Ο σεξουαλικός προσανατολισμός δεν αποτελούσε μέρος των κριτηρίων για την επιλογή των συμμετεχόντων στην έρευνα και δεν τίθεται καμία ερώτηση, σε κανέναν συμμετέχοντα ως προς αυτό κατά την ερευνητική διαδικασία. Ο Παύλος επέλεξε να αναφερθεί στον σεξουαλικό του προσανατολισμό κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε αν συμμετείχαν και άλλα ΛΟΑΤΚΙ άτομα στην έρευνα.

ακουστεί ότι τούτη φιλήθηκε με μια άλλη κοπέλα να είναι το κουτσομπολιό του αιώνα. Και ξέρω και πολλά άτομα τα οποία είναι ομοφοβικά και δε γνωρίσαν... γνωρίσαν αλλά δεν το ήξεραν, άτομα που είναι ομοφυλόφιλα και λαλούν μισώ τους. Αφού δε γνώρισες ποτέ κανέναν...

...

Στέφανος: Αλλά ξεκινά και καταντά, αν σου μπει εκείνη η ιδέα και άμα δεις εκείνο το άτομο να κάνει έτσι (σπάει τον καρπό) ή να κάνει αλλιώς, αα να είναι γκέι αυτός.

Ερ.: Από την κίνηση του σώματος ας πούμε. Αν είχες έναν αδερφό που ήταν γκέι, πώς θα το σκεφτόσουν;

Στέφανος: Βασικά, εξαρτάται, τι εννοούμε πλέον γκέι ,γιατί καταλαβαίνω ότι είναι ορισμένες περιπτώσεις που είναι βιολογικές. Αλλά θεωρώ ότι τούτες είναι οι περιπτώσεις που θα ακούσεις στα νέα. Δεν είναι πολλές. Ξέρεις, δημιουργήσαμε μια εικόνα, από το σπάσιμο του καρπού ή whatever, πώς συμπεριφέρονται τούτοι οι γκέι και ,άμα είναι να σπάσεις τον καρπό σου μια φορά, θα αρχίσεις να σκέφτεσαι α μπορεί να γίνεται έτσι, μπορεί να πείσεις τον ίδιο τον εαυτό σου ότι καταλήγεις έτσι. Εννοώ δε θεωρώ... δεν το υποστηρίζω. Θεωρώ ότι είναι φυσιολογικό σε πολλές περιπτώσεις, αλλά δεν υποστηρίζω αυτή την ιδεολογία του ότι μπορείς να διαλέγεις εσύ ποιον να θέλεις. Επειδή καταλαβαίνω ως την ομοφυλοφιλία είναι οκ, αλλά από εκείνη την ιδεολογία που κρύβεται ξεκινούν και άλλα πράγματα όπως... Εννοώ μετά είναι η ζωοφιλία, η παιδοφιλία.

...

Ερ.: Άρα ένα γκέι παιδί θα λέγαμε ότι περνάει «δύσκολα» εντός εισαγωγικών στο σχολείο;

Κωνσταντίνα: Ε, ναι. Περνάει πάρα πολλά δύσκολα. Εξαρτάται, όμως, και τι χαρακτήρας είναι. Όπως και να το κάνουμε ,έχει σημασία και από τον χαρακτήρα. Αν είναι δυνατός χαρακτήρας και πει δεν με κόφτει, θα κάνω εκείνο που θέλω εγώ, θα είμαι όπως θέλω και να συνεχίσει τη ζωή του, ε... δε θα τον πειράξει τόσο πολλά. Ενώ ,όταν

είναι πιο silent, πιο κλειστός εν να τον πειράξει πολλά και να περάσει πολλά δύσκολα τούτα τα χρόνια που να είναι στο λύκειο.

Πολλά ΛΟΑΤΚΙ άτομα νιώθουν απομονωμένα στο σχολικό περιβάλλον και δέχονται ομοφοβικές συμπεριφορές από τους συμμαθητές τους. Κατά τη διάρκεια της έρευνας, σε πολλές συνεντεύξεις έγιναν ομοφοβικές αναφορές. Στην Ευρώπη, σύμφωνα με το ILGA Europe (2021), ανάμεσα σε 49 χώρες η Μάλτα είναι η πιο φιλική στα ΛΟΑΤΚΙ άτομα με 94%, ενώ η Κύπρος βρίσκεται στην 29 θέση, με 31% και είναι από τις πιο χαμηλές στις Ευρωπαϊκή Ένωση. Όμοια, στην έρευνα του ΚΣΟΠ (Κωφού et al., 2015,) περισσότερα αγόρια εξέφρασαν ομοφοβικές αντιλήψεις και έλλειψη αποδοχής απέναντι σε ομοφυλόφιλα αγόρια.

Η ομοφοβική συμπεριφορά φαίνεται να εκδηλώνεται εντονότερα από και προς αγόρια. Αντίστοιχα, η γυναικεία ομοφυλοφιλία είναι σχεδόν άορατη ή λειτουργεί ως φαντασίωση. Στην Κύπρο, η ομοφυλοφιλία (μόνο όσον αφορά τους άνδρες) ήταν ποινικό αδίκημα από το 1889, όταν η χώρα ήταν βρετανική αποικία. Για τη γυναικεία ομοφυλοφιλία δεν υπήρχε καμία απολύτως αναφορά στον ποινικό κώδικα (Tryfonidou, 2018). Η αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας στην Κύπρο (μεταξύ συναινούντων ενηλίκων σε ιδιωτικό χώρο) ήρθε μόλις το 1998, 23 χρόνια μετά την αφαίρεση της ομοφυλοφιλίας από τις ψυχικές νόσους από τον Αμερικανικό Ψυχιατρικό Σύλλογο, μετά την προσφυγή του Αλέκου Μοδινού (Modinos v Cyprus, 7/1992/352/426) στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά της Κυπριακής Δημοκρατίας, για την παραβίαση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών (Trimikliniotis & Karayanni, 2017). Να σημειωθεί επίσης, ότι εκείνη τη χρονιά η Κυπριακή Δημοκρατία υπέβαλε αίτηση για ένταξη στην ΕΕ και η αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας ήταν προϋπόθεση για την κατάθεση της αίτησης. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα ΛΟΑΤΚΙ παιδιά στο σχολικό περιβάλλον, αντικατοπτρίζει τη δυνατότητα ή μη του εκπαιδευτικού συστήματος να διαχειριστεί τη διαφορετικότητα αλλά και να προστατεύσει τα δικαιώματα του παιδιού.

Ερ.: Αντιμετωπίζονται διαφορετικά αυτά τα παιδιά;

Βέρα: Θεωρώ ότι ίσως στη γενιά μας ή στο σχολείο μας είμαστε πάρα πολύ καλοί σε αυτόν τον τομέα. Δηλαδή, σε σύγκριση με άλλα παιδιά που βλέπω γενικά στην ηλικία μας ως έφηβοι, δεν υπάρχει τόσο καλή αντιμετώπιση. Οπότε είναι λίγο σχετικό. Συνήθως τα αγόρια είναι πιο επικριτικά. Όχι πιο, τις 9 από τις 10 φορές τα αγόρια θα τον περιπαίξουν και μπορεί να μιλήσουν και άσχημα.

Ερ.: Ισχύει και για τα κορίτσια που είναι λεσβίες αυτό; Η ομοφοβία αφορά και τα κορίτσια ή βγαίνει κυρίως στα αγόρια;

Βέρα: Δεν ξανά άκουσα, δεν έτυχε να ακούσω ή να δω... δεν έτυχε να ξανά ακούσω τέτοια περίπτωση. Όχι έτυχε βασικά, αλλά... Ναι έτυχε να ακούσω μια φορά, αλλά δεν ακούγεται αυτό. Επειδή είναι κάτι τόσο σπάνιο, είναι κάτι το οποίο έχουμε στο μυαλό μας ως...

...

Ερ.: Έχει διαφορά στην αντιμετώπιση στο μυαλό σου, το αγόρι που είναι γκέι από το κορίτσι που είναι λεσβία;

Άρης: Ναι, ναι. Οι γκέι άντρες κάνουν ότι θέλουν οκ. Οι λεσβίες είναι κάτι ωραίο. Για τους άνδρες είναι κάτι που δεν μου αρέσει, για τις λεσβίες φαίνεται όμορφο.

...

Ερ.: Πιστεύεις ότι ένα γκέι αγόρι και μια λεσβία κορίτσι αντιμετωπίζονται διαφορετικά;

Αλέξης: ΟΧΙ, ΟΧΙ ένα γκέι αγόρι αντιμετωπίζεται σίγουρα με χίλια τούτα παραπάνω. Γκέι, λεσβία αντιμετωπίζεται ωραία! Ασα είσαι... μη σου πω είναι και καλύτερη, μπορεί να προτιμούν να είσαι και λεσβία.

Ερ.: Σαν φαντασίωση δηλαδή;

Αλέξης: Ναι, σαν φαντασίωση. Εεε... Να σας πω ήταν αντικείμενο συζήτησης. Έρχονταν κάποιοι και ρωτούσαν με μέσα στο σχολείο άμα θωρείς δύο λεσβίες να φιλιούνται, δεν καυλώνεις ας πούμε; Και ήταν αντικείμενο συζήτησης στην αγορίστικες συζητήσεις. Και ναι ήταν πολλά τέλεια, δεν το περίμενα εγώ να έχουνε έτσι και ΑΑ ΝΑΙ!!! Και ξέρω εγώ, και ναι, και σκέψου. Από τα αγόρια αντιμετωπίζεται πολλά πιο καλά.

Ερ.: Αλλά, αν δεις δυο γκέι άνδρες να φιλιούνται;

Στις παραπάνω αφηγήσεις, τίθεται ο τρόπος με τον οποίο βλέπουν οι έφηβοι τους ομοφυλόφιλους άνδρες και τις ομοφυλόφιλες γυναίκες, με τα γκέι αγόρια να επικρίνονται και τις λεσβίες να προσεγγίζονται ως κάτι όμορφο. Οι ετεροφυλόφιλοι άνδρες είναι πιο αρνητικοί προς τους ομοφυλόφιλους άνδρες από ό,τι στις λεσβίες γυναίκες (Herek, 2000; Kite & Whitley, 2003), με τις έρευνες να δείχνουν ότι τα ετερόφυλα άτομα αηδιάζουν με τους γκέι άνδρες (Kiss, Morrison & Morrison, 2020; Morrison & Morrison, 2003). Η «hot λεσβία», από την άλλη, αποκτά υπόσταση ετεροκανονιστικά, μέσα από τα ανδρικά βλέμματα και τις ανδρικές επιθυμίες, όπου η συμπεριφορά της ερμηνεύεται ως θηλυκή, αλλά οι επιθυμίες της είναι αθέατες (Jackson & Gilbertson, 2009).

Αρκετοί συμμετέχοντες αναφέρουν το ζήτημα της θρησκείας σε συσχέτιση με την ομοφοβία, αναφερόμενοι κυρίως στους/στις θεολόγους. Στην Κύπρο, η ελληνορθόδοξη εκκλησία³⁴ φαίνεται να έχει βαθιά κοινωνική και πολιτική επιρροή στα ΛΟΑΤΚΙ θέματα, στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης ακόμα και στο εκπαιδευτικό σύστημα (Shoshilou & Vasiliou, 2016; Philaretou et al., 2006). Πέραν, όμως, από τις θεσμικές παρεμβάσεις της εκκλησίας στα θέματα εκπαίδευσης, οι έφηβοι ταυτίζουν θρησκευόμενους εκπαιδευτικούς με ομοφοβικές στάσεις. Για παράδειγμα, η Έλσα και ο Παύλος αναφέρονται στους θεολόγους τους (η Έλσα αναφέρεται σε γυναίκα θεολόγο όπως προκύπτει από το σύνολο της συνέντευξης) ως άτομα που συμπεριφέρονται με ομοφοβικό τρόπο και συνάμα αντιπαιδαγωγικό. Από την άλλη, ο καθηγητής Νίκος εκφράζει ανοιχτά την αντίθεση του σε σχέση με την εκκλησία. Ο ρόλος της εκκλησίας αναφέρεται κυρίως σε σχέση με τις οπισθοδρομικές και αφοριστικές θέσεις όσον αφορά την ομοφυλοφιλία.

³⁴ Στο Τύπο υπάρχει αρθρογραφία με πολλές ακραίες ομοφοβικές δηλώσεις που προέρχονται από τους εκκλησιαστικούς κόλπους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι δηλώσεις του ίδιου του Αρχιεπίσκοπου Κύπρου, Χρυσόστομου Β', που μεταξύ άλλων ανέφερε ότι προτίθεται να δημιουργήσει σχολεία από τα οποία θα βγαίνουν «φυσιολογικά και σωστά παιδιά», ενώ χαρακτήρισε την ομοφυλοφιλία «φρούτο» και ως κάτι που πρέπει «να αντιμετωπιστεί» (Καθημερινή, 2016). Την ίδια στιγμή, ακόμα και σήμερα, σύμφωνα με το κυπριακό δίκαιο δεν έχουν απαγορευτεί οι θεραπείες μεταστροφής ομοφυλόφιλων ατόμων (εξαναγκαστική αλλαγή σεξουαλικού προσανατολισμού), παρόλο που πρόκειται για αντιεπιστημονικές και άκρως επικίνδυνες πρακτικές, με τον δρόμο προς την ποινικοποίηση να ανοίγει μόλις τον Μάρτιο του 2022 (διάλογος, 2022).

Καθ.Νίκος: Και άλλη δύσκολη ερώτηση, επειδή με ακούν συχνά να κρίνω γενικά την εκκλησία, σαν θεσμός, σαν... επειδή κάνω ιστορία, με ρωτούν αν πιστεύω στα διάφορα συστήματα, για τον ρόλο της εκκλησίας. Εντάξει, εγώ τους λέω ξεκάθαρα ότι διαφωνώ σε πολλά με τον ρόλο της εκκλησίας.

...

Ερ.: Έχετε συζητήσει καθόλου με τους καθηγητές σας για θέματα σεξισμού και ομοφοβίας;

Έλσα: Λοιπόν, έχουμε καθηγητές που είναι και σεξιστές και ομοφοβικοί και περισσότερο οι καθηγητές θρησκευτικών, διότι... και ,όποτε φέρνουμε αυτό το θέμα ή το αποφεύγουν ή λένε την άποψη τους, η οποία είναι και σεξιστική και ομοφοβική, και αν τους πούμε εμείς μια διαφορετική άποψη, ή νευριάζουν ή δεν... δεν μπορούν να δουν έξω από τον κύκλο της και την πραγματικότητα της. Θεωρούν ότι είναι αφύσικα πράγματα, είναι... και γενικά υπάρχει, στην Κύπρο που είμαστε πιο κλειστόμυαλοι το ξανά λέω, υπάρχει πολύς ρατσισμός γενικά, ενώ όλοι ασχολούνται με το τι κάνουν οι άλλοι. Αφού δε σε ενοχλεί εσένα, γιατί να το κατακρίνεις;

...

Καθ.Βασίλης: (.) Εδώ, έχω... Εδώ, εντάξει, αν επεκταθώ, θα με χαρακτηρίσετε και εμένα ομοφοβικό, θα χαρακτηρίσετε και εμένα λίγο συντηρητικό. Γιατί έχω μια άποψη που λέει δεν απαγορεύω σε κανέναν να κάνει ό,τι θέλει, πλην όμως ,υπάρχουν και πράγματα που έχουν ξεφύγει. Δηλαδή, έχουμε φτάσει στο σημείο να θεωρούμε την ομοφυλοφιλία ότι είναι περίπου απόλυτα φυσιολογική κατάσταση. Κατ' εμένα δεν είναι απόλυτα φυσιολογική κατάσταση. Δικαίωμα του καθενός να έχει όποιον προσανατολισμό θέλει, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να το... φέρουμε στο σημείο όπου έχουμε περάσει στην κοινωνία ότι περίπου είναι και η... και η φυσιολογική πράξη, είναι μια από τις φυσιολογικές πράξεις, όχι. Δεν είναι. Είναι παρά φύση. Πλην όμως, αντιλαμβάνομαι, δε θα σταθώ εγώ εμπόδιο ή ούτε έχω το δικαίωμα να πω στον καθένα τι θα κάνει μέσα στο σπίτι του. Αλλά είναι διαφορετικό να το κάνεις σε κλειστές πόρτες και

διαφορετικό να βγαίνει και να διαφημίζει ότι περίπου είναι το ίδιο πράγμα. Δεν είναι το ίδιο πράγμα. Δικαιώματα, ναι. Στον βαθμό που μπορεί η πολιτεία να κάνει χωρίς κόστος κάποια δικαιώματα ναι, αλλά επαναλαμβάνω, η ισοπέδωση εμένα με βρίσκει εναντίον. Ξεκάθαρα. Δεν είναι... δεν το θεωρώ φυσιολογική κατάσταση. Το θεωρώ μια κατάσταση. Μπορεί να είναι ασθένεια, δεν ξέρω τι είναι. Δεν μπορώ να την χαρακτηρίσω. Εγώ δεν είμαι ούτε γιατρός, ούτε κοινωνιολόγος, δεν μπορώ να εκφέρω γνώμη. Ας φέρουν οι ειδικοί τι είναι. Αλλά ξέρω ότι ιατρικά δεν έχει αποδειχτεί ακόμα ότι, για παράδειγμα μιλάμε, εφόσον μιλήσαμε για την ομοφυλοφιλία, ότι υπάρχει αποδεδειγμένα ότι γεννιέσαι ομοφυλόφιλος. Δε γεννιέσαι, η τουλάχιστον αυτό λέει η επιστήμη. Γίνεσαι. Ε από εκεί και πέρα, δεν μπορώ να το θεωρήσω σαν φυσιολογική πράξη. Αλλά επαναλαμβάνω για να μην παρεξηγηθώ, δεν είμαι εγώ εκείνος που θα πω στον καθένα πώς θα συμπεριφερθεί σεξουαλικά. Είναι δικαίωμα του, αλλά επαναλαμβάνω στην κοινωνία πρέπει να λέμε τα πράγματα με το όνομα τους. Ποια είναι φυσιολογικά και ποια δεν είναι, είναι πολύ εύκολο. Αυτά που παρεμβαίνουν τη φύση είναι τα παρά φύση, αυτά που συμβαδίζουν με τη φύση είναι τα φυσιολογικά. Είναι πάρα πολύ απλό. Ούτε θεό θα ανακατέψω, ούτε θρησκεία, τίποτα. Την απλή λογική.

Δημιουργείται μια συζήτηση για τη φύση της ομοφυλοφιλίας ή τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, χωρίς να γίνεται συζήτηση για την ορατότητα των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και την ισότιμη μεταχείριση τους. Ο καθηγητής αναφέρει ότι η ομοφυλοφιλία «μπορεί να είναι ασθένεια», μια στερεοτυπική και επικίνδυνη αντίληψη που έχει απορριφθεί εδώ και πολλές δεκαετίες. Φαίνεται ξεκάθαρα, ότι δεν υπάρχει σύγχρονη ενημέρωση για αυτά τα θέματα, ούτε εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, κάτι που έρχεται να επιβεβαιώσει τις ομοφοβικές συμπεριφορές καθηγητών, όπως είδαμε στα παραπάνω αποσπάσματα. Γενικά, όσον αφορά την ομοφοβία, διαφάνηκε ότι τα κορίτσια είναι πιο ανοιχτά και λιγότερο ομοφοβικά και επικριτικά από τα αγόρια, κάτι που συμβαδίζει με τη διεθνή βιβλιογραφία (Ciocca et al., 2017). Υπάρχει και στα δύο φύλα μια δυσκολία κατανόησης, η οποία φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με έλλειψη εκπαίδευσης, αλλά οι ομοφοβικές συμπεριφορές, σύμφωνα με τις αφηγήσεις προέρχονται κυρίως από

τους άνδρες (μαθητές και καθηγητές). Οι παρακάτω αφηγήσεις είναι κοριτσιών που δείχνουν αρκετά ανοιχτές στη σεξουαλική διαφορετικότητα.

Ερ.: Αν είχες ένα γκέι γιό πως θα τον αντιμετώπιζες;

Στέλλα: Θα τον στήριζα. Επειδή ξέρω ότι είναι κάτι το ορμονικό, δεν είναι επιλογή του. Παρόλο που έχει κάποιους που είναι επιλογή τους. Θα τον στήριζα, δε θα με πείραζε καθόλου. Και κόρη να είχα λεσβία. Επειδή δεν το θεωρώ... όπως κάποιοι που θεωρούν ότι δεν είναι φυσιολογικό αυτό το πράγμα. Δε θα το έβλεπα έτσι. Θα τον στήριζα πλήρως.

...

Ερ.: Πώς θα αντιδρούσες αν ο κολλητός ή η κολλητή σου σου έλεγε ξέρεις, είμαι γκέι;

Τόνια: Εντάξει, αν δε θα μου κάνεις εμένα τίποτα, είμαι εντάξει! [γέλια] Δε με αφορά.

Ερ.: Δε θα αλλάξει κάτι για σένα;

Τόνια: Κοίτα να δεις, και η κόρη μου να είσαι ας πούμε, να είσαι καλός άνθρωπος, να με αντιμετωπίζεις εμένα καλά, δεν έχω θέμα.

...

Ερ.: Και πώς αντιμετωπίζεται;

Στέλλα: Εμένα δε με πειράζει καθόλου. Εννοώ, είναι κάτι φυσικό για μένα (η ομοφυλοφιλία). Αλλά μπορεί να υποστεί bullying από κάποια άλλα αγόρια. Εννοώ, τα κορίτσια λεσβίες δε φανερώνουν τόσο πολύ τον εαυτό τους. Ενώ τα αγόρια δεν μπορούν να το κρύψουν σαν γκέι.

Η γυναικεία ομοφυλοφιλία δε φαίνεται να είναι ορατή στους συμμετέχοντες, ίσως υπάρχουν υπόνοιες για τον σεξουαλικό προσανατολισμό κάποιων κοριτσιών, αλλά δεν είναι τόσο αναγνωρίσιμη (Shoshilou & Vasiliou, 2016). Τα ΛΟΑΤΚΙ παιδιά φαίνεται να θυματοποιούνται, κυρίως λεκτικά, στα κυπριακά σχολεία. Η εκπαιδευτική διαδικασία δε φαίνεται να εκπληρώνει τον σκοπό της ως προς την ίση αντιμετώπιση των παιδιών και την προστασία των δικαιωμάτων

τους. Η παρακάτω αφήγηση καθηγητή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς επέλεξε να εντάξει στο μάθημα του θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού μετά από ερωτήσεις που δέχεται από παιδιά σχετικά με το πώς θα φερόταν ο ίδιος ,αν το παιδί του είχε άλλο σεξουαλικό προσανατολισμό.

Καθ.Νίκος: Τους λέω ότι ξεκάθαρα θα αποδεχτώ την κατάσταση. Μιλώ σαν γονιός. Δεν μπορώ να αλλάξω το παιδί μου, ούτε να το απορρίψω, ούτε... Ακούω ,όμως ,απαντήσεις απίστευτες. Ότι θα τον βγάλω έξω, ότι θα τον σφάξω. Μου είπε κάποια... και μάλιστα από κοπέλες, όσο και να ακούγεται παράξενο, οι κοπέλες είναι πιο σκληρές. Να του κάνω έτσι και να του κάνω έτσι... Της λέω μα σοβαρά να είσαι μια μητέρα που να απορρίψεις το παιδί σου; Αλλά καταλαβαίνω το, γιατί δεν έχουν παιδιά. Όταν έχουν παιδιά, γίνεται πολύ πιο... Ο γονιός θέλει να προστατεύσει το παιδί του, να το αποδεχτεί όπως είναι. Αλλά, όντως, είναι δύσκολη ερώτηση.

...

Ερ.: Θα θέλατε να ενημερώνονται και ως προς τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την Ομοφοβία;

Καθ.Άννα: Ναι. Κοίτα, από τη στιγμή που είναι κάτι που υπάρχει μέσα στο περιβάλλον στο οποίο ζουν και, αν είναι από έναν άνθρωπο που είναι ουσιαστικά ο αρμόδιος για να το κάνει, θεωρώ ότι δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος, ίσα ίσα. Θεωρώ ότι η γνώση για κάθε πράγμα είναι προστασία. Δηλαδή, το μείνε μακριά για να μην πάθεις, δεν είναι λύση. Μετά μπορούμε να όμως κλείσουμε όλους σε ένα γυάλινο κλουβί. Τώρα σου μιλάω ως... έχω ένα κοριτσάκι εφτά χρονών δε θα περιμένω να πάει 15. Θεωρώ ότι σιγά σιγά το χτίζεις. Είναι θέμα επικοινωνίας, είναι θέμα εμπιστοσύνης. Βλέπω παιδιά, γνωστού μου με διαφορετικές συμπεριφορές και δεν είναι τυχαίο που το παιδιά τους συμπεριφέρονται με συγκεκριμένους τρόπους. Εγώ θεωρώ ότι ,αν περιμένει το σπίτι, το σχολείο έχει αργήσει.

Ερ.: Από την άλλη, όμως, υπάρχουν σπίτια που δεν είναι κατάλληλο το περιβάλλον.

Καθ.Άννα: Εννοείται. Εκεί, πλέον, πρέπει να έχεις και παρεμβατικό ρόλο. Για αυτό χρειάζεται ένας άνθρωπος που να είναι ο πλέον

κατάλληλος. Και είναι ο λόγος που θεωρώ ότι τα σχολεία πλέον, ειδικά τα γυμνάσια - λύκεια, πρέπει να έχουν ανθρώπους ειδικούς για τέτοια πράγματα. Ακόμα, κάτι που φαίνεται ασήμαντο μπορεί για κάποιον να είναι τεράστιο, όπως το φορτίο που κουβαλάει το συγκεκριμένο πλάσμα.

Η παραπάνω αφήγηση, για την ομοφοβική και επιθετική θέση των κοριτσιών ως προς την ομοφυλοφιλία, δεν προέκυψε από άλλες αφηγήσεις. Έχει, όμως, ενδιαφέρον ο τρόπος που τοποθετείται ο συγκεκριμένος καθηγητής για αυτά τα θέματα και έρχεται σε αντίθεση με τις ομοφοβικές απόψεις που είδαμε πιο πάνω. Μια συζήτηση, όπως η παραπάνω, είναι πιθανό να λάβει χώρα σε μια σχολική αίθουσα και μπορεί να προβληματίσει και να ενθαρρύνει την κριτική σκέψη των παιδιών. Έχει, όμως, μεγάλη σημασία οι εκπαιδευτικοί να είναι εκπαιδευμένοι, για να μπορούν να διαχειριστούν τέτοιες συζητήσεις. Όμοια, η καθηγήτρια Άννα προσεγγίζει με ενσυναίσθηση το ζήτημα, τοποθετώντας το στο κοινωνικό του πλαίσιο. Εξάλλου, οι έμφυλες σχέσεις εμφανίζονται σχεδόν σε κάθε πτυχή της κοινωνικής και εκπαιδευτικής διαδικασίας και η διαχείριση τους βαραίνει τους εκπαιδευτικούς, που οφείλουν να είναι άρτια και επιστημονικά ενημερωμένοι, και να αντιδρούν με ενσυναίσθηση και κυρίως σεβασμό προς κάθε άτομο.

6.2.2 Ανεπιθύμητη Εγκυμοσύνη στην Εφηβεία

Η σεξουαλική αγωγή φαίνεται ότι συμβάλλει αποτελεσματικά στη μείωση ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης στις εφήβους, μέσα από την ενίσχυση των μέσων αντισύλληψης (UNESCO 2009a). Σύμφωνα με την UNICEF (2021), τις χρονιές 2015-2020, για κάθε 1000 γεννήσεις στη Δυτική Ευρώπη κατά μέσο όρο 8 γυναίκες και στην Ανατολική Ευρώπη 26 γυναίκες είναι μεταξύ 15-19 ετών. Η Βουλγαρία έχει το μεγαλύτερο ποσοστό 40/1000 και η Ελβετία το μικρότερο 3/1000, ενώ ακολουθεί η Δανία με 4/1000. Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι στην Κύπρο μόλις 5 στις 1000 γεννήσεις αφορούν γυναίκες 15-19 ετών, όμοιο ποσοστό με τη Σουηδία, τη Νορβηγία, την Ιταλία, τη Γαλλία και το Βέλγιο, χώρες δηλαδή που έχουν παράδοση στη σεξουαλική αγωγή. Δε γνωρίζουμε, όμως, τον αριθμό των νέων γυναικών που αποβάλλουν ή προχωρούν σε

άμβλωση. Με τη νομοθεσία, που μέχρι πρόσφατα δεν επέτρεπε στην Κύπρο τις αμβλώσεις παρά μόνο εντός πολύ περιορισμένου πλαισίου, είναι αδύνατον να μετρηθούν. Επιπλέον, η εφηβική εγκυμοσύνη είναι μια διαφορετική κατάσταση από ό,τι η εγκυμοσύνη γυναικών άνω των 19, και προσεγγίζεται διαφορετικά από τις Κοινωνικές Επιστήμες, αλλά και από την Ιατρική. Στις παρακάτω αφηγήσεις, δίνεται η οπτική των εφήβων για το ζήτημα της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και τη συσχέτιση της με την ανάγκη για ΠΣΔ.

Ερ.: Για τη σεξουαλική αγωγή κάνετε κάτι; Πέρα από τη Βιολογία, που είναι καθαρά ανατομικό.

Βέρα: Όχι, όχι. Δεν κάνουμε κάτι. Αλλά, ναι, δεν υπάρχει. Εδώ, το αποφεύγουν λίγο νομίζω στα σχολεία αυτό. Αλλά είναι λάθος, γιατί, αν είναι να το κάνει κάποιος, θα το κάνει. Το εκπαιδευτικό μας σύστημα είναι λίγο...

Ερ.: Υπάρχει ανάγκη (για σεξουαλική διαπαιδαγώγηση); Δηλαδή, πιστεύεις ότι υπάρχουν πράγματα που παιδιά της ηλικίας σου θα θέλαν να ξέρουν.

Βέρα: Σίγουρα, ναι. Έτυχε... ξέρω περίπτωση που η κοπέλα έμεινε έγκυος, ας πούμε, γιατί δεν είχε σωστή ενημέρωση. Μπορεί να καταστραφεί όλη η ζωή ενός ατόμου. Να καταστραφεί... εννοώ είναι κάτι που δεν περιμένεις στην ηλικία των 17 αυτό και είναι κάτι που φταίει το ότι δεν υπήρχε αρκετή ενημέρωση σε αυτόν τον τομέα.

...

Έλσα: Θεωρώ πως ναι, αλλά στην Κύπρο, επειδή είμαστε λίγο πιο κλειστόμυαλοι από άλλες χώρες, η σεξουαλική αγωγή θεωρείται ότι... ότι απαγορεύεται αν πεις τη λέξη σεξ. Απαγορεύεται... φαίνεται πολύ προκλητικό αλλά δεν είναι. Είμαστε πολύ απροστάτευτοι και δε γνωρίζουμε πράγματα σχετικά με το θέμα που μας αφορούν, αφού είναι πολύ φυσιολογικό. Εννοώ... και πρέπει να γνωρίσουμε και το σώμα μας και να ξέρουμε να παίρνουμε προφυλάξεις. Για αυτό, υπάρχουν και κοπέλες που μένουν έγκυες από τα 13 τους, ας πούμε. Επειδή δε γνωρίζουν τι θα πει σεξουαλική παιδεία.

Αρκετές αφηγήσεις ανέφεραν ότι οι έφηβοι ξέρουν πώς να χρησιμοποιήσουν μεθόδους αντισύλληψης. Αυτό που δεν είναι μετρήσιμο είναι αν πράγματι ξέρουν όλες τις πιθανές επιλογές και τη σωστή χρήση τους, και κατά πόσο λαμβάνουν υπόψη τους τα ΣΜΝ. Ο Άρης αναφέρει στην αφήγησή του σε σχέση με τη σεξουαλική επαφή χωρίς προφύλαξη: *«...αν θέλεις να το δοκιμάσεις έλεγξε της μέρες δεν είναι κάτι δύσκολο. Και οι παραπάνω κοπέλες ξέρουν τις μέρες τους. Έχουν και εφαρμογές πάνω στο κινητό. Οπότε είναι ηλίθιο»*. Η μέθοδος αντισύλληψης που προτείνει ο Άρης, είναι η μέτρηση των γόνιμων ημερών και η αποφυγή επαφής στις γόνιμες μέρες του κύκλου, θεωρώντας ότι έτσι μπορεί να κάνει ελεύθερο σεξ με ασφάλεια, αλλά ο τρόπος αυτός δεν αποτελεί ασφαλή μέθοδο αντισύλληψης. Η άγνοια κινδύνου και η ψευδαίσθηση ασφάλειας που νιώθουν οι νέοι γύρω από το σεξ, όπως στο παραπάνω παράδειγμα είναι και οι βασικοί λόγοι που καθιστούν την ΠΣΔ καθοριστική σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 2004), σε χώρες που οι αμβλώσεις είναι νόμιμες και ασφαλείς και συνδυάζονται με καλές υπηρεσίες αντισύλληψης, ο αριθμός των αμβλώσεων παραμένει χαμηλός (Σκανδιναβικές και Κάτω Χώρες). Στην Κύπρο³⁵ μόλις τα τελευταία χρόνια έχει νομιμοποιηθεί το δικαίωμα στην άμβλωση, με την τροποποίηση του Ποινικού Κώδικα το 2018. Συγκεκριμένα στο ΚΕΦ 154 του Νόμου (23 (I) 2018), 169Α ορίζεται ότι: *«...κανένα πρόσωπο δε θα θεωρείται ένοχο των αδικημάτων που προβλέπονται από αυτά, όταν η εγκυμοσύνη τερματίζεται με τη συναίνεση της εγκύου από ιατρό μαιευτήρα-γυναικολόγο με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου, όλων εγγεγραμμένων σύμφωνα με τις διατάξεις του περί Εγγραφής Ιατρών Νόμου, σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα και εφόσον συντρέχει μια από τις ακόλουθες περιπτώσεις: (α) Δεν έχουν συμπληρωθεί δώδεκα (12) εβδομάδες εγκυμοσύνης· (β) η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, σεξουαλικής κακοποίησης ενήλικης ή ανήλικης ή σεξουαλικής κακοποίησης γυναίκας με νοητική αναπηρία ή αιμομιξίας και εφόσον δεν έχουν συμπληρωθεί δεκαεννέα (19) εβδομάδες εγκυμοσύνης και νοουμένου ότι δηλώσει ενυπόγραφα ενώπιον του ιατρού ότι η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, σεξουαλικής κακοποίησης ή αιμομιξίας»*. Στην περίπτωση των ανήλικων κοριτσιών χρειάζεται

³⁵ Να σημειωθεί ότι στην περίπτωση της Κύπρου το θέμα των αμβλώσεων έγινε καίριο μετά την τουρκική εισβολή το 1974, με τον νόμο να αλλάζει ουσιαστικά εν μία νυκτί και πολλές γυναίκες θύματα βιασμού να λαμβάνουν, μέσω του Ερυθρού Σταυρού, υπηρεσίες άμβλωσης στο νοσοκομείο των Αγγλικών Βάσεων (Roussou, 1986).

η υπογραφή ενός εκ των δύο γονέων ή του ατόμου που έχει την επιμέλεια. Ο καθηγητής στο παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται σε αυτή την ανάγκη και τα κενά που έχουν οι έφηβοι σε σχέση με το ενδεχόμενο εγκυμοσύνης.

Καθ.Ηλίας: ...αλλά δεν υπάρχει... εντάξει μια καθοδήγηση κάνει η ιατρική σύμβουλος που έχουμε εδώ, να τους μιλήσει για τα αφροδίσια νοσήματα, προφυλάξεις ξέρω εγώ, προφυλακτικό, προφύλαξη, όλα αυτά τα πράγματα. Είναι μια απλή, έτσι, ενημέρωση, αλλά δεν μπαίνουμε σε... είναι επιφανειακά, τα βασικά. Εδώ, μπορείς να κάνεις στο δημοτικό αν θέλεις τα ίδια, δεν είναι... το ίδιο πράγμα.

Ερ.: Θα θέλατε να λειτουργούσε διαφορετικά;

Καθ.Ηλίας: Ναι. Δηλαδή να μπορεί ένας μαθητής, μια μαθήτρια προπαντός να βρει μια σωστή... ένα καταφύγιο σε περιπτώσεις που... μένουν έγκυες πολλές μαθήτριες, ξέρεις το;

Ερ.: Έχει τύχει να έχετε περιστατικό;

Καθ.Ηλίας: Πολλά περιστατικά.

Ερ.: Εγκυμοσύνης; Από την 1η Λυκείου ας πούμε;

Καθ.Ηλίας: 1η, 2α Λυκείου. Ο πρώτος που το μαθαίνει είμαι εγώ. Λοιπόν, μαθαίνω πολλά πράγματα, πάρα πολλά. Θέλουν καθοδήγηση. Δηλαδή, μπορεί να το μάθω πιο μπροστά από τους γονείς εγώ.

...

Ερ.: Έχει τύχει να αντιμετωπίσετε περιστατικά δύσκολα κατά τη διάρκεια της καριέρας σας; Παιδιά, έτσι που απλά να είναι δύσκολες οι συνθήκες ή παιδιά που να χρειάζονται προστασία;

Καθ.Έφη: Ναι. Συνήθως, όμως, αναλαμβάνει μια ομάδα καθηγητών του σχολείου, και άρα, έτυχε μου και περίπτωση... αν πρέπει να σκεφτώ μια δύσκολη περίπτωση με εγκυμοσύνη, ένα κοριτσάκι με εγκυμοσύνη που ήρθε και το είπε πρώτα σε εμένα. Και ήταν εντάξει, ζητούσε την άποψη μου κτλ., εγώ την έφερα σε επαφή και με κάποιον... Εγώ ήθελα να αποφασίσει μόνη της τι θα κάνει γιατί είναι δική της υπόθεση, αλλά της έδωσα κάποια options ας πούμε. Δε σημαίνει ότι πρέπει να σκεφτείς μόνο την έκτρωση. Μπορείς να

γεννήσεις το μωρό και να το δώσεις για υιοθεσία, αν θέλεις, άρα, την έφερα με κάποιους φορείς που θα μπορούσαν να την βοηθήσουν και σε εκείνη τη φάση της ζωής της. Η κοπέλα εντάξει ήταν πολλά... Ήταν μια περίεργη φάση, η ίδια ήθελε να το κρατήσει, οι γονείς την πίεζαν, όχι. Περάσαμε δύσκολα με εκείνο το κοριτσάκι. Ίσως, εκείνη ήταν μια περίπτωση που έμεινε μέσα μου. Πριν πολλά χρόνια.

Ο καθηγητής μας αναφέρει ότι του έχει τύχει αρκετές φορές στη διάρκεια της καριέρας του, να του εκμυστηρευτεί κάποια μαθήτρια ότι είναι έγκυος. Η ενημέρωση, σύμφωνα με τον ίδιο, δεν είναι αρκετή, καθώς είναι επιφανειακή και βραχυπρόθεσμη. Όμοια, και η καθηγήτρια Έφη αναφέρει ότι της έχει τύχει μια αντίστοιχα δύσκολη περίπτωση. Είναι ενδιαφέρον, ότι και στις δύο περιπτώσεις, οι εκπαιδευτικοί το έμαθαν πρώτοι. Αδιαμφισβήτητα, η άμβλωση δεν αποτελεί τρόπο αντισύλληψης, υποδηλώνει, όμως, την αποτυχία της μη ύπαρξης της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης (Τσαρμακλής, 2007) και είναι εντονότερη σε περιπτώσεις που δε γίνεται καμία ενημέρωση ή γίνεται αποσπασματικά, χωρίς συγκεκριμένη μεθοδολογία. Κατά τη διάρκεια των επιτόπιων παρατηρήσεων έγινε μια σχετική συζήτηση για τις αμβλώσεις μεταξύ δύο μαθητριών και του γυμναστή τους, όπου συζητούσαν για μια κοπέλα που έμεινε έγκυος και προχώρησε σε άμβλωση. Η μαθήτρια ζήτησε από τον καθηγητή να της επιβεβαιώσει ότι πράγματι αυτό το συγκεκριμένο κορίτσι έμεινε έγκυος και εκείνος της το επιβεβαίωσε. Φαίνεται, λοιπόν, ότι δημιουργείται και μια συζήτηση στο σχολείο για τα κορίτσια που έρχονται αντιμέτωπα με αυτήν τη συνθήκη.

Το ζητούμενο που τίθεται εδώ είναι ότι η εφηβική εγκυμοσύνη αποτελεί μια δύσκολη και επικίνδυνη συνθήκη, ψυχικά και σωματικά. Από τη μία, λοιπόν, είναι χρέος του εκπαιδευτικού συστήματος, μέσω της ΠΣΔ να προετοιμάσει, όσο καλύτερα μπορεί τα παιδιά, για να είναι σε θέση να κάνουν ενημερωμένες επιλογές, ώστε να μειωθούν στον μέγιστο δυνατό βαθμό οι ανεπιθύμητες κυήσεις. Είναι μια ανάγκη που τα ίδια τα παιδιά εκφράζουν. Από την άλλη, είναι χρέος του κράτους να διαφυλάξει την υγεία των νέων κοριτσιών και να τους παρέχει ασφαλείς υγειονομικές υπηρεσίες.

6.2.3 Διαδικτυακός Εκφοβισμός

Ο εκφοβισμός, ως φαινόμενο, λάμβανε χώρα παραδοσιακά στην κοινωνική - σχολική ζωή των παιδιών. Όμως, τα τελευταία χρόνια, όλο και εντονότερα, συναντάται στην online πραγματικότητα, αναφερόμενος ως διαδικτυακός εκφοβισμός (cyberbullying³⁶) (Xu et al., 2012; Cassidy et al., 2009; Vandebosch & van Cleemput, 2009). Πολλές έρευνες εφιστούν την προσοχή στο cyberbullying, τονίζοντας την παγκόσμια διάσταση που παίρνει (π.χ. Kowalski & Limber, 2007; Erdur-Baker, 2010). «Το cyber ή ηλεκτρονικό bullying ορίζεται ευρέως ως εκφοβισμός που πραγματοποιείται μέσω ηλεκτρονικών μέσων, όπως κινητά τηλέφωνα ή το Διαδίκτυο» (Olweus, 2012, σ. 521). Η διαφορά του cyberbullying από το bullying έγκειται στο γεγονός ότι αυτός που εκφοβίζει μπορεί να είναι άγνωστος (Erdur-Baker, 2010). Σύμφωνα με τον ορισμό του Σουηδού ψυχολόγου Olweus (1994), για να λαμβάνει χώρα το bullying πρέπει να συνυπάρχουν οι εξής συνθήκες: επιθετικότητα, επανάληψη και ανισορροπία. Η ανισορροπία αναφέρεται σε μια σχέση ασύμμετρης δύναμης, όπου το άτομο που δέχεται τον εκφοβισμό δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του και είναι αβοήθητο απέναντι σε αυτόν/-ους που το παρενοχλούν. Όμως, το cyberbullying αποτελεί μια μορφή εκφοβισμού και έρχεται σε συμφωνία με άλλες μορφές, όπως ο λεκτικός, ο σωματικός και ο έμμεσος εκφοβισμός (Olweus & Limber, 2018). Το cyberbullying αφορά μια συνθήκη όπου: «ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων, χρησιμοποιεί ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας επανειλημμένα, και για μεγάλο χρονικό διάστημα, με στόχο να επιτεθεί από πρόθεση σε ένα άλλο άτομο που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του/της» (Smith et al., 2008, σ. 376). Επομένως, έχει σημασία να μελετάται παράλληλα με τον εκφοβισμό που λαμβάνει χώρα εντός του σχολικού πλαισίου και όχι ανεξάρτητα από αυτόν.

Οι ενήλικες και τα media πολύ συχνά χρησιμοποιούν το bullying ως έναν πιο ευρύ όρο, τη στιγμή που οι ίδιοι οι έφηβοι φαίνεται να μπορούν να το συγκεκριμενοποιήσουν σύμφωνα με τον ορισμό του Olweus (1994). Σύμφωνα με τους Vandebosch & van Cleemput (2009), ο εκφοβισμός που λαμβάνει χώρα

³⁶ Το cyberbullying τοποθετείται κάτω από την ομπρέλα μιας ευρύτερης κατηγοριοποίησης που αφορά στην ηλεκτρονική βία (cyberviolence) στα πλαίσια της οποίας συναντάμε μεταξύ άλλων τη διαδικτυακή παρενόχληση, την εκδικητική πορνογραφία, το cyber dating abuse και το cyberstalking (Backe et al., 2018).

στο σχολείο ή στην κοινωνική ζωή των ανηλίκων είναι πιθανό να συνεχιστεί ηλεκτρονικά με τους ρόλους να διατηρούνται, ενώ φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις, οι θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν επίσης βιώσει διαδικτυακό εκφοβισμό ως θύματα ή θεατές (bystanders). Ίσως, λοιπόν, να δημιουργείται μια κουλτούρα κυβερνο-εκφοβισμού, όπου τα νεαρά άτομα να έχουν αυξημένες πιθανότητες να είναι θύματα εκφοβισμού εφόσον δεν είναι προβλέψιμο πότε και ποιος θα τους επιτεθεί. Παρόλο που άλλες έρευνες αναφέρουν ότι το bullying μεταξύ παιδιών ή εφήβων, εξακολουθεί να λαμβάνει χώρα περισσότερο εκτός διαδικτύου (offline) παρά στο διαδίκτυο (Livingstone et al., 2011), τα όρια σίγουρα είναι ρευστά.

Η Αθηνά και ο Ορέστης, στην κοινή τους συνέντευξη, αναφέρθηκαν στην έννοια του bullying σε σχέση με το σεξ και την κοινωνική πίεση που δέχονται οι έφηβοι να προχωρήσουν σεξουαλικά με τον σύντροφο τους. Ο Γιώργος πιστεύει ότι τα κορίτσια δέχονται σεξουαλικό «περιπαίξιμο», ενώ στα αγόρια αναγνωρίζει ότι είναι θύματα bullying.

Αθηνά: Έχει από το γυμνάσιο που αρχίζουν σεξουαλική επαφή. Και αρχίζουν με τούτο το συνήθειο, είναι πάρα πολλά προσωπικά για μένα καταστροφή. Δηλαδή, 1η γυμνασίου, είσαι λίγο μετά το δημοτικό! 1η γυμνασίου, έχει και κάποιους από 6η δημοτικού που ακούω από εκεί από δα, αλλά είναι πολλά...

Ερ.: Γιατί γίνεται αυτό; Γιατί ένα παιδί ξεφεύγει ας πούμε;

Αθηνά: Η δικαιολογία που βρίσκουν για να το δικαιολογήσουν είναι, μπορεί όντως... τα οικογενειακά.

Ορέστης: Έχει πρόβλημα με την οικογένεια του, κάνουν του bullying, είχε παλιά κάτι και απλά τώρα του έμεινε συνήθειο και κάμνει το. Το ένα το άλλο...

Αθηνά: Αλλά πειράζει και το bullying. Γιατί πλέον το bullying, έχουμε πολλούς στο σχολείο μας, η πλειοψηφία προχώρησε σεξουαλικά και περιπαίζουν εκείνους που δεν προχώρησαν και ξέρουν ότι δεν προχώρησαν. Άμα ακόμα εσύ τίποτε; Τούτο έχει κάποιους που επηρεάζονται.

Ορέστης: Επηρεάζουν τους. Που θέλουν εκείνη την ώρα που τους περιπαίζουν θέλουν αμέσως να το προχωρήσουν και να λαλούσιν ότι

α και εγώ μεγάλωσα και εγώ προχώρησα σε σεξουαλικό πράγμα και έτσι.

...

Ερ.: Πιστεύεις μια τολμηρή φωτογραφία, μια προκλητική φωτογραφία κοριτσιού και αγοριού είναι το ίδιο;

Γιώργος: Ναι.

Ερ.: Για τους άλλους, το αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο;

Γιώργος: Όχι.

Ερ.: Πες μου κάτι παραπάνω.

Γιώργος: Για την κοπέλα πιστεύω να το πάρουν παραπάνω σεξουαλικά περιπαίξιμο, ενώ για το αγόρι είναι παραπάνω bullying.

Ερ.: Μπορούμε να βρούμε προκλητικές φωτογραφίες αγοριών;

Γιώργος: Σπανίζει, πιστεύω, αλλά ναι.

Σύμφωνα με την αφήγηση, το bullying είναι παράγοντας που μπορεί να ωθήσει έναν/μία έφηβο να έχει σεξουαλικές σχέσεις. Τα κορίτσια, από τη μια έχουν να αντιμετωπίσουν τις φήμες για τη σεξουαλική τους διαθεσιμότητα, και από την άλλη την πίεση ή ακόμα και το «περιπαίξιμο» αν δεν έχουν ολοκληρωμένες, σεξουαλικές σχέσεις. Στο λύκειο, φαίνεται ότι ο όγκος της διάδοσης σεξουαλικών φημών, της συκοφάντησης και της αποφυγής των κοριτσιών που θεωρούνταν ότι έκαναν σεξουαλικά «λάθη», είναι αισθητά εντονότερος από ό,τι στο Πανεπιστήμιο (Miller, 2016).

Η ίδια η χρήση του όρου bullying - που φαίνεται να έχει επικρατήσει και στα ελληνικά, έναντι του όρου εκφοβισμός - είναι πολλές φορές προβληματική, ειδικά όταν περιλαμβάνει περιστατικά εγκληματικής παρενόχλησης και βίας. Σταθμός για τα κυπριακά δεδομένα υπήρξε η υπόθεση bullying - σύμφωνα με τα μέσα - του 16χρονου μαθητή Παναγιώτη Στεφανή (Σάββα, 2019) που οδήγησε στον θάνατο του το 2019. Οι τρεις από τους τέσσερις κατηγορούμενους κρίθηκαν ένοχοι από το δικαστήριο για την πρόκληση θανάτου εξ αμελείας³⁷. Παρομοίως, η Boyd (2014, σ. 132) κάνει αναφορά για

³⁷ Σύμφωνα με το κυπριακό δίκαιο δεν υπάρχει νομοθεσία αποκλειστικά για τον διαδικτυακό εκφοβισμό και για τον λόγο αυτό δεν μπορούν να μετρηθούν οι υποθέσεις αυτές. Σύμφωνα με το ΓΚΗΕ, οι υποθέσεις που φτάνουν κοντά τους και εμπεριέχουν μεταξύ άλλων αυτό που κοινωνικά και παιδαγωγικά λέμε διαδικτυακό εκφοβισμό μπαίνουν κάτω από μια ευρύτερη ομπρέλα ηλεκτρονικών εγκλημάτων.

το περιστατικό μιας κοπέλας που αυτοκτόνησε μετά από τη δημοσίευση ενός βίντεο της στο YouTube. Το θέμα είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις και τα media προσέγγισαν το περιστατικό ως αποτέλεσμα bullying. Στην πραγματικότητα, το bullying διαδραμάτισε έναν ρόλο, αλλά συνυπήρχε με σεξουαλική παρενόχληση, εκβιασμό, δημόσιο διασυρμό και ψυχολογικό βασανισμό. Γενικότερα, παρατηρούμε ότι ο έμφυλος και σεξουαλικός εκφοβισμός και ο διαδικτυακός εκφοβισμός αποτελούν διαδικασίες, στις οποίες, κυρίως τα κορίτσια, βρίσκονται σε κίνδυνο παρενόχλησης, κακοποίησης και διακρίσεων εξαιτίας τους φύλου τους (Mishna et al., 2020).

Πολλές από αυτές τις συμπεριφορές είναι ποινικά καταδικαστέες και στο πλαίσιο του φύλου αποτελούν πτυχές της έμφυλης διάκρισης, ακόμα και βίας. Έχει μεγάλη σημασία να προσδιοριστούν – online και offline – ως έμφυλη βία οι συμπεριφορές που ξεφεύγουν από τις ψυχολογικές δυναμικές του bullying, δίνοντας, έτσι, τη δέουσα βαρύτητα στην κοινωνική διάσταση των παρενοχλήσεων αυτών. Οι έμφυλες διαστάσεις του bullying, αλλά και το πέρασμα από την παρενόχληση στην κακοποίηση, είναι ζητήματα που δεν είναι άμεσα ορατά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι έμφυλες σχέσεις των εφήβων, όμως, και ο ρόλος που το φύλο διαδραματίζει στις αναπαραστάσεις και τις αφηγήσεις τους είναι ζητήματα που επανέρχονται συνεχώς.

6.2.4 Σεξισμός και Έμφυλη Βία στους Εφήβους

Οι υγιείς συντροφικές και σεξουαλικές σχέσεις στην εφηβεία αποτελούν κεντρικό πυλώνα της ΠΣΔ. Γενικότερα, πολλά από τα ερωτήματα των εφήβων έδειξαν ότι τους απασχολεί ιδιαίτερα η κατάλληλη ηλικία για σύναψη σεξουαλικών σχέσεων. Το εκπαιδευτικό σύστημα δε φαίνεται να μπορεί να παρέχει ένα ασφαλές περιβάλλον για να απευθυνθούν οι νέοι. Στην αφήγηση της η Σοφία αναφέρει ότι έχει υπόψη της με ποιο άτομο θα μιλήσει, όταν αποφασίσει να κάνει σεξ και αναφέρει ότι θα μοιραστεί αυτές τις πληροφορίες με την κολλητή της. Η Κατερίνα από την άλλη, παρουσιάζει μια λιγότερο δημοφιλή άποψη γύρω από το σεξ. Η ίδια εκτιμά ότι θα πρέπει κανείς να περιμένει να παντρευτεί για «να κάνει... ό,τι θέλει». Η ίδια η τοποθέτηση της έχει μια επικριτική στάση απέναντι σε αυτούς που είναι ενεργοί σεξουαλικά κατά την εφηβική ηλικία:

Σοφία: Τα κορίτσια πιστεύω ότι ξέρουν, απλά μερικές μπορεί να...
Θυμάμαι στο γυμνάσιο ακόμη, είχαμε κάποιες κοπέλες που το είχαν κάνει. Δεν ξέρω βασικά τι έπαιζε με αυτές τις κοπέλες, απλά ξέρω ότι το είχαν κάνει. Η μια βασικά. Και ότι εντάξει γενικά πετούσαν διάφορα για αυτήν τη συγκεκριμένη κοπέλα, ότι είναι πώς να το πω... πουτάνα. Αλλά ξέρω κι άλλη μια κοπέλα, βασικά ξέρω δύο κοπέλες που το είχαν κάνει. Η μια είναι 20 χρονών και είναι φίλη μου από τη ρυθμική και το είχε κάνει στα 18 της που πιστεύω ότι είναι μια πολύ ok ηλικία να κάνεις κάτι τέτοιο και είναι η κοπέλα που θα πάω να την ρωτήσω κάποια πράγματα, αν θέλω να μάθω και εγώ, είτε από περιέργεια, είτε για την ασφάλεια μου και την υγεία μου, συνήθως, είναι αυτή που ρωτάω και μετά θα δω την κολλητή μου και θα το μοιραστούμε. Και άλλη μια κοπέλα που είναι στην ηλικία μου και το έμαθα από κουβέντες που πετάμε μεταξύ μας βασικά. Κανονικά δε θα έπρεπε να το ξέρω ούτε και εγώ. Αλλά αυτή, επειδή την ξέρω, δε νομίζω ότι το έκανε γιατί είναι πουτάνα, απλά εντάξει, τα έχει με έναν και τα έχουν πολύ καιρό. Ο καθένας το κοιτάει διαφορετικά. Δηλαδή, όταν το σχολίαζαν άλλες φίλες μου, την έκριναν λίγο παραπάνω, εγώ ήμουν κάπως εντάξει, ήταν δική της επιλογή και εφόσον ήταν πολύ καιρό με το συγκεκριμένο άτομο και εκείνος την έχει καλύψει αρκετά, εννοώ δεν το έχει πει σε κανέναν, εντάξει δεν είναι η τέτοια ηλικία να κάνεις κάτι τέτοιο, αλλά εφόσον το έκανε το έκανε. Πιστεύω ότι μετά από 10, 15 χρόνια και να το θυμηθούμε, που πολύ αμφιβάλλω αν θα θυμηθούμε κάτι τέτοιο, ε εντάξει είχε γίνει κάτι όταν είμασταν λύκειο ok. Δεν ήταν κάτι σπουδαίο ή πολύ τραγικό.

...

Κατερίνα: Να πω μια έκφραση. Ο νους του είναι πάνω από την κελέν του. [γέλια] Δε σκέφτεται, να τελειώσει τις σπουδές, να παντρευτεί και μετά κάνει... ό,τι θέλει. Δε χρειάζεται τώρα.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον σημείο της αφήγησης της Σοφίας είναι τα διπλά στάνταρ αγοριών και κοριτσιών, σε σχέση με το σεξ. Τα κορίτσια κρίνονται αρνητικά για τη σεξουαλική τους επιθυμία, ενώ για τα αγόρια η σεξουαλική

δραστηριότητα αντιμετωπίζεται ως ανευθυνότητα, παρά ως ανηθικότητα. Επιπλέον, σε διάφορα σημεία των συνεντεύξεων τονίστηκε από τους εφήβους ότι βλέπουν τη σεξουαλική επιθυμία των αγοριών ως κάτι φυσιολογικό και ξεκάθαρα ορμονικό, σε σχέση με τη συναισθηματική επένδυση των κοριτσιών στις σχέσεις αυτές. Η πεποίθηση αυτή επανήλθε πολλές φορές κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με διάφορους τρόπους. Ο Άρης αναφέρει ότι «τα αγόρια θεωρούν απλά ένα κομμάτι κρέας», ενώ ο Πέτρος ότι τα αγόρια νιώθουν περήφανα που κάνουν σεξ.

Ερ.: Μου λες τα αγόρια δεν τους κόφτει, άρα, αλλιώς τα βλέπουν τα κορίτσια, αλλιώς τα αγόρια;

Άρης: Τα αγόρια απλά θεωρούν ένα κομμάτι κρέας. Αλήθεια, δε σκέφτονται τι να κάνουν, το οτιδήποτε. Τα κορίτσια τουλάχιστον θέλουν μια πιο συναισθηματική σχέση με τον άλλον. Πάλι, όχι όλες, αλλά ναι. Τα κορίτσια το βλέπουν λίγο καλύτερα το θέμα. Προσέχουν παραπάνω.

...

Ερ.: Αν, ας πούμε, ένα αγόρι είναι πρώτη λυκείου και έχει ολοκληρωμένες σχέσεις και ένα κορίτσι το ίδιο, θα αντιμετωπιστούν διαφορετικά;

Πέτρος: Πιστεύω πως δυστυχώς ναι.

Ερ.: Γιατί;

Πέτρος: Είναι αυτό που είπα. Τα αγόρια νιώθουν ότι είναι το δυνατό τους σημείο. Νιώθουν περήφανα. Ενώ τα κορίτσια δε νιώθουν ότι είναι απαραίτητο να γίνει κάτι τέτοιο τόσο νωρίς.

...

Ο.Ε.Αναστάσης: Μα τούτο γίνεται και με τις σεξουαλικές σχέσεις. Αν μαθευτεί κάποιος ότι έκανε κάτι με μια κοπέλα και ολοκλήρωσε τη σχέση του...

Ο.Ε.Μάριος: ωω είναι ο grande!

Ο.Ε.Αναστάσης: Είναι ο grande!

Ο.Ε.Μάριος: Έβαλεν μας τα γυαλιά, ας πούμε.

Ο.Ε.Αναστάσης: Αλλά μια κοπέλα, ας πούμε με εκείνη που το έκανε, θα την... ας πούμε, δεν είσαι καλή... πόρνη.

Στις παραπάνω αφηγήσεις, ο σεξιστικός τρόπος με τον οποίο κρίνεται η σεξουαλική διαθεσιμότητα των κοριτσιών είναι διάχυτος. Επανέρχονται εδώ τα διπλά στάνταρς με τα οποία κρίνεται το κορίτσι, όταν επιλέγει να έχει ολοκληρωμένες σεξουαλικές σχέσεις. Η αξιολόγηση αυτή φαίνεται πανομοιότυπη με την περίπτωση του sexting: το αγόρι που κάνει σεξ (και το δηλώνει) ή το αγόρι που διαδίδει γυμνές φωτογραφίες του κοριτσιού του είναι σπουδαίος, είναι «grande». Έτσι, η δόμηση της «grande αρρενωπότητας» γίνεται σε συνάρτηση με την κοινωνική τιμωρία των κοριτσιών, εφόσον η επίδειξη της (σεξουαλικής) θηλυκότητας τους ενοχοποιείται.

Στη διπλή συνέντευξη του Ορέστη και της Αθηνάς, αναφέρθηκε επίσης ότι υπάρχουν «κάποια» κορίτσια – κάποια κορίτσια με συγκεκριμένη φήμη κατά τα λεγόμενα τους – τα οποία έχουν απελευθερωθεί τόσο, ώστε να «χρησιμοποιούν» τα αγόρια για να ικανοποιηθούν. Συμπεριφέρονται με άλλα λόγια ως αγόρια, αλλά η αντιστροφή των ρόλων δε φαίνεται να κρίνεται ως σωστή.

Ορέστης: Ναι. Ή έχει που είναι απελπισμένοι που θωρούν τες και εκείνοι θέλουν τη σχέση μαζί τους, αλλά εκείνες δεν τις κόφτει. Απλά πάνε για μια νύχτα και φεύγουν.

Αθηνά: Προσωπικά πιστεύω... τα κορίτσια είναι χειρότερα από τα αγόρια πλέον.

Ορέστης: Αντί να είμαστε χειρότεροι εμείς, αντί να είναι χειρότερα τα αγόρια παρά τα κορίτσια, άλλαξε.

Αθηνά: Παλιά τα αγόρια ήταν να προκαλέσουν, τα αγόρια ήταν να κάνουν πρώτη κίνηση... Τώρα τα κορίτσια κολλούν στα αγόρια, κάνουν την πρώτη κίνηση, το ένα το άλλο...

Ορέστης: Χάλασε τέλεια. Καταστρέψαν μας.

Ερ.: Μετά φεύγουν;

Αθηνά: Ναι. Απλώς για να τους χρησιμοποιήσουν και μετά να τους αφήσουν.

Ορέστης: Παλιά τα κάναμε εμείς, ήταν οκ. Τώρα τα κάνουν εκείνες προς εμάς.

Ενώ, οι σχέσεις μιας νύχτας και η ιδέα ότι το κορίτσι είναι «ένα κομμάτι κρέας» θεωρούνται φυσιολογικές στάσεις για τα αγόρια, όταν τα κορίτσια συμπεριφέρονται παρομοίως θεωρούνται απαράδεχτα. Για τον Ορέστη, αυτή η συμπεριφορά τους έχει «καταστρέψει», αν και δεν είναι ξεκάθαρο τι εννοεί με αυτή τη φράση. Είναι σημαντικό να σημειωθεί, ότι και το αγόρι και το κορίτσι στο παραπάνω απόσπασμα, βλέπουν με επικριτικό τρόπο την ιδέα της σεξουαλικής απελευθέρωσης των κοριτσιών ή την πιθανότητα οι γυναίκες να αντιμετωπίζουν το σεξ με λιγότερο συναισθηματισμό, ακριβώς όπως οι άντρες. Αυτή η αρνητική στάση απέναντι στη γυναικεία σεξουαλικότητα είναι ένα βασικό στοιχείο της πατριαρχίας, σύμφωνα με την Walby (1990), όπου η ανδρική και η γυναικεία σεξουαλική διαθεσιμότητα κρίνονται διαφορετικά. Έτσι, λοιπόν, για την ίδια ακριβώς σεξουαλική συμπεριφορά, τα αγόρια αξιολογούνται ως «grande» και τα κορίτσια «πόρνες». Η έννοια της ηγεμονικής αρρενωπότητας επανεμφανίζεται εδώ, με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο επιτελείται στην περίπτωση του sexting, με τα αγόρια πάλι να κερδίζουν ratings - «Έβαλεν μας τα γυαλιά» - ανεβάζοντας το κοινωνικό τους κεφάλαιο στις ομάδες ομηλικών.

Στις συζητήσεις για τη σεξουαλική δραστηριότητα, η έννοια της συναίνεσης επανήλθε, όπως είχε συζητηθεί εκτενέστερα και σε σχέση με την ανάρτηση φωτογραφιών. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, ζητήθηκε από τα παιδιά να σχολιάσουν πόσο εύκολο/εφικτό είναι το «όχι» στον ερωτικό/σεξουαλικό σύντροφο και εάν ήταν θέμα που τους έχει απασχολήσει.

Ερ.: Πιστεύεις ότι τα κορίτσια ξέρουν πότε μπορούν να πουν όχι;

Βέρα: Εγώ νομίζω ναι, αλλά δεν ξέρω αν ακούν πάντα τα αγόρια. Έχει πολλές περιπτώσεις που απλά δεν άκουσαν και κατέληξε σε κάτι απαίσιο. Δεν ακούν. Ας πούμε πόσες φορές ακούμε ότι μια κοπέλα της λέει «άντε να προχωρήσουμε» λέει 'όχι' και προχωρά μόνος του και στο τέλος η κοπέλα δεν ξέρει τι να κάνει. Σε πολλές περιπτώσεις βιασμού λαλούν τους, μα θέλεις το ξέρεις ότι το θέλεις και μετά οι κοπέλες σκέφτονται «Μα θέλω το;» και υπάρχει τούτη η αμφιβολία

που ήταν καθαρό εκείνη τη στιγμή ότι δεν υπήρχε αλλά μετά έχουν τις σκέψεις και είναι όλα. Γίνονται τούτα τα πράγματα. Σε πιο μικρό βαθμό θεωρώ στην Κύπρο στην ηλικία μας, αλλά γίνονται.

Ερ.: Τα όρια της πίεσης καμιά φορά μπορεί να φεύγουν από τα όρια της νόμιμης πράξης. Δηλαδή, αν κάποιος άνθρωπος πιέζεται πολύ, μπορούμε να πούμε ότι είναι βιασμός.

Βέρα: Ναι. Στην τελική, όμως... Αλλά από τη στιγμή που υπάρχει η συγκατάθεση... ναι αυτό είναι σχετικό. Είναι σχετικό κατά πόσο δέχτηκε όντως η κοπέλα ή όχι. Δηλαδή, ναι μεν δέχτηκε, αλλά κατά πόσο το ήθελε...

Ερ.: Ή μπορεί να πει «όχι» κατά τη διάρκεια;

Βέρα: Ναι... και να συνεχίσει (ο άλλος), σωστά.

Ερ.: Αν πεις όχι, είναι όχι σε όλο το φάσμα. Είναι σύγχυση που παρατηρούμε πολύ στους εφήβους αυτή. Να μην ξέρουν πότε έχουν δικαίωμα να τελειώσουν μια κατάσταση που δεν τους αρέσει.

Βέρα: Ναι, και δυστυχώς, υπάρχει γενικά πίεση, όχι μόνο στο να προχωρήσει μια κοπέλα, γενικά στο να κάνει πράγματα. Δηλαδή, βλέπω ότι υπάρχει μια αίσθηση, σε εμάς τις κοπέλες της ηλικίας μου και πιο μικρές, ότι δε γίνεται να μην κάνεις αυτά τα πράγματα σε αυτήν την ηλικία. Θα έπρεπε, ήδη, να έχει κάνει αυτά τα πράγματα. Δηλαδή, θα σε αφήσει αν δε δεχτείς να κάνεις κάποια πράγματα, γιατί δε γίνεται να μην το κάνεις αυτό.

...

Ερ.: Λένε εύκολα «όχι»; Όποιος από τους δύο δε θέλει, αλλά συνήθως μιλάμε για τα κορίτσια.

Πέτρος: Νομίζω, ναι. Αν, όντως, δε θέλουν να συνεχίσουν έχουν τη δυνατότητα να το πουν.

...

Ερ.: Έχουν απορίες τα παιδιά για αυτά τα θέματα που δεν έχουν που να τις πουν;

Ιωάννα: ...Όπως, ας πούμε, ότι πρέπει να μάθεις το σώμα σου, τι σου αρέσει, πώς να σέβεσαι τον εαυτό σου και ύστερα να ικανοποιείς τον άλλον.

Η συζήτηση που είχα με τη Βέρα είναι στην ουσία μια συζήτηση για date rape, αν και ο όρος αυτός δεν είναι διαδεδομένος στην Κύπρο. Η Βέρα φαίνεται από την αφήγηση της να συνειδητοποιεί εκείνη τη στιγμή της συνέντευξης, ότι η συναίνεση πρέπει να είναι ουσιαστική και ισχύει για όλη τη διάρκεια. Η Ιωάννα αναφέρει ότι πρέπει να το θέλεις η ίδια και «μετά να ικανοποιείς τον άλλον», μια συνθήκη που, ίσως, δεν είναι κατανοητή για όλους. Αντίθετα, ο Πέτρος θεωρεί ότι τα κορίτσια μπορούν να πουν όχι, εάν όντως δε θέλουν.

Σύμφωνα με έρευνες, περίπου 1 στους 10 έφηβους, 13 έως 18 ετών, καταγγέλλει ότι έχει θυματοποιηθεί από τον ερωτικό/σεξουαλικό σύντροφο (sexual dating violence) με τα κορίτσια να βρίσκονται σε πολύ μεγαλύτερο κίνδυνο (Wincentak et al., 2017) ακόμα και στην περίπτωση του cyber dating abuse³⁸ (Zweig et al., 2013). Η βία αυτή περιλαμβάνει διάφορους τύπους κακοποίησης, όπως σωματική, σεξουαλική βία, αλλά και ψυχολογικής και συναισθηματικής κακοποίησης μέσα σε μια δεδομένη σχέση (Mulford & Giordano, 2008). Σύμφωνα με τις αφηγήσεις της Αστυνομίας, αυτή η φυσική μορφή βίας (physical abuse) είναι και η πιο αθέατη μορφή βίας, με την οποία έρχονται αντιμέτωποι οι νέοι.

Η νομική διάσταση της συναίνεσης και σε συνάρτηση με τη χρήση των social media, αποτέλεσε τροχοπέδη και για την ίδια την ερευνητική διαδικασία. Ακριβώς, επειδή αυτά τα ζητούμενα είναι σχετικά σύγχρονα, δεν έχουν μελετηθεί στην Κύπρο και δε διδάσκονται σε καμία βαθμίδα της εκπαίδευσης. Έτσι, τα παιδιά δεν είναι εξοικειωμένα με τον όρο και φαίνεται να υπάρχει μια δυσκολία στο να αποσαφηνιστεί η νομική ευθύνη. Για τον λόγο αυτό, η ΠΣΔ κρίνεται ως το κατάλληλο μέσο για την ενημέρωση των παιδιών και την ουσιαστική κατανόηση της έννοιας της συναίνεσης. Παρακάτω, γίνεται αναφορά στο τι ορίζει ο Νόμος (91(I)/2014) γύρω από τη συναίνεση, με τους εμπειρογνώμονες να αποσαφηνίζουν περισσότερο τον νόμο στην ομάδα εστίασης.

³⁸ Το cyber dating abuse αφορά στη χρήση της τεχνολογίας για την παρακολούθηση και τον έλεγχο της συμπεριφοράς του/της συντρόφου, χρήση του κωδικού πρόσβασης χωρίς άδεια πρόσβασης του/της στους προσωπικούς λογαριασμούς αλληλογραφίας ή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, εγκατάσταση συσκευών παρακολούθησης ή εφαρμογών για την παρακολούθηση της τοποθεσίας. Αφορά, επίσης, τη διάπραξη συναισθηματικής επιθετικότητας και λεκτικών απειλών μέσω ψηφιακών μέσων κατά τη διάρκεια ή μετά τη λήξη μιας σχέσης (Backe et al., 2018).

Ερ.1: Αυτό να το ξεκαθαρίσουμε. Αν είναι μεταξύ ζευγαριού και δε διαδοθεί, δύο 16χρονα έχουν γυμνές φωτογραφίες ο ένας του άλλου. Είναι ποινικό αδίκημα;

Δικηγόρος: Δεν είναι βέβαια. Υπάρχει συναίνεση του εαυτού τους.

Γραφείο Επιτρόπου.: Η συναίνεση, όμως, ορίζεται πάνω από μια ηλικία, πόσο είναι 16, 17.

ΥΠΠΑΝ: Πάνω από 17. Αν είναι δύο 15χρονα και δεν υπάρχει τρία χρόνια διαφορά στην ηλικία, πάλι είμαστε οκ.

Δικηγόρος: Γιατί δεν την έστειλε.

Ερ.1.: Αν φύγει παρακάτω ξεκινάει και είναι ποινικό αδίκημα;

Δικηγόρος: Ναι.

Σύμφωνα με τον Κυπριακό νόμο, το όριο συναίνεσης είναι τα 17 έτη. Για παιδιά, κάτω των 17 και άνω των 13, η ηλικιακή τους διαφορά δεν πρέπει να υπερβαίνει τα τρία χρόνια και πρέπει να βρίσκονται σε παρόμοιο βαθμό ψυχολογικής και σωματικής ανάπτυξης ή/και ωριμότητας. Οι έφηβοι δε φαίνεται να γνώριζαν τα πιο πάνω πλαίσια της συναίνεσης και σπάνια απέδιδαν νομική διάσταση στο αν ένα κορίτσι μπορεί να πει «όχι» στη σεξουαλική πράξη. Αντίθετα, εστιάστηκαν στην ψυχολογική δυναμική που επηρεάζει το πώς τα κορίτσια ανταποκρίνονται σε πιέσεις για σεξ.

Επιπλέον, σε καμία περίπτωση δεν αναφέρθηκε από τα παιδιά το θέμα του βιασμού, σε σχέση με το ερώτημα της συναίνεσης. Τα τελευταία χρόνια επικαιροποιούνται οι νομοθεσίες σε σχέση με τον βιασμό σε όλη την Ευρώπη³⁹, βάζοντας στον πυρήνα την έννοια της συναίνεσης. Η μη ύπαρξη συναίνεσης αποτελεί πράξη έμφυλης βίας και διώκεται ποινικά. Από το ευρύτερο πνεύμα των συνεντεύξεων, δεν προέκυψε αυτή η γνώση ούτε και η ίδια η έννοια της συναίνεσης. Οι έφηβοι αντιμετώπιζαν το θέμα μονόπλευρα (πότε λέει «όχι» το

³⁹ Ο προσφάτως (Νοέμβριο του 2020) τροποποιημένος κυπριακός περί Ποινικού Κώδικα Νόμος (150 (I)/2020) ΚΕΦ 154, ορίζει «Όποιος έρχεται σε παράνομη συνουσία διά κολπικής, πρωκτικής ή στοματικής διείσδυσης του πέους στο σώμα άλλου προσώπου, χωρίς τη συναίνεσή του ή με συναίνεση η οποία δόθηκε υπό το κράτος βίας, απειλής ή φόβου είναι ένοχος κακούργηματος που καλείται βιασμός και υπόκειται στην ποινή φυλάκισης διά βίου».

κορίτσι), χωρίς να αντιλαμβάνονται την επικοινωνιακή διάσταση των όρων μιας συναίνεσης.

6.3 Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση, Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και Νομικές προεκτάσεις

«Χρειαζόμαστε νέες και καινοτόμες προσεγγίσεις στη σεξουαλική εκπαίδευση. Πρέπει να σκεφτούμε έξω από το κουτί και να αξιοποιήσουμε την τεχνολογία και τη συνδεσιμότητα κοριτσιών και αγοριών στην περιοχή.» (Karin Hulshof, Regional Director, UNICEF, 2019).

Τα παιδιά, σήμερα, μεγαλώνουν μέσα σε ένα πολύ διαφορετικό περιβάλλον από ό,τι οι γονείς τους, με πληθώρα πληροφοριών online. Με τη χρήση των social media να είναι όλο και πιο διαδεδομένη, η ευθύνη του εκπαιδευτικού συστήματος για ενημερωμένη πλοήγηση στο διαδίκτυο και αποφυγή θυματοποίησης είναι επιβεβλημένη. Ο γραμματισμός για τα μέσα (Media Literacy) είναι ένα πεδίο που μελετάται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια στις έρευνες για τα MME και την εκπαίδευση (Buckingham 2013, 2003; Wallis & Buckingham, 2019), ενώ σημαίνει κάτι διαφορετικό για διαφορετικές επαγγελματικές ομάδες, όπως τους καθηγητές, τους μαθητές, τους ακτιβιστές και τις εταιρίες. Θέλοντας να δώσουν έναν ορισμό οι Adams & Hamm (2001) υποστηρίζουν ότι:

«Ο γραμματισμός στα μέσα μπορεί να θεωρηθεί ως η ικανότητα δημιουργίας προσωπικού νοήματος από τα οπτικά και λεκτικά σύμβολα που λαμβάνουμε καθημερινά από την τηλεόραση, τη διαφήμιση, τον κινηματογράφο και τα ψηφιακά μέσα. Είναι κάτι περισσότερο από το να προσκαλούμε μαθητές να αποκωδικοποιήσουν απλώς πληροφορίες. Πρέπει να είναι κριτικοί στοχαστές που μπορούν να κατανοήσουν και να παράγουν στην κουλτούρα των μέσων που στροβιλίζεται γύρω τους» (σελ. 33).

Συναντάμε πολλά και διαφορετικά προγράμματα σπουδών σε σχέση με τον γραμματισμό στα μέσα. Οι ανάγκες, τα μεγέθη, οι βαθμίδες και τα είδη των

σχολείων δεν είναι κοινά σε όλες τις χώρες, αλλά υπάρχει αρκετό υλικό, άλλοτε περισσότερο θεωρητικό (βλ. Tyner, 2009, Frechette, 2002) ή πρακτικό (βλ. Hobbs, 2007) ανάλογα με τις ανάγκες (Potter, 2010). Σήμερα, οι νέοι γραμματισμοί στα μέσα επικεντρώνονται στις δεξιότητες και τις γνώσεις που απαιτούνται για να είναι αποτελεσματικές, σε περιβάλλοντα με αυξημένη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπου η απόσταση μεταξύ παραγωγού και καταναλωτή έχουν εξαλειφθεί και η ασάφεια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού κόσμου δημιουργεί νέες ηθικές προκλήσεις και ευκαιρίες για παιδιά, νέους και ενήλικες (Hobbs & Jensen, 2009).

Για να μπορέσει η εκπαίδευση να παρέμβει και να διαχειριστεί τα περίπλοκα αυτά ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας, οφείλει πρώτα να ελέγξει τις ευκαιρίες που μπορεί να προσφέρει η ψηφιακή σεξουαλική εκπαίδευση (Digital Sexuality Education), ενημερώνοντας και εκπαιδεύοντας τους νέους στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Οι νέοι χρησιμοποιούν τα social media καθημερινά, εκφράζονται και επικοινωνούν μέσα από αυτά. Σε αυτό το πολύπλοκο και μεταβαλλόμενο ψηφιακό τοπίο, αυτό που παραμένει σταθερό είναι ο σημαντικός ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν υποστηρικτικά γονείς και εκπαιδευτικοί στον εφοδιασμό των νέων με τη γνώση και την ευαισθητοποίηση, ώστε να έχουν θετικές αντιλήψεις για τη σεξουαλικότητα και τις υγιείς σχέσεις (UNICEF 2019). Στα πλαίσια, λοιπόν, του Γραμματισμού για τα Μέσα, μπορούν να λάβουν χώρα παρεμβάσεις σε σχέση με μια πληθώρα ζητημάτων, όπως θέματα στερεοτύπων, βίας και σεξουαλικότητας.

Το grooming είναι μια συνθήκη που έφερε στην ομάδα εστίασης ο νομικός εκπρόσωπος, αναφερόμενος σε ποινικές υποθέσεις που ο ίδιος έχει αντιμετωπίσει.

Δικηγόρος: Στο Skype γίνεται πολύ συχνά. Κάνουν Skype και στη συζήτηση βγάζουν ρούχα και φωτογραφίζονται. Όχι, βγάζουν ρούχα και ο άλλος χωρίς να το ξέρεις φωτογραφίζει και βρίσκει το μετά μέσα στο site. Και ιδίως ο άλλος, ενήλικες το παίζουν ανήλικοι, για να κερδίσουν. Και μας έτυχε και αγόρια που το έπαιζαν κοπέλες για να προσεγγίσουν ανήλικα αγοράκια. Και στέλνουν φωτογραφία μιας άσχετης, ότι εγώ είμαι αυτή και τα αγοράκια κάνουν διάφορες πράξεις, και τα φωτογραφίζουν.

...

Ερ.2: Για grooming έχει πολλές υποθέσεις που φτάνουν στο δικαστήριο; Με ενήλικες...

Δικηγόρος: Ναι. Έτυχε μας.

Ερ.2: Και συνήθως είναι εντός χώρας, είναι Κύπριοι;

Δικηγόρος: Κύπριοι και Κύπριοι του εξωτερικού. Φοιτητές κυρίως. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι παραπάνω αγόρια με αγόρια. Προσπαθώ να σκεφτώ, συνήθως είναι αγόρι που παρουσιάζεται ως κοπέλα σε αγόρι. Παρά με κορίτσια. Είτε το ίδιο, είτε παραπάνω τα αγόρια με αγόρια.

Σύμφωνα με τον δικηγόρο, αυτό το φαινόμενο του grooming αφορά κυρίως άνδρες θύτες και αγόρια θύματα. Στη δεύτερη συνάντηση με την Αστυνομία και το ΓΚΗΕ⁴⁰ υπήρξε επιβεβαίωση μιας τάσης του φαινομένου θυματοποίησης αγοριών και κοριτσιών, κυρίως από άνδρες θύτες, στην Κύπρο ή στο εξωτερικό. Η περίπτωση γυναικών που κάνουν grooming είναι πολύ σπάνια.

Τίθεται, επίσης, το ερώτημα της θεσμικής ευθύνης για τα θέματα αυτά. Με τον ίδιο τρόπο που συζητήθηκε στις συνεντεύξεις το ερώτημα του «ποιος φταίει;» όταν τα πράγματα εκτροχιάζονται σε σχέση με την εφηβική συμπεριφορά, έγινε και συζήτηση ανάμεσα στους εμπειρογνώμονες. Η εκπρόσωπος του ΥΠΠΑΝ στην ομάδα εστίασης των expert αναφέρει:

ΥΠΠΑΝ: Εγώ συγκεκριμένα νιώθω ενοχή όσον αφορά το κομμάτι το δικό μου, διότι δεν υπάρχει αυτό που λέει και η μικρή «ποιος φταίει; Φταίει η κοινωνία μας» εννοούσε φταίνε οι αρμόδιες αρχές, τα σχολεία, οι διευθύνσεις που δίνουμε στα παιδιά κάποια πράγματα αλλά δεν τους λέμε και πώς να προστατευτούν. Άρα ναι, εμένα μου θύμισε όλα εκείνα που πρέπει να κάνουμε, που είναι πολλά πράγματα.

⁴⁰ Κοιτάζοντας ευρύτερα το ηλεκτρονικό έγκλημα, στην περίπτωση των ανηλίκων τα περισσότερα θύματα σύμφωνα με το ΓΚΗΕ είναι κορίτσια, εξαιτίας της διαρροής υλικού παιδικής πορνογραφίας από ανήλικους. Στους ενήλικες από την άλλη, τα θύματα ηλεκτρονικής απάτης φαίνεται να είναι κυρίως άνδρες, με κίνητρο την οικονομική τους εκμετάλλευση τους από τους θύτες.

Πράγματι, στα πλαίσια του ΥΠΠΑΝ δεν υπάρχει κάποιο οργανωμένο πλαίσιο ενημέρωσης για τα social media. Βασίζεται περισσότερο σε πρωτοβουλίες διευθυντών ή καθηγητών κάποιων σχολείων. Ο καθηγητής στο δεύτερο απόσπασμα αναφέρεται στην ανάγκη να είναι και οι ίδιοι οι καθηγητές ενημερωμένοι σε σχέση με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και να ξέρουν τις βασικές τους λειτουργίες τους, ανεξάρτητα με το εάν τους αρέσει ή όχι.

ΥΠΠΑΝ: Είναι με βάση της πρωτοβουλίες του σχολείου. Γίνονται κάποιες ενημερώσεις τοπικά, ενδοσκοπικά για τους μαθητές αλλά όχι οργανωμένα να είναι η έννοια της κοινωνίας. Να τον προστατεύω, να τον ενημερώσω, να τον εκπαιδεύσω. Τούτο το πράγμα δεν υπάρχει ακόμα. Αν έχεις έναν διευθυντή που είναι λίγο πιο ευαισθητοποιημένος να καλέσει τους ειδικούς είτε από το υπουργείο, είτε από το παιδαγωγικό και η cyta κάνει για τούτα τα θέματα. Εξειδικεύτηκαν κάποια άτομα. Οπότε ναι, να γίνει έτσι και πιο... στοχευμένα σε ένα σχολείο. Αν έχει την ευαισθησία ο διευθυντής ή κάποιος από τον σύνδεσμο γονέων, το ζήτησε. Δυστυχώς, δεν υπάρχει από το στάνταρ να μπει μέσα στα σχολεία και από πιο μικρές ηλικίες, όχι να φτάσουμε...

...

Καθ.Ηλίας: Εγώ είμαι εναντίον της τεχνολογίας πολύ, για αυτό δεν ασχολούμαι. Όμως... [αναστενάζει βαθιά] πρέπει να ξέρουμε πέντε - έξι πράγματα και εμείς για να μπορούμε να 'μαστε μέσα στο... να ξέρουμε τι συμβαίνει. Πρέπει και εμείς να ξέρουμε την τεχνολογία, άσχετα αν μας αρέσει ή όχι, να ενημερωθώ τι κάνει το Instagram, τι κάνει το Tweeter, τι κάνει το Facebook.

Το ζήτημα αυτό τέθηκε πολλές φορές και από τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, καθώς τα ίδια ζητούν καλύτερες και πιο ενημερωμένες πληροφορίες από το ίδιο το σχολείο για τις οποίες το ΥΠΠΑΝ έχει την ευθύνη. Οι μεμονωμένες δράσεις δε φαίνεται να αρκούν και οι καθηγητές δεν είναι σε θέση να δώσουν ενημερωμένες επιλογές. Ακόμα και διαλέξεις που λαμβάνουν χώρα στα σχολεία, πολλές φορές δεν καλύπτουν τις ανάγκες των παιδιών, όπως αναφέρει ο Στέφανος:

Στέφανος: Βασικά σίγουρα πρέπει να εκσυγχρονιστούν τούτες οι διαλέξεις. Είναι πολλά κουραστικές. Ας πούμε έρχονται και σου λαλούν, έχει μια διάλεξη στο σχολείο και βαριέσαι να πας μέσα στην αίθουσα να τους ακούσεις. Είναι εκεί ένας άνθρωπος που να σου παρομοιάσει, όπως να σου μιλήσεις για τις κροτίδες για το Πάσχα, να έρθει ένας από το υπουργείο που έχει 50 χρόνια που είναι στη σχολιατρική whatever, τούτη την υπηρεσία και να αρκέψει, να σου δώσει έναν αριθμό, ας πούμε τα βάλει προφυλακτικό ή whatever... Δεν είναι πολλά interactive και...

Ο εκπρόσωπος από το Γραφείο της Επιτρόπου για τα δικαιώματα του παιδιού έθεσε το ζήτημα της ενημέρωσης και εκπαίδευσης των παιδιών σε μια παιδοκεντρική βάση, ηλικιακά κατάλληλη, που θα μπορεί να καλύπτει τις απαιτήσεις παιδιών από διαφορετικά πλαίσια:

Γραφείο Επιτρόπου: Είναι ενδιαφέρον να δούμε, χωρίς να μηδενίσουμε τη συμβολή του υπουργείου, υπάρχουν τεκμήρια ότι γίνονται προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση. Δηλαδή, αν πιάσουμε τον πρόγραμμα της αγωγής υγείας μέσα από το αναλυτικό. Υπάρχουν ,επίσης ,μαθήματα μέσα από την πληροφορική για αυτά τα ζητήματα, οπότε γίνονται προσπάθειες. Το ζητούμενο είναι κατά πόσο τούτες οι προσπάθειες γίνονται λαμβάνοντας υπόψη την ετοιμότητα και την ωριμότητα των παιδιών. Δηλαδή, τούτο που λέμε παιδοκεντρικά. Θεωρώ ότι εξωτερικοί ειδικοί που συχνά πηγαίνουν στα σχολεία, ίσως, δεν είναι σε θέση να συλλάβουν τούτη την παιδοκεντρική οπτική και να προσεγγίσουν το θέμα ως έπρεπε. Σαφώς προέχει το θέμα της ενημέρωσης, η οποία ενημέρωση δεν παραμένει μόνο ενημέρωση, πρέπει να είναι ενδυναμωση και για να ενδυναμωθεί το παιδί πρέπει η μάθηση η παιδαγωγική διαδικασία να γίνει με τρόπο παιδοκεντρικό. Σαφώς, δε λαμβάνεται υπόψη ο ψυχισμός της συγκεκριμένης ηλικίας, δηλαδή, μιλούμε για μια έφηβη η οποία δέχεται πιέσεις από τον φίλο της.

Πέραν από την άγνοια των εφήβων για θέματα συναίνεσης, η οποία δυσχεραίνει τις σχέσεις τους, υπάρχει και άγνοια για τις νομικές προεκτάσεις της συμπεριφοράς τους. Σε πολλές περιπτώσεις, μετά το πέρας των συνεντεύξεων, ρωτούσαν για το τι ορίζει ο νόμος σε θέματα βιασμού ή διάδοσης γυμνών φωτογραφιών. Ο νομικός εκπρόσωπος που συμμετείχε στην ομάδα εστίασης, σκιαγράφησε τη διαδικασία που ακολουθείται, αν φτάσει στο γραφείο του μια υπόθεση φωτογραφιών που προκύπτουν από το sexting και έχουν διαρρεύσει. Στο παρακάτω απόσπασμα δίνεται μια εικόνα της διαδικασίας που θα ακολουθηθεί, αν ένα αγόρι 16 χρονών διαρρεύσει τις φωτογραφίες της φίλης του στα social media. Σύμφωνα με το άρθρο 8 του Νόμου του 2014 (91(I)/2014), η συμπεριφορά αυτή εμπίπτει στην παιδική πορνογραφία και υπάρχει ειδικό άρθρο που αφορά τους ανήλικους θύτες.

Ερ.1: Και ποια είναι η διαδικασία που ακολουθείται για έναν δεκαεξάχρονο που θα φτάσει σε εσάς;

Δικηγόρος: Γίνεται ανάκριση, απαντά στην ανάκριση, καταχωρείται ποινική υπόθεση, πηγαίνει στο δικαστήριο, δικαστήρια ανηλίκων δεν έχουμε, πηγαίνει μαζί με τους ενήλικες, περνούν τη διαδικασία στο δικαστήριο, παραδέχεται, δεν παραδέχεται.

Ερ.2: Ας πούμε ότι παραδέχεται, τι γίνεται;

Δικηγόρος: Επιβάλλεται ποινή [μέσα στα όρια του νόμου].

Ερ.1, Ερ.2, ΚΣΟΠ: Η οποία είναι;

Δικηγόρος: Εξαρτάται.

ΚΣΟΠ: Αφού δεν έχουμε φυλακές για ανήλικους, μπορεί να πάνε στις φυλακές...

Δικηγόρος: Ναι. Το δικαστήριο ακριβώς επειδή έχει υπόψη τι σημαίνει φυλακές, αν είναι η πρώτη φορά προφανώς δε θα τον βάλει. Μπορεί να τον βάλει φυλακή με αναστολή, μπορεί να του βάλει κοινωφελή εργασία. Πρόστιμο δε νομίζω για έτσι αδικήματα⁴¹.

⁴¹ Επιβεβαιώνεται από το Άρθρο 20 του Νόμου (91(I)/2014) ότι «ανεξάρτητα από τις διατάξεις οποιουδήποτε άλλου Νόμου, δικαστήριο το οποίο εκδικάζει υπόθεση για διάπραξη αδικήματος που αναφέρεται στον παρόντα Νόμο από παιδί λαμβάνοντας υπόψη το συμφέρον τόσο του παιδιού θύματος όσο και του παιδιού θύτη αποφασίζει, όπου αυτό είναι δυνατό, την εφαρμογή του περι

Ερ.2: Τι περιστατικά είχαμε που κατέληξαν στο δικαστήριο από όσο γνωρίζετε με παιδιά να καταδικάζονται; Ανήλικα αγόρια, κυρίως.

Δικηγόρος: Επειδή είναι ανήλικοι πολλές φορές δεν υπάρχει και η απολογία, επειδή δε θέλουν να διώξουν οι κοπέλες, πολλές φορές αποσύρονται. Όταν είναι ανήλικοι.

Η διαδικασία που περιγράφεται είναι αρκετά επώδυνη για ένα ανήλικο αγόρι, που, ίσως, να μην αντιλαμβάνεται ότι η πράξη του αποτελεί ποινικό αδίκημα. Όπως μας επιβεβαίωσε και το ΓΚΗΕ, σπάνια πηγαίνουν αυτές οι υποθέσεις στα δικαστήρια και αυτό συμβαίνει μόνο για τα πολύ σοβαρά και επαναληπτικά εγκλήματα. Η διαδικασία που ακολουθείται διαφέρει για τα άτομα κάτω των 14 και για αυτά που είναι 15 με 17 ετών. Οι ποινές για τους 15-17 είναι, συνήθως, η επιβολή κοινωφελούς εργασίας, σε συνδυασμό με υπηρεσίες στήριξης στο Σπίτι του Παιδιού. Στην περίπτωση παιδιών που είναι κάτω των 14, δεν υπάρχουν ποινές, αλλά τα παιδιά πηγαίνουν στο γραφείο ευημερίας και έπειτα στο Σπίτι του Παιδιού, με στόχο τη στήριξη και όχι την τιμωρία. Από τις αφηγήσεις προκύπτει ότι συνήθως τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι η συμπεριφορά τους μπορεί να βλάψει κάποιον, αλλά όχι το μέγεθος της νομικής ευθύνης. Σε καμία αφήγηση (συνεντεύξεις και focus groups) δεν αναφέρεται ότι το σχολείο έχει εκπαιδεύσει ή έστω προσεγγίσει θέματα sexting και τη νομική τους διάσταση.

Στην περίπτωση των ποινικών αδικημάτων, η ευθύνη του σχολείου είναι πολύ μεγαλύτερη από την υποχρέωση του εκπαιδευτικού συστήματος να διδάσκει σεξουαλική αγωγή. Οι καθηγητές και διευθυντές των σχολείων, όπως και κάθε ενήλικας που θα έρθει εις γνώση του περιστατικά, όπως αυτά που αναφέρονται παραπάνω, έχουν ευθύνη να τα γνωστοποιήσουν άμεσα στις αρμόδιες αρχές και να περιφρουρήσουν τα δικαιώματα του παιδιού. Η ευθύνη αυτή, σύμφωνα με το άρθρο 30⁴², είναι μεγαλύτερη για τους εκπαιδευτικούς, αστυνομικούς,

Κηδεμονίας και Άλλων Τρόπων Μεταχείρισης Αδικοπραγούντων Νόμου και εφαρμόζει την αρχή ότι η επιβολή της ποινής της φυλάκισης αποτελεί την έσχατη λύση και, σε περίπτωση που αποφασίζει την επιβολή ποινής φυλάκισης, κατά τον καθορισμό της λαμβάνει σοβαρά υπόψη το γεγονός ότι πρόκειται για παιδί.»

⁴² Ν.91(Ι)/2014 Άρθρο 30.(1) Οποιοσδήποτε παραλείπει να καταγγείλει περίπτωση που περιέρχεται σε γνώση του, όπου εμπλέκεται παιδί ή παιδί με διανοητική ή ψυχική ανεπάρκεια σε αδικήματα που προβλέπονται στα άρθρα 6 μέχρι 10 και 15 του παρόντος Νόμου ή δεν προωθεί σχετική καταγγελία, διαπράττει αδίκημα και σε περίπτωση καταδίκης του υπόκειται σε ποινή

γιατρούς και άλλους επαγγελματίες που έχουν άμεση συνάφεια με το αντικείμενο. Πράγματι, όπως επιβεβαίωσε το ΓΚΗΕ, πολύ συχνά οι υποθέσεις αυτές φτάνουν κοντά τους μέσω των σχολικών συμβούλων.

Γραφείο Επιτρόπου: Το μεγάλο θέμα είναι η συνομωσία της σιωπής. Δηλαδή, θεωρώ αυθαίρετο το πόσο μεγάλο ποσοστό να στέλνουν γυμνές φωτογραφίες, αλλά η ομάδα επιβάλλει μια σιωπή. Οπότε και η ίδια η κοπέλα το αναφέρει τούτο και ισχύει και στους πλείστους. Μαθαίνεις να σιωπάς. Κρύψε να περάσουμε, δεν μας ενδιαφέρει.

Ερ.2: Να ρωτήσω κάτι σε σχέση με αυτό που ανέφερες τώρα Γρ.Επ ...λέει [στη συνέντευξη] στο σχολείο κάθε χρόνο έχουμε μια περίπτωση έτσι, λέει η ερευνήτρια να έρθει η Αστυνομία, όχι η Αστυνομία ήρθε νομίζω μια φορά. Τι ευθύνη έχει ο διευθυντής ή διευθύντρια και το αφήσει και δεν καλέσει. Έρθει εις γνώση της περιστατικό.

ΥΠΠΑΝ: Έχει πολύ μεγάλη ευθύνη.

Ερ.2: Διώκεται ποινικά;

ΥΠΠΑΝ: Ναι, ναι. Είναι το Άρθρο 30 που μιλά για τον εκπαιδευτικό, μπαίνει και ο διευθυντής μέσα, αν ξέρει ότι έγινε διάδοση της φωτογραφίας χωρίς τη συναίνεση ή σε τέτοιο πλαίσιο, να πουλήσουν να κάνουν—αν δεν αναφέρει είναι ποινικό αδίκημα.

Ερ.2: Και πρέπει να το αναφέρει στην Αστυνομία όχι στο Υπουργείο.

ΥΠΠΑΝ.: Στην Αστυνομία ναι, ναι.

Ερ.2: Αν οι γονείς της κοπέλας τον παρακαλέσουν.

ΥΠΠΑΝ: Όχι, όχι, με τίποτα. Υπάρχει η εγκύκλιος του υπουργείου που ξεκαθαρίζει τούτο το πράγμα και όχι μόνο η εγκύκλιος και το

φυλάκισης μέχρι δεκαπέντε (15) έτη ή σε χρηματική ποινή μέχρι είκοσι χιλιάδες ευρώ (€20.000) ή και στις δύο αυτές ποινές. (2) Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, κατά την επιμέτρηση της ποινής το δικαστήριο λαμβάνει ως επιβαρυντική περίπτωση το γεγονός ότι το πρόσωπο που παραλείπει να καταγγείλει ή δεν προωθεί καταγγελία, είναι εκπαιδευτικός, λειτουργός των κοινωνικών υπηρεσιών ή δικηγόρος ο οποίος ασκεί το επάγγελμα ή μέλος του αστυνομικού σώματος ή επαγγελματίας υγείας, όπως ψυχίατρος, ιατρός οποιασδήποτε άλλης ειδικότητας, νοσηλεύτρια, ψυχολόγος ή άλλος επαγγελματίας με συναφείς προς το αντικείμενο δραστηριότητες.

εγχειρίδιο που βγάλαμε για την ευθύνη των εκπαιδευτικών. Ξέρουν τις ευθύνες τους οι εκπαιδευτικοί. Δηλαδή δε δέχομαι να πει ένας εκπαιδευτικός «δεν ξέρω». Κάναμε Παγκύπρια, από όλα τα σχολεία καλέσαμε έναν εκπρόσωπο.

Δικηγόρος: Ξέραν το, εχώσαν το δύο χρόνια.

Ερ.2: Εννοείτε η περίπτωση που ήρθε σε εσάς.

ΚΣΟΠ: Ξέρουν αλλά έχει πολλές αντιστάσεις στους εκπαιδευτικούς. Και επίσης προστασία του ονόματος του σχολείου.

ΥΠΠΑΝ.: Να σου πω διαχωρίζουν τα λίγο. Τα περιστατικά που δεν εμπλέκονται τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι πιο εύκολα να τα αναφέρουν και το βλέπουμε, καθημερινά μας πιάνουν τηλέφωνο. Τούτα τα θέματα επειδή ακριβώς εμπλέκονται πολλοί μαθητές, δυσκολεύονται και οι ίδιοι να καταλάβουν ότι, ναι, πρέπει, ναι, πρέπει να τύχει διαχείρισης, ας πούμε, αν κυκλοφορούν φωτογραφίες με μαθήτριες. Ναι, δαμέ, μπορεί να δυσκολεύονται. Χρειάζονται, ίσως, παραπάνω ενημέρωση, δαμέ, από το σχολείο.

ΚΣΟΠ: Νομίζω έχει να κάνει και πάρα πολλά με το ότι ζούμε σε μια Κύπρο που είναι πατριαρχική και υπάρχει έντονη ανισότητα του τι θα πει μια γυμνή φωτογραφία ενός κοριτσιού σε σχέση με μια γυμνή φωτογραφία ενός αγοριού.

Όλη η παραπάνω περιγραφή των εμπειρογνομόνων σχετικά με τη νομοθεσία, την ευθύνη του σχολείου και του ΥΠΠΑΝ, δείχνουν ξεκάθαρα πόσο σημαντικό είναι να υπάρχει πρόληψη για αυτές τις συμπεριφορές. Υπάρχει άγνοια των νομικών κυρώσεων από την πλευρά των παιδιών, με το σχολείο να φέρει την ευθύνη της ενημέρωσης. Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται εργαλεία για να μπορούν να χειριστούν αυτές τις υποθέσεις και να ενημερώσουν και να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά. Σε πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου, το νομικό πλαίσιο παρουσιάζει κενά σε σχέση με αυτά τα ζητήματα, κυρίως σε σχέση με τους ανήλικους παραβάτες.

6.4 Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η έμφυλη ανισότητα αποτελεί έναν βασικό άξονα, ο οποίος πρέπει να απασχολεί το εκπαιδευτικό σύστημα ευρύτερα. Σύμφωνα με το EIGE (2020) ,στη μελέτη του δείκτη ισότητας μεταξύ των φύλων, η Κύπρος έχει την 21^η θέση, 11 μονάδες κάτω από τον μέσο όρο της Ευρώπης. Η θέση αυτή απαντά και στην ευρύτερη κουλτούρα γύρω από τους ρόλους και τα στερεότυπα του φύλου στην Κύπρο (EIGE, 2020). Μελετώντας πιο στενά τις συντροφικές σχέσεις, αλλά και ευρύτερα τις κοινωνικές σχέσεις, ερχόμαστε αντιμέτωποι με την έμφυλη βία στις διάφορες μορφές της, με έσχατη μορφή τη γυναικοκτονία⁴³. Η έμφυλη βία αποτελεί ένα πεδίο, για το οποίο το σχολικό σύστημα οφείλει να ενημερώσει τα παιδιά, μέσω της ΠΣΔ. Εξάλλου, τα ποσοστά κακοποίησης γυναικών δεν είναι καθόλου ενθαρρυντικά. Το 39% των γυναικών στην Ευρώπη βίωσαν παρενόχληση τα τελευταία πέντε χρόνια και το 28% τους τελευταίους 12 μήνες, ενώ το 35% των γυναικών που υπέστησαν σωματική ή/και σεξουαλική βία, το βίωσαν στο σπίτι τους (FRA, 2019). Η διαδικτυακή βία είναι ένας ακόμα παράγοντας, με το 13% των γυναικών να έχει υποστεί παρενόχληση στον κυβερνοχώρο τα τελευταία πέντε χρόνια, ποσοστό που αφορά κυρίως έφηβες και νέες γυναίκες (EIGE, χ.χ). Επιπλέον, η Κύπρος (EIGE, χ.χ.) αποτελεί μια χώρα, όπου το 12% έως 17% (από ένα σύνολο 758 κοριτσιών) διατρέχουν κίνδυνο ακρωτηριασμού γυναικείων γενετικών οργάνων.⁴⁴ Τέλος, σύμφωνα με το Μεσογειακό Ινστιτούτο Σπουδών Φύλου, τα τελευταία χρόνια στην Κύπρο διαπράχθηκαν 13 γυναικοκτονίες, μεταξύ των οποίων δολοφονήθηκαν και δύο παιδιά (MIGS, 2019).

Η συζήτηση της έμφυλης βίας, λοιπόν, είναι πιο επίκαιρη από ποτέ, με το εκπαιδευτικό σύστημα να φέρει την ευθύνη της διαπαιδαγώγησης προς αγόρια, κορίτσια και κάθε περιθωριοποιημένη ομάδα νέων. Είναι η ίδια η κουλτούρα και ο τρόπος που είναι δομημένος ο κοινωνικός ιστός σε σχέση με την ισότητα των φύλων, που θυματοποιεί ακόμα περισσότερο τα κορίτσια. Σε περιπτώσεις βίας στον κυβερνοχώρο, όπου φωτογραφίες κοριτσιών διαρρέουν σε τριψήφιο αριθμό συσκευών είναι εξαιρετικά δύσκολο και για την ίδια τη δίωξη ηλεκτρονικού εγκλήματος να ελέγξει και να οριοθετήσει την κατάσταση. Αυτή,

⁴³ Η εκ προθέσεως δολοφονία γυναικών [και κοριτσιών] επειδή είναι γυναίκες- δεν είναι μόνο η πιο ακραία μορφή βίας κατά των γυναικών με βάση το φύλο, αλλά και η πιο βίαιη εκδήλωση διακρίσεων εις βάρος τους και η πιο ακραία μορφή ανισότητας των φύλων MIGS (2021).

⁴⁴ Αφορά κορίτσια που προέρχονται από χώρες όπου ασκείται ο ακρωτηριασμός.

ακριβώς, η χαοτική κατάσταση κάνει ακόμα πιο επιτακτική την ευθύνη του παιδαγωγικού συστήματος.

ΥΠΠΑΝ: Νομίζω, το τι επικρατεί σε ένα σχολείο όσον αφορά τις αντιλήψεις για τούτα τα θέματα, νομίζω είναι, και, αντανακλά και τι επικρατεί στην κοινωνία. Είναι πολλά δύσκολο να καταλάβουμε ότι τούτα τα πράγματα χρειάζονται κάποιου είδους διαχείριση και παρέμβαση. Μπορεί να μιλούμε με τους γονείς δαμέ της μαθήτριας και πολλές φορές την καταδικάζουν οι γονείς της, γιατί δεν κατάλαβαν τι παίχτηκε, ποιες είναι οι ανάγκες τις κόρης τους, ποιες είναι οι δικές τους ευθύνες. Αλλά ακόμα και τα αγόρια, χειρότερα. Να πιάσεις τις ευθύνες των γονιών για τούτο το αγόρι που διέδωσε ας πούμε αυτές τις φωτογραφίες, πάρα πολύ συνεντεύξεις, ας πούμε σειρά συνεντεύξεων να τους κάνεις να καταλάβουν ότι, ναι, είχε ευθύνη. Τούτο το πράγμα δεν είναι απλά επίδειξη δύναμης και είμαι το αντράκι και κάνω τη διάδοση της φωτογραφίας. Άρα, είναι πολλή δουλειά που πρέπει να γίνει. Και να επανέλθω σε ένα σημείο που αφορά, έτσι, και λίγο το υπουργείο που οι προτεραιότητες του είναι, έτσι πολλά, μαθησιακές, μαθησιακές, μαθησιακές. Αλλά οι προτεραιότητες του, αν τις δει κάποιος είναι μαθησιακές. Και σηκώνει μια ανάλυση, γιατί τα σχολεία μας έχουν, έτσι, μόνο μαθησιακούς στόχους.

Η Εκπρόσωπος του ΥΠΠΑΝ σκιαγράφησε ακριβώς τις πολλαπλές διαστάσεις που έχουν αυτές οι καταστάσεις. Από τη μια, τίθεται η ευθύνη των γονιών και από την άλλη, η επικέντρωση στους μαθησιακούς στόχους - χωρίς απαραίτητα να επιτυγχάνονται - ως προτεραιότητα του υπουργείου. Γίνεται σαφές, ότι οι προτεραιότητες πρέπει να επανεξεταστούν και να εξεταστεί όλη αυτή η αθέατη πλευρά της έμφυλης ανισότητας και της βίας που συμβαίνει ακόμα και εντός του σχολικού χώρου. Με την ΠΣΔ να επικεντρώνεται στο φύλο, τις σχέσεις εξουσίας και τα δικαιώματα, είναι πολύ πιο πιθανό να υπάρχει μείωση των ποσοστών σεξουαλικά μεταδιδόμενων λοιμώξεων και της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, ενώ μπορεί να εκπαιδεύσει τους νέους μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ενημέρωσης και ενδυνάμωσης, με απώτερο στόχο να συμβάλει σε ένα ευρύτερο φάσμα αποτελεσμάτων σχετικά με την έμφυλη βία (Haberland &

Rogow, 2015). Η ανισότητα συναντάται παντού, σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.

Καταληκτικά, κοιτάζοντας με πιο ευρύ φακό τους παραπάνω προβληματισμούς, σε σχέση με διάφορα εκπαιδευτικά προγράμματα που σχετίζονται με την ΠΣΔ, προκύπτει το ζήτημα των παρεμβάσεων που μπορούν να πραγματοποιηθούν, ώστε να γίνουν τόσο σε σχέση με το διαδίκτυο όσο και έξω από αυτό. Πολύ συχνά, τα διαδικτυακά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, μπορεί να λάβουν χώρα τόσο στο διαδικτυακό περιβάλλον όσο και έξω από αυτό. (Hébert et al., 2019) Το bullying μπορεί να συμβεί online και offline. Τα άτομα που στιγματίζονται λόγω διαρροής των sexts τους, στιγματίζονται και online και offline. Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι η ολιστική προσέγγιση των φαινομένων αυτών. Ακριβώς επειδή όλα αυτά τα ζητήματα είναι πολυπαραγοντικά, το πολιτισμικό πλαίσιο και κατ' επέκταση η εκπαιδευτική διαδικασία διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στη διαχείριση τους. Για πολλούς εκπαιδευτικούς παγκόσμια, «το τοπίο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που έγινε εφικτό από τις διαδικτυακές ψηφιακές τεχνολογίες, είναι οι μεταβαλλόμενες τεκτονικές πλάκες στα πόδια μας που μας αποσταθεροποιούν, μας αναζωογονούν και δημιουργούν νέες ευκαιρίες, προβλήματα και προτεραιότητες» (Hobbs & Jensen, 2009, σ. 5). Με αυτήν τη νέα συνθήκη, λοιπόν, καλείται να διαπραγματευτεί το εκπαιδευτικό σύστημα, οι σχολικές μονάδες και ο κάθε εκπαιδευτικός μεμονωμένα, εκμειεύοντας όσο το δυνατόν μεγαλύτερα οφέλη και θέτοντας τα προβλήματα σε ένα κριτικό πλαίσιο.

7. Συζήτηση

7.1 Σύνοψη βασικών αποτελεσμάτων

Το 2016, η 22χρονη Λίνα Κοεμτζή ανέβηκε στον ένατο όροφο της φοιτητικής εστίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και έδωσε τέλος στη ζωή της, καθώς είχαν διαρρεύσει γυμνές φωτογραφίες της στο διαδίκτυο. Η οικογένειά της φαίνεται να αρνείται το ενδεχόμενο αυτοκτονίας με τη μητέρα της να συνδέει τον θάνατο του παιδιού της με αυτόν της Ελένης Τοπαλούδη (μια γυναικοκτονία που συνδέθηκε έντονα με το MeToo στην Ελλάδα). Η υπόθεση της Λίνας έφτασε στα δικαστήρια με τρεις κατηγορούμενους. Το αδίκημα - πλημμεληματικού χαρακτήρα - που τους βάραινε ήταν η παραβίαση προσωπικών δεδομένων. Οι δύο εξ αυτών αθώωθηκαν και ο άνθρωπος που διέρρευσε τις φωτογραφίες της καταδικάστηκε σε 120 μέρες κοινωνικής εργασίας. Το 2021, ο παρουσιαστής των «Ράδιο Αρβύλα», Στάθης Παναγιωτόπουλος, απομακρύνθηκε από την εκπομπή μετά από καταγγελία εναντίον του από πρώην σύντροφο του για εκδικητική πορνογραφία. Συγκεκριμένα, ανέβαζε σε πορνογραφικές ιστοσελίδες ιδιωτικές φωτογραφίες της, με σεξουαλικό περιεχόμενο, χωρίς τη συναίνεσή της. Η υπόθεση φωτίστηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με τη βοήθεια ακτιβιστών. Με τη μεγάλη δημοσιότητα που δόθηκε σε αυτήν την περίπτωση, ήρθαν στην επιφάνεια πολλές αντίστοιχες υποθέσεις γυναικών, με αποτέλεσμα το υπουργείο δικαιοσύνης στην Ελλάδα να εξετάζει το ενδεχόμενο αυστηροποίησης των ποινών.

Η μεγάλη επικαιρότητα που αποκτούν τα θέματα αυτά, παραπέμπει συνεχώς σε συζητήσεις για τον ρόλο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη ζωή των νεαρών ατόμων που πλέον κοινωνικοποιούνται με διαφορετικές τεχνολογίες. Φυσικά, είναι σημαντικό να σημειωθεί, ότι οι τεχνολογίες αποτελούν και διακινδύνευση και ευκαιρία. Παρατηρούμε δηλαδή, ότι ενώ τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δίνουν χώρο σε παραβατικές συμπεριφορές, όπου έφηβοι και ενήλικες, μπορεί να εκβιαστούν, πιεστούν, απειληθούν, την ίδια στιγμή, μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι αντίστασης. Μέσα από ένα κομμάτι ηλεκτρονικού ακτιβισμού, που δημιουργήθηκε μετά τη δημοσιοποίηση όμοιων περιστατικών, τα θύματα απέκτησαν ένα σημαντικό βήμα και συμμάχους, ένα

τείχος προστασίας, όμοιο με αυτό που μπορεί να δημιουργηθεί από μεμονωμένα άτομα στον σχολικό χώρο σε αντίστοιχες υποθέσεις.

Περιστατικά, όπως τα προαναφερθέντα, ανοίγουν μεγάλους κύκλους συζητήσεων σε κοινωνικό, πολιτικό, ψυχολογικό και νομικό επίπεδο, με τη βαρύτητα να δίνεται στη συμπεριφορά και τις επιλογές των γυναικών και κοριτσιών. Η καμπάνια της Κυπριακής Αστυνομίας, τον Ιανουάριο του 2019, για το sexting φέρει το κείμενο: «*Με την αποστολή έστω και μιας φωτογραφίας, μπορεί να εκτεθείς. Μην το επιτρέψεις να συμβεί. Τελειώσέ το τώρα. ΠΕΣ ΟΧΙ*» (Αστυνομία Κύπρου, 2019). Φαίνεται, η τοποθέτηση αυτή να απευθύνεται αποκλειστικά και μόνο σε κορίτσια και συνδέει το ενδεχόμενο έκθεσης με την εμπιστοσύνη. Τα κορίτσια είναι αυτά που δεν πρέπει να επιτρέψουν να συμβεί, να το τελειώσουν και να πουν «όχι».

Όμως, εύλογα δημιουργείται το ερώτημα: Σε ποιο ακριβώς σημείο έχουν πει «ναι»; Αυτό είναι και το μεγαλύτερο πρόβλημα, όπου κάποια έφηβη πρέπει να λογοδοτήσει προσωπικά, κοινωνικά και ηθικά, τη στιγμή που παραβιάζονται τα δικαιώματά της και την αντιμετωπίζουν με μισογυνισμό. Η αποστολή μιας φωτογραφίας σεξουαλικού περιεχομένου, δε σημαίνει συναίνεση στην ευρεία κοινοποίηση προσωπικών της στιγμών, αλλά συναίνεση για μια μεμονωμένη σεξουαλική δραστηριότητα, εντός ασφαλούς πλαισίου συντροφικής ή σεξουαλικής σχέσης. Το ποινικό αδίκημα της διάδοσης παιδικής πορνογραφίας δεν είναι αυτό που βαραίνει τα θύματα, αλλά τους θύτες. Όμως, οι θύτες δε φαίνονται πουθενά. Σε αντίθεση με τις άλλες μορφές παιδικής πορνογραφίας, έχουν την ίδια ηλικία, πηγαίνουν στο ίδιο σχολείο, μπορεί ακόμα να κάθονται στο διπλανό θρανίο. Δεν είναι ένας άγνωστος άνδρας, πιθανότατα σε μια άλλη χώρα, που σερφάρει στο σκοτεινό ιστό, ούτε ένας επικίνδυνος groomer. Είναι, συνήθως, το αγόρι που έχει σχέση ή θα ήθελε να έχει σχέση. Ο τρόπος, λοιπόν, με τον οποίο μπορούμε να προσεγγίσουμε αυτά τα θέματα, θέτει καίρια παιδαγωγικά και κοινωνιολογικά ερωτήματα.

7.1.1 Η grande αρρενωπότητα και η ενοχοποιημένη θηλυκότητα

Το πρώτο και δεύτερο ερευνητικό ερώτημα αφορούσε τον τρόπο με τον οποίο, οι έφηβοι προβάλλουν τον εαυτό τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέσα από την ανάρτηση φωτογραφιών και τη συγκρότηση του έμφυλου εαυτού τους

μέσα από αυτή τη διαδικασία, αλλά και τους κινδύνους με τους οποίους έρχονται αντιμέτωποι και την αναγνώριση τους. Σε αυτό το πλαίσιο, μελετήθηκαν οι πρακτικές που οι έφηβοι χρησιμοποιούν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και οι έμφυλες διαπραγματεύσεις που απορρέουν από αυτές.

Στα πλαίσια μιας παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας, η προβολή του εαυτού online και ο πραγματικός εαυτός συνυφαίνονται, με το στυλιζάρισμα του εαυτού να είναι αυτό που κυριαρχεί. Ο τρόπος με τον οποίο προβάλλεις τον εαυτό σου online, έχει τη δύναμη να αυξήσει τη δημοτικότητα σου και την επιρροή που ασκείς στους άλλους, μέσα από τα likes και τους (πολλούς) followers. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, όμως, μπορεί να προκύψουν πολύ σημαντικές και επικίνδυνες συνέπειες για τους/τις εφήβους, ψυχικές και σωματικές.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέσα από την πληθώρα των δυνατοτήτων που προσφέρουν στους χρήστες τους, φαίνεται να αναδύουν μια έμφυλη διάσταση. Ο τρόπος με τον οποίο επιτελούνται (Butler, 2009α, 2009β) οι αρρενωπότητες και οι θηλυκότητες σε αυτή την ηλεκτρονική πραγματικότητα, δημιουργεί ένα ρευστό πεδίο δόμησης και αναδόμησης του έμφυλου και σεξουαλικού εαυτού, που φαίνεται να λειτουργεί διαφορετικά για τα αγόρια και τα κορίτσια, ενώ καθορίζεται από τις υπάρχουσες κοινωνικές και ιστορικά φορτισμένες συνθήκες.

Η έμφυλη αναπαράσταση των εφήβων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι και αυτή που τους προσδίδει διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά. Τα κορίτσια και οι νεαρές γυναίκες μέσα από μια ενσώματη ρύθμιση, τοποθετούνται σε μια διαρκή προσπάθεια ισορροπίας μεταξύ του *ήσυχου* και του *άτακτου* κοριτσιού, της ξενέρωτης και της τσούλας, της εμπρόθετης δράσης και της (αυτο-)αντικειμενοποίησης, που δύναται να τις επικυρώσει ή να τις αποκλείσει. Τα αγόρια, από την άλλη, καλούνται να διαπραγματευτούν ανάμεσα στις πολλαπλές επιτελέσεις της αρρενωπότητας τους, μέσα από τις εξατομικευμένες εμπειρίες τους σε σχέση με τη σωματοποίηση του φύλου τους, όπως αυτή εκφράζεται στις φωτογραφίες με τις οποίες αλληλεπιδρούν και αυτές που επιλέγουν να καταναλώσουν.

Μέσα από τις νέες πρακτικές που επιλέγουν οι έφηβοι, εντονότερα την τελευταία δεκαετία, όπως οι selfies και το sexting, τους δίνεται η δυνατότητα να δομήσουν τις δικές τους έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες, μια δυνατότητα, όμως, που τους φέρνει σε μια - πολλές φορές - οριακή ισορροπία, όχι μόνο μεταξύ ενδυνάμωσης και αντικειμενοποίησης, αλλά τελικά μιας κατάστασης που μπορεί να τους/τις καταστήσει θύματα. Η θυματοποίηση

μπορεί να λάβει χώρα με διάφορους τρόπους, από αναγνωρίσιμες παραδοσιακές πράξεις εκφοβισμού και βίας, όπως το cyberbullying και το grooming, μέχρι πιο σύγχρονες, λιγότερο ορατές, όπως η σεξουαλική κακοποίηση μέσω της εικόνας.

Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα της έρευνας, δεν είναι το sexting αυτό καθ' εαυτό που φέρνει τα νέα κορίτσια σε αυτή τη θέση. Η πρακτική του sexting φαίνεται να είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στους εφήβους παγκοσμίως, κάτι που επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση των Κυπρίων εφήβων. Η έμφυλη διάσταση της πρακτικής αυτής αποτελεί τον κεντρικό πυλώνα της δημοτικότητας της. Είναι ακριβώς, οι έμφυλες και σεξουαλικές αναπαραστάσεις που κάνουν το sexting τόσο ελκυστικό στους νέους, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο σεξουαλικής συμπεριφοράς. Όμως, ο ρόλος των δύο φύλων δεν είναι ισότιμος, καθώς ο τρόπος με τον οποίο αξιολογούνται αναπαραστάσεις των εφήβων, καθορίζεται από το φύλο τους. Η (ημι-)γυμνές φωτογραφίες θηλυκών και αρσενικών σωμάτων δεν αξιολογούνται με τον ίδιο τρόπο. Η αξία που δίνεται στις φωτογραφίες κοριτσιών, είναι δυσανάλογη της αξίας που δίνεται στα ίδια τα κορίτσια που επιλέγουν αυτή την πρακτική. Οι φωτογραφίες, λοιπόν, - γυμνές ή ημίγυμνες αναπαραστάσεις κοριτσιών - έχουν αξία, για αυτό και διαρρέουν και κοινοποιούνται σε πληθώρα συσκευών. Τα κορίτσια που αναπαρίστανται, όμως, χάνουν αξία, στιγματίζονται και αντικειμενοποιούνται.

Την ίδια στιγμή που οι γυναίκες μπορεί να αντικειμενοποιηθούν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, γίνεται μια ευρεία συζήτηση γύρω από την αυτοπεποίθηση και την ενδυνάμωση των κοριτσιών μέσα σε εταιρικές καμπάνιες, τοποθετήσεις influencer, MME και δράσεις ακτιβισμού στα social media. Αυτή η τεχνολογία του sexiness (Evans et al., 2010), τοποθετείται σε ένα πλαίσιο, όπου είναι θολό το όριο μεταξύ της ενδυνάμωσης και της αυτοπεποίθησης. Η γυναικεία εμπρόθετη δράση θεωρείται αυτο-αντανακλαστική και ενεργοποιείται και απενεργοποιείται από την επιτελεσματικότητα, την τεχνολογία και άλλες πτυχές του σημερινού καταναλωτικού κόσμου (βλ. Lamb et al., 2016). Κατά τις Gill & Orgad (2015), η σύγχρονη κουλτούρα αυτοπεποίθησης, «The Confidence Cult(ure)», τοποθετεί την αυτοπεποίθηση ως τεχνολογία του εαυτού, με όμοιο τρόπο που προγενέστερα ο Foucault και η Butler τοποθετούσαν τις τεχνολογίες του εαυτού ως τεχνολογίες εξουσίας και διαδικασίες καθυπόταξης, μέσα από τη διαμόρφωση των λόγων και της δράσης μεμονωμένων υποκειμένων. Με αυτόν τον τρόπο, η αυτοπεποίθηση και η ενδυνάμωση έρχονται ως αναγκαίες

επιταγές. Οι γυναίκες και τα κορίτσια *πρέπει* να νιώσουν καλά με τον εαυτό τους, με τις ατέλειές τους και με τα σημάδια τους.

Τα hashtag #confidence και #bodypositivity αφορούν περίπου 18.000.000 φωτογραφίες το καθένα στο Instagram, με φωτογραφίες plus size μοντέλων, εταιρειών που προωθούν τη συμπερίληψη, διαφημίσεων που γιορτάζουν τη διαφορετικότητα, σωμάτων σημαδεμένων, γερασμένων, ακρωτηριασμένων κ.α.. Βέβαια, οι εταιρικές καμπάνιες που προωθούν το body positivity και την ενδυνάμωση των γυναικών, στοχεύουν περισσότερο στις «μη τέλειες» γυναίκες - που αποτελούν και την πλειοψηφία του καταναλωτικού κοινού - ως οικονομικά και όχι ως φεμινιστικά υποκείμενα (Banet-Weiser, 2017). Και ενώ η αυτοπεποίθηση και η ενδυνάμωση φαίνεται να είναι θετικά φορτισμένες λέξεις, σε ιδεολογικό επίπεδο πρέπει να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο διαπραγματεύονται οι θέσεις αυτές θέματα σεξισμού και κυριαρχίας. Ποια είναι η ενδυναμωμένη γυναίκα και κυρίως, τι γίνεται με εκείνη που δε φαίνεται ή δε νιώθει να είναι ενδυναμωμένη;

Η ευθύνη βαραίνει και πάλι τις γυναίκες, να νιώσουν καλά με τον εαυτό τους, να τον αγαπήσουν και να νιώσουν αυτοπεποίθηση. Όπως προέκυψε από τα δεδομένα, η μη ύπαρξη αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης έρχεται να αιτιολογήσει τον σεξουαλικοποιημένο τρόπο με τον οποίο προβάλλονται τα νεαρά κορίτσια στα social media. Από την άλλη, δεν αναγνωρίζεται στα κορίτσια το δικαίωμα να παρουσιάσουν σεξουαλικά τον εαυτό τους ως αυτόνομα άτομα, καθώς εντός σεξιστικού πλαισίου έρχονται αντιμέτωπες με τα διπλά στάνταρς. Μια εικόνα σεξουαλικού περιεχομένου που αναπαριστά ένα ανδρικό σώμα, είναι αποδεκτή, όμως, όταν το σώμα είναι γυναικείο, στοχοποιείται. Το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργούνται αυτές οι αξιολογήσεις, δεν είναι ασήμαντο. Όλη αυτή η φαινομενικά φεμινιστική προσέγγιση της αυτοπεποίθησης, τοποθετεί τα κορίτσια και πάλι σε θέση ευθύνης για αυτά που κάνουν, για αυτά που νιώθουν και για αυτά που δείχνουν, τη στιγμή που στο πατριαρχικό πλαίσιο δε δίνεται η ευθύνη που του αναλογεί.

Όπως σχολιάζει η Martha Nussbaum (2012), η διαδικτυακή αντικειμενοποίηση των γυναικών μπορεί να θεωρηθεί ως προσπάθεια ορισμένων ανδρών να «επαναφέρουν τον πατριαρχικό κόσμο στην εποχή πριν από την έλευση της ισότητας των φύλων, έναν κόσμο στον οποίο οι γυναίκες ήταν απλώς σκεύος

ανδρικών σκοπών» (σσ. 80-81). Οι συζητήσεις περί ηγεμονικής αρρενωπότητας απεικονίζουν μια πιο σύγχρονη ματιά στον χώρο του διαδικτύου, διατηρώντας παράλληλα τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά που αυτή φέρει. Από τη μια, λοιπόν, είναι ένα πεδίο στο οποίο ενθαρρύνεται η έκφραση μιας ωμής, «ελεύθερης» ετεροφυλόφιλης σεξουαλικής επιθυμίας, με επίκεντρο τα σώματα των κοριτσιών, που αποτελούν και το μέσο αντικειμενοποίησης τους. Από την άλλη, η δημόσια επιτελεστική έκφραση αυτή της επιθυμίας αποτελεί και τον τρόπο εγκαθίδρυσης της ηγεμονίας, μέσα από την αντικειμενοποίηση και τελικά τη θυματοποίηση των κοριτσιών. Έτσι, οι εικόνες σεξουαλικού περιεχομένου γίνονται δημόσιες και τα διπλά στάνταρ δίνουν στα αγόρια την αξία που φαίνεται να χάνουν τα κορίτσια. Και ενώ τα αγόρια, κυριολεκτικά, εγκληματούν, παραβιάζοντας τον νόμο, είναι τα κορίτσια που τιμωρούνται κοινωνικά.

Η βλάβη που υφίστανται τα θύματα είναι αδιαμφισβήτητα έμφυλη, ως αποτέλεσμα του ευρύτερου σεξουαλικοποιημένου και μισογυνιστικού κοινωνικού πλαισίου: «Οι κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των φύλων, ιδιαίτερα η διατήρηση των σεξουαλικών διπλών στάνταρς, επιτρέπουν την ταπείνωση, το στίγμα και τη ντροπή να καθορίζουν τις γυναίκες, διευκολύνοντας την παραγωγή και την επικράτηση της σεξουαλικής κακοποίησης μέσω της εικόνας» (McGlynn & Rackley, 2017, σ. 544). Εξάλλου, δεν είναι η φωτογραφία που θυματοποιεί τα κορίτσια και τις νεαρές γυναίκες, αλλά η καταναλωτική διάσταση που παίρνουν οι φωτογραφίες, όταν διαδίδονται ασύστολα, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των ατόμων που αναπαρίστανται σε αυτές και κυρίως, ο μισογυνισμός που τις ακολουθεί, κάποιες φορές για πάντα. Παραδοσιακά θέματα σεξισμού επανέρχονται και γίνονται ορατά μέσα σε αυτή τη νέα πρακτική. Η πατριαρχική κοινωνία της Κύπρου φαίνεται να ενισχύει τον σεξισμό και τον μισογυνισμό· και για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να γίνει εύκολα ορατή η αυτοδιάθεση των κοριτσιών και η δυνατότητα τους να αναπαραστήσουν το σώμα τους με όποιον τρόπο επιθυμούν. Η συζήτηση για την ντροπή που νιώθουν τα κορίτσια παραπέμπει στις συζητήσεις για «τιμή και ντροπή» που αφορούν γενικότερα μεσογειακές κοινωνίες. Για παράδειγμα ο Argyrou (2005) αναφέρεται στην ανθρωπολογία της Μεσογείου για θέματα «τιμής και ντροπής» και εξηγεί πως το πρώτο ταυτίζεται με τους άνδρες, ενώ το δεύτερο αποδίδεται στις γυναίκες ως μια αναμενόμενη αντίδραση του γυναικείου φύλου (βλ. Παπαταξιάρχης & Παραδέλλης, 1992; Loizos & Papataxiarchis, 1991). Με αυτόν

τον τρόπο μπορεί να μελετήσουμε τις σύγχρονες πρακτικές των εφήβων ως μια συνέχεια της παραδοσιακής πρακτική της κυπριακής κουλτούρας.

7.1.2 Ανεπάρκειες και προκλήσεις στην εκπαίδευση

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα αφορά τον ρόλο του σχολείου στην ενδυνάμωση και διαπαιδαγώγηση των παιδιών σε σχέση με τα social media, αλλά και σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το σχολείο αποτελεί βασικό πυλώνα της κοινωνίας και η δεύτερη ουσιαστική δομή κοινωνικοποίησης για τα παιδιά, μετά την οικογένεια. Δεν αποτελεί έκπληξη ότι αντανακλά την κοινωνική πραγματικότητα, όπως αναφέρει η εκπρόσωπος του ΥΠΠΑΝ. Τα δεδομένα της έρευνας προβάλλουν τα κοινωνικά στερεότυπα και την πατριαρχία στην κουλτούρα των παιδιών.

Το ζήτημα της σεξουαλικής αγωγής σε σχέση με την εκπαίδευση, δε φαίνεται να είναι μια γραμμική διαδικασία. Μέσα στα χρόνια πραγματοποιούνται σημαντικές αυξομειώσεις, από τον απόλυτο αποκλεισμό τέτοιου περιεχομένου, μέχρι τις μεμονωμένες δράσεις με τη βοήθεια της κοινωνίας των πολιτών και τις σημαντικές πρωτοβουλίες μιας μικρής μερίδας εκπαιδευτικών. Η μη ύπαρξη σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία και ο αποκλεισμός συζητήσεων γύρω από το φύλο και τη σεξουαλικότητα, παραδοσιακά συνοδεύονται από πεποιθήσεις όπου στα παιδιά δεν αποδίδεται σεξουαλική ενσώματη διάσταση. Αυτή η συζήτηση γίνεται ακόμα πιο δύσκολη εντός ενός συντηρητικού πλαισίου.

Για τον λόγο αυτό, πρέπει να δοθεί έμφαση στις ανάγκες που δημιουργούνται τα τελευταία χρόνια και στον τρόπο με τον οποίο το σχολείο μπορεί να διαπαιδαγωγήσει - με όρους ισότητας και σεβασμού - το κάθε παιδί, προστατεύοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και προσφέροντας στους νέους πρόσβαση σε ασφαλείς και ενημερωμένες υπηρεσίες, προσαρμοσμένες στις ιδιαιτερότητες του κάθε παιδιού. Υπηρεσίες και εκπαιδεύσεις, που θα δομηθούν και υλοποιηθούν, από άρτια καταρτισμένα άτομα και θα είναι ολιστικές και συστηματικές σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και όχι περιστασιακές και εθελοντικές. Σημαντικές είναι και οι θέσεις και οι απόψεις των εκπαιδευτικών. Για τον λόγο αυτό οι εκπαιδεύσεις θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνουν και τους καθηγητές/-τριες. Οι έμφυλες αναπαραστάσεις και αξιολογήσεις εμποτίζουν όλες τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές αλληλεπιδράσεις και δεν μπορούν να

περιοριστούν στο μάθημα της σεξουαλικής αγωγής. Ομοφοβικές, σεξιστικές και μισαλλόδοξες τοποθετήσεις εκπαιδευτικών δε συνάδουν, ούτε με τη συμπεριληπτική εκπαιδευτική διαδικασία, ούτε με την ορθή κοινωνικοποίηση των παιδιών.

Η έλλειψη σεξουαλικής αγωγής στα κυπριακά σχολεία συνδέεται άρρηκτα με την περίπτωση του sexting, καθώς είναι εμφανής από την έρευνα η δυσκολία κατανόησης κεντρικών θεμάτων γύρω από τη σεξουαλικότητα, την αυτοδιάθεση και τη συναίνεση. Η συναίνεση είναι η κεντρική έννοια, μέσα από το πρίσμα της οποίας οφείλουμε να εξετάσουμε την κοινωνική διάσταση του sexting, αλλά και κάθε άλλης σεξουαλικής συμπεριφοράς. Η έλλειψη της φαίνεται να θυματοποιεί και να στιγματίζει κυρίως τα κορίτσια. Η σεξουαλική αγωγή οφείλει να προωθεί τη θετική διάσταση της σεξουαλικότητας, χωρίς να επικεντρώνεται μόνο στους κινδύνους, έτσι ώστε να μπορούν να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των νέων για υγιείς συντροφικές και σεξουαλικές σχέσεις. Το εκπαιδευτικό σύστημα έχει χρέος να προστατεύσει όλα τα παιδιά, προσφέροντας τους ενημερωμένη πληροφόρηση για τις επιλογές και τις επιπτώσεις των πράξεων τους. Ένας 15χρονος, που θα διαρρεύσει τις φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου ενός κοριτσιού, διώκεται για το αδίκημα της σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκου και ακόμα και αν δε φτάσει ποτέ στα δικαστήρια, λόγω των ελαφρυντικών της ηλικίας, αποτελεί μια πολύ δύσκολη περίπτωση. Επιπλέον, τα αγόρια μεγαλώνουν μέσα σε ένα σεξιστικό και πατριαρχικό πλαίσιο, όπου διαμορφώνουν μια στρεβλή αντίληψη για τις συντροφικές και σεξουαλικές σχέσεις τους, ενώ μπορεί να αντιμετωπίσουν ακόμα ποινικές κυρώσεις.

Η χρήση διαδικτύου από τα παιδιά, αφορά σε ένα σύνολο συμπεριφορών τελείως διαφορετικών από αυτές που επιλέγουν οι δάσκαλοι ή οι γονείς τους όταν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο: Δεν πληρώνουν λογαριασμούς, ούτε διαβάζουν ιατρικά άρθρα, ούτε απαντούν σε email. Για τα παιδιά, το διαδίκτυο είναι κυρίως μέσο ψυχαγωγίας και επικοινωνίας (Farhi 2009). Το ζητούμενο είναι να κατανοήσουμε τον τρόπο χρήσης του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τα παιδιά και να απαντήσουμε στις δικές τους ανάγκες, προστατεύοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και εξασφαλίζοντας την πρόσβαση των παιδιών σε ασφαλείς υπηρεσίες ενημέρωσης.

Η ψηφιακή σεξουαλική εκπαίδευση θα πρέπει να υπογραμμίζει τη σημασία του σχηματισμού υγιών συναισθηματικών και σεξουαλικών σχέσεων με θετικό τρόπο (UNICEF, 2019). Οι δεσμεύσεις της Κυπριακής Δημοκρατίας, μετά την επικύρωση της συνθήκης Λανζαρότε, δε φαίνεται να αποτυπώνονται στη διδασκαλία των Αναλυτικών Προγραμμάτων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων, δημιουργείται η ανάγκη για μια πιο συστηματική και υποχρεωτική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και την εφαρμογή ενός προγράμματος Περιεκτικής Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης, ακόμα και Ψηφιακής Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης, εναρμονισμένης με τις απαιτήσεις, τον τρόπο ζωής και την κουλτούρα των εφήβων. Η ασφαλής χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του διαδικτύου μπορεί και οφείλει να μελετηθεί μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής, καθώς όροι συναίνεσης και προσωπικών δεδομένων απορρέουν και από τα δύο θεματικά πλαίσια. Η σεξουαλικότητα των εφήβων τα τελευταία χρόνια, εκφράζεται online και offline, και για τον λόγο αυτό δημιουργείται η ανάγκη για ενημερωμένες επιλογές σχετικά με αυτά τα θέματα.

7.2 Περιορισμοί έρευνας

Όπως σε κάθε ποιοτική έρευνα, εγείρονται ζητήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας. Στην προκειμένη περίπτωση, εξαιτίας της πολυπλοκότητας του υπό μελέτη φαινομένου, υπήρξαν και νομικοί περιορισμοί που έπρεπε να καμφθούν, αλλά και πρακτικά ζητήματα που έπρεπε να ξεπεραστούν. Όταν χιτίζοταν το παρόν μεθοδολογικό πλαίσιο, υπήρχαν ελάχιστες όμοιες ποιοτικές έρευνες σε παγκόσμιο επίπεδο και οι νομικές προεκτάσεις είναι πολύ σύγχρονες και διαφοροποιημένες για κάθε κράτος και κατ' επέκταση, μη εύκολα κατανοητές.

Ένας βασικός περιορισμός στην αξιοπιστία της έρευνας είναι ότι, ακόμα και με τη χρήση πανομοιότυπων εργαλείων και πλαισίου έρευνας, τα δεδομένα καθορίζονται από το κοινωνικό πλαίσιο, τη χρονική στιγμή και την τοποθέτηση των ερευνητών. Η ίδια η φύση της εθνογραφικής έρευνας και του ευέλικτου σχεδίου, ως μια έρευνα του πραγματικού κόσμου στον φυσικό χώρο των συμμετεχόντων, δεν αφήνει περιθώρια επανάληψης. Τα ίδια τα υποκείμενα αναδιαμορφώνονται συνεχώς, σε συνάρτηση με το πολιτισμικό πλαίσιο που

τους περιβάλλει, και δεν είναι δυνατόν να λάβουμε ακριβώς τις ίδιες απαντήσεις.

Όσον αφορά την εγκυρότητα της έρευνας, για να μεγιστοποιηθεί η αυθεντικότητα των δεδομένων, η ερευνήτρια καλείται να περάσει μεγάλο χρονικό διάστημα στο πεδίο της έρευνας. Η παρατεταμένη εμπλοκή του ερευνητή στο πεδίο, μειώνει την αντιδραστικότητα και τη μεροληψία (Robson, 2007). Έτσι, δημιουργείται ένα περιβάλλον ασφάλειας και εμπιστοσύνης μεταξύ ερευνητή και ανταποκρινόμενων. Στην προκειμένη περίπτωση, η περίοδος αυτή κράτησε σχεδόν οκτώ μήνες καθημερινής παρουσίας, με τις μέρες να μοιράζονται εκ περιτροπής και στα σχολεία.

Οι συμμετέχοντες μπορεί να θέλησαν να εντυπωσιάσουν ή να διατηρήσουν ένα καλό προφίλ κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και κατ' επέκταση να υπήρχε μια διάσταση ωραιοποίησης. Αυτό φάνηκε να είναι εντονότερο στην αρχή των συνεντεύξεων, ενώ σιγά σιγά μιλούσαν πιο ελεύθερα. Επίσης, ο συνδυασμός με τις ομάδες εστίασης και τα βιωματικά εργαστήρια ήρθε να ενισχύσει τις τοποθετήσεις των παιδιών. Ακριβώς, αυτή η πολύμηνη αλληλεπίδραση με το πεδίο μπόρεσε να ενισχύσει την εγκυρότητα των δεδομένων, σε συνδυασμό με την τριγωνοποίηση. Η τριγωνοποίηση πραγματοποιήθηκε σε δύο επίπεδα: Τριγωνοποίηση δεδομένων, όπου επιλέχθηκαν περισσότεροι μέθοδοι συλλογής (συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης και βιωματικά εργαστήρια) και θεωρητική τριγωνοποίηση (χρήση πολλαπλών θεωριών).

Όσον αφορά τη γενίκευση (Maxwell, 2012) των δεδομένων (εξωτερική εγκυρότητα), πέρα από το υπό μελέτη περιβάλλον, η ίδια η φύση της εθνογραφικής προσέγγισης την καθιστά περίπλοκη και περιορισμένη, καθώς συμβαίνει εντός συγκεκριμένου πλαισίου, σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, που δε δύναται να επαναληφθεί. Φάνηκε, όμως, ότι τα αποτελέσματα είναι συγκρίσιμα με άλλες έρευνες στο εξωτερικό, παρά τον περιορισμένο αριθμό μελετών παγκοσμίως. Μια σημαντική διαφοροποίηση φαίνεται να είναι η φρασεολογία των παιδιών, που ήταν αρκετά ωμή και σε κάποιες περιπτώσεις έντονα σεξιστική. Όμως, το σεξιστικό περιβάλλον και οι επιτελέσεις της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας λειτουργούν με όμοιο τρόπο. Έτσι, οι θεωρητικές συλλήψεις στην παρούσα μελέτη, θα μπορούσαν να εφαρμοστούν και σε άλλα πλαίσια.

Τέλος, ένας αθέατος αρχικά περιορισμός ήταν η μεγάλη ψυχική επιβάρυνση που έχει η μελέτη αυτών των φαινομένων για τους ερευνητές. Οι άμεσες ή έμμεσες συζητήσεις για κακοποίηση, στιγματισμό, θυματοποίηση νέων και παιδιών δημιουργεί ένα μεγάλο φορτίο στον ερευνητή και απαιτεί αποθέματα ενέργειας για να τηρηθεί, στον μέγιστο δυνατό βαθμό, η εγκυρότητα της έρευνας. Ο χρόνος παραμονής στο σχολικό περιβάλλον μπορεί να ενισχύσει την εγκυρότητα, καθώς ο/η ερευνητής/-τρια αναλύει ξανά και ξανά τα δεδομένα μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον. Πρέπει, όμως, να ξεπεράσει τις προσωπικές του πεποιθήσεις και να διατηρήσει την αντικειμενικότητα του, στον βαθμό που αυτό είναι εφικτό.

7.3 Συνεισφορά έρευνας και ανάγκη για μελλοντικές έρευνες

Τα θέματα φύλου και έμφυλων αναπαραστάσεων έχουν μελετηθεί εκτενέστερα μέσα από τον φεμινιστικό φακό τις τελευταίες δεκαετίες. Σημαντικός αριθμός μελετών προσεγγίζει τον έμφυλο εαυτό, τις σχέσεις εξουσίας και επιτελέσεις της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, κυρίως σε ενήλικες, μέσα από τη φεμινιστική προσέγγιση. Οι έμφυλες αναπαραστάσεις στην εφηβεία, μέσα από την ίδια την οπτική των εφήβων, είναι ένα περίπλοκο μεθοδολογικά προς διερεύνηση ζήτημα, εξαιτίας κυρίως των νομικών του προεκτάσεων, αλλά και της δυσκολίας πρόσβασης στο πεδίο. Η έρευνα σε σχολικούς χώρους απαιτεί αδειοδοτήσεις και πολλαπλούς ελέγχους από τις αρμόδιες αρχές.

Η παρούσα έρευνα μελέτησε τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι αναπαριστούν τον εαυτό τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους αλλά και καταναλώνουν και αξιολογούν τις αναπαραστάσεις των άλλων. Έτσι, λοιπόν, ακούγεται *η δική τους φωνή*, τη στιγμή που ελάχιστες έρευνες στην Κύπρο έχουν προσπαθήσει να φωτίσουν αυτή την έμφυλη οπτική της εφηβείας. Οι νέες πρακτικές που χρησιμοποιούν, όπως το sexting και οι selfies, αποτελούν ένα σύγχρονο ναρκοπέδιο για πληθώρα επιστημονικών πεδίων, που απασχολεί την ακαδημία εντονότερα την τελευταία δεκαετία. Προσεγγίζοντας, λοιπόν, διαθεματικά τα ζητήματα αυτά - σε κοινωνικό, φεμινιστικό και νομικό επίπεδο - και λαμβάνοντας υπόψη το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα

στο οποίο αλληλεπιδρούν τα παιδιά, προκύπτουν ζητήματα έμφυλης ανισότητας και βίας, με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι έφηβοι στην Κύπρο σήμερα.

Από την άλλη μεριά, εξετάζοντας την παιδαγωγική διάσταση αυτών των ζητημάτων, φαίνεται ότι η έρευνα είναι αρκετά περιορισμένη, ειδικά στην κυπριακή πραγματικότητα, με την κοινωνία των πολιτών να αναλαμβάνει κυρίως αυτόν τον ρόλο. Με το βάρος, από το αρμόδιο υπουργείο, να πέφτει κυρίως στους μαθησιακούς στόχους, τα θέματα φύλου, σεξουαλικότητας και δικαιωμάτων μελετώνται ελάχιστα. Η έρευνα αυτή έρχεται να τονίσει την ευθύνη του εκπαιδευτικού συστήματος να ενημερώσει και να προετοιμάσει τα παιδιά για τις προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν, αλλά και να διασφαλίσει τη διατήρηση των δικαιωμάτων τους. Η προβολή των δικών τους αναγκών (μέσα από τις αφηγήσεις των εφήβων), αλλά και η τοποθέτηση των εμπειρογνομόνων σχετικά με τα ζητήματα αυτά, δύναται να προσφέρει ένα σημαντικό σημείο αναφοράς, μέσα από το οποίο μπορούν να αντιμετωπιστούν οι ελλείψεις και οι ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος. Μέσα από την έρευνα, τονίστηκαν ξεκάθαρα οι ανάγκες των παιδιών, αλλά και οι διαστρεβλώσεις του εκπαιδευτικού συστήματος. Το ζητούμενο εδώ, είναι ο περιορισμός ή ιδανικά η εξάλειψη των έμφυλων και σεξουαλικών στερεοτύπων, της ομοφοβίας, του σεξισμού και κυρίως, της κακοποίησης ανηλίκων. Η επίτευξη αυτού, μπορεί να γίνει μόνο μέσα από τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων, ΥΠΠΑΝ, κοινωνίας των πολιτών, εκπαιδευτικών και νομικού συστήματος.

Μια διδακτορική έρευνα έρχεται να απαντήσει στα ερωτήματα τα οποία θέτει, μέσα από μια διαδικασία που γεννά συνεχώς καινούρια ερωτήματα. Μελλοντικά, θα είχε ενδιαφέρον να μελετηθούν όλα αυτά τα ζητήματα και σε σχέση με τους ΛΟΑΤΚΙ εφήβους, τον τρόπο που αναπαριστούν τον εαυτό τους, αλλά και το πώς λειτουργούν πρακτικές όπως το sexting, εντός της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Σε σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία, ζητήματα ομοφοβίας και ρατσισμού θα μπορούσαν να μελετηθούν εκτενέστερα. Επιπλέον, θα είχε ερευνητικό ενδιαφέρον να μελετηθούν θέματα κατανάλωσης πορνογραφίας από τους εφήβους και η πιθανή συσχέτιση της με θέματα σεξισμού και ανισότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αγγλόφωνη Βιβλιογραφία

Adams, D., & Hamm, M. (2001). *Literacy in a multimedia age*. Christopher-Gordon Pub.

Adler, P. A., Kless, S. J., & Adler, P. (1992). Socialization to gender roles: Popularity among elementary school boys and girls. *Sociology of Education*, (1), 169-187. <https://doi.org/10.2307/2112807>

Ahmad, I. (2019, January 1). The most popular social media platforms in 2019. <https://www.digitalinformationworld.com/2019/01/most-popular-global-social-networks-apps-infographic.html>

Albury, K. (2015). Selfies, sexts and sneaky hats: Young people's understandings of gendered practices of self-representation. *International Journal of Communication*, 9(1), 12.

Albury, K., & Crawford, K. (2012). Sexting, consent and young people's ethics: Beyond Megan's story. *Continuum*, 26(3), 463-473. <https://doi.org/10.1080/10304312.2012.665840>

Albury, K., Crawford, K., Byron, P., & Mathews, B. (2013). *Young people and sexting in Australia: Ethics, representation and the law* ARC Centre for Creative Industries and Innovation. <https://doi.org/0000-0003-0421-0016>

American Psychological Association, Task Force on the Sexualization of Girls. (2008). Report of the APA task force on the sexualization of girls. *APA*

Amnesty International. (2021). Let's talk about yes! <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2018/11/rape-in-europe/>

Amnesty International. (2022, January 26). Poland: Regression on abortion access harms women. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/01/poland-regression-on-abortion-access-harms-women/>

Andreou, E. (2006). Social preference, perceived popularity and social intelligence: Relations to overt and relational aggression. *School Psychology International*, 27(3), 339-351. <https://doi.org/10.1177/0143034306067286>

- Argyrou, V., & Vassos, A. (1996). *Tradition and modernity in the Mediterranean: the wedding as symbolic struggle*. Cambridge University Press.
- Attwood, F. (2009). *Mainstreaming sex: The sexualisation of culture*. I.B.Tauris.
- Backe, E. L., Lilleston, P., & McCleary-Sills, J. (2018). Networked individuals, gendered violence: A literature review of cyberviolence. *Violence and Gender*, 5(3), 135-146. <https://doi.org/10.1089/vio.2017.0056>
- Banet-Weiser, S. (2017). 'I'm beautiful the way I am': Empowerment, beauty, and aesthetic labour. *Aesthetic labour* (pp. 265-282) Springer. https://doi.org/10.1057/978-1-137-47765-1_15
- Barrense-Dias, Y., Chok, L., Stadelmann, S., Berchtold, A., & Suris, J. (2022). Sending one's own intimate image: Sexting among Middle-School teens. *Journal of School Health*, 92(4), 353-360. <https://doi.org/10.1111/josh.13137>
- Barry, E. (2022). The state of abortion rights around the world. <https://time.com/6173229/countries-abortion-illegal-restrictions/>
- Baumgartner, S. E., Sumter, S. R., Peter, J., & Valkenburg, P. M. (2015). Sexual self-presentation on social network sites: Who does it and how is it perceived? *Computers in Human Behavior*, 50 (1), 91-100. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.061>
- BBC. (2022, May 4). Kim Kardashian criticised over Marilyn Monroe dress diet for met gala. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-61318361>
- Bernard, R. (2000). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Sage.
- Blower, L. (2016). It's 'Because I am a woman' realizing identity to reconstruct identity for the female autobiographical inquiry. *Convergence*, 22(1), 88-101. <https://doi.org/10.1177%2F1354856514560315>
- Boursier, V., & Manna, V. (2018). Selfie expectancies among adolescents: Construction and validation of an instrument to assess expectancies toward selfies among boys and girls. *Frontiers in Psychology*, 9(1), 839. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00839>
- boyd, d. m. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

- boyd, d. m., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of computer-mediated Communication*, 13(1), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Buckingham, D. (2007). *Youth, identity, and digital media*. The MIT Press.
- Buckingham, D. (2013). *Beyond technology: Children's learning in the age of digital culture*. John Wiley & Sons.
- Buiten, D. (2020). It's "vile" but is it violence? A case study analysis of news media representations of non-consensual sexual image-sharing. *Feminist Media Studies*, 20(8), 1177-1194. <https://doi.org/10.1080/14680777.2019.1708773>
- Burén, J., & Lunde, C. (2018). Sexting among adolescents: A nuanced and gendered online challenge for young people. *Computers in Human Behavior*, 85, 210-217. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.02.003>
- Burns, A. (2015). Selfies| self (ie)-discipline: Social regulation as enacted through the discussion of photographic practice. *International Journal of Communication*, 9(1), 18.
- Cambridge Dictionary. (n.d.). Sextortion. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sextortion>
- Campbell, S. W., & Park, Y. J. (2014). Predictors of mobile sexting among teens: Toward a new explanatory framework. *Mobile Media & Communication*, 2(1), 20-39. <https://doi.org/10.1177/2050157913502645>
- Carrotte, E. R., Prichard, I., & Lim, M. S. C. (2017). "Fitspiration" on social media: A content analysis of gendered images. *Journal of Medical Internet Research*, 19(3), e6368. <https://doi.org/10.2196/jmir.6368>
- Cassidy, W., Jackson, M., & Brown, K. N. (2009). Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International*, 30(4), 383-402. <https://doi.org/10.1177/0143034309106948>
- CFPA. (2015). *Situation analysis: Sexual and reproductive health and rights (SRHR) of adolescents in Cyprus*. Cyprus Family Planning Association. Retrieved from <https://www.familyplanning.org.cy/wp-content/uploads/2019/04/Situation-Analysis-Sexual-Health-and-Reproductive-Health-and-Rights-of-adolescents-in-Cyprus.pdf>

- Chen, S., van Tilburg, W. A., & Leman, P. J. (2022). Self-objectification in women predicts approval motivation in online self-presentation. *British Journal of Social Psychology*, 61(1), 366-388. <https://doi.org/10.1111/bjso.12485>
- Ciocca, G., Niolu, C., Déttore, D., Antonelli, P., Conte, S., Tuziak, B., . . . Gravina, G. (2017). Cross-cultural and socio-demographic correlates of homophobic attitude among university students in three european countries. *Journal of Endocrinological Investigation*, 40(2), 227-233. <https://doi.org/10.1007/s40618-016-0554-1>
- Clancy, E. M., Klettke, B., & Hallford, D. J. (2019). The dark side of sexting—Factors predicting the dissemination of sexts. *Computers in Human Behavior*, 92(1), 266-272. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.11.023>
- Collins, C., Alagiri, P., Summers, T., & Morin, S. F. (2002). Abstinence only vs. comprehensive sex education: What are the arguments. *What is the Evidence*, (1), 1-16.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. (2nd ed.) Polity.
- Connell, R. (1996). Teaching the boys: New research on masculinity, and gender strategies for schools. *Teachers College Record*, 98(2), 206-235.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Cooper, K., Quayle, E., Jonsson, L., & Svedin, C. G. (2016). Adolescents and self-taken sexual images: A review of the literature. *Computers in Human Behavior*, 55(1), 706-716. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.10.003>
- Crocker, J., Brook, A. T., Niiya, Y., & Villacorta, M. (2006). The pursuit of self-esteem: Contingencies of self-worth and self-regulation. *Journal of Personality*, 74(6), 1749-1772.
- Dake, J. A., Price, J. H., Maziarz, L., & Ward, B. (2012). Prevalence and correlates of sexting behavior in adolescents. *American Journal of Sexuality Education*, 7(1), 1-15. <https://doi.org/10.1080/15546128.2012.650959>
- Daniel, S., & Bridges, S. K. (2010). The drive for muscularity in men: Media influences and objectification theory. *Body Image*, 7(1), 32-38. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2009.08.003>

- Daniels, E. A. (2012). Sexy versus strong: What girls and women think of female athletes. *Journal of Applied Developmental Psychology, 33*(2), 79-90.
<https://doi.org/10.1016/j.appdev.2011.12.002>
- Daniels, E. A., & Zurbriggen, E. L. (2016a). "It's not the right way to do stuff on Facebook": An investigation of adolescent girls' and young women's attitudes toward sexualized photos on social media. *Sexuality & Culture, 20*(4), 936-964.
<https://doi.org/10.1007/s12119-016-9367-9>
- Daniels, E. A., & Zurbriggen, E. L. (2016b). The price of sexy: Viewers' perceptions of a sexualized versus non sexualized Facebook profile photograph. *Psychology of Popular Media Culture, 5*(1), 2.
- Davis, S. E. (2018). Objectification, sexualization, and misrepresentation: social media and the college experience. *Social Media Society, 4*(3), 2056305118786727.
<https://doi.org/10.1177/2056305118786727>
- De Ridder, S. (2018). Sexting as sexual stigma: The paradox of sexual self-representation in digital youth cultures. *European Journal of Cultural Studies, 22*(5-6), 563-578. <https://doi.org/10.1177%2F1367549418810080>
- Dehne, K. L., & Riedner, G. (2001). Sexually transmitted infections among adolescents: The need for adequate health services. *Reproductive Health Matters, 9*(17), 170-183. [https://doi.org/10.1016/S0968-8080\(01\)90021-7](https://doi.org/10.1016/S0968-8080(01)90021-7)
- Denzin, N. K., & Lincon, Y., S. (1994). Introduction: Entering the field of qualitative research. In N. K. Denzin, & Y. Lincon S (Eds.), *Handbook of qualitative research*. (pp. 1-17) Sage.
https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=ip,cookie&db=eds_sbl&AN=RN007503477&site=eds-live
- Dhir, A. (2016). *Exploring online self-presentation in computer-mediated environments-motives and reasons for photo-tagging and untagging*. PhD Thesis. Aalto University, Finland. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.017>
- Dhir, A., Chen, S., & Nieminen, M. (2015a). Predicting adolescent internet addiction: The roles of demographics, technology accessibility, unwillingness to communicate and sought internet gratifications. *Computers in Human Behavior, 51*(1), 24-33. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.04.056>
- Dhir, A., Chen, S., & Nieminen, M. (2015b). Psychometric validation of the Chinese compulsive internet use scale (CIUS) with Taiwanese high school adolescents.

- Psychiatric Quarterly*, 86(4), 581-596. <https://doi.org/10.1007/s11126-015-9351-9>
- Dhir, A., Chen, S., & Nieminen, M. (2015c). A repeat cross-sectional analysis of the psychometric properties of the compulsive internet use scale (CIUS) with adolescents from public and private schools. *Computers & Education*, 86(1), 172-181. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.03.011>
- Dhir, A., Chen, S., & Nieminen, M. (2016b). Psychometric validation of the compulsive internet use scale: Relationship with adolescents' demographics, ICT accessibility, and problematic ICT use. *Social Science Computer Review*, 34(2), 197-214. <https://doi.org/10.1177%2F0894439315572575>
- Dhir, A., Pallesen, S., Torsheim, T., & Andreassen, C. S. (2016a). Do age and gender differences exist in selfie-related behaviours? *Computers in Human Behavior*, 63, 549-555. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.053>
- Diefenbach, S., & Christoforakos, L. (2017). The selfie paradox: Nobody seems to like them yet everyone has reasons to take them. an exploration of psychological functions of selfies in self-presentation. *Frontiers in Psychology*, 8(1), 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00007>
- Dimock, M. (2019, January 17). Defining generations: Where millennials end and generation Z begins. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>
- Dines, G. (2010). *Pornland: How porn has hijacked our sexuality*. Beacon Press.
- Dobson, A. S. (2015). Girls, sexting, and gender politics. *Postfeminist digital cultures* (pp. 77-99) Springer. https://doi.org/10.1057/9781137404206_4
- Dobson, A. S. (2019). 'The things you didn't do': Gender, slut-shaming, and the need to address sexual harassment in narrative resources responding to sexting and cyberbullying. *Narratives in research and interventions on cyberbullying among young people* (pp. 147-160) Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-04960-7_10
- Dobson, A. S., & Ringrose, J. (2016). Sext education: Pedagogies of sex, gender and shame in the schoolyards of tagged and exposed. *Sex Education*, 16(1), 8-21. <https://doi.org/10.1080/14681811.2015.1050486>

- Döring, N. (2014). Consensual sexting among adolescents: Risk prevention through abstinence education or safer sexting. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(1), 9. <https://doi.org/10.5817/CP2014-1-9>
- Döring, N., Reif, A., & Poeschl, S. (2016). How gender-stereotypical are selfies? A content analysis and comparison with magazine adverts. *Computers in Human Behavior*, 55(1), 955-962. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.10.001>
- Drydyk, J. (2013). Empowerment, agency, and power. *Journal of Global Ethics*, 9(3), 249-262. <https://doi.org/10.1080/17449626.2013.818374>
- Duits, L., & Van Zoonen, L. (2006). Headscarves and porno-chic: Disciplining girls' bodies in the European multicultural society. *European Journal of Women's Studies*, 13(2), 103-117. <https://doi.org/10.1177/1350506806062750>
- Duits, L., & Van Zoonen, L. (2007). Who's afraid of female agency? A rejoinder to Gill. *European Journal of Women's Studies*, 14(2), 161-170. <https://doi.org/10.1177/1350506807075820>
- Dworkin, A. (2000). Against the male flood: Censorship, pornography, and equality. In D. Corel (Ed.), *Oxford readings in feminism: Feminism and pornography* (pp. 19-44). Oxford University Press.
- EIGE. (2020, October 28). Gender equality index 2020: Cyprus. <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2020-cyprus>
- EIGE. (x.x.). Empowerment of women. <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1102?lang=en>
- EIGE. (x.x.). Gender Equality Index. Violence in European Union 2021 edition. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/violence>
- EIGE. (x.x.). What is gender-based violence? <https://eige.europa.eu/gender-based-violence/what-is-gender-based-violence>
- EIGE. (x.x.). Revenge porn. <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1488>
- EIGE. (x.x.). Risk estimations. <https://eige.europa.eu/gender-based-violence/female-genital-mutilation/risk-estimations#2015>
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools.

New Media & Society, 12(1), 109-125.

<https://doi.org/10.1177/1461444809341260>

European Commission. (2016). REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL assessing the extent to which the member states have taken the necessary measures in order to comply with directive 2011/93/EU of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography. [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM\(2016\)871&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM(2016)871&lang=en)

Farhi, P. (2009). The twitter explosion: Whether they are reporting about it, finding sources on it or urging viewers, listeners and readers to follow them on it, journalists just can't seem to get enough of the social networking service. just how effective is it as a journalism tool? *American Journalism Review*, 31(3), 26-32.
<https://link.gale.com/apps/doc/A202350153/AONE?u=anon~9729f7b3&sid=googleScholar&xid=8c8f89e8>

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140. <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>

Forbes. (2022, June 1). Profile, Kim Kardashian. <https://www.forbes.com/profile/kim-kardashian/?sh=796941765230>

FRA. (2019). *Fundamental rights report 2019*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2811/303379>

FRA. (2020). *A long way to go for LGBTI equality*. Publication Office of the European Union. <https://doi.org/10.2811/7746>

Franks, M. A. (2014). Drafting an effective 'revenge porn' law: A guide for legislators. Available at SSRN 2468823, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2468823>

Frechette, J. (2002). *Developing media literacy in cyberspace: Pedagogy and critical learning for the twenty-first-century classroom*. Greenwood Publishing Group.

Fredrickson, B. L., & Roberts, T. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21(2), 173-206. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x>

- Furstenberg, F. F. (2000). The sociology of adolescence and youth in the 1990s: A critical commentary. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 896-910.
<https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00896.x>
- Gómez-Guadix, M., de Santisteban, P., & Resett, S. (2017). Sexting among Spanish adolescents: Prevalence and personality profiles. *Psicothema*, 29(1), 29-34.
<https://doi.org/10.7334/psicothema2016.222>
- García-Gómez, A. (2017). Teen girls and sexual agency: Exploring the intrapersonal and intergroup dimensions of sexting. *Media, Culture & Society*, 39(3), 391-407.
<https://doi.org/10.1177/0163443716683789>
- García-Gómez, A. (2019). Sexting and hegemonic masculinity: Interrogating male sexual agency, empowerment and dominant gendered norms. In P. Bou-Franch, & P. Garcés-Conejos Blitvich (Eds.), *Analyzing digital discourse*. (pp. 313-339) Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92663-6_11
- Garlick, S. (2010). Taking control of sex? hegemonic masculinity, technology, and internet pornography. *Men and Masculinities*, 12(5), 597-614.
<https://doi.org/10.1177/1097184X09341360>
- Germain, A. (2004). Reproductive health and human rights. *Lancet (London, England)*, 363(9402), 65-66. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(03\)15173-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(03)15173-2)
- Gewirtz-Meydan, A., Mitchell, K. J., & Rothman, E. F. (2018). What do kids think about sexting? *Computers in Human Behavior*, 86(1), 256-265.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.04.007>
- Gibbs, G. R. (2002). *Qualitative data analysis: Explorations with NVivo*. Open University.
- Gill, R. (2003). From sexual objectification to sexual subjectification: The resexualisation of women's bodies in the media. *Feminist Media Studies*, 3(1), 100-106. <http://doi.org/10.1080/1468077032000080158>
- Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies*, 10(2), 147-166.
<https://doi.org/10.1177%2F1367549407075898>
- Gill, R. (2009). Beyond the sexualization of culture thesis: An intersectional analysis of sixpacks, midribs and hot lesbians in advertising. *Sexualities*, 12(2), 137-160.
<https://doi.org/10.1177/1363460708100916>

- Gill, R. (2011). Sexism reloaded, or, it's time to get angry again! *Feminist Media Studies*, 11(01), 61-71. <https://doi.org/10.1080/14680777.2011.537029>
- Gill, R. (2012). Media, empowerment and the 'sexualization of culture' debates. *Sex Roles*, 66(11), 736-745. <https://doi.org/10.1007/s11199-011-0107-1>
- Gill, R., & Orgad, S. (2015). The Confidence Cult(ure). *Australian Feminist Studies*, 30(86), 324-344. <https://doi.org/10.1080/08164649.2016.1148001>
- Giraldi, A., & Monk-Turner, E. (2017). Perception of rape culture on a college campus: A look at social media posts. Paper presented at the *Women's Studies International Forum*. 62(1) 116-124. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2017.05.001>
- Goffman, E. (1979). *Gender advertisements*. Macmillan International Higher Education.
- Gong, L., & Hoffman, A. (2012). Sexting and slut-shaming: Why prosecution of teen self-sexsters harms women. *Geo.J. Gender & L.*, 13 (1), 577.
- Graff, K., Murnen, S. K., & Smolak, L. (2012). Too sexualized to be taken seriously? perceptions of a girl in childlike vs. sexualizing clothing. *Sex Roles*, 66(11), 764-775. <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0145-3>
- Haberland, N., & Rogow, D. (2015). Sexuality education: Emerging trends in evidence and practice. *Journal of Adolescent Health*, 56(1), 15-21. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.08.013>
- Haddad, L. B., & Nour, N. M. (2009). Unsafe abortion: Unnecessary maternal mortality. *Reviews in Obstetrics & Gynecology*, 2(2), 122-126.
- Hadjisoteriou, C., & Angelides, P. (2016). Intercultural education in situ: Examining intercultural policy in Cyprus in the context of European integration. *Journal for Multicultural Education*.
- Hall, N. (2014). The Kardashian index: A measure of discrepant social media profile for scientists. *Genome Biology*, 15(7), 1-3. <https://doi.org/10.1186/s13059-014-0424-0>
- Hall, S., & Jefferson, T. (Eds.). (1976). *Resistance through rituals*. Hutchinson.
- Halwani, R. (Ed.). (2007). *Sex and ethics: Essays in sexuality, virtue, and the good life*. Palgrave Macmillan.

- Handyside, S., & Ringrose, J. (2017). Snapchat memory and youth digital sexual cultures: Mediated temporality, duration and affect. *Journal of Gender Studies*, 26(3), 347-360. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1280384>
- Harris, K. M., Duncan, G. J., & Boisjoly, J. (2002). Evaluating the role of "nothing to lose" attitudes on risky behavior in adolescence. *Social Forces*, 80(3), 1005-1039. <https://doi.org/10.1353/sof.2002.0008>
- Harvey, L., & Ringrose, J. (2015). Sexting, ratings and (mis) recognition: Teen boys performing classed and racialized masculinities in digitally networked publics. In E. Renold, J. Ringrose & R. D. Egan (Eds.), *Children, sexuality and sexualization* (pp. 352-367) Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137353399_22
- Hasinoff, A. A. (2013). Sexting as media production: Rethinking social media and sexuality. *New Media & Society*, 15(4), 449-465. <https://doi.org/10.1177%2F1461444812459171>
- Hasinoff, A. A. (2015). *Sexting panic: Rethinking criminalization, privacy, and consent*. University of Illinois Press.
- Hébert, M., Daspe, M., Lapierre, A., Godbout, N., Blais, M., Fernet, M., & Lavoie, F. (2019). A meta-analysis of risk and protective factors for dating violence victimization: The role of family and peer interpersonal context. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(4), 574-590. <https://doi.org/10.1177/1524838017725336>
- Heise, L., Ellsberg, M., & Gottmoeller, M. (2002). A global overview of gender-based violence. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 78(1), S5-S14. [https://doi.org/10.1016/S0020-7292\(02\)00038-3](https://doi.org/10.1016/S0020-7292(02)00038-3)
- Henry, N., & Powell, A. (2016). Sexual violence in the digital age: The scope and limits of criminal law. *Social & Legal Studies*, 25(4), 397-418. <https://doi.org/10.1177%2F0964663915624273>
- Herek, G. M. (2000). Sexual Prejudice and Gender: Do heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men differ? *Journal of Social Issues*, 56(2), 251-266.
- Herring, S. C., & Kapidzic, S. (2015). Teens, gender, and self-presentation in social media. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, 2(1), 1-16.
- Hobbs, R. (2007). *Reading the media in high school: Media literacy in high school English*. Teachers College Press.

- Hobbs, R., & Jensen, A. (2009). The past, present, and future of media literacy education. *Journal of Media Literacy Education*, 1(1), 1. <https://doi.org/10.23860/jmle-1-1-1>
- Hohl, K., & Stanko, E. A. (2015). Complaints of rape and the criminal justice system: Fresh evidence on the attrition problem in England and Wales. *European Journal of Criminology*, 12(3), 324-341. <https://doi.org/10.1177%2F1477370815571949>
- Holland, S., & Attwood, F. (2009). *Keeping fit in six inch heels: The mainstreaming of pole dancing*. IB Tauris.
- Ibrahim, S., & Alkire, S. (2007). Agency and empowerment: A proposal for internationally comparable indicators. *Oxford Development Studies*, 35(4), 379-403. <https://doi.org/10.1080/13600810701701897>
- ILGA Europe. (2021). Rainbow Europe 2021. https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/Rainbow%20Europe%20Map%202021_0.pdf
- Inquirer. (2020). Finland moves to ban sending unwanted penis pics. <https://newsinfo.inquirer.net/1347402/finland-moves-to-ban-sending-unwanted-penis-pics>
- Ioannou, S., Kouta, C., Constantinidou, M., & Ellina, P. (2014). Sexuality education as a collective responsibility: A new health education curriculum in Cyprus. *Sex Education*, 14(4), 375-386. <https://doi.org/10.1080/14681811.2014.918031>
- IPPF. (2006). *IPPF Framework for comprehensive sexuality education (CSE)*. IPPF Adolescents Team. https://www.ippf.org/sites/default/files/ippf_framework_for_comprehensive_sexuality_education.pdf
- Jackson, S., & Gilbertson, T. (2009). Hot lesbians: Young people's talk about representations of lesbianism. *Sexualities*, 12(2), 199-224. <https://doi.org/10.1177/1363460708100919>
- Jordan, J. (2004). Beyond belief? police, rape and women's credibility. *Criminal Justice*, 4(1), 29-59. <https://doi.org/10.1177%2F1466802504042222>
- Jørgensen, C. R., Weckesser, A., Turner, J., & Wade, A. (2019). Young people's views on sexting education and support needs: Findings and recommendations from a

- UK-based study. *Sex Education*, 19(1), 25-40.
<https://doi.org/10.1080/14681811.2018.1475283>
- Kang, M. (1997). The portrayal of women's images in magazine advertisements: Goffman's gender analysis revisited. *Sex Roles*, 37(11), 979-996.
<https://doi.org/10.1007/BF02936350>
- Kapidzic, S., & Herring, S. C. (2011). Gender, communication, and self-presentation in teen chatrooms revisited: Have patterns changed? *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17(1), 39-59. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2011.01561.x>
- Katz, J. E., & Crocker, E. T. (2015). Selfies| selfies and photo messaging as visual conversation: Reports from the United States, United Kingdom and China. *International Journal of Communication*, 9 (1), 12.
- Kenway, J., & Fitzclarence, L. (1997). Masculinity, violence and schooling: Challenging poisonous pedagogies. *Gender and Education*, 9(1), 117-134.
<https://doi.org/10.1080/09540259721493>
- Ketting, E. (2018). Sexuality education: The silent revolution in Europe. *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, 23(5), 319-320.
<https://doi.org/10.1080/13625187.2018.1506573>
- Kiprin, B. (2013, 29/04/2022). Go selfie yourself!
<https://blog.borislavkiprin.com/2013/12/13/go-selfie-yourself/>
- Kiss, M. J., Morrison, M. A., & Morrison, T. G. (2020). A meta-analytic review of the association between disgust and prejudice toward gay men. *Journal of Homosexuality*, 67(5), 674-696.
<https://doi.org/10.1080/00918369.2018.1553349>
- Kite, M., & Whitley Jr, B. (2003). Do heterosexual women and men differ in their attitudes toward homosexuality? A conceptual and methodological analysis. In L. D. Garnets & D. C Kimmel. *Psychological Perspectives on Lesbian, Gay and Bisexual Experiences (2nd Ed.)* (pp.165-187). Columbia University Press,
- Koefed, J., & Ringrose, J. (2011). Travelling and sticky affects: Exploring the meanings of sexualized cyberbullying in danish and UK social networking sites. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*.
<https://doi.org/10.1080/01596306.2012.632157>

- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), S22-S30. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.017>
- Krämer, N. C., & Winter, S. (2008). Impression management 2.0: The relationship of self-esteem, extraversion, self-efficacy, and self-presentation within social networking sites. *Journal of Media Psychology, 20*(3), 106-116. <https://doi.org/10.1027/1864-1105.20.3.106>
- Kristeva, J. (1981). Women's time. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 7*(1), 13-35. <http://www.jstor.org/stable/3173503>
- La Greca, A. M., Prinstein, M. J., & Fetter, M. D. (2001). Adolescent peer crowd affiliation: Linkages with health-risk behaviors and close friendships. *Journal of Pediatric Psychology, 26*(3), 131-143. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/26.3.131>
- Lamb, S. (2010). Feminist ideals for a healthy female adolescent sexuality: A critique. *Sex Roles, 62*(5), 294-306. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9698-1>
- Lamb, S., Farmer, K. M., Kosterina, E., Lambe Sariñana, S., Plocha, A., & Randazzo, R. (2016). What's sexy? adolescent girls discuss confidence, danger, and media influence. *Gender and Education, 28*(4), 527-545. <https://doi.org/10.1080/09540253.2015.1107528>
- Lamb, S., & Peterson, Z. D. (2012). Adolescent girls' sexual empowerment: Two feminists explore the concept. *Sex Roles, 66*(11), 703-712. <https://doi.org/10.1007/s11199-011-9995-3>
- Leeper, C., & Brown, C. S. (2018). Sexism in childhood and adolescence: Recent trends and advances in research. *Child Development Perspectives, 12*(1), 10-15. <https://doi.org/10.1111/cdep.12247>
- Lee, M., Crofts, T., McGovern, A., & Milivojevic, S. (2015). Sexting among young people: Perceptions and practices. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, (508)*, 1-9. <https://doi.org/10.3316/ielapa.720615660389696>
- Lemay Jr, E. P., & Ashmore, R. D. (2006). The relationship of social approval contingency to trait self-esteem: Cause, consequence, or moderator? *Journal of Research in Personality, 40*(2), 121-139. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2004.09.012>

- LeMoncheck, L. (1985). *Dehumanizing women: Treating persons as sex objects*. Rowman & Allanheld.
- Lenhart, A. (2009). *Teens and sexting: how and why minor teens are sending sexually suggestive nude or nearly nude images via text messaging*. Pew Internet & American Life Project.
- Lenhart, A., Purcell, K., Smith, A., & Zickuhr, K. (2010). Social media & mobile internet use among teens and young adults. millennials. *Pew Internet & American Life Project*, (1), 1-37.
- Lerum, K., & Dworkin, S. L. (2009). "Bad Girls Rule": An interdisciplinary feminist commentary on the report of the APA task force on the sexualization of girls. *Journal of Sex Research*, 46(4), 250-263. <https://doi.org/10.1080/00224490903079542>
- Levin, D. E., & Kilbourne, J. (2008). *So sexy so soon: The new sexualized childhood, and what parents can do to protect their kids*. Ballantine Books.
- Lindberg, L. D., Maddow-Zimet, I., & Boonstra, H. (2016). Changes in adolescents' receipt of sex education, 2006–2013. *Journal of Adolescent Health*, 58(6), 621-627. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2016.02.004>
- Lippman, J. R., & Campbell, S. W. (2014). Damned if you do, damned if you don't... if you're a girl: Relational and normative contexts of adolescent sexting in the United States. *Journal of Children and Media*, 8(4), 371-386. <https://doi.org/10.1080/17482798.2014.923009>
- Livingstone, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: Teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society*, 10(3), 393-411. <https://doi.org/10.1177/1461444808089415>
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the internet. *The Perspective of European Children. Full Findings and Policy Implications from the EU Kids Online Survey*.
- Livingstone, S., & Mason, J. (2015). Sexual rights and sexual risks among youth online. *London School of Economics and Political Science, Commissioned by the European NGO Alliance for Child Safety Online (ENACSO)*.

- Loizos, P., & Papataxiarchis, E. (Eds.). (1991). *Contested identities: gender and kinship in modern Greece*. Princeton University Press.
- Longobardi, C., Settanni, M., Fabris, M., & Marengo, D. (2020). Follow or be followed: Exploring the links between Instagram popularity, social media addiction, cyber victimization, and subjective happiness in Italian adolescents. *Children and Youth Services Review, 113*(1), 104955.
<https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.104955>
- MacKinnon, C. A. (1982). Feminism, Marxism, method, and the State: An Agenda for Theory. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 7*(3), 515-544.
- Madigan, S., Ly, A., Rash, C. L., Van Ouytsel, J., & Temple, J. R. (2018). Prevalence of multiple forms of sexting behavior among youth: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Pediatrics, 172*(4), 327-335.
<https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2017.5314>
- Malik, A., Dhir, A., & Nieminen, M. (2016). Uses and gratifications of digital photo sharing on Facebook. *Telematics and Informatics, 33*(1), 129-138.
<https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.06.009>
- Manago, A. M., Graham, M. B., Greenfield, P. M., & Salimkhan, G. (2008). Self-presentation and gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology, 29*(6), 446-458. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.07.001>
- Martino, W. (1999). 'Cool boys', 'party animals', 'squids' and 'poofters': Interrogating the dynamics and politics of adolescent masculinities in school. *British Journal of Sociology of Education, 20*(2), 239-263.
<https://doi.org/10.1080/01425699995434>
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach*. Sage.
- McCarry, M. J. (2004). *The connection between masculinity and domestic violence: What young people think*. PhD Thesis. University of Bristol.
- McCarry, M. J. (2009). Justifications and contradictions: Understanding young people's views of domestic abuse. *Men and Masculinities, 11*(3), 325-345.
<https://doi.org/10.1177%2F1097184X06294008>
- McElderry, D. H., & Omar, H. A. (2003). Sex education in the schools: What role does it play? *International Journal of Adolescent Medicine and Health, 15*(1), 3-10.
<https://doi.org/10.1515/IJAMH.2003.15.1.3>

- McGlynn, C., & Rackley, E. (2017). Image-based sexual abuse. *Oxford Journal of Legal Studies*, 37(3), 534-561. <https://doi.org/10.1093/ojls/gqw033>
- McGovern, A., & Lee, M. (2018). A sexting 'panic'? what we learn from media coverage of sexting incidents. In M. Walrave, J. Van Ouytsel & K. Ponnet (Eds.), *Sexting: Motives and risk in online sexual self-presentation*. (pp. 99-118) Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71882-8_7
- McNair, B., & Attwood, F. (2009). From porno-chic to porno-fear: The return of the repressed. *Mainstreaming sex: The sexualisation of western culture*. (pp. 110-130) Bloomsbury
- McRobbie, A. (1978). Jackie: An ideology of adolescent femininity. *Center of Contemporary Cultural Studies*, 53(1), 1-50.
- McRobbie, A. (2004). Post-feminism and popular culture. *Feminist Media Studies*, 4(3), 255-264. <https://doi.org/10.1080/1468077042000309937>
- McRobbie, A. (2009). *The aftermath of feminism: Gender, Culture and Social Change*. Sage.
- Messerschmidt, J. W. (2000). Becoming "real men" adolescent masculinity challenges and sexual violence. *Men and Masculinities*, 2(3), 286-307. <https://doi.org/10.1177/1097184X00002003003>
- MIGS. (2021, September 15). FEM-united stakeholder meeting. <https://medinstgenderstudies.org/fem-united-stakeholder-meeting/>
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2015). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. (3rd ed.) Sage.
- Miller, S. A. (2016). "How you bully a girl" sexual drama and the negotiation of gendered sexuality in high school. *Gender & Society*, 30(5), 721-744. <https://doi.org/10.1177/0891243216664723>
- Mishna, F., Schwan, K. J., Birze, A., Van Wert, M., Lacombe-Duncan, A., McInroy, L., & Attar-Schwartz, S. (2020). Gendered and sexualized bullying and cyber bullying: Spotlighting girls and making boys invisible. *Youth & Society*, 52(3), 403-426. <https://doi.org/10.1177/0044118X18757150>

- Mitchell, K. J., Finkelhor, D., Jones, L. M., & Wolak, J. (2012). Prevalence and characteristics of youth sexting: A national study. *Pediatrics*, *129*(1), 13-20. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-1730>
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D., & Wolak, J. (2005). Protecting youth online: Family use of filtering and blocking software. *Child Abuse & Neglect*, *29*(7), 753-765. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.05.008>
- Modinos v. Cyprus 7/1992/352/426.Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 March 1993. <https://www.refworld.org/cases,ECHR,402a21a04.html>
- Moradi, B., & Huang, Y. (2008). Objectification theory and psychology of women: A decade of advances and future directions. *Psychology of Women Quarterly*, *32*(4), 377-398. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1471-6402.2008.00452.x>
- Mori, C., Temple, J. R., Browne, D., & Madigan, S. (2019). Association of sexting with sexual behaviors and mental health among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, *173*(8), 770-779. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2019.1658>
- Morrison, M. A., & Morrison, T. G. (2003). Development and validation of a scale measuring modern prejudice toward gay men and lesbian women. *Journal of Homosexuality*, *43*(2), 15-37. https://doi.org/10.1300/J082v43n02_02
- Mulford, C., & Giordano, P. C. (2008). Teen dating violence: A closer look at adolescent romantic relationships. *National Institute of Justice Journal*, *261*(1), 31-40. <https://doi.org/10.1037/e504542009-005>
- Nadkarni, A., & Hofmann, S. G. (2012). Why do people use Facebook? *Personality and Individual Differences*, *52*(3), 243-249. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.007>
- Naezer, M. (2020). Sexy selves: Girls, selfies and the performance of intersectional identities. *European Journal of Women's Studies*, *27*(1), 41-56. <https://doi.org/10.1177%2F1350506818804845>
- Naezer, M., & van Oosterhout, L. (2021). Only sluts love sexting: Youth, sexual norms and non-consensual sharing of digital sexual images. *Journal of Gender Studies*, *30*(1), 79-90. <https://doi.org/10.1080/09589236.2020.1799767>
- NBC news. (2008). Survey: Teens sharing nude images online. *NBC news* <https://www.nbcnews.com/id/wbna28141513>

- Nesi, J., & Prinstein, M. J. (2015). Using social media for social comparison and feedback-seeking: Gender and popularity moderate associations with depressive symptoms. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(8), 1427-1438.
<https://doi.org/10.1007/s10802-015-0020-0>
- Nguyen, A. J. (2014). *Exploring the selfie phenomenon: The idea of self-preservation and its implications among young women*. Masters Thesis. Smith College.
- Nussbaum, M. (2007). Feminism, virtue, and objectification. In R. Halwani (Ed.), *Sex and ethics: Essays in sexuality, virtue, and the good life* (pp. 49-62). Palgrave Macmillan. <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/6270358>
- Nussbaum, M. C. (2012). Objectification and internet misogyny. In S. Levmore, & M. C. Nussbaum (Eds.), *The offensive internet: Speech, privacy, and reputation*. (pp. 68-87) Harvard University Press.
- O'Callaghan, D., Greene, D., Conway, M., Carthy, J., & Cunningham, P. (2015). Down the (white) rabbit hole: The extreme right and online recommender systems. *Social Science Computer Review*, 33(4), 459-478.
<https://doi.org/10.1177/0894439314555329>
- Olweus, D. (1994). Bullying at school. *Aggressive behavior* (pp. 97-130) Springer.
https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9116-7_5
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520-538.
<https://doi.org/10.1080/17405629.2012.682358>
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2018). Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology*, 19, 139-143.
<https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012>
- Ortner, S. B. (1974). Is female to male as nature is to culture? In M. Z. Rosaldo, L. Lamphere & J. Bamberger (Eds.), *Woman, culture, and society* (pp. 67-87). Stanford University Press.
- Oxford Dictionaries. (χ.χ.). Selfie. <http://blog.oxforddictionaries.com/2013/11/word-of-the-year-2013-winner/>
- Papacharissi, Z. (2010). *A networked self: Identity, community, and culture on social network sites*. Routledge.

- Parker, T. S., Blackburn, K. M., Perry, M. S., & Hawks, J. M. (2013). Sexting as an intervention: Relationship satisfaction and motivation considerations. *The American Journal of Family Therapy*, 41(1), 1-12. <https://doi.org/10.1080/01926187.2011.635134>
- Peterson, Z. D. (2010). What is sexual empowerment? A multidimensional and process-oriented approach to adolescent girls' sexual empowerment. *Sex Roles*, 62(5), 307-313. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9725-2>
- Pew Research Center. (2018, May 29). Teens have mixed views on social media's effect on people their age; many say it helps them connect with others, some express concerns about bullying. https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/pi_2018-05-31_teenstech_0-03/
- Pew Research Center. (2018, May 29). YouTube, Instagram and Snapchat are the most popular online platforms among teens. https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/pi_2018-05-31_teenstech_0-01/
- Pfeil, U., Arjan, R., & Zaphiris, P. (2009). Age differences in online social networking—A study of user profiles and the social capital divide among teenagers and older users in MySpace. *Computers in Human Behavior*, 25(3), 643-654. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.08.015>
- Philaretou, A. G., Phellas, C. N., & Karayianni, S. S. (2006). *Sexual interactions: The social construction of atypical sexual behaviors*. Universal-Publishers.
- Pittard, R., & Robertson, R. (2008). Identifying women's "sexual agency" in their reports of first sexual encounters: A qualitative study. Unpublished Manuscript. Hanover College.
- Pollack, D., & MacIver, A. (2015). Understanding sexual grooming in child abuse cases. *Child L.Prac.*, 34(1), 161.
- Potter, W. J. (2010). The State of Media Literacy. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54(4), 675-696. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08838151.2011.521462>
- Qiu, L., Lu, J., Yang, S., Qu, W., & Zhu, T. (2015). What does your selfie say about you? *Computers in Human Behavior*, 52(1), 443-449. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.06.032>

- Ramsey, L. R., & Horan, A. L. (2018). Picture this: Women's self-sexualization in photos on social media. *Personality and Individual Differences, 133*, 85-90. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.06.022>
- Ramsey, L. R., & Hoyt, T. (2015). The object of desire: How being objectified creates sexual pressure for women in heterosexual relationships. *Psychology of Women Quarterly, 39*(2), 151-170. <https://doi.org/10.1177%2F0361684314544679>
- Reich, S., Schneider, F. M., & Heling, L. (2018). Zero Likes–Symbolic interactions and need satisfaction online. *Computers in Human Behavior, 80*(1), 97-102. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.043>
- Renold, E., Ringrose, J., & Egan, R. D. (2015). *Children, sexuality and sexualization*. Palgrave Macmillan.
- Renold, E., & Ringrose, J. (2011). Schizoid subjectivities? re-theorizing teen girls' sexual cultures in an era of 'sexualization'. *Journal of Sociology, 47*(4), 389-409. <https://doi.org/10.1177/1440783311420792>
- Renold, E., & Ringrose, J. (2013). Feminisms re-figuring 'sexualisation', sexuality and 'the girl'. *Feminist Theory, 14*(3), 247-254. <https://doi.org/10.1177/1464700113499531>
- Reyns, B. W., Burek, M. W., Henson, B., & Fisher, B. S. (2013). The unintended consequences of digital technology: Exploring the relationship between sexting and cybervictimization. *Journal of Crime and Justice, 36*(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2011.641816>
- Rice, E., Rhoades, H., Winetrobe, H., Sanchez, M., Montoya, J., Plant, A., & Kordic, T. (2012). Sexually explicit cell phone messaging associated with sexual risk among adolescents. *Pediatrics, 130*(4), 667-673. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-0021>
- Rich, A. (1980). Compulsory heterosexuality and lesbian existence. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 5*(4), 631-660. <https://doi.org/10.1086/493756>
- Ringenberg, T. R., Seigfried-Spellar, K. C., Rayz, J. M., & Rogers, M. K. (2022). A scoping review of child grooming strategies: Pre-and post-internet. *Child Abuse & Neglect, 123*(1), 105392. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105392>

- Ringrose, J. (2011). Are you sexy, flirty, or a slut? exploring 'sexualization' and how teen girls perform/negotiate digital sexual identity on social networking sites. *New femininities* (pp. 99-116) Springer. https://doi.org/10.1057/9780230294523_7
- Ringrose, J., & Eriksson, K. (2011). Gendered risks and opportunities? exploring teen girls' digitized sexual identities in postfeminist media contexts. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 7(2), 121-138. https://doi.org/10.1386/macp.7.2.121_1
- Ringrose, J., Gill, R., Livingstone, S., & Harvey, L. (2012). A qualitative study of children, young people and 'sexting': A report prepared for the NSPCC.
- Ringrose, J., Harvey, L., Gill, R., & Livingstone, S. (2013). Teen girls, sexual double standards and 'sexting': Gendered value in digital image exchange. *Feminist Theory*, 14(3), 305-323. <https://doi.org/10.1177/1464700113499853>
- Roussou, M. (1986). War in Cyprus: Patriarchy and the Penelope Myth. *Caught up in Conflict: Women's Responses to Political Strife* (pp. 25-44). Hampshire: Macmillan Education in association with the Oxford University Women's Studies Committee.
- Sales, N. J. (2016). *American girls: Social Media and the Secret Lives of Teenagers*. Knopf.
- Salter, M. (2016). Privates in the online public: Sex (ting) and reputation on social media. *New Media & Society*, 18(11), 2723-2739. <https://doi.org/10.1177/1461444815604133>
- Scott, J. W. (1988). *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press.
- Senft, T. M., & Baym, N. K. (2015). What does the selfie say? investigating a global phenomenon. *International Journal of Communication*, 9(1), 1588-1606. <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/4067/1387>
- Setty, E. (2019a). Meanings of bodily and sexual expression in youth sexting culture: Young women's negotiation of gendered risks and harms. *Sex Roles*, 80(9), 586-606. <https://doi.org/10.1007/s11199-018-0957-x>
- Setty, E. (2019b). A rights-based approach to youth sexting: Challenging risk, shame, and the denial of rights to bodily and sexual expression within youth digital sexual culture. *International Journal of Bullying Prevention*, 1(4), 298-311. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00050-6>

- Setty, E. (2020). 'Confident' and 'hot' or 'desperate' and 'cowardly'? meanings of young men's sexting practices in youth sexting culture. *Journal of Youth Studies*, 23(5), 561-577. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1635681>
- Ševčíková, A. (2016). Girls' and boys' experience with teen sexting in early and late adolescence. *Journal of Adolescence*, 51, 156-162. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.06.007>
- Shim, D., & Stengel, F. A. (2017). Social media, gender and the mediatization of war: Exploring the German armed forces' visual representation of the Afghanistan operation on Facebook. *Global Discourse*, 7(2-3), 330-347. <https://doi.org/10.1080/23269995.2017.1337982>
- Shin, Y., Kim, M., Im, C., & Chong, S. C. (2017). Selfie and self: The effect of selfies on self-esteem and social sensitivity. *Personality and Individual Differences*, 111, 139-145. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.02.004>
- Shoshilou, P. A., & Vasiliou, E. (2016). Teachers reflect on homophobia in the Cypriot education system: A qualitative study. *Journal of LGBT Youth*, 13(1-2), 89-111. <https://doi.org/10.1080/19361653.2015.1087928>
- Skeggs, B. (2005). The making of class and gender through visualizing moral subject formation. *Sociology*, 39(5), 965-982. <https://doi.org/10.1177%2F0038038505058381>
- Skeggs, B., & Wood, H. (2012). *Reacting to reality television: Performance, audience and value* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203144237>
- Skowronski, M., Busching, R., & Krahé, B. (2021). Links between exposure to sexualized instagram images and body image concerns in girls and boys. *Journal of Media Psychology*, 34(1), 55-62. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1027/1864-1105%2Fa000336>
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Staff, J., & Kreager, D. A. (2008). Too cool for school? violence, peer status and high school dropout. *Social Forces*, 87(1), 445-471. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0068>

- Stanger-Hall, K. F., & Hall, D. W. (2011). Abstinence-only education and teen pregnancy rates: Why we need comprehensive sex education in the US. *PLoS One*, 6(10), e24658. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0024658>
- StarNGage. (2022, May 20). Top Instagram Influencers in 2022. <https://starngage.com/app/global/influencer/ranking/all>
- Statista. (2019, May, 3). Mental health: The impact of social media on young people. <https://www.statista.com/chart/19262/impact-of-social-media-on-mental-health/>
- Statista. (2020, July). Active social media penetration in selected European countries in 2020. <https://www.statista.com/statistics/295660/active-social-media-penetration-in-european-countries/>
- Statista. (2022, March 8). Most popular social networks worldwide as of January 2022, ranked by number of monthly active users. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
- Sung, Y., Lee, J., Kim, E., & Choi, S. M. (2016). Why we post selfies: Understanding motivations for posting pictures of oneself. *Personality and Individual Differences*, 97(1), 260-265. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.03.032>
- Suzor, N., Dragiewicz, M., Harris, B., Gillett, R., Burgess, J., & Van Geelen, T. (2019). Human rights by design: The responsibilities of social media platforms to address Gender-Based violence online. *Policy & Internet*, 11(1), 84-103. <https://doi.org/10.1002/poi3.185>
- Temple, J. R., Le, V. D., van den Berg, P., Ling, Y., Paul, J. A., & Temple, B. W. (2014). Brief report: Teen sexting and psychosocial health. *Journal of Adolescence*, 37(1), 33-36. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.10.008>
- Temple, J. R., Paul, J. A., Van Den Berg, P., Le, V. D., McElhany, A., & Temple, B. W. (2012). Teen sexting and its association with sexual behaviors. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 166(9), 828-833. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2012.835>
- The Independent [@the.independent]. (2021, November 23). Jennifer Lawrence has reflected on the 2014 incident in which hackers published nude photographs of her on the internet. [photographs]. Instagram. https://www.instagram.com/p/CWnfY2fqxZr/?utm_source=ig_web_copy_link

- Thompson, J. K., & Stice, E. (2001). Thin-ideal internalization: Mounting evidence for a new risk factor for body-image disturbance and eating pathology. *Current Directions in Psychological Science*, 10(5), 181-183.
<https://doi.org/10.1111%2F1467-8721.00144>
- Tiggemann, M., & Williams, E. (2012). The role of self-objectification in disordered eating, depressed mood, and sexual functioning among women: A comprehensive test of objectification theory. *Psychology of Women Quarterly*, 36(1), 66-75.
<https://doi.org/10.1177/0361684311420250>
- Tolman, D. L. (2012). Female adolescents, sexual empowerment and desire: A missing discourse of gender inequity. *Sex Roles*, 66(11), 746-757.
<https://doi.org/10.1007/s11199-012-0122-x>
- Topping, A. (2014, September 1). Jennifer Lawrence and Rihanna among celebrity victims of hacked nude photos. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/world/2014/sep/01/jennifer-lawrence-rihanna-star-victims-hacked-nude-pictures>
- Trimikliniotis, N., & Karayanni, S. S. (2017). The situation concerning homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation. *Simfiliosi*, 10(1), 1-32.
- Tryfonidou, A. (2018). The legal position of LGBT persons and same-sex couples in Cyprus. *The Cyprus Review*, 29(1), 183-213.
- Tufekci, Z. (2018, March 10). YouTube, the great radicalizer. *The New York Times*
<https://www.nytimes.com/2018/03/10/opinion/sunday/youtube-politics-radical.html>
- Tyner, K. (2009). Introduction: New agendas for media literacy. In K. Tyner (Ed.), *Media literacy*. (pp. 13-20) Routledge.
- UNAIDS. (2012). *UNAIDS world AIDS day - report*. UNAIDS.
https://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/JC2434_WorldAIDSday_results_en_1.pdf
- UNESCO. (2009a). *International guidelines on sexuality education: An evidence informed approach to effective sex, relationships and HIV/STI education*. UNESCO. <https://www.refworld.org/pdfid/4a69b8902.pdf>
- UNESCO. (2009b). *International technical guidance on sexuality education: An evidence informed approach for schools, teachers and health educators. volume I:*

- The rationale for sexuality education.* UNSECO.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183281>
- UNESCO. (2012). *Education sector responses to homophobic Bullying–N° 8–Good policy and practice in HIV and health education* UNESCO.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216493>
- UNESCO. (2020). *Switched on: Sexual education in digital space.* UNESCO.
https://en.unesco.org/sites/default/files/unesco-switched_on-technical_brief.pdf
- UNESCO. (x.x.). Internet governance glossary - child grooming.
<https://en.unesco.org/glossaries/igg?name=4.39%20Child%20grooming>
- UNESCO. (x.x.). Internet governance glossary - cyber bullying.
<https://en.unesco.org/glossaries/igg?name=4.37%20Cyber%20bullying>
- UNESCO. (x.x.). What is comprehensive sexuality education?
<https://csetoolkit.unesco.org/toolkit/getting-started/what-comprehensive-sexuality-education>
- UNICEF. (2019). *The Opportunity for Digital Sexuality Education in East Asia and the Pacific.* UNICEF. <https://www.unicef.org/eap/reports/opportunity-digital-sexuality-education-east-asia-and-pacific>
- UNICEF. (2021). Early childbearing. <https://data.unicef.org/topic/child-health/adolescent-health/>
- Van Ouytsel, J. (2020). A decade of sexting research: Are we any wiser? *JAMA Pediatrics*, 174(2), 204-204. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2019.4562>
- Van Ouytsel, J., Van Gool, E., Walrave, M., Ponnet, K., & Peeters, E. (2017). Sexting: Adolescents' perceptions of the applications used for, motives for, and consequences of sexting. *Journal of Youth Studies*, 20(4), 446-470.
<https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1241865>
- Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11(8), 1349-1371.
<https://doi.org/10.1177/1461444809341263>
- Vanden Abeele, M., Campbell, S. W., Eggermont, S., & Roe, K. (2014). Sexting, mobile porn use, and peer group dynamics: Boys' and girls' self-perceived

- popularity, need for popularity, and perceived peer pressure. *Media Psychology*, 17(1), 6-33. <https://doi.org/10.1080/15213269.2013.801725>
- Walby, S. (1990). From private to public patriarchy: The periodisation of British history. Paper presented at the *Women's Studies International Forum*, 13(1-2) 91-104. [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(90\)90076-A](https://doi.org/10.1016/0277-5395(90)90076-A)
- Walker, K., & Sleath, E. (2017). A systematic review of the current knowledge regarding revenge pornography and non-consensual sharing of sexually explicit media. *Aggression and Violent Behavior*, 36(1), 9-24. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.06.010>
- Walker, K., Sleath, E., Hatcher, R. M., Hine, B., & Crookes, R. L. (2021). Nonconsensual sharing of private sexually explicit media among university students. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(17-18), NP9078-NP9108. <https://doi.org/10.1177%2F0886260519853414>
- Walker, S., Sanci, L., & Temple-Smith, M. (2013). Sexting: Young women's and men's views on its nature and origins. *Journal of Adolescent Health*, 52(6), 697-701. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.01.026>
- Wallach, O. (2021, May 14). The World's top 50 influencers across social media platforms. *Visual Capitalist*, <https://www.visualcapitalist.com/worlds-top-50-influencers-across-social-media-platforms/>
- Wallis, R., & Buckingham, D. (2019). Media literacy: The UK's undead cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*, 25(2), 188-203. <https://doi.org/10.1080/10286632.2016.1229314>
- Walrave, M., Heirman, W., & Hallam, L. (2014). Under pressure to sext? applying the theory of planned behaviour to adolescent sexting. *Behaviour & Information Technology*, 33(1), 86-98. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2013.837099>
- WHO. (2004). Unsafe Abortion. <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42976/9241591803.pdf?sequence=1>
- WHO. (2006). Preventing HIV/AIDS in young people: A systematic review of the evidence from developing countries. *The Effectiveness of Sex Education and HIV Education Interventions in Schools in Developing Countries*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9241209380>

- WHO. (2020). 73 million abortions take place each year worldwide. <https://www.who.int/multi-media/details/73-million-abortions-take-place-each-year-worldwide>
- WHO. (2022). WHO issues new guidelines on abortion to help countries deliver lifesaving care. <https://www.who.int/news/item/09-03-2022-access-to-safe-abortion-critical-for-health-of-women-and-girls>
- Williams, A. A., & Aldana Marquez, B. (2015). The lonely selfie king: Selfies and the conspicuous presumption of gender and race. *International Journal of Communication*, 9(1), 1775-1787. <https://digital.library.txstate.edu/handle/10877/9374>
- Willis, P. (2017). *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Routledge.
- Wincentak, K., Connolly, J., & Card, N. (2017). Teen dating violence: A meta-analytic review of prevalence rates. *Psychology of Violence*, 7(2), 224. <https://doi.org/10.1037/a0040194>
- Wirtz, A. L., Poteat, T. C., Malik, M., & Glass, N. (2020). Gender-based violence against transgender people in the United States: A call for research and programming. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(2), 227-241. <https://doi.org/10.1177/1524838018757749>
- Wittig, M. (1996). The category of sex. *Sex in Question: French Materialist Feminism*, (1), 24-29.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K. J., & Ybarra, M. L. (2008). Online "predators" and their victims: Myths, realities, and implications for prevention and treatment. *American Psychologist*, (63), 111-118. <https://doi.org/10.1037/2152-0828.1.S.13>
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming qualitative data: Description, analysis, and interpretation*. Sage.
- Xu, J., Jun, K., Zhu, X., & Bellmore, A. (2012). Learning from bullying traces in social media. Paper presented at the *Proceedings of the 2012 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*. (pp. 656-666).

- Youdell, D. (2005). Sex–gender–sexuality: How sex, gender and sexuality constellations are constituted in secondary schools. *Gender and Education*, 17(3), 249-270. <https://doi.org/10.1080/09540250500145148>
- Youdell, D. (2006). Subjectivation and performative politics—Butler thinking Althusser and Foucault: Intelligibility, agency and the raced–nationed–religioned subjects of education. *British Journal of Sociology of Education*, 27(4), 511-528. <https://doi.org/10.1080/01425690600803160>
- Zweig, J. M., Dank, M., Yahner, J., & Lachman, P. (2013). The rate of cyber dating abuse among teens and how it relates to other forms of teen dating violence. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(7), 1063-1077. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9922-8>

Ελληνόφωνη Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Α. (2006). Εισαγωγή. Στο Α. Αθανασίου (Επιμ.), *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*. (σσ. 13-138) Νήσος.
- Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Εκκρεμές.
- Althusser, L. (1994 [1976]). *Θέσεις: (1964-1975)* (Ξ. Γιαταγάνας Μτφ.). (5η εκδ.) Θεμέλιο.
- Αστυνομία Κύπρου. (χ.χ.). Ενημερωτικό/διαφωτιστικό υλικό - σοβαρό έγκλημα - υποθέσεις σοβαρού εγκλήματος κατά κατηγορία αδικήματος και έτος από το 2019 μέχρι το 2021. https://www.police.gov.cy/police/police.nsf/dmlstatistical_gr/dmlstatistical_gr?OpenDocument
- Αστυνομία Κύπρου [@cypolice]. (2019, Ιανουάριος 20). Με την αποστολή έστω και μιας φωτογραφίας, μπορεί να εκτεθείς. Μην το επιτρέψεις να συμβεί. Τελείωσε το τώρα. ΠΕΣ ΟΧΙ. [Video]. Facebook. <https://www.facebook.com/cypolice/videos/2608471995860014/?vh=e>
- Barthes, R. (1988). *Εικόνα-μουσική-κείμενο* (Γ. Σπανός Μτφ.). Πλέθρον.

- Butler, J. (2006). Παραστασιακές Επιτελέσεις και Συγκρότηση του Φύλου: Δοκίμιο Πάνω στη Φαινομενολογία και τη Φεμινιστική Θεωρία. Στο Α. Αθανασίου (Επιμ.), *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*. (σσ. 381-407) Νήσος.
- Butler, J. (2009β [1997]). *Η Ψυχική Ζωή της Εξουσίας* (Τ. Μπέτζελος Μτφ.). Πλέθρον.
- Butler, J. (2008 [1993]). Στο Αθανασίου Α. (Επιμ.), *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*. (Π. Μαρκέτου Μτφ.). Εκκρεμές.
- Butler, J. (2009α [1990]). Στο Κάντσα Β. (Επιμ.), *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (Γ. Καράμπελας Μτφ.). Αλεξάνδρεια.
- Connell, R. W. (2006 [2005]). *Το Κοινωνικό Φύλο*. (Ε. Κότσιφου Μτφ.). Επίκεντρο.
- διάλογος. (2022, Μάιος 10). Ελλάδα: Τέλος στις «θεραπείες» μεταστροφής φύλου – Με πρωτοβουλία ΑΚΕΛ άρχισε η συζήτηση και στην Κύπρο. <https://dialogos.com.cy/i-ellada-vazei-telos-stis-therapeies-metastrofis-fyloy-poy-vriskomaste-stin-kypro/>
- Διεθνής Αμνηστία. (2019). Βασικές ερωτήσεις και απαντήσεις γύρω από τη συναίνεση και τον σχετικό ορισμό του βιασμού. <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/22080/vasikes-erotiseis-apantiseis-gyro-apo-ti-synainesi-kai-ton-shetiko>
- Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού. (2015, Ιούλιος 2). Υπόμνημα της Επιτρόπου, στη συζήτηση του θέματος «Η εφαρμογή της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης στο πλαίσιο των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού», στη συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής επιτροπής υγείας. <http://www.childcom.org.cy/ccr/ccr.nsf/All/04F36AC48CCA819CC22582D300414B0E?OpenDocument>
- Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού. (2017). Θέση της Επιτρόπου Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού Λήδας Κουρσουμπά αναφορικά με το δικαίωμα των παιδιών σε Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση. Λευκωσία, Ιούλιος 2017. <http://www.childcom.org.cy/ccr/ccr.nsf/All/5FAD923DDE1A016EC22582D3003A7EC3?OpenDocument>
- Euronews. (2021, Νοέμβριος 7). Πολωνία: 30χρονη γυναίκα νεκρή αφού της αρνήθηκαν άμβλωση. <https://gr.euronews.com/2021/11/07/polonia-30hroni-gynaika-afou-tis-arnithikan-tin-amvlosi>
- Foucault, M. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική* (Ζ. Σαρίκας Μτφ.). Ύψιλον.

- Foucault, M. (2011 [1976]). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: η Βούληση για Γνώση* (Τ. Μπέτζελος Μτφ.). Πλέθρον.
- hamogelo. (2020, Αύγουστος 17). ΑΣΦΑΛΩΣ... ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ! Σερφάροντας με ασφάλεια στα κύματα του διαδικτύου. <https://www.hamogelo.gr/gr/el/ta-nea-mas/asfaloshellip-kalokairi-serfarontas-me-asfaleia-sta-kimata-tou-diadiktiou/>
- Καδιγιαννόπουλος, Γ., Καραβίδα, Μ., Γαλανοπούλου, Ε., & Γαλανόπουλος, Α. (2020). Η σεξουαλική αγωγή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στον ελλαδικό χώρο. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 37(2), 267-272.
- Καθημερινή. (2016, Νοέμβριος, 10). Σχολεία κατά της ομοφυλοφιλίας φτιάχνει ο Αρχιεπίσκοπος. *Καθημερινή*. <https://www.kathimerini.com.cy/gr/kypros/252940/?ctype=ar>
- Κυριαζή, Ν. (2006). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*. Πεδίο.
- Κωφού, Ε., Μιχαήλ, Κ., Ανδρέου, Α., & Γεωργίου, Δ. (2015). *Ανάλυση υφιστάμενης κατάστασης: σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και δικαιώματα (ΣΑΥΔ) των εφήβων στην Κύπρο, πρόγραμμα ΕΟΧ: "I'm set" η εφαρμογή της υποχρεωτικής σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στους εφήβους στην Κύπρο*. http://archeia.moec.gov.cy/sm/740/Analisi_Yfistamenis_Katastasis_Sexoualiki_Aparagogiki_Ygeia_Dikaiomata.pdf
- Λιότζης, Ε. (2016). Πορνογραφικοποίηση και Σεξουαλικοποίηση. Προς μια σύνθετη προσέγγιση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 34(1), 151-174. <https://doi.org/10.12681/sas.10253>
- Λυμπεροπούλου, Κ. (2021, Οκτώβριος, 29). Σεξουαλική αγωγή: Ένα μάθημα - ταμπού επιτέλους στο σχολείο. Huffpost. https://www.huffingtonpost.gr/entry/sexoealike-ayoge-ena-mathema-tampoe-epiteloos-sto-scholeio_gr_61747206e4b09314320bbd32
- Μανδαλά, Μ., & Μακρυγιάννη, Ε. (1997). *Μείζον ελληνικό λεξικό: ορθογραφικό, ερμηνευτικό, ετυμολογικό, συνωνύμων, αντιθέτων, αρκτικόλεξων, κυρίων ονομάτων*. Τεγόπουλος-Φυτράκης.
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (2008). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας: με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. (3η εκδ.) Κέντρο Λεξικολογίας.

Νόμος (114 (I) / 2021). Περὶ τῆς Προστασίας ἀπὸ Παρενόχληση καὶ Παρενοχλητικὴ Παρακολούθηση. http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2021_1_114.pdf

Νόμος (150 (I) / 2020). Περὶ Ποινικοῦ Κώδικά Νόμος - ΚΕΦ 154.
http://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/0_154/section-sca9f57d4b-2797-48ff-aac4-8f932e1e76b6.html

Νόμος (23 (I) / 2018). Περὶ Ποινικοῦ Κώδικα Νόμος - ΚΕΦ 154.
http://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/0_154/section-sc4a07be8d-721f-4bc3-9eae-eddd79e0885e.html

Νόμος (91 (I) / 2014). Περὶ τῆς Πρόληψης καὶ Καταπολέμησης τῆς Σεξουαλικῆς Κακοποίησης, Σεξουαλικῆς Εκμετάλλευσης Παιδιῶν καὶ τῆς Παιδικῆς Πορνογραφίας. http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2014_1_91/full.html

Παπαμιχαήλ, Ἐ. (2013). *Ανακαλύπτοντας τὸν Ελέφαντα* Υπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ Κύπρου. <https://www.openbook.gr/anakalyptontas-ton-elefanta/>

Παπαμιχαήλ, Ἐ., & Ζεμπύλας, Μ. (2015). Κώδικας Συμπεριφορᾶς κατὰ τοῦ Ρατσισμοῦ καὶ Οδηγὸς Διαχείρισης καὶ Καταγραφῆς Ρατσιστικῶν Περιστατικῶν. Υπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ - Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτούτο Κύπρου - Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
https://www.pi.ac.cy/pi/files/epimorfosi/antiratsistiki/kodikas_nov15.pdf

Παπαταξιάρχης, Ε., & Παραδέλλης, Θ. (1992). Ταυτότητες καὶ φύλο στὴ σύγχρονη Ελλάδα: ἀνθρωπολογικὲς προσεγγίσεις. Εκδόσεις Καστανιώτη

ΠΟΛΙΤΗΣ. (2017, Ἰούνιος 19). Αἴτημα γιὰ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ ἀγωγή. ΠΟΛΙΤΗΣ. <https://politis.com.cy/politis-news/kypros/aitima-gia-apallagi-apo-ti-sexoyaliki-agogi/>

ΠΟΛΙΤΗΣ. (2020, Οκτώβριος 6). Χειροπέδες σὲ 18χρονο – φέρεται νὰ διέδιδε γυμνὲς φωτογραφίες καὶ βίντεο ἀνήλικης. ΠΟΛΙΤΗΣ. <https://politis.com.cy/politis-news/kypros/cheiropedes-se-18chrono-feretai-na-diedide-gymnes-fotografies-kai-vinteo-anilikis/>

Πολίτης, Φ. (2006). *Οἱ «ἀνδρικές ταυτότητες» στὸ σχολεῖο. Ἐτεροσεξουαλικότητα, ὁμοφυλοφοβία καὶ μισογυνισμὸς*. Επὶκεντρο.

Πόποβιτς, Μ., Λέστα, Σ., & Μάντης, Σ. (2017). *Ταξίδι Ζωῆς*. Υπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ Κύπρου.
http://archeia.moec.gov.cy/sd/299/agogi_ygeias_taxidi_zois.pdf

- Πυργιωτάκης, Ι. Ε. (2009). *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες* (9η εκδ.) Γρηγόρη.
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε. (2016). Η ποιοτική έρευνα και η επιστημονική αξία της παραγόμενης γνώσης στις Κοινωνικές και στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης, & Χ. Θεοφιλίδης (Επιμ.), *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και την Εκπαίδευση* (σσ. 181-210). Πεδίο.
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε., & Συμεού, Λ. (2016). Η έρευνα και η μελέτη περιπτώσεων στην ειδική εκπαίδευση: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και πρακτικές. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης, & Χ. Θεοφιλίδης (Επιμ.), *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και την Εκπαίδευση* (σσ. 211-244). Πεδίο.
- Publications Office of the European Unions. (2017). Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Δεκεμβρίου 2011 σχετικά με την Καταπολέμηση της Σεξουαλικής Κακοποίησης και της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του συμβουλίου. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d20901a4-66cd-439e-b15e-faeb92811424/language-el>
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. (Β. Νταλάκου, Κ. Βασιλικού Μτφ.). Gutenberg.
- Σάββα, Κ. (2019, Μάιος, 8). Πιο σοκαριστικό το τρίτο βίντεο εκφοβισμού του 16χρονου μαθητή: τον ανάγκαζαν να βρίζει. *ΠΟΛΙΤΗΣ*. <https://politix.com.cy/politis-news/pio-sokaristiko-to-trito-vinteo-ekfovismoy-toy-16chronoy-mathiti-ton-anagkazan-na-vrizei/>
- Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου. (2020). Έρευνα Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών στα Νοικοκυριά. <https://www.cystat.gov.cy/el/StaticPage?id=1205>
- Τρίγκα, Ν. (2021, Φεβρουάριος, 26). Σεξουαλική Αγωγή: μάθημα που δεν έγινε ποτέ εδώ και 50 χρόνια στα σχολεία. *ΕΘΝΟΣ* <https://www.ethnos.gr/greece/article/147492/sexoyalikhagoghmathhmapoydeneginepoteedokai50xroniastasxoleia>
- Τσαρμακλής, Γ. (2007). Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση παιδιών και εφήβων. *Δελτίο Α΄ Παιδιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών*, 54(1), 95-98.
- Τσιώλης, Γ. (2011). Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Από την πολεμική των «παραδειγμάτων» στις συνθετικές προσεγγίσεις.

Στο Μ. Δαφέρμος, Μ. Σαματάς, Μ. Κουκουριτάκης & Σ. Χιωτάκης (Επιμ.), *Οι Κοινωνικές Επιστήμες στον 21ο αιώνα: επίμαχα θέματα και προκλήσεις*. (σσ. 56-84) Πεδίο.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Κριτική.

ΥΠΠΑΝ. (2016). Πολιτική Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού για τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση.
https://www.pi.ac.cy/pi/files/anakoinoseis/2016_2017/politiki_ypg_gia_ti_sexoualiki_diapaidagogisi.pdf

Φilenews. (2019, Μάρτιος 2). 80 παιδιά θύματα εκβιασμού για σεξ - 10 στα όρια αυτοκτονίας. *Φilenews*.
<https://philenews.com/koinonia/eidiseis/article/664270/80-paidia-thymata-ekbiasmoy-ga-sex-ta-10-sta-oria-aftoktonias>

Χατζηβασίλης, Μ. (2022, Ιανουάριος, 6). Στη φόρα προσωπικές στιγμές 69 ανήλικων κοριτσιών. *Φilenews*. <https://philenews.com/koinonia/eidiseis/article/1370305>

ΓΕΝΟΒΕΦΑ ΖΑΦΕΙΡΙΔΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 3

Αστυνομία Κύπρου - Γραφείο Καταπολέμησης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος

Υποθέσεις παιδικής πορνογραφία στην Κύπρο 2017-2021

	Άγρα παιδιού για σεξουαλικούς σκοπούς	Κατοχή παιδικής πορνογραφίας (Κύπριοι παιδόφιλοι)	Παιδική πορνογραφία δίκτυο εξωτερικού	Σύνολο
2017	28	82	20	130
2018	34	85	14	133
2019	16	118	27	161
2020	39	125	26	190
2021	69	125	20	214

Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης Ανηλίκων

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης

Τίτλος έρευνας: «Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης.»

Στοιχεία Ερευνήτριας: Ζαφειρίδου Γενοβέφα, Διδακτορική Φοιτήτρια του προγράμματος «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Κύπρου

Επικοινωνία: τηλ. 96 202677, e-mail: zafeiridou.genovefa@ucy.ac.cy

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Μιράντα Χρίστου, Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κύπρου. τηλ.: 22892951

Σας ευχαριστώ για τη συγκατάθεση σας για τη συμμετοχή του παιδιού σας στην έρευνα που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής με τίτλο «Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης». Απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεξαγωγή της συνέντευξης είναι και η σύμφωνη γνώμη του παιδιού για τη συμμετοχή του στην ερευνητική διαδικασία.

Σκοπός της έρευνας αποτελεί η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι έφηβοι διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητα τους, αναπτύσσουν τις σχέσεις τους (προσωπικές και κοινωνικές) και προβάλλουν τον εαυτό τους στην κοινωνική τους ζωή και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στην έρευνα αυτή συμμετέχουν έφηβοι ηλικίας 15-18 και καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ως γονείς μπορείτε να έρθετε σε επικοινωνία με την ερευνήτρια για να πληροφορηθείτε για τα αποτελέσματα της έρευνας ή για περαιτέρω πληροφορίες. Επιπλέον μπορείτε να έχετε πρόσβαση στο πρωτόκολλο συνέντευξης πριν τη διεξαγωγή της. Ο χρόνος και ο τόπος της συνέντευξης θα αποσαφηνιστεί σε συμφωνία πάντα με τον γονέα/κηδεμόνα, ο οποίος έχει την επιλογή να είναι παρόν. Η χρονική διάρκεια της συνέντευξης αναμένεται να είναι από 45 λεπτά μέχρι 1 ώρα.

Η συνέντευξη αυτή θα μαγνητοφωνηθεί και θα απομαγνητοφωνηθεί. Καθίσταται σαφές ότι θα είναι εντελώς εμπιστευτική και διασφαλίζεται η απόλυτη εχεμύθεια. Μόνο η ερευνήτρια θα έχει πρόσβαση στο υλικό των συνεντεύξεων, ενώ τα πραγματικά ονόματα των συμμετεχόντων δε θα αναγράφονται πουθενά. Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις/ατομικά αποτελέσματα μπορεί να αποτελούν τμήμα της τελικής ερευνητικής έκθεσης, αλλά σε καμία περίπτωση δε θα συμπεριλαμβάνεται στην έκθεση το όνομα του συμμετέχοντα ή κάποιο άλλο χαρακτηριστικό που να προδίδει την ταυτότητα του. Η χρήση των δεδομένων αυτών θα γίνει αποκλειστικά και μόνο για τους σκοπούς της έρευνας.

Θα ήθελα να αναφέρω ότι:

- **η συμμετοχή του/της είναι εθελοντική**
- **είναι ελεύθερος/η να αρνηθεί να απαντήσει οποιαδήποτε ερώτηση**
- **είναι ελεύθερος/η να αποσυρθεί από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς οποιοσδήποτε συνέπειες**

Για λόγους προστασίας των ανήλικων συμμετεχόντων, σε περίπτωση που κατά τη διάρκεια της συνέντευξης γίνει αντιληπτό οτιδήποτε παραβιάζει τα δικαιώματα του παιδιού, όπως αυτά ορίζονται από το κυπριακό δίκαιο, η ερευνήτρια φέρει την ευθύνη να αναφέρει το περιστατικό αυτό στον/στην εκάστοτε σχολικό/ή σύμβολο ή άλλη αρμόδια αρχή.

Για οποιεσδήποτε απορίες σε σχέση με την έρευνα μπορείτε να επικοινωνήσετε με την ερευνήτρια.

Η υπογραφή σας σε αυτό το έντυπο συναίνεσης δηλώνει ότι έχετε πληροφορηθεί για το σκοπό και τις διαδικασίες που αφορούν την έρευνα αυτή. Έχετε διαβάσει τις πληροφορίες που δόθηκαν και συμφωνείτε το παιδί σας να συμμετάσχει στην έρευνα.

Ημερομηνία: ___/___/___

Υπογραφή γονέα/κηδεμόνα
ολογράφως

.....

Υπογραφή μαθητή/τριας

.....

Όνομα γονέα/κηδεμόνα

.....

Υπογραφή ερευνητή

.....

Αντίγραφο για τον γονέα/κηδεμόνα

Η υπογραφή σας σε αυτό το έντυπο συναίνεσης δηλώνει ότι έχετε πληροφορηθεί για το σκοπό και τις διαδικασίες που αφορούν την έρευνα αυτή. Έχετε διαβάσει τις πληροφορίες που δόθηκαν και συμφωνείτε το παιδί σας να συμμετάσχει στην έρευνα.

Ημερομηνία: ___/___/___

Υπογραφή γονέα/κηδεμόνα
ολογράφως

.....

Υπογραφή μαθητή/τριας

.....

Όνομα γονέα/κηδεμόνα

.....

Υπογραφή ερευνήτριας

.....

Αντίγραφο για την ερευνήτρια

Οδηγός Συνέντευξης Μαθητών

Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

- Τι μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιείς;
- Πόσους περίπου φίλους έχεις στο Facebook; Του ξέρεις όλους προσωπικά;
- Τι δημοσιεύεις συνήθως;
- Όταν συναντιέστε με τους φίλους/ες σου από κοντά, τυχαίνει να συζητάτε για τα προφίλ ή τις αναρτήσεις άλλων παιδιών ή και τις δικές σας;
- Βλέπεις συχνά selfies στη ροή στο Facebook ή του Instagram; Είναι κάτι που συνηθίζεται; Και από αγόρια και από κορίτσια;
- Αν σου ζητούσε το αγόρι/κορίτσι σου τον κωδικό σου από τα social media ή και από το κινητό σου θα τον έδινες;
- Στο Facebook σου έχει τύχει να επικοινωνήσει κάποιος άγνωστος μαζί σου; Τι στάση κράτησες;
- Εγώ που δε σε έχω φίλο στο Facebook, αν μπω στο προφίλ σου τι μπορώ να μάθω για σένα;

Φύλο και προβολή του εαυτού

- Τα αγόρια και τα κορίτσια «μοιράζονται» διαφορετικές πληροφορίες και φωτογραφίες στο διαδίκτυο;
- Πριν ανεβάσεις κάτι, μια φωτογραφία, για παράδειγμα, μπορεί να συμβουλευτείς τις φίλες σου ή τους φίλους σου για το πώς τους φαίνεται;
- Χρησιμοποιείς στο Facebook ή στο Instagram τα φίλτρα και τις υπόλοιπες ρυθμίσεις για να διορθώσεις τις φωτογραφίες σου; Θα μπορούσες να κάνεις ένα απλό Photoshop για να βελτιώσεις τις φωτογραφίες σου;
- Πιστεύεις ότι είναι εντάξει να μοιράζεται κανείς προσωπικές πληροφορίες ή εικόνες με μηνύματα στο messenger του Facebook ή του Viber; Είναι κάτι που συμβαίνει;
- Τι θα ήταν για σένα τολμηρή φωτογραφία; Ξέρεις άτομα που στέλνουν φωτογραφίες τολμηρές; Έχεις ακούσει ή έχεις δει να λαμβάνει κανείς τέτοια φωτογραφία;
- Πιστεύεις ότι αντιμετωπίζεται διαφορετικά μια τολμηρή φωτογραφία κοριτσιού από ότι αγοριού;

Εκπαιδευτικές παρεμβάσεις και ο ρόλος της εκπαίδευσης

- Ως προς το διαδίκτυο, τους κινδύνους αλλά και τα πλεονεκτήματα του, θα ήθελες να ενημερώνεστε από το σχολείο σχετικά με αυτό;
- Πιστεύεις ότι είναι σημαντικό να διδάσκεστε στο σχολείο θέματα γύρω από τις σχέσεις, την εφηβεία, το σώμα και το σεξουαλικό προσανατολισμό; Είναι ικανοποιητικά αυτά που μαθαίνετε ή θα ήθελες κάτι διαφορετικό;
- Έχετε την υποψία για κάποια παιδιά στο σχολείο ότι μπορεί να είναι γκέι;
- Γενικά συζητάς με τους γονείς σου για αυτά τα θέματα; Θα τους συμβουλευόσουν αν βρισκόσουν σε δίλλημα ή αν είχες απορίες;
- Υπάρχει κάτι που θα ήθελες να λειτουργεί διαφορετικά για σένα στο σχολείο ώστε να είστε πιο καλά προετοιμασμένοι για όλα αυτά που συζητάμε;

Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης Ενηλίκων

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

Έντυπο Συνειδητής Συναίνεσης

Τίτλος έρευνας: «Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης»

Στοιχεία Ερευνήτριας: Ζαφειρίδου Γενοβέφα, Διδακτορική Φοιτήτρια του προγράμματος «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Κύπρου

Επικοινωνία: τηλ. 96 202677, e-mail: zafeiridou.genovefa@ucy.ac.cy

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Μιράντα Χρίστου, Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κύπρου. τηλ.: 22892951

Σας ευχαριστώ για τη συμμετοχή σας στην έρευνα που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής με τίτλο «Αρρενωπότητες και Θηλυκότητες στην εφηβεία: η προβολή του εαυτού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης».

Σκοπός της έρευνας αποτελεί η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι έφηβοι διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητα τους, αναπτύσσουν τις σχέσεις τους (προσωπικές και κοινωνικές) και προβάλλουν τον εαυτό τους στην κοινωνική τους ζωή και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στην έρευνα αυτή συμμετέχουν έφηβοι ηλικίας 15-18 και καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ως συμμετέχον/ούσα μπορείτε να έρθετε σε επικοινωνία με την ερευνήτρια για να πληροφορηθείτε για τα αποτελέσματα της έρευνας. Η χρονική διάρκεια της συνέντευξης αναμένεται να είναι από 20 μέχρι 40 λεπτά.

Η συνέντευξη αυτή θα μαγνητοφωνηθεί και θα απομαγνητοφωνηθεί. Καθίσταται σαφές ότι θα είναι εντελώς εμπιστευτική και διασφαλίζεται η απόλυτη εχεμύθεια. Μόνο η ερευνήτρια θα έχει πρόσβαση στο υλικό των συνεντεύξεων. Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις/ατομικά αποτελέσματα μπορεί να αποτελούν τμήμα της τελικής ερευνητικής έκθεσης, αλλά σε καμία περίπτωση δε θα συμπεριλαμβάνεται στην έκθεση το όνομα του συμμετέχοντα ή κάποιο άλλο χαρακτηριστικό που να προδίδει την ταυτότητα του. Η χρήση των δεδομένων αυτών θα γίνει αποκλειστικά και μόνο για τους σκοπούς της έρευνας.

Θα ήθελα να αναφέρω ότι:

- **η συμμετοχή σας είναι εθελοντική**
- **είσαστε ελεύθερος/η να αρνηθείτε να απαντήσετε οποιαδήποτε ερώτηση**
- **είσαστε ελεύθερος/η να αποσυρθείτε από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς οποιεσδήποτε συνέπειες**

Για οποιεσδήποτε απορίες σε σχέση με την έρευνα μπορείτε να επικοινωνήσετε με την ερευνήτρια.

Η υπογραφή σας σε αυτό το έντυπο συναίνεσης δηλώνει ότι έχετε πληροφορηθεί για το σκοπό και τις διαδικασίες που αφορούν την έρευνα αυτή.

Έχετε διαβάσει τις πληροφορίες που δόθηκαν και συμφωνείτε να συμμετέχετε στην έρευνα.

Ημερομηνία: __/__/__

Υπογραφή συμμετέχοντα/ουσας

.....

Όνομα συμμετέχοντα/ουσας

.....

Υπογραφή ερευνητή

.....

Αντίγραφο για τον συμμετέχοντα

Η υπογραφή σας σε αυτό το έντυπο συναίνεσης δηλώνει ότι έχετε πληροφορηθεί για το σκοπό και τις διαδικασίες που αφορούν την έρευνα αυτή. Έχετε διαβάσει τις πληροφορίες που δόθηκαν και συμφωνείτε να συμμετέχετε στην έρευνα.

Ημερομηνία: __/__/__

Υπογραφή συμμετέχοντα/ουσας

.....

Όνομα συμμετέχοντα/ουσας

.....

Υπογραφή ερευνητή

.....

Αντίγραφο για την ερευνήτρια

Οδηγός Συνέντευξης Καθηγητών

Εφηβεία, Φύλο και χρήση Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης

Θεματική 1^η: Social Media

- Παρακολουθείτε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης; Έχετε ο/η ίδιος/α λογαριασμό;
- Τι εικόνα έχετε για τον τρόπο που χρησιμοποιούν οι έφηβοι τα social media;
- Αν λάβετε υπόψη ότι κάποιος μαθητής σας ανέβασε κάτι που ίσως το εκθέτει, μια φωτογραφία ή ένα post, τι στάση θα κρατήσετε; Αν δημοσίευε πιο προσωπικές πληροφορίες; Όπως η ερωτική του σχέση ή μια πιο τολμηρή φωτογραφία.
- Αν λαμβάνετε υπόψη σας ότι μια μαθήτριά σας έχει στείλει μια πολύ τολμηρή φωτογραφία σε κάποιο αγόρι, ποια θα ήταν η αντίδραση σας; Αν κάποιος μαθητής σας είχε λάβει μια τέτοια φωτογραφία; Έχετε γενικά υπόψη σας τέτοιες περιπτώσεις;

Θεματική 2^η: Εκπαίδευση

- Ποια πιστεύετε ότι είναι η θέση του σχολείου ως προς την ενημέρωση των παιδιών γύρω από τα θέματα του διαδικτύου και των social media;
- Πότε θα πρέπει κατά τη γνώμη σας να ξεκινά αυτή η ενημέρωση;
- Ως προς τη σεξουαλική αγωγή, ποια είναι η άποψη σας; Θα πρέπει να ενημερώνονται τα παιδιά από το σχολείο (χρησιμοποιώντας ηλικιακά κατάλληλες πληροφορίες) ως προς τα ζητήματα της σεξουαλικότητας, του σώματος και των σχέσεων των δύο φύλων;
- Θα θέλατε τα παιδιά να ενημερώνονται ως προς τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ομοφυλοφιλία;
- Τι κενά είχατε εσείς από την εκπαίδευση σας που θα θέλατε να έχουν καλυφθεί σήμερα, ως προς τα ζητήματα αγωγής;
- Τι ανάγκες βλέπεται να υπάρχουν μέσα στις σχολικές τάξεις ως προς αυτά τα θέματα;
- Θεωρείτε ότι οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται εξειδικευμένη επιμόρφωση για να μπορούν να συζητήσουν και να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά ως προς αυτά τα ζητήματα;

Θεματική 3^η: Πεποιθήσεις – Ιδεολογία

- Σε σχέση με τη δική σας γενιά, τα παιδιά σήμερα φαίνεται να έχουν πιο προχωρημένες ερωτικές σχέσεις σε πιο μικρή ηλικία. Θα θέλατε να μου το σχολιάσετε;
- Αν η κόρη σας ή μια μαθήτριά σας έμενε έγκυος ενώ ήταν ακόμα στο λύκειο, τι θα τη συμβουλευάτε να κάνει; Αν ο γιό σας είχε αφήσει μια κοπέλα έγκυος;
- Σήμερα μετά την υπογραφή του συμφώνου συμβίωσης έχουν νομιμοποιηθεί οι σχέσεις του ίδιου φύλου, είχατε την ευκαιρία να το συζητήσετε με τους μαθητές σας; Έχετε άτομα στο περιβάλλον σας που είναι ομοφυλόφιλα;
- Ποια είναι η πιο δύσκολη ερώτηση που σας έχει κάνει ποτέ κάποιος μαθητής σας ως προς αυτά τα θέματα που συζητάμε;

Οδηγός Ομάδων Εστίασης - Παιδοβουλή

Gender Roles:

Να ξεκινήσουμε με ένα βίντεο για τα φύλα γενικά

[Kids believe gender stereotypes by age 10](#)

<http://time.com/4948607/gender-stereotypes-roles/>

Πιστεύετε ότι αυτό ισχύει στην Κύπρο;

Υπάρχουν πράγματα στην καθημερινότητα που μας το δείχνουν; Μπορεί να γίνει κάτι για αυτό; Η δική σας γενιά βιώνει περισσότερη ισότητα φύλων σε σχέση με τις προηγούμενες γενιές; Ποιος ο ρόλος του σχολείου; Συζητάτε αυτά τα θέματα; Τα αγόρια και τα κορίτσια έχουν διαφορά στις επιδώσεις; Οι καθηγητές/τριες σας μιλούν για τα θέματα αυτά;

Social Media:

Να δούμε τώρα τη σημασία των social media σε σχέση με την εφηβεία.

[Smartphones could be correlated with teens depression](#)

<http://time.com/4974863/kids-smartphones-depression/>

Πώς η χρήση των social media επηρεάζει την ψυχοσύνθεσή μας;

Έχετε μετρήσει πόσες ώρες ξοδεύεται στα social media; Που θα λέγατε ότι είναι εντάξει;

Πιστεύετε ότι ισχύει αυτό με την κατάθλιψη; Έχετε δει τέτοιες συμπεριφορές;

Έμφυλες σχέσεις:

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει η πεποίθηση ότι οι νέοι στην εφηβεία είναι πιο «προχωρημένοι» από ότι παλιότερα. Άλλοι λένε ότι οι σχέσεις των εφήβων είναι πιο επιπόλαιες και χωρίς συναισθήματα. Εσείς τι πιστεύετε; Τι έχει αλλάξει;

Sexting:

Ας δούμε ένα βίντεο και μετά να το συζητήσουμε.

<https://www.youtube.com/watch?v=kYRwMal3Cf8>

Σχετικά με την ιστορία που είδατε στο βίντεο, είναι κάτι που συμβαίνει; Τι σας προβληματίζει ως προς αυτό;

Οδηγός Ομάδας Εστίασης - Εμπειρογνώμονες

Συμμετέχοντες:

- Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού
- Κυπριακός Οργανισμός Οικογενειακού Προγραμματισμού
- Γραφείο Επιτρόπου για τα Δικαιώματα του Παιδιού

- Δικηγόρος - Ποινολόγος

Συζήτηση αποτελεσμάτων: (χρησιμοποιήθηκαν αποσπάσματα συνεντεύξεων και οι εμπειρογνώμονες κλήθηκαν να τα σχολιάσουν)

1. Διαρροή προσωπικών δεδομένων
2. Η αξία των προσωπικών δεδομένων
3. Σεξουαλικοποίηση της κουλτούρας και χρήση των social media
4. Εκπαίδευση και Social Media

Βιωματικά Εργαστήρια

Σχέδιο μαθήματος

Θέμα: Φύλο και μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Τάξεις: Α', Β' και Γ' Λυκείου

Διάρκεια: 2 διδακτικές περιόδοι

Στόχοι:

1. Ενίσχυση της κριτικής σκέψης των εφήβων ως προς τις έμφυλες σχέσεις.
2. Κατανόηση του τρόπου χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης: κίνδυνοι και ευκαιρίες στο διαδίκτυο.
3. Οι έφηβοι να αναπτύξουν την ικανότητα να εντοπίζουν και να αναγνωρίζουν μορφές έμφυλου εκφοβισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.
4. Ανάπτυξη ικανοτήτων "μιντιακού" γραμματισμού.

Μέσα/Υλικά:

- Βίντεο από το YouTube
- Καρτέλες
- Παρουσίαση Διαφανειών
- Ηλεκτρονικός Υπολογιστής
- Προβολέας

Δραστηριότητες:

1. Κανόνες του τι μοιραζόμαστε - ξεκάθαροι από την αρχή (αυτοαποκάλυψη)
2. Δραστηριότητα για ενέργεια
3. Έμφυλες Σχέσεις:

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει η πεποίθηση ότι οι νέοι στην εφηβεία είναι πιο «προχωρημένοι» από ότι παλαιότερα. Άλλοι λένε ότι οι σχέσεις των εφήβων είναι πιο επιπόλαιες και χωρίς συναισθήματα. Εσείς τι πιστεύετε; Τι έχει αλλάξει από την εποχή που ήταν οι γονείς ή οι παππούδες στην ηλικία σας;

4. Sexting:

<https://www.youtube.com/watch?v=kYRwMal3Cf8>

- Συζήτηση και προβληματισμός για τις πληροφορίες που δέχτηκαν από το βίντεο, ανάπτυξη κριτικής σκέψης. Πόσο συνηθισμένες είναι αυτές οι πρακτικές. Αν τις συναντάμε και στα δύο φύλα κτλ.

5. Έμφυλη Βία:

- Οι μαθητές χωρίζονται σε δύο ομάδες, αγόρια - κορίτσια. Τους δίνονται καρτέλες με αναγραφόμενες συμπεριφορές, βίαιες και μη. Η κάθε ομάδα πρέπει να χωρίσει τις συμπεριφορές ξεχωρίζοντας τις βίαιες από της συμπεριφορές αγάπης.

ΑΓΑΠΗ vs ΒΙΑ (Υγιείς - Μη Υγιείς σχέσεις)

Καρτέλες: (αγόρια - κορίτσια)

- Μου κάνει σκηνές ζηλοτυπίας

- Ελέγχει το κινητό μου
 - Μου κάνει παρατήρηση αν ανεβάσω στα social media κάτι που δεν του/της αρέσει ή/και μου ζητά να το κατεβάσω.
 - Μου στέλνει μήνυμα κάθε πρωί για καλημέρα
 - Μου ζητάει να του/ της δείχνω τι θα φορέσω πριν θα βγω
 - Με πιέζει να προχωρήσουμε ερωτικά ενώ εγώ δε θέλω ακόμα
 - Με απειλεί ότι θα χωρίσουμε
 - Με παίρνει συχνά τηλέφωνο
 - Μου λέει πώς με αγαπά
 - Με φροντίζει
 - Θέλει να διαβάξει τις συνομιλίες μου στα social media
 - Στέλνει σε άλλους φωτογραφίες που του/της στέλνω προσωπικά
 - Με πιέζει να του/της στέλνω προσωπικές φωτογραφίες
 - Αν θυμώσει πολύ μπορεί να με βρίσει
 - Αν μου μιλάνε άλλα κορίτσια/αγόρια θυμώνει και μου κρατάει μούτρα
6. Η σημασία της συναίνεσης και της επιλογής
 7. Αναφορά στο νομικό πλαίσιο ως προς το sexting και τις κοινωνικές διαστάσεις που μπορεί να πάρει.
 8. Δραστηριότητα για αποφόρτιση

Αξιολόγηση Βιωματικών Εργαστηρίων

1. Απαντήστε με √ ή X στις ακόλουθες ερωτήσεις για να αξιολογήσετε τη σημερινή παρουσίαση.

1- Διαφωνώ απόλυτα, 5- Συμφωνώ απόλυτα

	1	2	3	4	5
Έμαθα καινούρια πράγματα.					
Μου λύθηκαν απορίες που είχα.					
Τα θέματα που συζητήθηκαν ήταν ενδιαφέροντα.					
Η δραστηριότητα ενθάρρυνε τη συζήτηση.					
Μπορούσα να συμμετέχω ενεργά					
Μου δημιουργήθηκαν νέες απορίες.					
Οι εκπαιδευτές ήταν καλά προετοιμασμένοι.					
Οι εκπαιδευτές εκφράστηκαν με σαφήνεια.					
Η παρουσίαση ήταν καλή οργανωμένη.					
Τα θέματα που συζητήθηκαν ήταν ενδιαφέρονται					

2. Σε ποιο βαθμό σε μπόρεσες να κατανοήσεις τα θέματα που αναπτύχθηκαν;

0% 20% 50% 80% 100%

3. Ποιο είναι το πιο σημαντικό πράγμα που έμαθες;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. Τι απορίες σου δημιουργήθηκαν;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Κύκλωσε όποιο από τα παρακάτω βίωσες κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης

Συμμετείχα ενεργά	Χάρηκα	Ένιωθα άνετα	Αγχώθηκα
Διασκέδασα	Έμαθα	Ενημερώθηκα	Αναθεώρησα
Βαρέθηκα		Πιέστηκα	Αναθεώρησα κάποια πράγματα
Δε με ενδιέφερε	Προβληματίστηκα	Τίποτα από τα παραπάνω	